

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

ปรมาัตถธรรมสังเขป
จิตตสังเขป
และภาคผนวก

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

โดย สุจินต์ บริหารวนเขตต์

พิมพ์ครั้งที่ ๑	พ.ศ. ๒๕๓๐	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	พ.ศ. ๒๕๓๖	จำนวน	๒๐,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	พ.ศ. ๒๕๔๕	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔	พ.ศ. ๒๕๕๓	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๕	พ.ศ. ๒๕๕๕	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๖	พ.ศ. ๒๕๕๗	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๗	พ.ศ. ๒๕๖๐	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม

ISBN 978-616-90247-1-2

สงวนลิขสิทธิ์

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ เพื่อเป็นธรรมทานโปรดติดต่อ

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

เลขที่ ๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙ • โทรสาร ๐๒ ๘๗๗ ๙๖๙๓

Email: info@dhammahome.com

<http://www.dhammahome.com>

ชมรมบ้านธัมมะ มศพ. • โทรศัพท์ ๐๘๕ ๖๒๑ ๗๑๐๖

<http://www.dhammahomefellowship.com>

พิมพ์ที่ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ

สารบัญ

พระพุทธรูปนามเมืองศรี ๙	๗
ปรมัตถธรรมสังเขป	๑๕
จิตตสังเขป	๕๓
บทที่ ๑ ความสำคัญของจิต	๕๕
บทที่ ๒ คำอธิบายจิต	๖๙
บทที่ ๓ คำอธิบายจิต (ต่อ)	๗๕
บทที่ ๔ วิธีจิต, ทวาร, วัตถุ	๙๕
บทที่ ๕ ชาติของจิต	๑๐๘
บทที่ ๖ จิต ๘๙ จำแนกเป็น ๔ ชาติ, กิจของจิต	๑๑๗
บทที่ ๗ อรรถของจิต	๑๓๓
บทที่ ๘ อรรถของจิต (ต่อ)	๑๕๒
บทที่ ๙ ภูมิของจิต	๑๕๙
บทที่ ๑๐ จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรม	๑๗๙
บทที่ ๑๑ สัมปยุตตธรรม	๑๙๐
บทที่ ๑๒ คำอธิบาย อสังขาริก และ สสังขาริก	๑๙๕
บทที่ ๑๓ จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรมที่เป็นเหตุ	๒๐๔
บทที่ ๑๔ จิตต่างกันโดยนัยของโสภณะและอโสภณะ	๒๑๕
บทที่ ๑๕ จิตต่างกันโดยนัยของโลกียจิตและโลกุตตรจิต	๒๒๕
บทที่ ๑๖ อรรถของจิตประการที่ ๕ “ชื่อว่า จิต เพราะกระทำให่วิจิตร”	๒๔๑

บัญญัติ	๒๕๕
ภาคผนวก	๒๙๗
จิต ๘๘ หรือ ๑๒๑ ประเภท.....	๒๙๙
เจตสิก ๕๒ ประเภท	๓๒๓
รูป ๒๘ ประเภท	๓๔๓
สมถภาวนา.....	๓๕๗
วิปัสสนาภาวนา.....	๓๘๕
แนวทางเจริญวิปัสสนา	๔๒๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

พระพุทธศาสนามือองค์ ๙

พระพุทธพจน์ คือ พระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง
ประกอบด้วยองค์ ๙ คือ

- สูตระ** ได้แก่ พระสูตรทั้งหลาย มีมงคลสูตร เป็นต้น
รวมถึงพระวินัยปิฎก และนิกายเทส
- เคยยะ** คือ พระสูตรทั้งหมดที่มีคาถา มีสคาถวรรค เป็นต้น
- เวยยาकरणะ** คือ พระอภิธรรมปิฎก พระสูตรที่ไม่มีคาถาปน และ
พระพุทธพจน์ที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘
- คาถา** คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถา
ล้วนๆ ที่ไม่มีชื่อสูตรในสูตรนิบาต
- อุทาน** คือ พระสูตร ๘๒ สูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงแปลง
ด้วยโสมนัสสัญญา
- อิติวุตตกะ** คือ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า วุตตัม
เหตํ ภควตา (ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้แล้ว)
- ชาตกะ** คือ เรื่องอดีตชาติของพระผู้มีพระภาค และพระ
สาวก มีอปฺปนฺนชาตก เป็นต้น รวม ๕๕๐ ชาตก
- อัပ္ပุตตรธรรม** คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยอัจฉริยอัပ္ပุตตรธรรม
(ธรรมที่ยิ่งด้วยคุณพิเศษอันน่าอัศจรรย์)
- เวทลละ** คือ พระสูตรที่เมื่อถามแล้วๆ ได้ความรู้แจ้งและ
ความยินดียิ่งๆ ขึ้น มีจุฬเวทลลสูตร เป็นต้น

พระพุทธพจน์ มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นอันท่านพระอานนท์
เรียนจากพระผู้มีพระภาคมา ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นเรียนจากพระ
ภิกษุ มีท่านพระสารีบุตร เป็นต้น ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น พระธรรม-
ชั้น คือ พระธรรมแต่ละข้อซึ่งอาจจะเป็นพระสูตร ๑ สูตรก็ได้เป็น ๑
พระธรรมชั้น หรือปัญหา ๑ ข้อก็เป็น ๑ พระธรรมชั้น คำวิสัยชนา
ข้อหนึ่งๆ ก็เป็นพระธรรมชั้นหนึ่งๆ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก มี ๕ คัมภีร์ คือ

มหาวิภังค์

ภิกขุณีวิภังค์

มหาวรรค

จุลลวรรค

ปริวาร

คัมภีร์อรรถกถา ซึ่งอธิบายข้อความในพระวินัยปิฎก คือ
สมันตปาสาทิกา

พระสุตตันตปิฎก มี ๕ นิกาย คือ

ทีมนิกาย รวมพระสูตรขนาดยาว มีพระสูตร ๓๔ สูตร แบ่ง
เป็น ๓ วรรค คือ

สีลขันธวรรค

มหาวรรค

ปาฏิกวรรค

คัมภีร์อรรถกถาทีมนิกาย คือ สุมังคลวลลสินี

มัชฌิมนิกาย รวมพระสูตรขนาดกลาง มี พระสูตร ๑๕๒ สูตร
แบ่งเป็น ๓ ปัณณาสก์ คือ

มูลปัณณาสก์ มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร รวม ๕๐
สูตร

มัชฌิมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร รวม ๕๐
สูตร

อุपरปัณณาสก์ มี ๕ วรรค ๔ วรรคแรกมีวรรคละ ๑๐
สูตร วรรคที่ ๕ มี ๑๒ สูตร รวม ๕๒
สูตร

คัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย คือ ปปัญจสุทนี

สังยุตตนิกาย รวมพระสูตรเป็นพวงๆ แบ่งเป็นวรรคใหญ่ ๕
วรรค คือ

สคาถวรรค มี ๑๑ สังยุตต์

นิทานวรรค มี ๙ สังยุตต์

ขันธวารวรรค มี ๑๓ สังยุตต์

สฬายตนวรรค มี ๑๐ สังยุตต์

มหาวารวรรค มี ๑๒ สังยุตต์

คัมภีร์อรรถกถาสังยุตตนิกาย คือ สารัตถปกาสินี

อังคุตตรนิกาย รวมพระสูตรตามจำนวนประเภทของธรรม
แบ่งเป็น ๑๑ นิบาต คือ

เอกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๑
ทุกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๒
ติกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๓
จตุกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๔
ปัญจกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๕
ฉกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๖
สัตตกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๗
อัฏฐกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๘
ทสกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๙
เอกาทสกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๑๐
	รวมธรรมประเภทหมวด	๑๑

คัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย คือ มโนรถปુรณี

ขุททกนิกาย นอกจากนิกาย ๔ มีทีฆนิกาย เป็นต้น นั้นแล้ว
พระพุทธพจน์อื่นนอกจากนั้นรวมเป็นขุททกนิกาย มี ขุททกปาฐะ
ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ
เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก มหานิทเทส จุฬนิทเทส ปฏิสัมภีทา-
มัคค์ อปทาน พุทธวงศ์ และ จริยาปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย คือ

ปรมัตถโชติกา	อรรถกถาขุททกนิกายขุททกปาฐะ และสุตตนิบาต
ธัมมปทัฏฐกถา	อรรถกถาคาถาธรรมบท
ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาอุทาน อิติวุตตกะ เปตวิตถุ เถรคาถา เถรีคาถา จริยาปิฎก
ปรมัตถทีปนี (วิมลัตถทีปนี)	อรรถกถาวิมานวัตถุ
ชาตกัฏฐกถา	อรรถกถาชาดก
สัทธัมมปัชโชติกา	อรรถกถามหานิทเทส จูพนิทเทส
สัทธัมมปกาสินี	อรรถกถาปฏิสัมภิตามัคค์
วิสุทธชนวิลาสินี	อรรถกถาอปทาน
มรุตถวิลาสินี	อรรถกถาพุทธชวงค์

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีปกรณ์	อรรถกถา คือ อัญญาสาลินี
วิภังคปกรณ์	อรรถกถา คือ สัมโมหวิโนทนี
ธาตุกถาปกรณ์	อรรถกถา คือ ปรมัตถทีปนี ปัญจปกรณ์ฎฐกถา
บุคคลบัญญัติปกรณ์	
กถาวัตถุปกรณ์	
ยมกปกรณ์	
ปัญฐานปกรณ์	

อรรถกถาพระไตรปิฎกนั้น ส่วนใหญ่ท่านพระพุทโธชาจารย์ แปลและเรียบเรียงจากอรรถกถาเดิมในภาษาสิงหล คือ มหาอรรถกถา มหาปัจจุรี และกุนที ซึ่งสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยท่านพระมหินทเถระ พระโอรสพระเจ้าอโศกมหาราชไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ประเทศ ศรีลังกา

นอกจากคัมภีร์ฎีกา ซึ่งอธิบายข้อความในคัมภีร์อรรถกถา คือ สารัตถทีปนี (คัมภีร์ฎีกาพระวินัยปิฎก) สารัตถมัญจุสา (คัมภีร์ฎีกา พระสุตตันตปิฎก) ปรมัตถปกาสินี (คัมภีร์ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก) อนุฎีกา ซึ่งอธิบายคำศัพท์ในฎีกา และอัตถโยชนา ซึ่งอธิบายความ สัมพันธ์ของบทที่ใช้ในอรรถกถาแล้ว คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ ควรค่าแก่การศึกษา ซึ่งท่านพระเถระผู้ทรงคุณในอดีตสมัยต่อๆ มา ได้รจนาไว้ เช่น

มิลินทปัญหา

รจนาโดย ท่านปิฎกจุฬากัณ

ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐

วิสุทธิมัตต์

รจนาโดย ท่านพระพุทโธชา-

จารย์ ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐

อภิธัมมัตถสังคหะ

รจนาโดย ท่านพระอนุรุทธาจารย์

ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐

สารัตถสังคหะ

รจนาโดย ท่านพระนันทาจารย์

ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐

ปรมัตถมัญจุสา

(ฎีกาอธิบายวิสุทธิมัตต์) รจนาโดย

ท่านพระธัมมปาลาจารย์

สัจจสังเขป

รจนาโดย ท่านพระธัมมปาลาจารย์

- อภิธัมมัตถวินิยัติกา** (อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ)
รจนาโดย ท่านพระสุมังคลาจารย์
- โมหวิจเฑณี** (อธิบายธัมมสังคณีปกรณ์ และ
วิภังคปกรณ์) รจนาโดย ท่าน
พระกัณฺโถม ประมาณ พ.ศ.
๑๙๐๓-๑๙๗๓
- มงคลัตถทีปนี** (อธิบายมงคลสูตร) รจนาโดย
ท่านสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่

ปรมาตถธรรมสังเขป

ปรมัตถธรรมสังเขป

ในอดีตสมัย ณ สาลวันอันเป็นที่แะพักแห่งพวกเจ้ามัลละ เมืองกุสินารา พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่ หมดโอกาสที่สัตว์โลกจะได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์อีกต่อไป พระผู้มีพระภาคประทานพระธรรมวินัยที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว ไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว^๑

พุทธบริษัทย่อมถวายเป็นความนอบน้อมสักการะพระธรรมอันประเสริฐสุดของพระผู้มีพระภาค ตามความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย แม้ผู้ใดเห็นพระวรกายของพระองค์ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์ หรือแม้ได้จับชายสังฆาฏิติดตามพระองค์ไป แต่ไม่รู้ธรรมไม่เห็นธรรม ผู้นั้นก็หาได้เห็นพระองค์ไม่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นได้ชื่อว่าย่อมเห็นตถาคต^๒

พระพุทธศาสนา คือ พระธรรมคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มี ๓ ชั้น

- ๑. **ขั้นปริยัติ** ศึกษาพระธรรมวินัย
- ๒. **ขั้นปฏิบัติ** เจริญธรรมเพื่อบรรลุธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์
- ๓. **ขั้นปฏิเวธ** รู้แจ้งธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์

๑ ที่ฉนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๔๑

๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ สังฆาฏิสูตร ข้อ ๒๗๒

พระพุทธดำรัสที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นตถาคต หมายถึง การเห็นธรรม รู้แจ้งธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ คือ โลกุตตรธรรม ๔ ชั้นปฏิเวธ การเห็นธรรมชั้นปฏิเวธเป็นผลของการเจริญธรรมชั้นปฏิบัติ การเจริญธรรมชั้นปฏิบัติต้องอาศัยปริยัติ ด้วยเหตุนี้ปริยัติ คือ การศึกษาพระธรรมวินัย จึงเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง เป็นทางนำไปสู่พระพุทธศาสนาชั้นปฏิบัติ และชั้นปฏิเวธ เป็นลำดับไป

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคได้จดจำสืบต่อกันมาโดยมุขปาฐะ คือ การท่องจำจากพระอรหันตสาวกผู้กระทำให้สังคายนาพระธรรมวินัยเป็น ๓ ปิฎก เรียกว่า พระไตรปิฎก การท่องจำได้กระทำให้สืบต่อกันมา ตราบจนกระทั่งได้จารึกเป็นตัวอักษร พระธรรมวินัยซึ่งพระอรหันตสาวกได้สังคายนาเป็น ๓ ปิฎกนั้น คือ

๑. พระวินัยปิฎก

๒. พระสุตตันตปิฎก

๓. พระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎกเกี่ยวกับระเบียบข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อพรหมจรรย์ชั้นสูงยิ่งขึ้นเป็นส่วนใหญ่ พระสุตตันตปิฎกเกี่ยวกับหลักธรรมที่ทรงเทศนาแก่บุคคลต่างๆ ณ สถานที่ต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ พระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวกับสภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผลของธรรมทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้สภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผลของธรรมทั้งปวง พระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก ตั้งแต่สมัยตรัสรู้ ตราบจนถึงสมัยปรินิพพานด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ อันไม่มีผู้ใดเปรียบปาน พระผู้มีพระภาคได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีเพื่อบรรลुธรรม

เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงถึงพร้อมด้วยสัมปทา^๑ คือ เหตุสัมปทา ผลสัมปทา สัตตูปการสัมปทา

เหตุสัมปทา การถึงพร้อมด้วยเหตุ คือ การทรงบำเพ็ญพระบารมีจนถึงพร้อมเพื่อตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ อสงไขยแสนกัปป์ หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้า

ผลสัมปทา การถึงพร้อมด้วยผล มี ๔ อย่าง คือ

๑. **ญาณสัมปทา** ได้แก่ มัคคญาณ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งพระสัพพัญญุตญาณ และพระทศพลญาณ เป็นต้น ซึ่งมีมัคคญาณนั้นเป็นมูล

๒. **ปหานสัมปทา** ได้แก่ ละกิเลสทั้งสิ้น พร้อมทั้งवासนาที่ไม่ดี วาสนา คือ กิรียาอาการทางกายวาจาที่ประพฤติดจนเคยชิน ซึ่งถ้าไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ละไม่ได้

๓. **อานุภาพสัมปทา** ได้แก่ ความเป็นใหญ่ในการทำให้สำเร็จได้ตามที่ปรารถนา

๔. **รูปกายสัมปทา** ได้แก่ พระรูปสมบัติ อันประกอบด้วยพระมหาบุริสลักษณะ และอนุพยัญชนะ อันเป็นที่เจริญตาเจริญใจของชาวโลกทั้งมวล

เมื่อเหตุคือบารมีถึงพร้อมแล้ว ก็ทำให้ถึงพร้อมด้วยผลสัมปทา คือ การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มิใช่ทำให้พระองค์พ้นทุกข์แต่เพียงพระองค์เดียว พระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมานั้น ก็เพื่อการตรัสรู้และบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น เพื่อทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์เช่นเดียว

๑ อภิธัมมัตถกวิภาวินีฎีกา

กับพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อดับกิเลสพันทุกข์แต่พระองค์เดียวเท่านั้น พระองค์ก็จะไม่ทรงพระนามว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระพุทธานั้นมี ๒ ประเภท คือ

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๑ ผู้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญอันยิ่งซึ่งสำเร็จด้วยพระองค์เองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น และทรงบรรลุความเป็นผู้มีอำนาจในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า^๒ ผู้ตรัสรู้ซึ่งสำเร็จทั้งหลายด้วยพระองค์เองที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น และไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

ฉะนั้น การบำเพ็ญเหตุ คือ บารมี เพื่อบรรลุธรรมเป็นพระพุทธานุภาพซึ่งเป็นผล จึงมากน้อยต่างกัน

สัตตูปการสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยพระอริยาศัยและอุตสาหะอุปการะแก่สัตว์โลกเป็นนิจ แม้ในเหล่าสัตว์ผู้มีความผิด มีท่านพระเทวทัต เป็นต้น กับการรอเวลาแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของเวไนยสัตว์ ผู้มีปัญหาอินทรีย์ยังไม่แก่กล้า และพระองค์ทรงแสดงพระธรรมอันจะนำสัตว์ออกจากทุกข์ทั้งปวง โดยมีได้ทรงเพ่งลากลักการะ เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยเหตุสัมปทา และผลสัมปทาแล้ว พระองค์ก็ทรงโปรดเวไนยสัตว์ให้พันทุกข์ เป็นการถึงพร้อมด้วย สัตตูปการสัมปทา การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นการถึงพร้อมด้วยสัมปทาทั้งสาม

๑ ปุคคัลบัญญัติปกรณ์ เอกนิทเทส ข้อ ๓๘ นวกนิทเทส ข้อ ๑๕๑

๒ ปุคคัลบัญญัติปกรณ์ เอกนิทเทส ข้อ ๓๙ นวกนิทเทส ข้อ ๑๕๑

ด้วยเหตุนี้ พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาจึงเป็น
 ธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ การตรัสรู้ธรรมทำให้พระองค์ทรงหมดกิเลส
 และพระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ก็เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตาม
 หมดกิเลสด้วย

ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนจึงควรพิจารณาและศึกษาให้รู้ว่า ธรรม
 และความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นคืออะไร ความจริงที่พระองค์
 ทรงตรัสรู้นั้นต่างกับความจริงที่เราคิดนึก หรือเข้าใจอย่างไรบ้าง

ความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัท
 ให้เข้าใจและปฏิบัติตามจนเห็นความจริงนั้นๆ ก็คือ สิ่งทั้งหลายที่
 ปรากฏนั้นเป็นธรรมแต่ละชนิดแต่ละประเภท ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์
 ไม่ใช่บุคคล ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นเพราะมีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิด
 ขึ้นได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความเสียใจ ความทุกข์ ความสุข
 ความริษยา ความตระหนี่ ความเมตตา ความกรุณา การเห็น การได้ยิน
 เป็นต้น ล้วนแต่เป็นสภาพธรรมแต่ละชนิด สภาพธรรมแต่ละชนิดแต่ละ
 ประเภทนั้นต่างกัน เพราะเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ กัน

การที่หลงยึดความโลภ ความโกรธ และสภาพธรรมอื่นๆ ที่
 เกิดขึ้นว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น เป็นความเห็นผิด เป็น
 ความเข้าใจผิด เพราะธรรมเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หมดไป
 เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนตาย การหลงเข้าใจผิดว่า
 เป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น ก็เพราะไม่รู้ความจริงของธรรม
 ทั้งปวง เมื่อเห็นขณะใดก็ยึดการเห็นซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งว่า
 เป็นตัวตน เป็นเราเห็น เมื่อได้ยิน ก็ยึดสภาพธรรมที่ได้ยินนั้นเป็น
 ตัวตน เป็นเราได้ยิน เมื่อได้กลิ่นก็ยึดสภาพธรรมที่ได้กลิ่นนั้นเป็น
 ตัวตน เป็นเราได้กลิ่น เมื่อลิ้มรสก็ยึดสภาพธรรมที่ลิ้มรสนั้นเป็น

ตัวตน เป็นเรวลิมรส เมื่อคิดนึกเรื่องใดก็ยึดสภาพธรรมที่คิดนึกนั้น
เป็นตัวตน เป็นเรานึกคิด เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ความจริงของสภาพธรรม
ทั้งปวงแล้ว พระองค์ก็ทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้รู้ว่า สภาพ
ธรรมทั้งปวงนั้นไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นปรมัตถธรรม คือ
เป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละอย่างๆ ไม่มีใครเปลี่ยนแปลง
ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ได้ ไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่รู้จักก็ตาม ใครจะ
เรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใดภาษาใด หรือไม่เรียกสภาพธรรมนั้นด้วย
คำใดๆ เลยก็ตาม สภาพธรรมนั้นก็เป็นสภาพที่ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้
เลย สภาพธรรมใดที่เกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
แล้วก็ดับไป ดังที่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระอานนท์ว่า
สิ่งใดเกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็น
ธรรมดา^๑

เมื่อความไม่รู้ทำให้เกิดความเข้าใจผิด และยึดถือสภาพธรรมที่
เกิดดับว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิดความ
ยินดีพอใจ หลงยึดถือเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในยศฐาบรรดาศักดิ์ ชาติตระกูล
วรรณะ เป็นต้น ความจริงนั้นสิ่งที่มองเห็นเป็นเพียงสีต่างๆ ที่ปรากฏ
ทางตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นสภาพธรรมแต่ละชนิด
ที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยต่างๆ กัน

การหลงยึดสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็น
บุคคลนั้น อุปมาเหมือนคนเดินทางในที่ซึ่งย่อมเห็นเหมือนกับว่ามีเงา
น้ำอยู่ข้างหน้า แต่เมื่อเข้าไปใกล้ เงาที่เห็นก็หายไป เพราะแท้จริงหา

๑ ที่ฉนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๓๕

น้ำไม่ เงาน้ำที่เห็นเป็นมลายา เป็นภาพลวงตา จันใด การเข้าใจผิดว่า
สภาพธรรมทั้งหลายเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลเพราะความไม่รู้
เพราะความจำ เพราะความยึดถือ ก็ฉนั้น

คำว่า สัตว์ บุคคล หญิง ชาย เป็นต้นนั้น เป็นเพียงคำบัญญัติให้
รู้ความหมายของสิ่งที่เห็น ที่ได้ยิน เป็นต้น อีกประการหนึ่ง ย่อมจะ
เห็นได้ว่าวัตถุสิ่งของต่างๆ เสียงต่างๆ กลิ่นต่างๆ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง
ตึง ไหว และเรื่องต่างๆ นั้น ถึงแม้จะวิจิตรสักเพียงใด ก็จะปรากฏให้
รู้ไม่ได้ ถ้าไม่มีสภาพธรรมที่เป็นสภาพรู้ ซึ่งได้แก่ การเห็น การได้ยิน
การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว การรู้
ความหมายของสิ่งต่างๆ และการคิดนึก

สภาพธรรมที่รู้สิ่งต่างๆ เช่น สภาพธรรมที่รู้สี สภาพธรรมที่
รู้เสียง สภาพธรรมที่รู้กลิ่น สภาพธรรมที่ลิ้มรส สภาพธรรมที่รู้เย็น
รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว สภาพธรรมที่รู้ความหมายของสิ่งต่างๆ
และสภาพธรรมที่คิดนึกเรื่องต่างๆ เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง
บัญญัติเรียกสภาพรู้สิ่งต่างๆ นั้นว่า จิต

ปรมัตถธรรมมี ๔ ประเภท

จิต เป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการรู้สิ่งที่ปรากฏ เช่น เห็น
ได้ยิน เป็นต้น จิตทั้งหมดมี ๘๘ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท
โดยพิเศษ

เจตสิก เป็นสภาพธรรมอีกประเภทหนึ่งที่เกิดร่วมกับจิต รู้
สิ่งเดียวกับจิต ดับพร้อมกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต เจตสิกแต่ละ
เจตสิกมีลักษณะและกิจต่างกันตามประเภทของเจตสิกนั้นๆ เจตสิก

ทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท

รูป เป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ เช่น สี เสียง กลิ่น รส เป็นต้น **รูปทั้งหมดมี ๒๘ ประเภท**

นิพพาน เป็นธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น นิพพานจึงไม่เกิดดับ

จิตปรมัตถ์

ขณะที่เห็นสีต่างๆ ทางตานั่น ตาไม่เห็นอะไร ตาเป็นเพียงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเห็นซึ่งเป็นจิต เมื่อเสียงกระทบหู หูไม่ใช่จิต เพราะเสียงและหูไม่รู้อะไร แต่สภาพธรรมที่ได้ยินเสียงหรือรู้เสียงนั้นเป็นจิต ฉะนั้น **จิตปรมัตถ์จึงเป็นสภาพธรรมที่รู้สี รู้เสียง รู้สิ่งต่างๆ** ปรมัตถธรรม คือ สภาพธรรมที่มีจริงนี้เป็นอนิกรรม เป็นธรรมที่เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น เป็นสภาพธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะไม่ประสูติและตรัสรู้ สภาพธรรมทั้งหลายก็ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่แล้ว^๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดา เพราะพระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองว่า ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล และธรรมทั้งปวงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น

คำว่าอภิปแปลว่ายิ่งใหญ่ **อภิธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งใหญ่** เพราะเป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงเทศนาธรรมทั้งปวงที่ทรงตรัสรู้

๑ อังคุตตรนิกาย อุปปาทสูตร ข้อ ๕๗๖

พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้นโดยสภาพความเป็นจริงของธรรมนั้นๆ พระองค์ทรงเคารพธรรมที่ทรงตรัสรู้^๑ พระองค์มิได้ทรงเทศนาว่าธรรมทั้งปวงอยู่ในอำนาจของพระองค์ แต่ทรงเทศนาว่าแม้พระองค์เองก็ไม่สามารถบันดาลให้ผู้ใดพ้นทุกข์หรือบรรลุมัคค์ ผล นิพพานได้ การประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้นที่เป็นปัจจัยให้ผู้ปฏิบัติบรรลุมัคค์ ผล นิพพาน และพ้นทุกข์ได้

ปรมัตถธรรมหรืออภิธรรมนั้น มิใช่ธรรมที่เหลือวิสัยที่จะเข้าใจได้ เพราะปรมัตถธรรมเป็นธรรมที่มีจริง ฉะนั้น ความเห็นถูก ความเข้าใจถูก จึงเป็นการรู้ความจริงของปรมัตถธรรมตามสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมนั้นๆ

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้น รู้สี รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้สิ่งต่างๆ ตามประเภทของจิตนั้น เช่น จิตที่เกิดขึ้นเห็นสีทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นได้ยินเสียงทางหูเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตั้ง รู้ไหวทางกายเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตคิดนึกที่เกิดขึ้นรู้เรื่องต่างๆ ทางใจเป็นจิตประเภทหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิตและตามปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้นๆ

ในขณะที่จิตกำลังเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่นั้น ขณะนั้นมีได้มีแต่เฉพาะจิตที่เห็นเท่านั้น หรือมีได้มีแต่เฉพาะสิ่งที่จิตเห็นเท่านั้น **แต่ต้องมีทั้งจิตเห็นและสิ่งที่จิตเห็น** เมื่อมีสิ่งที่ถูกเห็นขณะใดก็แสดงว่าขณะนั้นต้องมีสภาพเห็น คือจิตเห็นด้วย แต่ถ้ามุ่งสนใจแต่เฉพาะวัตถุหรือสิ่งที่ถูกเห็นเท่านั้น ก็จะทำให้ไม่รู้ว่าความจริงว่าสิ่งที่ถูกเห็นนั้นจะปรากฏได้

๑ สังยุตตนิกาย คารวสุตที่ ๒ ข้อ ๕๖๐

เปลี่ยนลักษณะและสภาพของปรมัตถธรรมนั้นๆ เป็นอย่างอื่นได้ จิต ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุปัจจัย ทำให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัย จิตก็เกิดไม่ได้ เช่น เมื่อเสียงไม่เกิดขึ้น กระบพหู จิตได้ยินก็เกิดไม่ได้ เมื่อกลิ่นไม่เกิดขึ้น กระบจมูก จิตรู้กลิ่น ก็เกิดไม่ได้ จิตแต่ละประเภทจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีปัจจัยที่ทำให้เกิด จิตประเภทนั้นๆ ฉะนั้น จิตที่เกิดขึ้นจึงต่างกันเป็น ๘๘ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยเฉพาะ (ซึ่งเรียกว่า ๘๘ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง) และปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทหนึ่งๆ นั้นก็ไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียว แต่ต้องมีหลายปัจจัย เช่น

จิตเห็นเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย คือ ตา ซึ่งได้แก่จักขุปสาท และ รูป คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นต้น

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่ไม่ใช่รูป ปรมัตถธรรมใดไม่ใช่รูป ปรมัตถธรรมนั้นเป็นนามธรรม จิต เจตสิก นิพพานเป็นนามธรรม รูปเป็นรูปธรรม

เจตสิกปรมัตถ์

ในขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น มีนามปรมัตถ์อีกประเภทหนึ่งเกิดร่วมกับจิต และรู้อารมณ์เดียวกับจิต นามปรมัตถ์นั้น คือ เจตสิก เจตสิก ได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ความตระหนี่ ความริษยา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น สภาพธรรมเหล่านี้เป็นเจตสิกปรมัตถ์ ไม่ใช่จิตปรมัตถ์

ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ เป็นต้นนั้น เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นสภาพธรรม

ที่ต้องเกิดกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิก คือ ความโกรธ ความรัก ความทุกข์ เป็นต้นนั้น ก็เกิดไม่ได้ เจตสิกปรมัตถ์มี ๕๒ ประเภท หรือเรียกว่า ๕๒ ดวง เช่น ความโกรธ (โทสะ) ก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง มีลักษณะหยาบ กระด้าง ดุร้าย ความรักก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง คือ โลภเจตสิก มีลักษณะยึดติด ไม่สละและปรารถนาอารมณ์ จะเห็นได้ว่าเจตสิกแต่ละประเภทเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่าง ไม่ใช่สภาพธรรมอย่างเดียวกัน นอกจากมีลักษณะต่างกัน กิจของเจตสิกแต่ละอย่างก็ต่างกัน ผลคือ อาการที่ปรากฏก็ต่างกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิกแต่ละประเภทก็ต่างกัน

จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์เป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์และเกิดร่วมกัน เจตสิกเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต คือจิตเกิดดับที่ไหนเจตสิกก็เกิดดับที่นั่น จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์นั้นไม่แยกกัน คือ ไม่เกิดดับแต่เพียงปรมัตถ์เดียว จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกต่างๆ ที่เกิดร่วมกับจิตก็รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่มีลักษณะและหน้าที่ในการรู้อารมณ์นั้นต่างกันไปตามลักษณะและกิจการงานของเจตสิกแต่ละประเภท เพราะเหตุที่จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นนั้นมีเจตสิกเกิดขึ้นร่วมด้วยมากน้อยต่างๆ กัน และเป็นเจตสิกต่างประเภทกัน จึงทำให้จิตต่างกันเป็น ๘๘ หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยเฉพาะ จิตแต่ละประเภทนั้นไม่เหมือนกัน โดยรู้อารมณ์ต่างกันบ้าง โดยทำกิจต่างกันบ้าง โดยเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างกันบ้าง เช่น จิตบางดวงมีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ จิตบางดวงมีเสียงเป็นอารมณ์ เป็นต้น จิตบางดวงทำกิจเห็น จิตบางดวงทำกิจได้ยิน เป็นต้น จิตบางดวงมีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตบางดวงมีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อเวไนยสัตว์ฟังพระอภิธรรม ก็พิจารณาสภาพปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏด้วยปัญญาที่ได้อบรมสะสมมาแล้วในอดีต จึงรู้ความจริงของปรมัตถธรรมในขณะนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ในครั้งพุทธกาล เมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมจบลง จึงมีผู้บรรลุมีคผลนิพพานเป็นจำนวนมาก เพราะท่านเหล่านั้นฟังพระธรรมเข้าใจและพิจารณา รู้ความจริงของสภาพปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนั้น เช่น เมื่อพระองค์ทรงเทศนาว่า จักขุวิญญาณ คือ จิตที่ทำการเห็นนั้นไม่เที่ยง ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ รู้สภาพลักษณะของจิตในขณะที่กำลังเห็นนั้นได้ถูกต้องว่าเป็นสภาพธรรมที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ในขณะที่กำลังได้ยิน ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ รู้ลักษณะของสภาพธรรมในขณะที่กำลังได้ยินนั้น เมื่อปัญญารู้แจ้งลักษณะที่ไม่เที่ยง เกิดดับเป็นทุกข์ของปรมัตถธรรมที่ปรากฏในขณะนั้นแล้ว ก็ละคลายความยินดีเห็นผิดที่ยึดถือปรมัตถธรรมเหล่านั้นว่าเป็นตัวตน เที่ยง และเป็นสุข ฉะนั้น ฟังเข้าใจให้ถูกต้องว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอน ซึ่งได้รวบรวมบันทึกไว้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เป็นเรื่องความจริงของสภาพธรรมทั้งปวง เมื่อศึกษาและเข้าใจปรมัตถธรรมแล้ว ก็ควรพิจารณาปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏ เพื่อรู้แจ้งลักษณะความจริงของปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏนั้น จึงจะละความสงสัยและความไม่รู้ในสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมได้อย่างแท้จริง

การศึกษาเพื่อให้เข้าใจปรมัตถธรรมนั้น จะต้องพิจารณาถึงเหตุผลจึงจะเข้าใจได้แจ่มแจ้ง เช่น จะต้องรู้ว่าสภาพที่เห็นกับสภาพที่ได้ยินนั้นเหมือนกันหรือไม่ ถ้าเหมือนกัน เหมือนกันอย่างไร ถ้าไม่เหมือน ไม่เหมือนกันอย่างไร สภาพเห็นและสภาพได้ยินเป็นจิตปรมัตถ์ก็จริง แต่ไม่ใช่จิตเดียวกัน เพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดต่าง

กัน จิตเห็นนั้นต้องอาศัยสิ่งที่ปรากฏทางตากระทบกับจักขุปสาท เป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ ส่วนจิตได้ยินต้องอาศัยเสียงกระทบกับโสต ปสาทเป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ จิตเห็นและจิตได้ยินมีกิจต่างกัน และเกิดจากปัจจัยต่างกัน

รูปปรมัตถ์

รูปปรมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อารมณ์^๑ มีปัจจัยปรุงแต่ง จึงเกิดขึ้นและดับไปเช่นเดียวกับจิตและเจตสิก

รูปปรมัตถ์มี ๒๘ รูป หรือ ๒๘ ประเภท และมีความหมาย ไม่เหมือนที่เข้าใจกันว่า โต๊ะเป็นรูปหนึ่ง เก้าอี้เป็นรูปหนึ่ง หนังสือเป็นรูปหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น ในรูปปรมัตถ์ ๒๘ ประเภทนั้น มีรูปที่จิตรู้ได้ทางตา คือ มองเห็นได้เพียงรูปเดียว คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ส่วนอีก ๒๗ รูปนั้น จิตเห็นไม่ได้ แต่รู้ได้ทางอื่นตามประเภทของรูปนั้นๆ เช่น เสียงรู้ได้ทางหู เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะเห็นจิตและเจตสิกด้วยตาไม่ได้เช่นเดียวกับรูป ๒๗ รูป ที่มองไม่เห็น แต่จิตและเจตสิกก็ไม่ใช้รูปปรมัตถ์ เพราะจิตและเจตสิกเป็นปรมัตถธรรมที่รู้อารมณ์ ส่วนรูปเป็นปรมัตถธรรมที่ไม่รู้อารมณ์ รูปปรมัตถ์เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้น รูปๆ หนึ่งอาศัยรูปอื่นเกิดขึ้น ฉะนั้น จะมีรูปเกิดขึ้นเพียงรูปเดียวไม่ได้ ต้องมีรูปที่เกิดพร้อมกัน และอาศัยกันเกิดขึ้นหลายรูปรวมกันเป็น ๑ กลุ่มเล็กๆ ซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้เลย ภาษาบาลีเรียกว่า ๑ กลาป

รูปเป็นสภาพธรรมที่เล็กละเอียดมาก เกิดขึ้นและดับไปอย่าง

๑ ธรรมสังคณีปกรณ์ รูปกัณฑ์ ข้อ ๕๐๓

รวดเร็วอยู่ตลอดเวลา รูปกลาปหนึ่งที่เกิดขึ้นจะดับไปเมื่อจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก เพราะจิตที่เห็นและจิตที่ได้ยิน ขณะนี้ ซึ่งปรากฏเสมือนว่าพร้อมกันนั้นก็เกิดดับห่างไกลกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่เกิดพร้อมกับจิตที่เห็นก็ดับไปก่อนที่จะจิตได้ยิน จะเกิดขึ้น

รูปแต่ละรูปเล็กละเอียดมาก ซึ่งเมื่อแตกย่อยรูปที่เกิดดับรวมกัน อยู่ออกจนละเอียดิบ จนแยกต่อไปไม่ได้อีกแล้วนั้น ในกลุ่มของรูป (กลาปหนึ่ง) ที่เล็กที่สุดที่แยกอีกไม่ได้เลยนั้น ก็มีรูปรวมกันอย่างน้อยที่สุด ๘ รูป เรียกว่า อวินิพโกครูป ๘ คือ

มหาภูตรูป (รูปที่เป็นใหญ่เป็นประธาน) ๔ ได้แก่

- ปฐวี (ธาตุดิน) เป็นรูปที่อ่อนหรือแข็ง ๑ รูป
- อาโป (ธาตุน้ำ) เป็นรูปที่เอิบอาบหรือเกาะกุม ๑ รูป
- เตโช (ธาตุไฟ) เป็นรูปที่ร้อนหรือเย็น ๑ รูป
- วาโย (ธาตุลม) เป็นรูปที่ไหวหรือตึง ๑ รูป

มหาภูตรูป ๔ นี้ต่างอาศัยกันเกิดขึ้น จึงแยกกันไม่ได้เลย และมหาภูตรูป ๔ นี้เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยเกิดของรูปอีก ๔ รูปที่เกิดร่วมกับมหาภูตรูปในกลาปเดียวกัน คือ

- วณโณ (แสงสี) เป็นรูปที่ปรากฏทางตา ๑ รูป
- คันโธ (กลิ่น) เป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก ๑ รูป
- รส (รส) เป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น ๑ รูป
- โอชา (อาหาร) เป็นรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดรูป ๑ รูป

รูป ๘ รูปนี้แยกกันไม่ได้เลย เป็นกลุ่มของรูปที่เล็กที่สุดที่เกิดพร้อมกัน และดับพร้อมกันอย่างรวดเร็ว จะมีแต่มหากุตรูป ๔ โดยไม่มี อุปาทายรูป (รูปที่อาศัยมหากุตรูปเกิด) ๔ รูปนี้ไม่ได้เลย

มหากุตรูป ๔ เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูปที่เกิดร่วมกันในกลาปเดียวกัน แต่แม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดพร้อมกับมหากุตรูปในกลาปเดียวกัน แต่อุปาทายรูปก็ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหากุตรูปเกิด ฉะนั้น มหากุตรูป ๔ จึงเกิดพร้อมกับอุปาทายรูป โดยมหากุตรูปเป็นปัจจัย คือเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูป และอุปาทายรูปเกิดพร้อมกับมหากุตรูป โดยอาศัยมหากุตรูป แต่ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหากุตรูปเกิด

รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป เป็นมหากุตรูป ๔ เป็นอุปาทายรูป ๒๔ เมื่อมหากุตรูป ๔ ไม่เกิด อุปาทายรูป ๒๔ ก็มีไม่ได้เลย

การกล่าวถึงรูป ๒๘ รูปนั้นกล่าวได้หลายนัย แต่จะขอกล่าวโดยนัยที่สัมพันธ์กัน เพื่อสะดวกแก่การเข้าใจและการจำดังนี้ คือ

กลุ่มของรูปแต่ละกลุ่ม หรือแต่ละกลาปนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วยังไม่ดับไปทันที สภาวะรูป (รูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน) มีอายุเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ

เมื่อรูปเกิดขึ้นขณะแรกนั้นเป็น	อุปจยรูป ๑
ขณะที่รูปเจริญขึ้นเป็น	สันตติรูป ๑
ขณะที่รูปเสื่อมลงเป็น	ขรตารูป ๑
ขณะที่รูปดับเป็น	อนิจจตารูป ๑
รวมเป็น ลักษณะรูป ๔	

ลักษณะรูป ๔ นี้เป็น **อสมการูป** คือ เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตน แต่สamarูปทุกรูปนั้นย่อมมีลักษณะที่ต่างกันเป็น ๔ ลักษณะ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นไม่ใช่ขณะที่รูปเจริญขึ้น และขณะที่รูปเสื่อมก็ไม่ใช่ขณะที่กำลังเจริญ และขณะที่ดับก็ไม่ใช่ขณะที่เสื่อม กล่าวได้ว่า อุปจยรูปและสันตติรูป คือ ขณะที่เกิดแล้วยังไม่ดับ ส่วนขรรตารูปและอนิจจตารูปนั้นคือ ขณะที่ใกล้จะดับและขณะดับ

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ เป็น ๑๒ รูป นอกจากนั้นยังมี

ปริจเจทรูป คือ **อากาสรูป** ซึ่งคั่นอยู่ระหว่างกลาปทุกๆ กลาป ทำให้รูปแต่ละกลาปไม่ติดกัน ไม่ว่ารูปจะปรากฏเล็กใหญ่ขนาดใดก็ตาม ให้ทราบว่ามีอากาสรูปคั่นอยู่ระหว่างทุกๆ กลาปอย่างละเอียดที่สุด ทำให้รูปแต่ละกลาปแยกออกจากกันได้ ถ้าไม่มีปริจเจทรูปคั่นแต่ละกลาป รูปทั้งหลายก็ติดกันหมด แดกแยกกระจัดกระจายออกไปไม่ได้เลย แต่แม้รูปที่ปรากฏว่าใหญ่โตก็สามารถแยกย่อยออกได้อย่างละเอียดที่สุดนั้น ก็เพราะมีอากาสรูป คั่นอยู่ทุกๆ กลาปนั่นเอง ฉะนั้น ปริจเจทรูปจึงเป็นอสมการูปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งไม่มีลักษณะเฉพาะของตนที่เกิดขึ้นต่างหาก แต่เกิดคั่นอยู่ระหว่างกลาปต่างๆ ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันนั่นเอง

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเจทรูป ๑ เป็น ๑๓ รูป

ไม่ว่ารูปจะเกิดที่ใด ภาพภูมิใดก็ตาม จะเป็นรูปที่มีใจครอง (อุปาทินนกรูป) หรือรูปไม่มีใจครอง (อนุปาทินนกรูป) ก็ตาม จะปราศจากรูป ๑๓ รูปนี้ไม่ได้เลย

ส่วนรูปที่มีใจครอง ซึ่งเป็นรูปของสัตว์ บุคคลต่าง ๆ ในภพภูมิที่มี
 ชั้น ๕ นั้น มีปสาทรูปซึ่งเกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน (ปัจจัย) ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป	เป็นรูปที่กระทบกับสิ่งที่ปรากฏทางตาได้
๑ รูป
โสตปสาทรูป	เป็นรูปที่กระทบกับเสียงได้ ๑ รูป
ฆานปสาทรูป	เป็นรูปที่กระทบกับกลิ่นได้ ๑ รูป
ชีวหุปสาทรูป	เป็นรูปที่กระทบกับรสได้ ๑ รูป
กายปสาทรูป	เป็นรูปที่กระทบกับเย็น ร้อน (ธาตุไฟ) ๑
อ่อน แข็ง (ธาตุดิน) ๑ ตึง ไหว (ธาตุลม) ๑

รวมอวินิพโกรูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ +
 ปสาทรูป ๕ เป็น ๑๘ รูป

รูปที่มีใจครอง คือ มีจิตเกิดกับรูปนั้น ในภูมิที่มีชั้น ๕ จิตทุก
 ขณะจะต้องเกิดที่รูปตามประเภทของจิตนั้นๆ คือ จักขุวิญญาณทำ
 กิจเห็นเกิดที่จักขุปสาทรูป โสตวิญญาณทำกิจได้ยินเกิดที่โสตปสา
 ทรูป ฆานวิญญาณทำกิจดมกลิ่นเกิดที่ฆานปสาทรูป ชิวหาวิญญาณทำ
 กิจลิ้มรสเกิดที่ชีวหุปสาทรูป กายวิญญาณทำกิจรู้ไผฏฐัพพะ (ธาตุดิน
 ไฟ ลม) เกิดที่กายปสาทรูป

จิตอื่นๆ (ในภูมิที่มีชั้น ๕) นอกจากนี้เกิดที่รูปๆ หนึ่ง เรียก
 ว่า หทยรูป เพราะเป็นรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ฉะนั้น วัตถุรูปซึ่ง
 เป็นที่เกิดของจิตจึงมี ๖ รูป

รวมอวินิพโกรูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ +
 ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ เป็น ๑๙ รูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานทุกๆ กลาป จะต้องมีชีวิตินทรีย์-
รูปเกิดร่วมด้วยทุกกลาป ชีวิตินทรีย์รูปรักษารูปที่เกิดร่วมกันในกลาป
หนึ่งๆ ให้เป็นรูปที่ดำรงชีวิต ฉะนั้น รูปของสัตว์บุคคลที่ดำรงชีวิตจึง
ต่างกับรูปทั้งหลายที่ไม่มีใจครอง

**รวมอวิฬโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ +
ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ ชีวิตินทรีย์รูป ๑ เป็น ๒๐ รูป**

การที่สัตว์บุคคลทั้งหลายโดยทั่วไปต่างกันเป็นหญิงและชาย
นั้นเพราะภาวรูป ๒ คือ

อิตถิภาวรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็น
ทรวดทรง สัณฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศหญิง

บุริสภาวรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็น
ทรวดทรง สัณฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศชาย

ในแต่ละบุคคลจะมีภาวรูปหนึ่งภาวรูปใด คือ อิตถิภาวรูป หรือ
บุริสภาวรูปเพียงรูปเดียวเท่านั้น และบางบุคคลก็ไม่มีภาวรูปเลย เช่น
พรหมบุคคลในพรหมโลก และผู้ที่เป็นกระเทย

**รวมอวิฬโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ +
ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรีย์รูป ๑ + ภาวรูป ๒ เป็น
๒๒ รูป**

การที่รูปของสัตว์บุคคลทั้งหลายเคลื่อนไหวไปได้เพราะมีจิตนั้น
ก็ต้องมีรูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานด้วย เพราะถ้ามีเพียงรูปที่เกิด
จากกรรมเท่านั้น จะเคลื่อนไหวไปมาทำกิจธุระใดๆ ไม่ได้เลย การที่
รูปร่างกายจะเคลื่อนไหวทำกิจการงานต่างๆ ได้นั้น จะต้องมียการรูป
๓ รูป คือ

ลหุตา रूप เป็นภาวะที่เบา ไม่หนักของรูป อุปมาเหมือนอาการของคนไม่มีโรค

มฤตา रूप เป็นภาวะที่อ่อน ไม่กระด้างของรูป อุปมาเหมือนหนังที่ขยำไว้ดีแล้ว

กัมมัฏฐา रूप เป็นภาวะที่ควรแก่การงานของรูป อุปมาเหมือนทองคำที่หลอมไว้ดีแล้ว

วิการรูป ๓ รูปนี้เป็นอสภาวรูป เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตน เป็นอาการวิการของมหาภูตรูป คือ เบา อ่อน และควรแก่การงาน

วิการรูป ๓ เป็นรูปที่เกิดภายในสัตว์บุคคลเท่านั้น รูปที่ไม่มีใจครองไม่มีวิการรูป ๓ เลย และวิการรูป ๓ นี้ไม่แยกกันเลย ในกลาปใดมีลหุตา रूप กลาปนั้นก็มฤตา रूप และกัมมัฏฐา रूपด้วย นอกจากนั้นเมื่อจิตต้องการเคลื่อนไหวส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกาย ร่างกายส่วนนั้นจะต้องมีวิการรูปที่เกิดจากอตุ (ความส่ำเสมอของธาตุเย็นร้อน) เป็นสมุฏฐาน และมีวิการรูปที่เกิดจากอาหาร (โอชารูป) เป็นสมุฏฐานด้วย มิฉะนั้นแล้ว แม้จิตต้องการจะเคลื่อนไหว รูปก็เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น ผู้ที่เป็นอัมพาตหรือเคล็ดขัดยอก กระปลกกระเป๋ลี่ย เป็นต้น

รวมอวินิพโกรูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิการรูป ๓ เป็น ๒๕ รูป

รูปที่มีใจครองนั้น เมื่อจิตต้องการให้รูปเป็นไปตามความประสงค์ของจิตขณะใด ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐานให้ กายวิญญูติรูป คือ อาการ

พิเศษที่มีความหมาย หรือมีอาการเป็นไปของรูปตามที่จิตรู้ในอาการนั้นทางตา หรือทางหน้า หรือท่าทาง เช่น ถลิ่งตา ยิ้มเยาะ เหยียดหยาม หรือห้ามปราม เป็นต้น เมื่อจิตไม่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย หรือมีอาการเจาะจงเป็นไปตามความประสงค์ของจิต กายวิญญูติรูปก็ไม่เกิด

ขณะที่จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเสียงทางวาจา ซึ่งเป็นการพูด การเปล่งเสียงให้รู้ความหมาย ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐาน คือ เป็นปัจจัยให้วจีวิญญูติรูปเกิดขึ้น กระทบฐานที่เกิดของเสียงต่างๆ เช่น ริมฝีปาก เป็นต้น ถ้าวจีวิญญูติรูปไม่เกิด การพูด หรือการเปล่งเสียงต่างๆ ก็ไม่ได้

กายวิญญูติรูปและวจีวิญญูติรูปเป็นอสภาวรูปที่เกิดและดับพร้อมกับจิต

รวมอวิฬโกตรูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิญญูติรูป ๒ เป็น ๒๗ รูป

ในบางแห่งจะรวมวิการรูป ๓ และวิญญูติรูป ๒ เป็นวิการรูป ๕

เสียง หรือสัททรูป ไม่ใช้วจีวิญญูติรูป เสียงเป็นรูปที่กระทบกับโสตปสาทรูป เป็นปัจจัยให้เกิดโสตวิญญูติรูป เสียงบางเสียงก็เกิดจากจิต และบางเสียงก็ไม่ได้เกิดจากจิต เช่น เสียงฟ้าร้อง เสียงลมพายุ เสียงเครื่องยนต์ เสียงกลอง เสียงวิทยุ เสียงโทรทัศน์ เป็นต้น

รวมอวิฬโกตรูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิญญูติรูป ๒ + สัททรูป ๑ เป็น ๒๘ รูป

ในบางแห่งแสดงจำนวนของรูปต่างกัน เช่น ในอัฐฐาสาลินี-
รูปกัณฑ์ ปกิณณกถา แสดงรูป ๒๕ คือ รวมธาตุดิน ไฟ ลม เป็น
โผฏฐัพพายตนะ (รูปที่กระทบกายปสาท) ๑ รูป รวมกับทพยรูปอีก
๑ รูป จึงเป็นรูป ๒๖

เมื่อรูป ๆ หนึ่งเกิดขึ้นจะเกิดพร้อมกับรูปอีกก็รูป รวมกันเป็น
กลาปหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมต่างกันไปตามประเภทของรูปนั้น ๆ และการ
จำแนกรูป ๒๘ รูปมีหลายนัย ซึ่งจะกล่าวถึงพอสมควรในภาคผนวก

นิพพานปรมัตถ์

ปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ นิพพานปรมัตถ์ พระผู้มี
พระภาคตรัสเรียกว่า นิพพาน เพราะออกจากตัณหา คือ วาณะ^๑

นิพพานปรมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ จิต เจตสิก รูป เป็น
ทุกข์เพราะไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป การที่จะดับทุกข์ได้นั้นจะต้อง
ดับตัณหา เพราะตัณหาเป็นสมุทัย เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นสมุทัยให้
เกิดขันธ ซึ่งได้แก่ จิต เจตสิก รูป การที่จะดับตัณหาได้นั้นก็ด้วยการ
อบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้งชัดในลักษณะเกิดดับของจิต เจตสิก รูป
แล้วละคลายความยึดมั่นเห็นผิดในจิต เจตสิก รูปได้ด้วย การรู้
แจ้งนิพพานซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับตัณหา ดับทุกข์ ดับขันธ นิพพาน
จึงเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งได้

นิพพานปรมัตถ์ โดยปริยายแห่งเหตุมี ๒ อย่าง^๒ คือ

๑ อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ชาติสูตร ข้อ ๒๒๒

๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ชาติสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

สุปาภิเสสนิพพานธาตุ ๑

อนุปาภิเสสนิพพานธาตุ ๑

คำว่าอุปาทินี้เป็นชื่อของขั้น ๕ คือ จิต เจตสิก รูป สุปาภิเสสนิพพาน คือ ความสิ้นไปของกิเลสทั้งหมด แต่ยังมีขั้นเกิดดับสืบต่ออยู่ อนุปาภิเสสนิพพาน คือ การดับขั้นทั้งหมด เป็นการปรินิพพานของพระอรหันต์

คำว่าโดยปริยายแห่งเหตุ คือ การอ้างถึงมีขั้นเหลือและไม่มีขั้นเหลือ ซึ่งเป็นเหตุในการบัญญัตินิพพาน ๒

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ได้ร่วมพระศรีมหาโพธิ์ พระองค์ทรงบรรลุสุปาภิเสสนิพพานธาตุ กิเลสและกรรม (ซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกอื่นๆ) ที่เกิดร่วมกับกิเลสนั้นดับหมดสิ้นและไม่เกิดอีกเลย แต่ยังมีขั้น คือ จิต เจตสิก (ที่ปราศจากกิเลส) และรูปเกิดดับสืบต่ออยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สุปาภิเสสนิพพานเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ชัณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงพอใจและไม่พึงพอใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั้นเทียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า สุปาภิเสสนิพพานธาตุ^๑

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ชาติสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

อนุปาทิสเสนนิพพาน คือ นิพพานที่ไม่มีชั้นที่เหลือ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงดับขันธปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่ เป็นอนุปาทิสเสนนิพพาน^๑ ดับขันธหมดสิ้นโดยรอบ ดับสนิทซึ่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ดับจิต เจตสิก รูป ทั้งหมด ไม่มีการเกิดอีกเลย

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เป็นพระเสกขบุคคล เพราะยังต้องศึกษาเจริญธรรมยิ่งๆ ขึ้นเพื่อดับกิเลสที่เหลืออยู่ให้หมดไป ส่วนพระอรหันต์เป็นพระอเสกขบุคคล เพราะดับกิเลสทั้งหมดเป็นสมุจเฉทได้แล้ว ไม่ต้องศึกษาเพื่อดับกิเลสอีก^๒

นิพพานปรมัตถ์ ว่าโดยความแตกต่างแห่งอาการ มี ๓ อย่าง คือ

สุญญตะ ๑

อนิมิตตะ ๑

อัปปณิหิตะ ๑

พระนิพพาน ชื่อว่า สุญญตะ เพราะเป็นสภาพสุญญจากสังขารทั้งปวง ชื่อว่า อนิมิตตะ เพราะไม่มีนิमित คือ สังขารทั้งปวง ชื่อว่า อัปปณิหิตะ เพราะไม่มีที่ตั้ง คือ สังขารทั้งปวง

เมื่อบุคคลมนสิการสภาพธรรมโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมหลุดพ้นไป (คือ รู้แจ้งอริยสัจธรรม) ด้วยอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยสภาพเป็นทุกข์ ย่อมหลุดพ้นไปด้วยอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยสภาพเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นไปด้วยสุญญตวิโมกข์

๑ ที่มกกาย ปาฏิกวรรค ปาสาทิกสูตร ข้อ ๑๒๐

๒ ขุททกนิกาย จูฬนิตเทส อติตมาณวกปัญหานิทเทส ข้อ ๙๒

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔^๑ คือ

๑. ด้วยความเป็นใหญ่ บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ อปฺปณฺหิตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่

๒. ด้วยความตั้งมั่น บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งอปฺปณฺหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๓. ด้วยความห่อจมจิตไป บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมห่อจมจิตไปด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมห่อจมจิตไปด้วยสามารถแห่งอปฺปณฺหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมห่อจมจิตไปด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๔. ด้วยความนำออกไป บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ยื่อนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ยื่อนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งอปฺปณฺหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ยื่อนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค วิโมกขกถา ข้อ ๕๐๙

สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔

จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ที่รู้ว่าจิต เจตสิก รูป เป็นสภาพธรรมที่มีจริงเพราะ จิต เจตสิก รูป เกิดดับสืบต่อกัน จึงปรากฏให้รู้ได้ เช่น ขณะที่เห็นรูป ได้ยินเสียง และคิดนึก เป็นต้น จิตเกิดดับสืบต่อกันทำกิจการงานต่างๆ เช่น จิต บางดวงเห็นสี บางดวงได้ยินเสียง บางดวงคิดนึก เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิตและเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ การเกิดดับสืบต่อกันของจิต เจตสิก รูปนั้น เป็นไปอย่างรวดเร็วมากจนทำให้ไม่เห็นการเกิดดับ ทำให้เข้าใจว่ารูปค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป และทำให้เข้าใจว่าจิตนั้นเกิดเมื่อคนหรือสัตว์เกิด จิตนั้นดับเมื่อคนหรือสัตว์ตาย ถ้าไม่ศึกษา ไม่พิจารณา และไม่อบรมเจริญสติและปัญญาให้รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป ที่กำลังปรากฏ ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา

สภาพธรรมใดเกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัยก็ไม่เกิด ท่านพระสารีบุตรเกิดความเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธผู้มีพระภาค ก็เพราะได้เห็นท่านพระอัสสชิ ซึ่งเป็นภิกษุรูปหนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ ท่านพระสารีบุตรเห็นท่านพระอัสสชิมีความน่าเลื่อมใสเป็นอันมาก จึงได้ตามท่านพระอัสสชิไป และถามท่านพระอัสสชิว่า ใครเป็นศาสดา และศาสดาของท่านสอนว่าอย่างไร ท่านพระอัสสชิตอบว่า

เย ธมมา เหตุปฺปภา

เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)

เตสฺมา โย นิโรธ

เอวํวาทิ มหาสมณฺณติ^๑

๑ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑ มหาขันธกะ ข้อ ๖๕

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้

ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมนั้นๆ ก็จะไม่มีความรู้ได้ว่าธรรมใดเกิดจากเหตุปัจจัยใด ไม่มีผู้รู้ว่ามีจิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ แต่ละประเภทนั้นเกิดขึ้นเพราะมีธรรมใดเป็นปัจจัย พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พระองค์จึงได้ทรงแสดงว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดจึงเกิดขึ้น และทรงแสดงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดธรรมนั้นๆ ธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้นนั้นจะเกิดขึ้นโดยไม่มีปัจจัยไม่ได้

ที่กล่าวว่า คนเกิด สัตว์เกิด เทวดาเกิด เป็นต้นนั้น คือ จิต เจตสิก รูป เกิดนั่นเอง เมื่อจิต เจตสิก ประเภทหนึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับรูปก็บัญญัติว่าคนเกิด เมื่อจิต เจตสิก เกิดขึ้นพร้อมกับรูปของเทวดาก็บัญญัติว่าเทวดาเกิด เป็นต้น การเกิดของคน สัตว์ เทวดา เป็นต้นนั้น ต่างกันเพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นต่างกัน เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นมีมาก และสลับซับซ้อนมาก แต่ด้วยพระสัมพันธัญญะของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมตามสภาพความจริงของธรรมแต่ละประเภทว่า ธรรมใดเกิดขึ้น ธรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นสังขารธรรม

ที่รู้ได้ว่ามีจิต เจตสิก รูป ก็เพราะจิต เจตสิก รูปเกิดขึ้น และที่จิต เจตสิก รูปเกิดขึ้นนั้นก็เพราะมีปัจจัย จิต เจตสิก และรูปเป็นสังขารธรรม

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคนั้น สมบูรณ์พร้อมทั้ง อรรถและพยัญชนะ ธรรมข้อใดที่อาจจะมิได้เข้าใจผิดได้ พระองค์ก็ทรงบัญญัติคำกำกับให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้มิให้ผู้ใดเข้าใจความหมายของ ธรรมข้อนั้นผิด เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติว่าธรรมที่เกิดขึ้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็น สังขารธรรม เพื่อให้มิให้ผู้ใดเข้าใจผิดว่าธรรมที่เกิดขึ้นนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่ตลอดไปเรื่อย ๆ พระองค์จึงทรงบัญญัติว่าธรรม ที่เป็นสังขารธรรม (ธรรมที่มีสภาพปรุงแต่ง) นั้นเป็นสังขตธรรม (ธรรม ที่ปรุงแต่งแล้ว) สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป^๑ พระองค์ ทรงบัญญัติคำว่า สังขตธรรม กับคำว่า สังขารธรรม เพื่อให้รู้ว่าธรรมใด ที่เกิดขึ้น ธรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อปัจจัยดับ ธรรมที่เกิดขึ้น เพราะปัจจัยนั้นก็ต้องดับไป สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป ฉะนั้น สังขารธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น จึงเป็นสังขตธรรม^๒ จิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ เป็นสังขารธรรมเป็นสังขตธรรม

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ฯ

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ฯ

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ฯ

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^๓

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สังขารธรรมทั้งหมดไม่เที่ยง ความเสื่อม ความไม่เที่ยงของรูป- ธรรมนั้นพอจะปรากฏให้เห็นได้ แต่ความไม่เที่ยงของนามธรรมนั้นรู้

๑ อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต จูฬวรรคที่ ๕ สังขตสูตร ข้อ ๔๘๖

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกันท์ จูฬันตรทุกะ ข้อ ๗๐๒

๓ ขุททกนิกาย มหานิเทศ สุตตัญญูสูตรนิตยเทศ ข้อ ๑๓๑

ยาก ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สติจะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ย่อมปรากฏ... แต่ปุถุชนผู้มิได้สติ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิตเป็นต้นนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าจิตเป็นต้นนั้นอันปุถุชนผู้มิได้สติบรรบรัดถือไว้ด้วยตัณหา ยึดถือด้วยทิฏฐิ วนั้นของเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฯลฯ จิตเป็นต้นนั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปในกลางคืนและในกลางวัน^๑

แม้ว่าจิต เจตสิก รูป จะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาที่ยากที่จะรู้และเบื่อหน่าย ละความยินดีคลายความยึดถือในนามรูปได้ การที่จะเบื่อหน่าย ละความยินดี ความยึดถือในนามรูปนั้นต้องพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ดังที่ได้ทรงแสดงไว้ว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ	ยทา ปญฺญา ยปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ	ยทา ปญฺญา ยปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ ฐมา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญา ยปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ ^๒

๑ สังยุตตนิกาย อัสสรวาสสูตที่ ๒ ข้อ ๒๓๕-๖

๒ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ข้อ ๓๐

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
 เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์
 เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
 เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์
 เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
 เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์

ผู้ใดที่ไม่เห็นความเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม
 จนละคลาย ผู้นั้นจะบรรลุอริยสัจจ์ ๔ เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ พระ
 อริยบุคคลเห็นความเป็น “พุทธะ” ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเห็น
 ธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ไม่ใช่เพียงแค่ศึกษาพระธรรมที่พระองค์ทรง
 เทศนาเท่านั้น พระอริยบุคคลหมดความสงสัยในพระธรรมที่พระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เพราะพระอริยบุคคลได้บรรลุธรรมนั้น^๑ และได้
 ประจักษ์ในความเป็น “พุทธะ” ว่า พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้น
 ไม่ใช่โดยคาดคะเน แต่โดยตรัสรู้ธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงของ
 ธรรมนั้นๆ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นย่อมเห็นตถาคต^๒ ผู้ใดศึกษาและปฏิบัติ
 เพื่อให้รู้แจ้งธรรม ผู้นั้นย่อมสามารถรู้แจ้งธรรมและดับกิเลสเป็นพระ
 อริยบุคคลตามลำดับ คือ ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระ
 อนาคามี จนถึงพระอรหันต์^๓

๑ สังยุตตนิกาย เสขสุตร ข้อ ๑๐๓๑-๗

๒ สังยุตตนิกาย วักกสิสูตร ข้อ ๒๑๖

๓ ขุททกนิกาย อุทาน อุโปสถสูตร ข้อ ๑๑๘

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สังขารธรรมทั้งปวงเกิดแล้วก็ดับไป ไม่ว่าจะเป็นจิตประเภทดี หรือจิตประเภทไม่ดี รูปงามหรือไม่งาม เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเหมือนกันหมด การเกิดดับไม่เที่ยงนี่แหละเป็นทุกข์ เพราะไม่ดำรงอยู่ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์นั้น ไม่ใช่แต่เฉพาะทุกข์กายที่เจ็บปวด ป่วยไข้ หรือทุกข์ที่ต้องลำบากเดือดร้อน ทุกข์ที่พลัดพรากจากสิ่งที่รัก หรือทุกข์ที่ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเท่านั้น สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เพราะสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่ควรยึดถือว่าเป็นสุข บางท่านอาจสงสัยว่าจิตที่เพิลิดเพลินยินดีเป็นสุขก็มี เหตุใดจึงว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ที่ว่าเป็นทุกข์นั้นเพราะจิตที่เพิลิดเพลิน ยินดีเป็นสุขนั้นก็ไม่เที่ยง ฉะนั้น สังขารธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมดเป็นทุกข์ เพราะจิต เจตสิก รูป ทั้งหมดไม่เที่ยง

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของบุคคลใด

นิพพานเป็นปรมัตถธรรม เป็นธรรมที่มีจริง นิพพานไม่ใช่สังขารธรรม เป็นวิสังขารธรรม คือ เป็นธรรมที่ไม่เกิด^๑ ตรงกันข้ามกับสังขารธรรม สังขารธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้น มีปัจจัยปรุงแต่ง วิสังขารธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดขึ้น ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ข้อ ๒๘

นิพพานเป็นอสังขตธรรม ไม่ใช่สังขตธรรม^๑ สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดดับ อสังขตธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดดับ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งจึงไม่เกิดดับ

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นโลกียะ คำว่าโลกียะ หมายถึง แดกดับ ทำลาย ส่วนนิพพานเป็นวิสังขารธรรม เป็นโลกุตตระ คำว่าโลกุตตระ หมายถึง พ้นจากโลก

นามธรรม (รู้อารมณ์)	—	จิตปรมัตถ์ ๘๘ หรือ ๑๒๑ เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒	—	สังขารธรรม, สังขตธรรม
รูปธรรม	—	รูปปรมัตถ์ ๒๘	—	
นามธรรม (ไม่รู้อารมณ์)	—	นิพพานปรมัตถ์	—	วิสังขารธรรม, อสังขตธรรม ^๒

ขั้นที่ ๕

ขั้นที่ ๕ คือ รูปขั้น วิญญาณขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น^๓

ปรมัตถธรรม ๔ โดยขั้น คือ

จิต	เป็นวิญญาณขั้น
เจตสิก	เป็นเวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น

๑ อังคุตตรนิกาย อสังขตสูตร ข้อ ๔๘๗

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ ข้อ ๘๔๔

๓ วิภังคปกรณ์ ขันธวิภังค์ ข้อ ๑

รูป เป็นรูปขันธ์
 นิพพาน ไม่ใช่ขันธ์ นิพพานเป็นขันธวิมุตติ คือ พ้น
 จากขันธ์

คำว่า **ขันธ์** หมายถึง สภาพธรรมที่จำแนกเป็นอดีต อนาคต และ
 ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทรม ประณีต ไกล ใกล้
 ฉะนั้น ขันธ์ จึงได้แก่ สังขตธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งเกิดดับ
 จึงเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนอสังขตธรรม คือ นิพพาน
 นั้น เป็นธรรมที่ไม่เกิด ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง จะกล่าวว่าเป็นธรรมเกิดขึ้น
 แล้วก็ได้ ว่าเป็นธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ได้ ว่าเป็นธรรมจักเกิดขึ้นก็
 ไม่ได้^๑ จะกล่าวว่าเป็นอดีตก็ไม่ได้ ว่าเป็นอนาคตก็ไม่ได้ ว่าเป็นปัจจุบัน
 ก็ไม่ได้^๒ เพราะฉะนั้น วิสังขารธรรม คือ นิพพาน จึงไม่ใช่ขันธ์ เป็น
 ขันธวิมุตติ คือ พ้นจากขันธ์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขันธ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ ดังนี้

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ เธอ
 ทั้งหลายจงฟัง ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็ขันธ์ ๕ เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้ง
 หลาย รู้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายใน
 หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้
 นี้เรียกว่า รูปขันธ์ เวทนายอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่าง
 หนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง

๑ วิภังคปกรณ์ ขันธวิภังค์ ข้อ ๑-๓๑

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตถุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๔

๓ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตถุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๕

เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือ
 ละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่า วิญญูณชั้น
 ดุกร ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าชั้น ๕

ดุกร ภิกษุทั้งหลาย กิอุปาทานชั้น ๕ เป็นไฉน ดุกร ภิกษุ
 ทั้งหมด รูปร่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายใน
 หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้
 เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า รูปุปาทานชั้น
 เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขาร
 เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญูณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต
 ปัจจุบัน... อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า วิญญูณุปาทานชั้น ดุกร ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้
 เรียกว่าอุปาทานชั้น ๕^๑

๑ สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค ปัญจขันธสูตร ข้อ ๙๔-๙๖

ปรมัตถธรรม ๓ เป็นขั้น ๕

จิตปรมัตถ์	๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท ทุกประเภท เป็นวิญญาณขั้น
เจตสิกปรมัตถ์	๕๒ ประเภท เวทนาเจตสิก ๑ เป็น เวทนาขั้น สัญญาเจตสิก ๑ เป็น สัญญาขั้น เจตสิก ๕๐ เป็นสังขาร- ขั้น
รูปปรมัตถ์	๒๘ ประเภท ทุกประเภทเป็นรูปขั้น

ขั้น ๕ เป็นปรมัตถธรรม ๓

รูปขั้น	ได้แก่ รูปปรมัตถ์ ๒๘	
เวทนาขั้น	ได้แก่ เวทนาเจตสิก ๑ ดวง	เจตสิก ปรมัตถ์ ๕๒
สัญญาขั้น	ได้แก่ สัญญาเจตสิก ๑ ดวง	
สังขารขั้น	ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง	
วิญญาณขั้น	ได้แก่ จิตปรมัตถ์ ๘๙ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวง	

คำถามทบทวน

๑. ปรมัตถธรรมอะไรบ้าง เป็นสังขารธรรม
๒. สังขารธรรม เป็นสังขารชั้นไหน ใหม
๓. วิสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม ใหม
๔. อสังขตธรรม เป็นชั้นไหนอะไร
๕. อสังขตธรรม เป็นโลกียะ หรือโลกุตตระ
๖. จิต เป็นสังขารชั้นไหน ใหม
๗. เจตสิก เป็นสังขารชั้นไหน ใหม
๘. เวทนาชั้นไหน เป็นปรมัตถธรรมอะไร
๙. ชั้นไหนอะไร ไม่ใช่ปรมัตถธรรม
๑๐. ปรมัตถธรรมอะไร ไม่ใช่ชั้นไหน

จิตตสังเขป

บทที่ ๑

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อังธวรรคที่ ๗ จิตตสูตรที่ ๒

(๑๘๐) เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรย่อมนำไป อันอะไรหนอย่อมเสือกใส่ไป โลก
ทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คืออะไร

(๑๘๑) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อมเสือกใส่ไป โลกทั้งหมด
เป็นไปตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คือ จิต

แสดงให้เห็นความสำคัญของจิต ซึ่งเป็นธาตุรู้ สภาพรู้ซึ่งเป็น
ใหญ่ เป็นประธานในการรู้สิ่งที่กำลังปรากฏ ซึ่งไม่เพียงแต่เห็น ได้ยิน
ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเท่านั้น แต่ยังคิดนึกวิจิตรต่างๆ นานา
ฉะนั้น โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคน จิตของ
บางคนก็สะสมกุศลไว้มาก ไม่ว่าจะเป็นเห็นบุคคลใดซึ่งเป็นผู้ที่มากไปด้วย
อกุศลธรรม จิตของบุคคลซึ่งสะสมกุศลไว้มากนั้นก็ยิ่งเกิดเมตตา หรือ
กรุณา หรืออุเบกขาได้ ในขณะที่โลกของคนอื่นเป็นโลกของความชิงชัง
ความไม่แช่มชื่น ความโกรธ ความขุ่นเคืองใจ ฉะนั้น แต่ละคนจึงเป็น
โลกของตัวเองแต่ละโลก ทุกๆ ขณะตามความเป็นจริง

ดูเหมือนว่าเราทุกคนอยู่ร่วมโลกเดียวกัน แต่ตามความเป็นจริง
นั้น สิ่งต่างๆ ที่เป็นรูปธรรมซึ่งสามารถปรากฏได้ทางตา ทางหู
ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น ถ้าไม่มีจิตซึ่งเป็นสภาพรู้
สิ่งต่างๆ เหล่านั้นก็ย่อมไม่ปรากฏเป็นความสำคัญแต่อย่างใด
แต่เพราะจิตรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้น

บ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจของจิตของแต่ละคน โลกไหนจะดี โลกที่สะสมกุศลมากๆ พร้อมที่จะเกิดเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือโลกที่ชิงชัง โกรธแค้น ชุ่นเคือง ซึ่งแม้ว่าจะเห็นบุคคลเดียวกัน รู้เรื่องบุคคลเดียวกัน แต่โลกของแต่ละคนจะเมตตาหรือชิงชัง ก็ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคนซึ่งสะสมมาต่าง ๆ กัน

สิ่งที่ปรากฏทางตาทำให้ดูเหมือนว่า มีผู้คนอยู่ร่วมกันในโลกนี้มากมายตามกาลและเทศะ แต่ถ้าประจักษ์ชัดในลักษณะของธาตุรู้ ซึ่งเป็นสภาพรู้ เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏในขณะนั้น จะรู้ว่าชั่วขณะนั้นเป็นเพียงการเห็น เป็นเฉพาะโลกของการเห็นซึ่งไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่วัตถุสิ่งต่าง ๆ เพราะขณะนั้นเพียงเห็น ยังไม่ได้นึกถึงรูปร่าง สัตถฐาน และเรื่องราวใด ๆ ของสิ่งที่เห็น

ฉะนั้น จึงควรเข้าใจให้ถูกต้องว่า ขณะที่คิดว่าเป็นโลก เป็นสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของต่าง ๆ นั้น เป็นชั่วขณะที่จิตคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏให้เห็น แต่ขณะที่กำลังเห็นเป็นอีกขณะหนึ่ง ไม่ใช่ขณะที่กำลังคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏ แต่ละคนก็มีจิตเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียว ๆ สืบต่อกันไปที่ละขณะจนปรากฏเหมือนกับว่าเป็นโลกที่กว้างใหญ่ มีผู้คนและสิ่งต่าง ๆ มากมาย แต่ที่จะเข้าใจโลกได้จริง ๆ นั้น ต้องรู้ว่าสภาพธรรมปรากฏเพียงแต่ละขณะจิตเท่านั้น แต่เพราะการกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ปรากฏเป็นโลกที่เสมือนไม่แตกสลาย เป็นโลกซึ่งปรากฏเสมือนยังยืน มีสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของมากมาย แต่ตามความเป็นจริงนั้น โลกขณะหนึ่ง ๆ ก็คือ การเกิดขึ้นของจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์เพียงชั่วขณะเดียวแล้วก็ดับไป

ในขุททกนิกาย มหานิทเทส ปสุรสูตรตนิทเทสที่ ๘ ข้อ ๓๑๙ มีข้อความว่า ชื่อว่า “ใจ (มโน)” ในคำว่า คิดทักขิณทั้งหลายด้วยใจ ความว่าใจ คือจิต มโน มานัส หทัย ปิณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทริย วิญญาน วิญญานขันธ มโนวิญญานธาตุที่เกิดแต่ผัสสะ เป็นต้นนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปัญชนะหลายคำ เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิตซึ่งทุกคนมี แต่เพราะจิตเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ จึงยากที่จะรู้ได้ว่า ลักษณะที่เป็นเพียงธาตุรู้นั้นเป็นอย่างไร ทั้งๆ ที่ทุกคนคงจะเข้าใจความหมายบางประการของจิตที่ว่า “ใจ” ซึ่งทุกคนมี แต่ก็เพียงแต่รู้ว่ามี ซึ่งเมื่อไม่พิจารณาก็ย่อมไม่ทราบว่ามีเมื่อไร และขณะไหนเป็นจิต

ในอัฐธสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตูปาทกณฑ์ อธิบายจิตตนิทเทส มีข้อความว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร

ธาตุรู้มีมากไม่ใช่ออย่างเดียวเลย จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร ความวิจิตรของจิตปรากฏเมื่อคิดนึกเรื่องต่างๆ ซึ่งไม่ว่าใครจะทำอะไรในวันหนึ่งๆ นั้น เมื่อพิจารณาแล้วย่อมรู้ว่าเป็นไปตามความวิจิตรของจิตทั้งสิ้น

วันนี้ทำอะไรมาบ้างแล้ว และต่อไปเย็นนี้ พรุ่งนี้จะทำอะไร ถ้าไม่มีจิตก็ทำไม่ได้ เหตุที่ทุกคนมีการกระทำในวันหนึ่งๆ ต่างๆ กันตามวิถีชีวิตของแต่ละคนนั้น จะเห็นได้ว่าการกระทำทั้งหมดย่อมเป็นไปตามความวิจิตรของจิตของแต่ละคน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทั้งทางกาย ทางวาจาต่างๆ กันในชีวิตประจำวัน จิตเป็นธรรมชาติที่คิด ซึ่งคิดมากเหลือเกิน แต่ละคนก็คิดต่างๆ กันไป ในบรรดาผู้ที่

สนใจศึกษาธรรมก็พิจารณาธรรมต่าง ๆ กัน ความคิดเห็นในชั้นของการประพฤติปฏิบัติธรรมก็ต่างกัน และแม้แต่ในเรื่องของโลก ความเป็นไปในกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มแต่ละประเทศ ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วก็ยังเป็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโลก แต่ละขณะนั้นก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามความวิจิตรของความคิดของแต่ละบุคคล โลกยุคนี้เป็นอย่างนี้ ตามความคิดของแต่ละบุคคลในยุคนี้ สมัยนี้ แล้วต่อไปโลกจะเป็นอย่างไร พรุ่งนี้จะเป็นอย่างไรรัน ก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามจิตซึ่งคิดวิจิตรต่าง ๆ นั้นเอง

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า **จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร** จิตที่เห็นทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง ต่างกับจิตที่ได้ยินทางหู ซึ่งเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง และต่างกับจิตที่คิดนึก เป็นต้น

ที่ (จิต) ชื่อว่า “มโน” เพราะรู้อารมณ์

คำว่า อารมฺมณ (อารมณ์) หรือ อาลมฺพน หมายถึงสิ่งที่จิตรู้ เมื่อจิตซึ่งเป็นสภาพรู้หรือธาตุรู้เกิดขึ้น สิ่งที่จิตกำลังรู้ในขณะนั้นชื่อว่า “อารมณ์”

เสียงมีจริงไหม เมื่อสิ่งที่แย้งกระทบกันก็เป็นปัจจัยให้เสียงเกิดขึ้น แต่ถ้าในขณะนั้นจิตไม่เกิดขึ้นรู้เสียงนั้น เสียงนั้นก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะมามีสิ่งใดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย แต่ขณะใดจิตไม่รู้สิ่งนั้น สิ่งนั้นก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์

ที่ (จิต) ชื่อว่า “หทัย” เพราะความหมายว่าเป็นสภาวะอยู่ภายใน

จิตเป็นภายใน เพราะเป็นสภาพรู้อารมณ์ที่ปรากฏ อารมณ์เป็นภายนอก เพราะเป็นสิ่งที่จิตกำลังรู้

ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตจึงเป็นการพิจารณาสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ทั้งภายในและภายนอก จึงจะรู้ลักษณะของจิตได้ จิตมีจริง แต่จิตอยู่ไหน จิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นภายใน ในขณะที่เห็น จิตไม่ได้อยู่ข้างนอก สีสันวัตถุกำลังปรากฏภายนอก จิตเป็นสภาพธรรมที่อยู่ภายใน คือเป็นสภาพธรรมที่กำลังรู้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา

การอบรมเจริญปัญญา นั้น ต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ฉะนั้น จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือขณะใดที่เห็นแล้วระลึกได้ไม่หลงลืมที่จะพิจารณา ศึกษา สังเกต ค่อยๆ รู้ขึ้นว่า สภาพเห็นเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา

ในขณะที่กำลังได้ยินเสียง สติสามารถเกิดขึ้นระลึกรู้ว่าสภาพที่กำลังได้ยินเสียงเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ เป็นสภาพธรรมซึ่งเป็นภายใน จึงยากที่จะพิจารณาให้ได้ และสภาพที่ได้ยินเสียงนั้น ก็เกิดขึ้นรู้เสียงที่กำลังปรากฏแล้วดับไปทันที จิตซึ่งเป็นสภาพรู้ นั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปรวดเร็วมาก เมื่อเข้าใจถูกว่าจิตกำลังเห็น จิตกำลังได้ยิน จิตกำลังคิดนึก เป็นต้น สติปัฏฐานก็ย่อมเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของจิต ซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ในขณะนั้นๆ ได้

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาจึงสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงกับพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจนประจักษ์แจ้ง อริยสัจจธรรม ดับกิเลสได้ เป็นพระอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ

ที่ (จิต) ชื่อว่า “ปัญฺทระ” เพราะความหมายว่าบริสุทธิ์ เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์อย่างเดียว โดยสภาวะจึงเป็นธรรมชาติ

บริสุทธิ์ ข้อความในสัทธัมมปกาสนี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค อานาปานกถามีว่า จิตนั้นชื่อว่า ปณฺหารี ขาว เพราะอรรถว่า บริสุทธิ์ ท่านกล่าวหมายเอาภวังคจิต ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา อนึ่ง แม้จิตอกุศล ท่านก็กล่าวว่า ปณฺหาระเหมือนกัน เพราะอกุศลออกจากจิตนั้นแล้ว ดุจแม่น้ำคงคาไหลออกจากแม่น้ำคงคา และดุจแม่น้ำโคธาวรีไหลออกจากแม่น้ำโคธาวรี อนึ่ง เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์จึงไม่เป็นกิเลสด้วยความเศร้าหมอง โดยสภาวะเป็นจิตบริสุทธิ์ทีเดียว แต่เมื่อประกอบด้วยกิเลสจึงเศร้าหมอง แม้เพราะเหตุนี้จึงควรที่จะกล่าวว่า **ปณฺหาระ**

จิต เป็นสภาพที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที การดับไปของจิตดวง (ขณะ) ก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวง (ขณะ) ต่อไปเกิดขึ้น จิตเห็นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่มีจิตที่เห็นอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่ได้ยินอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจิตที่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่คิดนึกอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่นอนหลับสนิทไม่ฝัน จิตก็เกิดดับ รู้อารมณ์สืบต่อกันอยู่เรื่อยๆ แต่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตใดที่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตนั้นเป็น **ภวังคจิต** คือ ดำรงรักษาภพชาติที่เป็นบุคคลนั้นสืบต่อไป จนกว่าจิตอื่นจะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ สลับกันไปเรื่อยๆ จนกว่าจะสิ้นสุดการเป็นบุคคลนั้น

ภวังคจิต ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขณะที่หลับสนิททุกคน ไม่รู้สึกชอบ ไม่รู้สึกชัง ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่สำคัญตน ไม่เมตตา ไม่กรุณา เพราะไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่

คิดนึกใดๆ ทั้งสิ้น แต่ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะรู้ได้ว่าอกุศลจิตเกิด เพราะสะสมกิเลสต่างๆ ไว้มาก จึงทำให้เกิดความยินดีพอใจเมื่อเห็นสิ่งที่น่าพอใจ และรู้สึกขุ่นเคือง ไม่แช่มชื่นเมื่อเห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

ขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น รู้สึกอย่างไร ความรู้สึกเฉยๆ ดีใจ เสียใจนั้น ไม่ใช่จิต เป็นเจตสิกประเภทหนึ่งซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเรียกว่า เวทนาเจตสิก จิตเป็นนามธรรมที่เป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้ **อารมณ์** แต่จิตไม่ใช่เวทนาเจตสิกซึ่งรู้สึกเฉยๆ หรือดีใจ หรือเสียใจ ในอารมณ์ที่กำลังปรากฏ สภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น จะเกิดตามลำดับไม่ได้ ต้องอาศัยสภาพธรรมอื่นเป็นปัจจัยเกิดขึ้นพร้อมกัน **จิตต้องเกิดร่วมกับเจตสิก เจตสิกต้องเกิดร่วมกับจิต จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นนั้นดับพร้อมกัน** รู้อารมณ์เดียวกัน และเกิดดับที่เดียวกัน จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีเจตสิกเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยต่างๆ กัน และกระทำกิจต่างๆ กัน ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็นหลายประเภท

ไม่มีใครชอบขณะที่จิตขุ่นเคือง กระวนกระวาย กระสับกระส่าย โสกะเศร้า เตือดร่อน แต่ชอบขณะที่เป็นสุขสนุกสนานเปลิดเพลิน ขณะที่สนุกสนานรื่นเริงเปลิดเพลินนั้น จิตก็เป็นอกุศล เพราะเกิดร่วมกับ โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ติดข้อง ปรารถนา พพอใจ เปลิดเพลิน ในอารมณ์ การศึกษาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เพื่อให้สติปัญฐาน (คือสติที่) ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏและ อบรมเจริญปัญญาโดยศึกษา คือพิจารณาสังเกตจนรู้ชัดสภาพธรรมนั้น ถูกต้องตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมใดเป็นกุศล สภาพธรรมใดเป็นอกุศล และสภาพธรรมใดไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ว่าอกุศลธรรม

ใดๆ ขึ้นหยาบหรือละเอียดก็เป็นอกุศลธรรมทั้งสิ้น ไม่ใช่เป็นอกุศลธรรมเฉพาะขณะที่โทสะเกิดเท่านั้น

บางท่านถามว่า ทำอย่างไรจึงจะไม่โกรธ

สภาพธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา โทสะก็เป็นอนัตตา โทสะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ผู้ที่ดับความโกรธได้เป็นสมุจเฉท โทสะเจตสิกไม่เกิดอีกเลยนั้น เป็นผู้ที่อบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้งอริยสัจธรรม^๑ ถึงความเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีบุคคล

การรู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นพระอริยบุคคลมี ๔ ชั้น

ผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรม ประจักษ์แจ้งสภาพพระนิพพานครั้งแรก เป็นพระโสดาบันบุคคล ดับความเห็นผิดและความสงสัยในลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เมื่อพระโสดาบันบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ อย่างหยาบเป็นพระสกทาคามีบุคคล เมื่อพระสกทาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ จึงดับโทสะเป็นพระอนาคามีบุคคล เมื่อพระอนาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง

๑ อริยสัจธรรม ๔ คือ

ทุกข์อริยสัจจ์ สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไปจึงเป็นสภาพที่เป็นทุกข์ คือ ไม่ควรที่จะติดข้องเพลิดเพลิน

ทุกข์สมุทยอริยสัจจ์ ตัณหา คือ โลภะ การพอใจติดข้อง เป็นสมุทัย คือ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์
ทุกข์นิโรธอริยสัจจ์ พระนิพพาน เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ เพราะดับกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ อริยมัคค์มีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัญญา เป็นการอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นทางปฏิบัติเพื่อดับทุกข์

ดับกุศลธรรมที่เหลืออยู่ทั้งหมด เป็นพระอรหันต์ เมื่อพระอรหันต์ดับ
ขันธปรินิพพานแล้ว ไม่เกิดอีกต่อไป

เมื่อเข้าใจแล้วว่า โลกุตตรปัญญาของพระอริยบุคคลแต่ละชั้น
ดับกิเลสแต่ละชั้นอย่างไร ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจหนทางปฏิบัติที่จะ
อบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมที่ปรากฏและดับกิเลสได้จริงๆ
ตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้

แม้พระผู้มีพระภาคจะได้ทรงแสดงลักษณะของจิตในความ
หมายของคำว่า “ปัญฺหระ” แล้ว เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิตยิ่งขึ้น
จึงทรงแสดงในความหมายของคำว่า “มนายตนะ”

ที่ (จิต) ชื่อว่า “มนายตนะ” อธิบายในคำว่า มนายตนะ นั้น มนะ
พึงทราบว่ายายตนะ เพราะความหมายว่าเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด
เป็นที่ประชุม และเป็นเหตุ จริงดังนั้น แม้ผัสสะ เป็นต้น ย่อมเกิดใน
มนะนี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะภายนอก ย่อมประชุมที่มนะโดย
ความเป็นอารมณ์ แม้เพราะความหมายว่า เป็นเหตุ เพราะเป็นเหตุ
แห่งผัสสะ เป็นต้น โดยยรรถว่าเป็นสหชาติปัจจัย

จิตทุกขณะเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ แต่ที่จะเข้าใจ
ลักษณะซึ่งเป็นอนัตตาของจิตได้ยิ่งขึ้น ก็โดยรู้ว่าจิตเป็นมนายตนะ
เพราะเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม และเป็นเหตุ

ถึงรูปจะมีก็จริง ถึงเสียงจะเกิดขึ้นก็จริง ถึงกลิ่นจะมีปัจจัยเกิด
ขึ้นก็จริง ถึงรสต่างๆ จะมีก็จริง ถึงเย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็งต่างๆ
จะมีก็จริง แต่ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นรู้ ถ้าจิตไม่เป็นที่ประชุมของธรรมเหล่านั้น
สิ่งที่ปรากฏทางตา ก็ปรากฏไม่ได้ เสียงก็ปรากฏไม่ได้ กลิ่นก็
ปรากฏไม่ได้ รสต่างๆ ก็ปรากฏไม่ได้ เย็น ร้อน อ่อน แข็งก็ปรากฏ

ไม่ได้ แต่เพราะว่าจิตเป็นสภาพรู้ จึงเป็นที่อาศัย เป็นที่ประชุม เป็นเหตุที่จะให้สภาพธรรมปรากฏ สิ้นวันฉิบหายข้างหลังไม่ปรากฏ เพราะไม่ได้ประชุม คือ ไม่กระทบกับจักขุปสาท ไม่กระทบกับจิต จิตจึงไม่เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่อยู่ข้างหลัง แม้ว่ากรรมเป็นปัจจัยทำให้จักขุปสาทเกิดขึ้นและดับไป ๆ สืบต่ออยู่เรื่อย ๆ ตราบใดที่ยังไม่ดับขาด แต่จิตที่เห็นก็ไม่ได้ออกไปตลอดเวลา ฉะนั้น ขณะใดที่สิ้นวันฉิบหายปรากฏ ขณะนั้นจิตเป็นมหายตนะ เป็นที่ประชุมของรูปที่กระทบกับจักขุปสาท ขณะนั้นรูปที่กระทบจักขุปสาทก็เป็นรูปายตนะ จักขุปสาทที่กระทบรูปก็เป็นจักขายตนะ สภาพธรรมใดที่ประชุมรวมกันในขณะนั้น เป็นอายตนะแต่ละอายตนะทั้งสิ้น

เสียงต้องกระทบกับโสตปสาทและกระทบกับจิต จิตจึงเกิดขึ้นรู้เสียงที่ปรากฏได้ ฉะนั้น จิตจึงเป็นมหายตนะ เป็นที่ประชุมของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

ข้อความในอรรถฎสาสนีที่ว่า แม้เพราะความหมายว่า(จิต)เป็นเหตุ คือ เพราะจิตเป็นเหตุแห่งผัสสะ เป็นต้น

ผัสสะเป็นเจตสิกประเภทหนึ่งใน ๕๒ ประเภท ผัสสเจตสิกเป็นนามธรรมที่กระทบอารมณ์ ขณะที่รูปกระทบกับรูป เช่น ดันไม้ล้ม กระทบพื้นดิน การกระทบกันของดันไม้และพื้นดินไม่ใช่ผัสสเจตสิก ขณะที่เสียงกระทบกับโสตปสาท โสตปสาทเป็นรูป เสียงเป็นรูป ถ้าผัสสเจตสิกไม่เกิดขึ้นกระทบเสียงที่กระทบโสตปสาท จิตได้ยินก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย

ผัสสเจตสิก เป็นนามธรรมซึ่งเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต ฉะนั้น จิตจึงเป็นเหตุแห่ง

ผัสสะ ในภุมมีที่มีขั้น ๕ จิตและเจตสิกต้องเกิดที่รูปใดรูปหนึ่งเสมอ รูปใดเป็นที่เกิดของจิตและเจตสิก รูปนั้นเป็นวัตถุรูป จักขุปสาท เป็นวัตถุรูป เพราะเป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นโดยลำพังอย่างเดียวไม่ได้ แต่จะต้องมีสภาพธรรมอื่นเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยพร้อมกันในขณะนั้น

สภาพธรรมใดเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกับตน สภาพธรรมนั้นเป็นสหชาติปัจจัย

สห แปลว่า ร่วมกัน พร้อมกัน

ชาติ แปลว่า เกิด

ปัจจัย คือ ธรรมซึ่งอุปการะอุดหนุนให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ แสดงว่าสภาพธรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นสังขารธรรม เพราะอาศัยธรรมอื่นเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ถ้าปราศจากปัจจัย สภาพธรรมทั้งหลายก็เกิดไม่ได้ และสภาพธรรมซึ่งเป็นสหชาติปัจจัยนั้น ทำให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกับตน แต่สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดก่อนสภาพธรรมที่ตนเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดภายหลัง

ฉะนั้น จิตจึงเป็นสหชาติปัจจัยแก่เจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น และเจตสิกก็เป็นสหชาติปัจจัยแก่จิตที่เกิดพร้อมกับเจตสิกนั้น เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด จิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้น ก็รู้อารมณ์ที่ผัสสเจตสิกนั้นกระทบ ไม่ใช่ว่าผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์หนึ่งแล้วจิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้นไปรู้อีกอารมณ์หนึ่ง ขณะใดที่ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบเสียงใด โสต-

วิญญานที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกที่กระทบเสียงนั้น ก็มีเสียงนั้นเป็นอารมณ์

ปรমัตถธรรมมี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปรมัตถธรรมแต่ละอย่างเป็นปัจจัยให้ปรมัตถธรรมอื่นที่เป็นสังขตธรรมเกิดขึ้น คือ จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเจตสิกและเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) เจตสิกเป็นปัจจัยให้เกิดจิต และเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) รูปเป็นปัจจัยให้เกิดรูป และเป็นปัจจัยให้เกิดจิตขณะที่รูปเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต และขณะที่รูปเป็นอารมณ์ของจิต ตามควรแก่สภาพของปรมัตถธรรมนั้นโดยปัจจัยต่าง ๆ กัน เช่น สหชาติปัจจัย เป็นต้น

จิตและเจตสิกเป็นสหชาติปัจจัยให้รูปเกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทกขณะ จิตทุกดวงมี ๓ อนุขณะ (ขณะย่อย) คืออุปาทกขณะ (ขณะเกิดขึ้น) จิตขณะ (ขณะยังไม่ดับ) ภัคคขณะ (ขณะดับ) จิตไม่ได้สั่งให้รูปเกิด จิตตชรูป คือ รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยนั้น เกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทกขณะนั่นเอง แต่ทั้งนี้ต้องเว้นปฏิสนธิจิต เพราะในขณะที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้นมีแต่กัมมชรูป คือรูปที่เกิดเพราะกรรมเกิดร่วมด้วย ไม่มีจิตตชรูป เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว จิตจึงเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้นพร้อมกับจิต ตั้งแต่ปฐมภวรงค์ คือภวรงค์ดวงแรกเป็นต้นไป เว้นทวีปญจวิญญาน ๑๐ (ปัญจวิญญาน ๕ x ๒) คือ จิตเห็น ๒ ดวง จิตได้ยิน ๒ ดวง จิตได้กลิ่น ๒ ดวง จิตลิ้มรส ๒ ดวง จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสทางกาย ๒ ดวง และจุติจิตของพระอรหันต์ นอกจากนั้นแล้ว ทุกขณะที่จิตเกิดขึ้นในภุมิที่มีชั้น ๕ มีจิตตชรูปเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิตทุกครั้ง

แต่ละบุคคลสะสมสภาพธรรมมาอย่างวิจิตรต่าง ๆ กัน บางคนมีอกุศลมาก บางคนก็มีกุศลมาก แต่ผู้ที่เข้าใจเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน

แล้วอบรมเจริญสติปัฏฐาน กุศลทั้งหลายก็จะเป็นบารมีที่อุปการะ
 เกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน
 จนกระทั่งสามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจธรรม ดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท
 เป็นขั้นๆ แต่ผู้ที่เริ่มเจริญสติปัฏฐานนั้น สติปัฏฐานยังไม่มีกำลัง ความ
 เป็นตัวตนจึงยังมีกำลังมาก ไม่ว่าในขณะที่เห็น ขณะได้ยิน ขณะระลึก
 อกุศล ขณะบำเพ็ญกุศลก็ยังยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเรา เป็น
 กุศลของเรา

ฉะนั้น จุดประสงค์ของการศึกษาปรมัตถธรรมเรื่องจิตก็เพื่อเป็น
 ปัจจัยเกื้อกูลให้เข้าใจลักษณะของจิตที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังคิด
 นึก เป็นต้น เพื่อให้สติปัฏฐานเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่
 เป็นสภาพรู้ ธาตุรู้ที่กำลังรู้สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่กำลังปรากฏ

ขณะที่ศึกษาเรื่องจิตก็อย่าเพิ่งคิดว่ารู้ลักษณะของจิตชัดเจน
 แจ่มแจ้งแล้ว และจุดประสงค์ของการศึกษาเรื่องจิตนั้น ไม่ใช่เพื่อ
 ต้องการเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องจิตมาก ๆ แต่เพื่อเป็นสังฆารขันธ
 ประจักษ์แก่สติที่เกิดขึ้นระลึกรู้สภาพของจิตซึ่งเป็นนามธรรม ซึ่ง
 เป็นธาตุรู้ที่กำลังรู้ในขณะนี้ เพื่อปัญญาที่อบรมเจริญขึ้นแล้ว
 นั้น จะได้คลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน

คำถามทบทวน

๑. ภาวังคจิต คืออะไร ภาวังคจิตรู้อารมณ์ไหม
๒. ขณะใดจิตชื่อว่าปัญหาระ เพราะอะไร
๓. จิต เจตสิก เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง
๔. รูป เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง
๕. การรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอริยบุคคล มีกี่ชั้น อะไรบ้าง
๖. วัตรูป คืออะไร
๗. อายตนะ คืออะไร อะไรเป็นอายตนะบ้าง
๘. สหชาติปัจจัย คืออะไร
๙. จิตตชรูป คืออะไร เกิดเมื่อไร ในภูมิที่มีชั้น ๕ จิตใดไม่เป็นปัจจัยให้จิตตชรูปเกิดบ้าง
๑๐. จุดประสงค์ที่ถูกต้องของการศึกษาพระธรรม คืออะไร

บทที่ ๒

คำอธิบาย คำว่า “จิต” ในอัฐฐสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีต่อไปว่า

จะอธิบายคำว่า “จิตต” ต่อไป ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่าคิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตต” นี้ ทั่วไปแกจิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต” นี้ โลภกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วย สามารถแห่งขวนวิถิ ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สังสมวิบาก อนึ่ง แม้จิตทุกดวงชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร ตามสมควร ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้วิจิตร

ถ้าศึกษาจากตำรารุ่นหลังๆ ที่มีผู้รวบรวมไว้ ก็จะทราบว่ารากของจิต ๖ อย่างที่กล่าวไว้ในตำรารุ่นหลังๆ นั้น มาจากข้อความในอัฐฐสาลินี อรรถกถาخمมสังคณีปกรณ์ ซึ่งอธิบายคำว่า “จิต” ที่สามารถจะแยกออกได้เป็นข้อๆ คือ

ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า เพราะรู้แจ้งอารมณ์ ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งขวนวิถิ ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สังสมวิบาก ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร ๑ (ข้อนี้ส่วนมากในตำรารุ่นหลังแยกเป็น ๒ คือ เพราะวิจิตรด้วยอารมณ์ ๑ และเพราะวิจิตรด้วยสัมปยุตตธรรม ๑)

ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้วิจิตร ๑

ซึ่งก็จะขอกล่าวถึงตามลำดับ เพื่อที่จะให้เข้าใจลักษณะของจิตตามทีกล่าวไว้ในอัฐฐสาลินี

ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า “คิด” อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์

ทุกท่านคิดเสมอ ถ้าสังเกตพิจารณาความคิด ก็จะได้เห็นว่า ข้างคิดเสียจริง และคิดไปต่าง ๆ นานา ไม่มีทางยุติความคิดได้เลย จนกระทั่งบางท่านไม่อยากจะคิด อยากจะสงบ ๆ คือ หยุดไม่คิด เพราะเห็นว่าเมื่อคิดแล้วก็เดือดร้อนใจ เป็นห่วง วิตกกังวล กระสับกระส่าย ด้วยโลภะบ้าง หรือด้วยโทสะบ้าง และเข้าใจว่าถ้าไม่คิดเสียได้ก็จะดี แต่ให้ทราบ่ว่าจิตนั่นเองเป็นสภาพธรรมที่คิด รูปธรรมคิดไม่ได้ เมื่อพิจารณาเรื่องที่จิตคิด ก็จะได้เห็นว่าเพราะเหตุใดจิตจึงคิดเรื่องอย่างนั้น ๆ ซึ่งบางครั้งไม่น่าจะคิดอย่างนั้นเลย ตามปกติจิตย่อมเกิดขึ้นคิดไปในเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้างอยู่เรื่อย ๆ จนเห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจัง แต่ที่เห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจังทั้งหมดนั้น ก็เป็นเพียงเพราะจิตเกิดขึ้นคิดเรื่องนั้นแล้วก็ดับไปเท่านั้นเอง ซึ่งถ้าเพียงจิตไม่คิดถึงเรื่องนั้นเท่านั้น เรื่องนั้นก็จะมี

ข้อความในอัญญาสาลินีว่า ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์

สภาพ “รู้” มีลักษณะต่างกันตามประเภทของสภาพธรรมนั้น ๆ เช่น เจตสิก ก็เป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์แต่ไม่เป็นใหญ่ในการรู้ อารมณ์ เจตสิกแต่ละประเภทเกิดขึ้นพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่ว่ากระทำกิจเฉพาะของเจตสิกนั้น ๆ เช่น ผัสสเจตสิกเกิดร่วมกับจิต พร้อมกับจิต แต่ผัสสเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์ โดยกระทบอารมณ์ ซึ่งถ้าผัสสเจตสิกไม่รู้อารมณ์ก็ย่อมไม่กระทบอารมณ์ ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงรู้อารมณ์เพียงโดยกระทบอารมณ์ แต่ไม่ใช่รู้แจ้งอารมณ์ ปัญญาเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้ธรรมเห็นธรรมถูกต้องตาม

ความเป็นจริง เช่น รู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล ของสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่จิตซึ่งเป็นสภาพรู้นั้นมีคำอธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ จึงไม่ใช่การรู้อย่างผัสสะที่กระทบอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างสัญญาที่จำพอมลักษณะของอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างปัญญา แต่จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งในลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ที่ปรากฏ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตาในขณะนี้ต่างกันใหม่ สภาพธรรมเป็นสัจธรรมเป็นสิ่งซึ่งพิสูจน์ได้ ขณะนี้เห็นสิ่งเดียว สีเดียวหมด หรือเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏเป็นสีต่างๆ อย่างละเอียดจนทำให้รู้ความต่างกันได้ว่า สิ่ง que เห็นนั้นเป็นเพชรแท้ หรือเพชรเทียม เป็นต้น จิตเป็นสภาพที่เห็นแจ้ง คือ รู้แจ้งแม้ลักษณะที่ละเอียดต่างๆ ของอารมณ์ต่างๆ อุปมาเหมือนกระจกเงาที่ใสสะอาด ไม่ว่าสิ่งใดจะผ่านก็ย่อมปรากฏเงาในกระจกฉันใด ขณะนี้จักขุปสาทเป็นรูปซึ่งมีลักษณะประจักษ์พิเศษ สามารถกระทบสิ่งที่ปรากฏทางตา โสตปสาทสามารถกระทบเฉพาะเสียง จ्ञานปสาทสามารถกระทบเฉพาะกลิ่น ชิวหาปสาทสามารถกระทบเฉพาะรส กายปสาทสามารถกระทบเฉพาะรูปที่กระทบกาย ฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นสีสันวันณะอย่างใดๆ ก็ตาม จะเป็นสีเพชรแท้ เพชรเทียม หยก หิน หรือแม้สีแสดที่ริษยา ก็ปรากฏให้จิตเห็นได้ทั้งสิ้น ขณะนี้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตาปรากฏกับจิตที่รู้แจ้ง ไม่ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นมีลักษณะอย่างไร จิตก็รู้แจ้งในลักษณะที่ปรากฏนั้นๆ คือ เห็นสีสันต่างๆ ทั้งหมดของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏจึงทำให้รู้ความหมาย รูปร่าวงสัณฐานและคตินึกถึงสิ่งที่ปรากฏทางตาได้

เสียงที่ปรากฏทางหูเป็นเสียงเดียวกันทั้งหมด หรือต่างกันเป็นแต่ละเสียงตามปัจจัยที่ทำให้เสียงนั้นๆ เกิดขึ้น คนมีเท่าไร เสียงของแต่ละบุคคลก็ต่างกันไปตามนั้น จิตรู้แจ้งทุกเสียงที่ปรากฏต่างๆ กัน

เสียงเยาะเย้ย เสียงประชดถากถางดูหมิ่น เสียงลมพัด เสียงน้ำตก เสียงสัตว์ร้อง สัตว์นานาชนิดก็ร้องต่างๆ กัน หรือแม้คนที่เลียนเสียงสัตว์ จิตก็รู้แจ้งของลักษณะของเสียงที่ต่างกัน จิตได้ยินเสียงรู้แจ้ง คือ ได้ยินเสียงทุกเสียงที่ต่างกัน

สภาพธรรมทุกอย่างปรากฏได้ก็เพราะจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์นั้นๆ ที่ปรากฏ จิตที่รู้แจ้งทางจุมกเกิดขึ้นรู้แจ้งกลิ่นต่างๆ ที่ปรากฏ กลิ่นสัตว์ทุกชนิด กลิ่นพืชพันธุ์ดอกไม้นานาชนิด กลิ่นอาหาร กลิ่นแกง กลิ่นขนม ถึงไม่เห็น เพียงได้กลิ่นก็รู้ว่าเป็นอะไร

จิตที่รู้แจ้งทางลิ้นเกิดขึ้นลิ้มรสต่างๆ รสอาหารมีมากมาย รสเนื้อ รสผัก รสผลไม้ รสชา รสกาแฟ รสเกลือ รสน้ำตาล รสน้ำส้ม รสมะนาว รสมะขาม เป็นรสที่ไม่เหมือนกันเลย แต่จิตที่ลิ้มรสก็รู้แจ้งรสต่างๆ ที่ปรากฏ แม้ว่าจะต่างกันอย่างละเอียดเพียงใด จิตก็สามารถรู้แจ้งลักษณะที่ต่างกันอย่างละเอียดนั้นได้ เช่น ขณะชิมอาหาร จิตที่ลิ้มรสรู้แจ้งในรสนั้นจึงรู้ว่ายังขาดรสอะไร จึงต้องปรุงอะไร ใส่อะไร เติมอะไร เป็นต้น

จิตที่รู้แจ้งสิ่งที่กระทบสัมผัสกาย รู้แจ้งลักษณะต่างๆ ที่กระทบกาย เช่น ลักษณะของเย็นลม เย็นน้ำ หรือเย็นอากาศ รู้ลักษณะของผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ เป็นต้น ที่กระทบกาย

ท่านผู้หนึ่งเล่าให้ฟังว่า ท่านกำลังยืนอยู่ที่ถนนก็เกิดระลึกถึงลักษณะแข็งที่ปรากฏ แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถนน และต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นรองเท้า แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถุงเท้า นี่เป็นความคิดเรื่องลักษณะแข็งที่ปรากฏ จิตที่คิดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย เมื่อกระทบแข็งจึงคิดว่าแข็งนี้คืออะไร แข็งนี้ถนน แล้วต่อไปแข็งนี้

รองเท้า แล้วต่อไปแข็งนี้ถุงเท้า จะเห็นได้ว่า ไม่มีใครสามารถยับยั้งการคิดนึกเรื่องสิ่งต่างๆ ได้ แต่การที่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์แต่ละขณะแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะที่กำลังคิดถึงถนน รองเท้า ถุงเท้า ไม่ใช่ขณะที่รู้แจ้งลักษณะที่แข็ง

ฉะนั้น การที่ปัญญาจะรู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความจริงนั้น จะต้องรู้ชัดว่าขณะที่คิดไม่ใช่ตัวตน แต่เป็นจิตที่กำลังรู้เรื่องคิด จิตที่คิดไม่ใช่จิตที่เห็น จิตที่รู้อารมณ์ทางตา จิตคิดรู้อารมณ์ทางใจ ตามปกติขณะที่สภาพธรรมใดปรากฏทางกาย จะเป็นลักษณะที่อ่อนนุ่มหรือแข็งก็ตาม ขณะนั้นยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร ถ้าอยู่ในที่มืด บางท่านก็อาจจะต้องส้อมตาเปิดไฟขึ้นดูว่ากำลังกระทบสัมผัสอะไร ฉะนั้น ตามความเป็นจริงแล้วขณะที่จิตรู้แข็งนั้นไม่ใช่จิตคิดนึก ขณะที่จิตกำลังรู้แข็งนั้นไม่มีโลกของถุงเท้า รองเท้า หรือถนน ไม่มีโลกของสมมติบัญญัติใดๆ เลย มีแต่สภาพที่กำลังรู้ลักษณะที่แข็ง แม้สภาพที่รู้แข็งนั้นก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เป็นเพียงสภาพที่รู้แข็งเกิดขึ้นแล้วดับไป แล้วจิตที่เกิดภายหลังจึงคิดนึกเป็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นเรื่องราวสมมติบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏจนลืมนึกว่าจิตที่เกิดขึ้นรู้แจ้งและสภาพที่แข็งนั้นดับไปแล้ว และจิตที่คิดเรื่องสิ่งที่แข็งนั้นก็ดับไป สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมเกิดขึ้นและดับไปสลับต่อกันอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ไม่รู้สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมนั้นเกิดดับไม่ใช่ตัวตน

จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์ใด จิตก็เกิดพร้อมผัสสะนั้น ก็รู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของอารมณ์นั้น

ฉะนั้น แม้คำว่ารู้แจ้งอารมณ์ซึ่งเป็นลักษณะของจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ ก็จะต้องเข้าใจว่า “รู้แจ้งอารมณ์” คือ รู้ลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จิตแต่ละประเภทเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็น **อาร์มมณปัจจัย** คือเป็นปัจจัยให้จิตเกิดโดยเป็นอารมณ์ของจิต จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีปัจจัยอื่นอีกหลายปัจจัย แต่จิตจะเกิดขึ้นโดยไม่รู้อารมณ์ไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งในหลายปัจจัยที่ทำให้จิตแต่ละขณะเกิดขึ้น

คำถามทบทวน

๑. ผัสสเจตสิก สัญญาเจตสิก ปัญญาเจตสิก และจิตรู้อารมณ์ต่างกันอย่างไร
๒. อาร์มมณปัจจัย คืออะไร
๓. อะไรเป็นอาร์มมณปัจจัยบ้าง

บทที่ ๓

ประการต่อไป

อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตต์” นี้ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต์” นี้โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ

การที่จะเข้าใจรรถที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะสังสมสันดานของตน ด้วยสามารถแห่งชวนวิถินั้น จะต้องเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเกิดดับๆ สืบต่อกันอย่างรวดเร็วว่า นามธรรมที่เกิดกับจิตแล้วดับไปแต่ละขณะนั้น สะสมสืบต่อในจิตขณะหลังๆ ที่เกิดดับสืบต่อมานั่นเอง

เมื่อจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา หรือได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู เป็นต้น ตามปกติจะไม่รู้ว่าขณะที่เห็นหรือได้ยินนั้นเป็นลักษณะของจิต แต่มักจะรู้ว่าขณะใดจิตใจเป็นทุกข์ เศร้าหมองขุ่นมัว ขณะใดจิตใจสบาย แจ่มใส ขณะใดโกรธ ขณะใดเมตตาสงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลอื่น ขณะใดเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น จิตแต่ละขณะที่เกิดดับ สืบต่อกันอย่างรวดเร็วนั้น ก็สังสมสันดานของตน คือ ไม่ว่าจะเป็นโลกียกุศล อกุศล แต่ละขณะที่เกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น เป็นปัจจัยสะสมสืบต่อในจิตดวง(ขณะ)ต่อๆ ไป เพราะเมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป การดับไปของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันที ฉะนั้น จิตดวงที่เกิดต่อจึงมีสภาพธรรมซึ่งจิตดวงก่อนสะสมไว้แล้วสืบต่อไปในจิตดวงหลังๆ ที่เกิดต่อๆ ไปอีกเรื่อย ๆ

แต่ละท่านจะสังเกตได้ว่า แต่ละบุคคลมีอัธยาศัยต่างๆ กัน มีอุปนิสัยต่างๆ กันตามการสะสมของจิตแต่ละขณะซึ่งเกิดดับสืบต่อกัน

บางท่านก็เป็นผู้โง่เขลา เพราะจิตที่เป็นบุญกุศลได้เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วจิตที่เกิดสืบต่อก็สะสมบุญกุศลนั้นๆ เป็นปัจจัยสืบต่อไป ข้างหน้า อกุศลก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นจิตประกอบด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ เมื่ออกุศลจิตประเภทนั้นๆ ดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อสภาพธรรมที่สะสมอยู่ในจิตดวงก่อนต่อไปอีก การที่จิตดวงหลังเกิดต่อจากจิตดวงก่อนอยู่เรื่อยๆ นั้น เพราะจิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นปัจจัยทำให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันทีที่จิตดวงก่อนดับ จิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น เว้นจิตจิตของพระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่เป็นอนันตรปัจจัย เมื่อจิตจิตของพระอรหันต์ดับจึงเป็นปรินิพพาน ไม่มีปฏิสนธิจิตหรือจิตใดๆ เกิดสืบต่ออีกเลย ฉะนั้น ปัจจัยที่กล่าวถึงแล้วจึงมี ๓ ปัจจัย คือ สหชาติ-ปัจจัย อารัมมณปัจจัย และอนันตรปัจจัย

อรรถของจิตประการที่ ๒ ข้อความในอรรถสาสนีนี้มีว่า อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตต” นี้ ทั่วไปแกจิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต” นี้ โลภกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งขวนวิถิ

ฟังดูเหมือนเป็นเรื่องยาก แต่เป็นเรื่องจริงในชีวิตประจำวัน ส่วนมากทุกท่านก็ได้ยินคำว่ากุศลจิต และอกุศลจิตอยู่เสมอ แต่ยังไม่คุ้นกับมหากิริยาจิต และ “ขวนวิถิ” จิตทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นประเภทต่างๆ ประการใดก็ตาม เมื่อจำแนกโดยการเกิด คือโดยชาติแล้วมี ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑ เป็นวิบากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ (ภาษาบาลี คือ กุสลจิตตํ อกุสลจิตตํ วิปากจิตตํ กิริยาจิตตํ)

ส่วนใหญ่ทุกท่านคุ้นกับคำว่า กุศลจิต และอกุศลจิต แต่ยังไม่คุ้นกับ วิบากจิต และกิริยาจิต กุศลจิตเป็นจิตที่ดี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด

ผล คือ กุศลวิบาก ในอนาคตข้างหน้า เมื่อกุศลจิตและกุศลเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นเหตุดับไปแล้ว ธรรมที่เป็นกุศลก็สะสมสืบต่อไปในจิตดวงต่อไป เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิกซึ่งเป็นกุศลวิบากจิตและกุศลวิบากเจตสิกเกิดขึ้นร่วมกัน โดยเป็นผลของกุศลนั้นๆ ในอรรถกถามีข้อความว่า แม้วิบากเจตสิกเกิดร่วมกับจิต แต่เพราะจิตเป็นประธาน จึงใช้คำว่าวิบากจิตเท่านั้น ซึ่งก็หมายรวมถึงวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมกันด้วย และแม้คำว่าจิตตชรูป คือรูปซึ่งเกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยก็เช่นเดียวกัน จิตตชรูปเกิดขึ้นเพราะจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นปัจจัย แต่ใช้คำว่า “จิตตชรูป” นั้นก็หมายรวมถึงเจตสิกเกิดร่วมกับจิตนั้นๆ ก็เป็นปัจจัยให้รูปนั้นเกิดด้วย ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงวิบากจิต ก็หมายรวมถึงวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย

อกุศลจิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ เป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลที่เป็นทุกข์ ไม่น่าพอใจ คืออกุศลวิบากจิตต่างๆ นอกจากกุศลจิตและอกุศลจิตและวิบากจิตแล้ว ก็มีจิตอีกประเภทหนึ่งคือ กิริยาจิต ซึ่งไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก จึงไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิบากจิตด้วย เพราะกิริยาจิตไม่ใช่ผลของกุศลจิตหรืออกุศลจิต

จิตทั้งหมดจำแนกเป็นชาติหนึ่งชาติใดใน ๔ ชาติ คือ เป็นกุศล หรืออกุศล หรือเป็นวิบาก หรือเป็นกิริยา ถ้าไม่ศึกษาให้ละเอียดขึ้น ก็ไม่รู้ว่าขณะไหนเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต เช่น ขณะปฏิสนธิ ซึ่งเป็นจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนี้ในชาตินี้ ที่ทุกท่านมีชีวิตอยู่ในขณะนี้ ก็เพราะปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภพนี้ชาตินี้ จึงทำให้เป็นบุคคลนี้ ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลจิตไม่ได้ เป็นอกุศลจิตไม่ได้ ขณะที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้น ไม่ได้กระทำการใด ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ

ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมใดกรรมหนึ่งเป็นปัจจัย แม้ว่าการกระทำแล้วในแต่ละภพชาติจะมากมายเพียงใดก็ตาม กรรมใดเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตหรือวิบากจิตใดเกิดขึ้น กรรมนั้นเป็นกัมมปัจจัยแก่ปฏิสนธิจิตและวิบากจิตนั้น ถ้าเกิดในภูมิมนุษย์เป็นสุคติภูมิก็ต้องเป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเกิดในอบายภูมิ คือเกิดในนรกหรือเกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็เป็นผลของอกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิในอบายภูมิ เป็นอกุศลวิบาก

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมนั้นไม่ได้เพียงทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเท่านั้น เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมเดียวกันที่เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดนั้นก็เป็นกัมมปัจจัย ทำให้วิบากจิตดวงต่อไปเกิดขึ้น ทำภวังคกิจสืบต่อจากปฏิสนธิจิต ปฏิสนธิจิต คือ จิตที่ทำการสืบต่อจากจุติจิต (จิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน) ทันทันที่จุติจิตของชาติก่อนดับ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วก็เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น เป็นจิตขณะแรกในชาตินี้สืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อนแล้วก็ดับไป และกรรมเดียวกันนั้นเป็นปัจจัยให้วิบากจิตดวงต่อไปเกิดขึ้น กระทำภวังคกิจ คือ กิจดำรงภพชาติที่เป็นบุคคลนี้สืบต่อไปจนกว่าจะจุติ คือ เคลื่อนจากภพภูมินี้ สิ้นสุดสภาพที่เป็นบุคคลนี้ในชาตินี้ และในระหว่างที่ยังไม่จุติ กรรมอื่นๆ ก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่างๆ เกิดขึ้น รู้อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

“กุศล” คือ สภาพธรรมที่ดีงามไม่เป็นโทษภัย บางท่านเข้าใจว่าท่านสามารถจะทำกุศลได้เฉพาะเวลาที่มีทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น แต่ลืมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ถึงแม้ไม่มีเงิน แต่มีสิ่งของที่พอจะแบ่งปันแจกจ่ายสละให้เพื่อช่วยเหลือบุคคลอื่นๆ ได้ ท่านจะสละให้เพื่อ

ช่วยเหลือคนอื่นได้ไหม ถ้าสละให้ไม่ได้ ขณะนั้นเป็นกุศลหรืออกุศล ผู้ที่ไม่รู้ว่ากุศลจิตเป็นจิตที่ติงาม ไม่มีโทษ ก็อาจจะคิดเศร้าหมองใจว่า ท่านขาดเงิน ท่านทำบุญไม่ได้ แต่ความจริงนั้นถึงแม้ว่าไม่มีเงินที่จะทำทานกุศล ก็มีกุศลอื่นอีกหลายประการที่กระทำได้ เช่น ขณะที่รู้สึกเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น มีจิตอ่อนโยน พูดคำที่อ่อนหวาน ด้วยใจจริง ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจาน ขณะนั้นเป็นกุศล เป็นสภาพธรรมที่ไม่เป็นโทษภัยใดๆ เลย

ขณะที่มีมานะสำคัญตนว่าสูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่าบุคคลอื่น หรือแม้ว่ามีการแบ่งแยกเป็นเราเป็นเขา ไม่ช่วยเหลือ ไม่เอื้อเฟื้อเจือจาน ขณะนั้นเป็นอกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ติงาม เป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ

เมื่อเข้าใจลักษณะของกุศลจริง ๆ ก็เจริญกุศลทุกประการได้ แม้ไม่มีทรัพย์สินเงินทองที่จะให้ ก็ยังมีสิ่งอื่นเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งพอที่จะสละให้ได้ ถ้าสละให้ไม่ได้จริง ๆ เพราะเป็นคนที่ยงของ แต่ก็คิดอยากให้จิตสงบหรืออยากหมดกิเลสเป็นพระโสดาบัน จะสละสิ่งของให้ผู้อื่นได้บ้างไหม แต่ละบุคคลสะสมกุศลและอกุศลมาต่าง ๆ กัน ฉะนั้น จึงควรพิจารณาจิตของตนเองว่าเป็นผู้ที่ยังหวงสิ่งของมาก หรือว่าเริ่มสละสิ่งของให้เป็นประโยชน์แก่คนอื่น ๆ บ้าง ที่ละเล็กละน้อยจนเป็นอุปนิสัย เป็นปัจจัยที่มีกำลัง ทำให้ละคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน จนปัญหาที่อบรมเจริญคมกล้าแล้วนั้น รู้แจ้งนิพพานได้ ผู้ที่คิดว่าอยากหมดกิเลสนั้น เวลากิเลสเกิดขึ้นก็ยังพอใจที่จะให้กิเลสนั้นมีอยู่ เช่น ขณะที่มีความสำคัญตน ความริษยา แม้ผู้ใดจะบอกให้ละคลายเสีย ควรยินดีกับความสุขของบุคคลอื่น หรือควรมีเมตตา แม้ในบุคคลที่เลวร้าย ท่านจะกระทำดีไหม ผู้ที่มีฉันทะ คือพอใจที่จะโกรธ ดูหมิ่น ถู้อยู่ ริษยา ก็ย่อมไม่สามารถที่จะกระทำดี ฉะนั้น การละกิเลสจึงไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้ทันที จะต้องค่อย ๆ เป็นไป ค่อย ๆ อบรม

เจริญปัญญาให้เกิดขึ้นทีละเล็กละน้อย ผู้ที่ต้องการดับกิเลสจริง ๆ รู้ว่า จะต้องอบรมเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่บำเพ็ญทานอย่างเดียว และยังห่วงเก็บอกุศลอย่างอื่นไว้ บางท่านก็อยากสงบเพราะรู้สึกว่ามันหนึ่บ กระสับกระส่าย กระวนกระวายมาก คิดเรื่องนั้นก็โกรธ คิดเรื่องนั้นก็ยุ่ง มีแต่เรื่องเดือดร้อนรำคาญใจ เพราะไม่ได้พิจารณาจิตในขณะนั้น แต่พิจารณาบุคคลซึ่งท่านโกรธ เมื่อพิจารณาบุคคลอื่นในทางที่ทำให้เกิดอกุศลจิตก็ย่อมจะกระสับกระส่าย กระวนกระวายเดือดร้อน เมื่อรู้ว่าการล้างเดือดร้อน ก็อยากจะสงบ แต่ไม่รู้ถ้าไม่โกรธขณะนั้นก็ไม่เดือดร้อน ขณะโกรธไม่สบายใจ เดือดร้อนใจ กังวลใจนั้นเป็นอกุศล เป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ

ฉะนั้น ถ้าขณะใดโกรธแล้วระลึกได้ พิจารณาบุคคลอื่นในทางที่ทำให้เกิดเมตตาบ้าง กรุณาบ้าง มุทิตาบ้าง อุเบกขาบ้าง ก็ย่อมสงบได้ทันที เพราะขณะที่จิตมีเมตตา หรือกรุณา หรือมุทิตา หรืออุเบกขานั้นเป็นกุศล ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะจึงสงบ กุศลจิตทุกขณะสงบ ฉะนั้น เมื่อต้องการดับกิเลสจึงต้องเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่เพียทานกุศลเท่านั้น

ข้อความในอัฐฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตูปาทกัณฑ์ แสดงอรรถของจิตประการที่ ๒ ว่าอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า จิตต์ นี้ ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต์” นี้ โลภิกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งขณวิถึ

คำว่า “สันดาน” ในภาษาไทยมาจากคำภาษาบาลีว่า “สนฺดาน” หรือ “สนฺตติ” ซึ่งหมายถึง การเกิดดับสืบทอดกัน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เป็นวิบากจิต ไม่ใช่กุศลจิต และ

ไม่ใช่อกุศลจิต จึงไม่สั่งสมสันดาน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเป็นผลของอดีตกรรม เมื่อกรรมใดสุกงอมพร้อมที่จะให้ผล คือ ประกอบพร้อมด้วยปัจจัยต่างๆ ก็ทำให้วิบากจิตประเภทต่างๆ เกิดขึ้นทำกิจต่างๆ เช่น เห็น ได้ยิน เป็นต้น วิบากจิตไม่สั่งสมสันดาน เพราะวิบากจิตแต่ละขณะเกิดขึ้นเพราะกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่สะสมมาแล้วนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น เมื่อวิบากจิตเกิดขึ้นและดับไปแล้ว ก็ไม่เป็นเหตุให้วิบากใด ๆ เกิดขึ้นเลย

เพื่อที่จะเข้าใจรรถของจิตประการที่ ๒ ที่ว่า โลภียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า จิต เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งขวนวิธินั้น ก็จะต้องเข้าใจวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิตคือจิตประเภทไหน เกิดขึ้นเมื่อไร และจะต้องเข้าใจ ขวนวิธิตั้งแต่เป็นขณะที่จิตสั่งสมสันดานของตน ซึ่งเป็นโลภียกุศลบ้าง อกุศลบ้าง และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นมหากิริยาจิต เพราะถึงแม้ว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นพระอรหันต์ที่มีกาย วาจา ใจ ต่างๆ กันตามการสั่งสมสันดานของตน

ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจความหมายของวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิต คือจิตที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต จิตใดก็ตามที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและจุติจิตแล้ว เป็นวิถีจิตทั้งหมด ในชาติหนึ่งปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นขณะเดียว คือขณะที่ทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อน เพียงขณะเดียวเท่านั้น ที่เป็นปฏิสนธิจิต ขณะที่จิตทำปฏิสนธิกิจนั้นไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ ทั้งสิ้น ปฏิสนธิเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ปฏิสนธิจิตที่เกิดในภุมิมนุษย์เป็นกุศลวิบากจิต เป็นผลของกุศลกรรม

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมไม่ได้ให้ผลเพียงให้ปฏิสนธิจิต

เกิดขึ้นเท่านั้น แต่เป็นปัจจัยให้วิบากจิตประเภทเดียวกันเกิดขึ้น ทำ
ภวังคกิจ สืบต่อดำรงภาพชาติของการเป็นบุคคลนั้นจนกว่าจะจุติ

ขณะที่ยังไม่จุตินั้น ภวังคจิตเกิดดับ ๆ กระทำกิจสืบต่อดำรง
ความเป็นบุคคลนั้นไว้ ในขณะที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น
ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส และไม่คิดนึก ฉะนั้น ขณะใดที่เป็น
ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต ขณะนั้นไม่ใช่วิถิจิต ขณะหลับสนิท
ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้กระทบสัมผัส ไม่ได้
คิดนึก ภวังคจิตเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะฝันหรือตื่นขึ้น
เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส คิดนึก อารมณ์ต่าง ๆ ใน
โลกนี้ ขณะที่วิบากจิตเกิดขึ้นทำปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจ
นั้น อารมณ์ต่าง ๆ ในโลกนี้ไม่ปรากฏเลย โลกนี้จะเป็นโลกมนุษย์
ลักษณะอย่างไร ก็ไม่ปรากฏทั้งสิ้น ถ้าขณะนี้ใครกำลังหลับก็จะไม่รู้
ไม่เห็นเลยว่า ในที่นี้มีใครบ้าง มีเสียงอะไรบ้าง มีกลิ่นอะไรบ้าง เย็น
ร้อนประการใด โลกนี้ไม่ปรากฏกับปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตเลย
เมื่อไม่หลับก็จำเรื่องโลกนี้ จำบุคคลต่าง ๆ เรื่องราวต่าง ๆ ในโลกนี้
แต่ขณะหลับสนิทเป็นภวังคจิต ตัดขาดจากอารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏใน
โลกนี้ทั้งหมด ไม่รู้ว่าตนเองเป็นใคร อยู่ที่ไหน เกี่ยวข้องเป็นญาติมิตร
กับใคร มีทรัพย์สินสมบัติฐานะบรรดาศักดิ์ สุข ทุกข์ อย่างใด

ขณะเห็นไม่ใช่ภวังคจิต เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏ
ทางตา จิตใดก็ตามซึ่งเกิดขึ้นเห็นหรือรู้ หรือยินดีพอใจในสิ่งที่กำลัง
ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จิตขณะนั้น ๆ
เป็นวิถิจิต ขณะได้ยินเสียงแล้วพอใจ หรือไม่พอใจเสียง ขณะนั้นไม่ใช่
ภวังคจิต ขณะนั้นเป็นวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รูปที่ปรากฏทางตา
เป็นจักขุทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้เสียงทางหูเป็นโสตทวาร

วิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้กลิ่นทางจมูกเป็นฆานทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รสทางลิ้นเป็นชีวาทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้ารมณ์ที่กระทบกายเป็นกายทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้ารมณ์ทางใจเป็นมนทวารวิถิจิต

นามธรรมที่เกิดดับเป็นปกติในชีวิตประจำวัน เป็นภวังคจิตที่เกิดดับสลับกับวิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้ารมณ์ทางทวารต่าง ๆ

เมื่อปฏิสนธิในภุมิที่มีชั้น ๕ คือ ในภุมิที่มีทั้งรูปชั้นและนามชั้น กรรมเป็นปัจจัยทำให้กัมมชรูป คือ จักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป เป็นต้น เกิดดับสืบต่อดำรงสภาพที่ไม่ใช่บุคคลที่ตาบอด หูหนวก เป็นต้น แต่ถ้าขณะใดกรรมไม่เป็นปัจจัยให้จักขุปสาทรูปเกิด บุคคลนั้นก็ตาบอดไม่เห็นอะไรเลย ฉะนั้น จิตเห็น และจิตอื่นๆ ทุกขณะจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ ขณะที่วิถิจิตยังไม่เกิดขึ้นนั้น ภวังคจิตเกิดดับสลับต่อกันอยู่เรื่อยๆ

เมื่อรูปใดเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูปใด และขณะแห่งภวังคจิต วิถิจิตจะเกิดขึ้นทันทีไม่ได้ แต่เพื่อกำหนดให้รู้ว่ารูปเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูป ณ ภวังคจิตขณะใด จึงบัญญัติภวังคจิตที่รูปเกิดขึ้นกระทบนั้นว่า “อดีตภวังค์” คือเป็นภวังค์ที่เหมือนกับภวังค์ก่อนๆ แม้ว่ารูปจะเกิดดับเร็วมาก แต่จิตก็เกิดดับเร็วกว่ารูป สภาวะรูปรูปหนึ่งเกิดดับเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ฉะนั้น อดีตภวังค์ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูป ทั้งนี้เพื่อให้รู้ว่ารูปที่กระทบปสาทรูปนั้นจะดับเมื่อไร เพราะรูปหนึ่งมีอายุเพียงจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะเท่านั้น เมื่ออดีตภวังค์ดับไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้ภวังคจิตดวงต่อไปไหว เป็น “ภวังคจลนะ” ซึ่งยังเป็นภวังคจิตอยู่ เพราะวิถิจิตจะเกิด

ขึ้นคันกระแสนของภวังค์ทันทีไม่ได้ เมื่อภวังคจลนระดับไปแล้ว ภวังคจิตที่เกิดต่อเป็น “ภวังคุปัจเจตะ” คือ เป็นภวังคจิตที่ตัดกระแสนของภวังค์ เพราะเป็นภวังคจิตดวงสุดท้ายของกระแสนภวังค์ เมื่อภวังคุปัจเจตะดับไปแล้ว วิถีจิตจึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจได้

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางตาเป็นจักขุทวารวิถีจิต เพราะรู้ปารมณ (สิ่งที่ปรากฏทางตา) ที่กระทบกับจักขุปสาทและยังไม่ดับ

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางหูเป็นโสตทวารวิถีจิต เพราะรู้สัทพารมณ (เสียง) ที่กระทบกับโสตปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางจมูกเป็นฆานทวารวิถีจิต เพราะรู้คันธพารมณ (กลิ่น) ที่กระทบกับฆานปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางลิ้นเป็นชีวนทวารวิถีจิต เพราะรู้รสพารมณ (รส) ที่กระทบชีวาปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางกายเป็นกายทวารวิถีจิต เพราะรู้โผฏฐัพพพารมณ (เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ดิ่งหรือไหว) ที่กระทบกับกายปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะทางใจซึ่งเป็นมโนทวารวิถีจิตนั้น รู้อารมณ์ได้ทุกอารมณ์ คือ รู้อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ต่อจากวิถีจิตที่รู้ทางปัญจทวาร และรู้ธัมมพารมณ คือ อารมณ์ที่สามารถรู้ได้เฉพาะทางใจ คือ มโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น

อารมณ์ทั้งหมดจำแนกเป็น ๖ อารมณ์ ซึ่งจิตรู้ได้ทาง ๖ ทวาร ดังนี้ คือ

รูปารมณ	จิตรู้ได้ทางจักขุทวารและทางมโนทวาร
สัททารมณ	จิตรู้ได้ทางโสตทวารและทางมโนทวาร
คันถารมณ	จิตรู้ได้ทางฆานทวารและทางมโนทวาร
รสารมณ	จิตรู้ได้ทางชีวหาทวารและทางมโนทวาร
โผฏฐัพพารมณ	จิตรู้ได้ทางกายทวารและทางมโนทวาร
ธัมมารมณ	จิตรู้ได้ทางมโนทวารเพียงทวารเดียว

มโนทวารวิธีจิตรู้อารมณ์ได้ทั้ง ๖ อารมณ์ แต่ธัมมารมณนั้น
รู้ได้เฉพาะมโนทวารวิธีจิตเท่านั้น

จิตทุกดวงเกิดขึ้นกระทำกิจหนึ่งกิจใดแล้วก็ดับไป คือปฏิสนธิ
จิตทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อนเพียงหนึ่งขณะเท่านั้น
ภวังคจิตทุกดวงทั้งอดีตภวังค์ ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเฉทะ ทำภวังคกิจ
สืบต่อดำรงภพชาตินั้นไว้ เมื่อภวังคุปัจเฉทะดับไปแล้ว วิถีจิตดวง
แรกที่เกิดต่อจากภวังคุปัจเฉทะนั้น กระทำอาวัชชนกิจ แปลโดยศัพท์
ว่า รำพึงถึงอารมณ์ที่ปรากฏที่ทวาร คือรู้อารมณ์ที่กระทบทวาร ชื่อว่า
อาวัชชนะ เพราะอรรถว่านำออกไปจากสันดาน (การเกิดดับสืบต่อ) อัน
เป็นภวังค์ คือ น้อมไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร ถ้าเป็นทางปัญจทวาร
คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ปัญจทวารอาวัชชน-
จิตซึ่งเป็นจิตดวงหนึ่ง (ประเภทหนึ่ง) เกิดขึ้นทำอาวัชชนกิจ รำพึง
ถึงอารมณ์ที่กระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร แต่จิตขณะนั้นยัง
ไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ยังไม่ได้กลิ่น ยังไม่ได้ลิ้มรส ยังไม่ได้รู้สิ่งกระทบ
สัมผัสกาย ถ้าเป็นทางมโนทวาร คือ ทางใจซึ่งไม่ใช่ทางจักขุปสาท
โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท มโนทวารอาวัชชน-

จิต ซึ่งเป็นจิตอีกดวงหนึ่ง (ไม่ใช่ปัญจทวารารวิชชนจิต) เกิดขึ้น ทำอวิชชากิจเฉพาะทางมนทวารทวารเดียวเท่านั้น

ตัวอย่าง เมื่อรสเกิดขึ้นกระทบกับชีวหาปสาท และกระทบกับ ภาวักเป็นอดีตภวักดับไป ภาวักจลนะเกิดต่อแล้วดับไป ภาวัก-ปัจเจกเกิดต่อแล้วดับไป ปัญจทวารารวิชชนจิตเกิดต่อ ราพิง คือรู้ว่า อารมณ์กระทบชีวหาทวาร แต่ยังไม่ได้ลิ้มรสนั้น อุปมาเหมือนขณะที่รู้ว่า มีแขกมาที่ประตู แต่ยังไม่เห็นแขก จึงยังไม่รู้ว่าเป็นใคร เพียงแต่รู้ว่า มีแขกมาเท่านั้น ทุกท่านย่อมมีแขกไปมาหาสู่ เวลาคิดถึงแขกก็มักจะ คิดถึงคน แต่ความจริงแขกคืออารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นเอง ขณะเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นแขก ขณะได้ยินเสียง เสียงเป็นแขก ขณะไม่ได้ยินเสียง เสียงไม่ ปรากฏ แขกทางหูจึงยังไม่มา ขณะที่รสปรากฏ รสเป็นแขกที่ปรากฏ ทางลิ้นชั่วขณะแล้วก็ดับไป ขณะใดที่อารมณ์ปรากฏทางทวารใด ขณะ นั้นอารมณ์นั้นก็เป็นแขกของทวารนั้น ชั่วระยะสั้นที่สุด แล้วก็ดับหมด ลึนไปไม่กลับมาอีกเลยในสังสารวัฏฏ์ ผู้ใหญ่บางท่านรู้สึกเหงา เพราะ ระหว่างที่ยังไม่ใช่ผู้สูงอายุ ท่านพบปะบุคคลมากหน้าหลายตา รื่นเริง สนุกสนานกับญาติมิตรสหาย แต่เมื่อสูงอายุขึ้นแล้ว แขกซึ่งเป็นบุคคล ต่างๆ ในความรู้สึกของท่านก็ลดน้อยลง เมื่อถามท่านผู้สูงอายุว่าท่าน ชอบอะไรมากที่สุด บางท่านก็บอกว่าท่านชอบคน คือชอบให้คนมาหา พูดคุยกันเพลิดเพลิน แต่ความจริงทุกคนมีแขกทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และตามธรรมดา นั้น พอแขกมา โลภมูลจิตก็ เกิดขึ้น ยินดีพอใจในสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั้นๆ

แขกมีหลายประเภท ถ้าเป็นโจรผู้ร้าย ก็ไม่มีใครต้องการแขก ประเภทนั้น แต่ถ้าเป็นญาติมิตรสหายก็ถือว่าเมื่อไรจะมา แต่ความจริง

อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นเพียงรูปธรรม ไม่มีเจตนาร้ายกับใคร เพราะรูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ ฉะนั้น แขนกที่จะเป็นโจรหรือจะเป็นญาตินั้น ในขณะที่ไหน ในขณะที่อารมณ์ใดปรากฏแล้ว ยินดี พอใจ ติดข้องในอารมณ์นั้น โจรก็อยู่ที่นั่นเพราะความยินดี พอใจ ติดข้องเป็นอกุศลธรรม อกุศลธรรมไม่เป็นมิตรกับใคร กุศลธรรมเป็นเสมือนญาติสนิทที่คอยอุปการะเกื้อกูล ช่วยเหลือไม่ว่าในยามใดทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้จักลักษณะของจิตที่ต่างกัน คือ อกุศลจิตเป็นโทษ เป็นโจร ไม่ใช่มิตร

เมื่อคิดถึงโจรผู้ร้ายย่อมกลัวและไม่อยากให้เป็นแขกเลย แต่โจรคือ อกุศลจิต ซึ่งเป็นสาเหตุให้มีแขกที่เป็นโจรในวันหน้า ส่วนกุศลจิตก็เปรียบเสมือนญาติมิตร ซึ่งเป็นเหตุนำมาซึ่งญาติมิตรสหายในวันหน้าด้วย

ฉะนั้น รูปธรรมจึงไม่ใช่เหตุ รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ จึงไม่มีเจตนาใดๆ ทั้งสิ้น เสียงที่ปรากฏไม่ใช่สภาพรู้ที่ต้องการให้ใครได้ยิน หรือว่าไม่ต้องการให้ใครได้ยิน ไม่เลือกที่รักมักที่ชังว่าให้คนนี้ได้ยิน ไม่ให้คนนั้นได้ยิน เสียงเป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นตามปัจจัยที่ทำให้เกิดเสียงนั้น และแล้วแต่ว่าโสตปสาทของใครจะกระทบกับเสียงใด บางคนนอนหลับสนิทไม่ได้ยินเสียงฟ้าร้องดังลั่นสนั่นนรกแล้ว เสียงฟ้าร้องนั้นไม่ใช่แขกของบุคคลนั้น แต่เป็นแขกของคนที่เหมาะสมเหตุที่ทำให้โสตปสาทกระทบกับเสียงนั้น ฉะนั้น ขณะที่อารมณ์ใดเกิดขึ้นเป็นแขกของบุคคลใดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือ กรรมที่บุคคลนั้นสะสมมา เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ

ฉะนั้น แขนกที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กายนั้น ก็เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเกิดขึ้นปรากฏชั่วขณะแล้วก็ดับสูญไปไม่กลับ

มาอีกเลย หาใช้สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดไม่ และในวันหนึ่งๆ ก็ไม่มีใครรู้เลยว่าแขนไหนจะมาทางใด และเมื่อไร

ขณะที่จิตกำลังรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
ขณะนั้นเป็นวิถิจิต ปัญจทวารารำชนจิตเป็นวิถิปฏิปาทกะ คือ เป็นวิถิจิตแรกที่เกิดต่อจากภวังคุปัจเฉทะ ทำอวิชชนกิจ เพียงรู้ว่าอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดกระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร จึงไม่ใช่จิตที่ทำให้กิจเห็น ฯลฯ วิถิจิตอื่น ๆ จะเกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ไม่ได้เลย ถ้าปัญจทวารารำชนจิตไม่เกิดขึ้นแล้วดับไปก่อน ฉะนั้น ปัญจทวารารำชนจิตจึงเป็นวิถิจิตแรกที่เกิดทางทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร เมื่อจิตดวงนี้กระทำกิจนี้ได้ ๕ ทวาร จึงชื่อว่าปัญจทวารารำชนจิต (ปัญจ + ทวาร + อวิชชน) ถ้าแยกเป็นแต่ละทวาร คือ ขณะที่เกิดทางจักขุทวารก็เป็นจักขุทวารารำชนะ ขณะที่เกิดทางหูก็เป็นโสตทวารารำชนะ ขณะที่เกิดทางจมูกก็เป็นฆานทวารารำชนะ ขณะที่เกิดทางลิ้นก็เป็นชีวหาทวารารำชนะ ขณะที่เกิดทางกายก็เป็นกายทวารารำชนะ

แต่เมื่อจิตดวงนี้กระทำอวิชชนกิจได้ ๕ ทวารจึงเรียกรวมว่า **ปัญจทวารารำชนจิต**

สำหรับวิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่าง ๆ ทางใจนั้น ก่อนที่วิถิจิตคือ กุศลจิตหรืออกุศลจิต เป็นต้น จะเกิดนั้นก็คิดเรื่องราวต่าง ๆ ก็จะต้องมีอวิชชนจิตเกิดก่อน จิตที่กระทำอวิชชนกิจ คือรู้อารมณ์ที่กระทบทางใจนั้น ชื่อว่า **มโนทวารารำชนจิต** มโนทวารารำชนจิตเป็นวิถิจิตดวงแรกที่เกิดทางมโนทวาร ถ้ามโนทวารารำชนจิตไม่เกิดวิถิจิตต่าง ๆ จะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจ คือทางมโนทวารไม่ได้ มโนทวารารำชนจิต ไม่ใช่ปัญจทวารารำชนจิต เป็นจิตแต่ละดวง

แต่ละประเภท ปัญจทวาราวชชนจิตเกิดได้เฉพาะ ๕ ทาง เกิดทางมโนทวารไม่ได้เลย มโนทวาราวชชนจิต ทำอวิชชนกิจได้เฉพาะทางมโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น

ฉะนั้น วิถีจิตที่ทำอวิชชนกิจ ๖ ทวาร จึงมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง ทำอวิชชนกิจทาง ๕ ทวาร มโนทวาราวชชนจิต ๑ ดวง ทำอวิชชนกิจเฉพาะทางมโนทวาร ทวารเดียว

ขณะนี้มียัญจทวาราวชชนจิตใหม่ มี ถ้าไม่มีก็ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย

ขณะนี้มียมโนทวาราวชชนจิตใหม่ มี เมื่อวิถีจิตทางปัญจทวารทวารใดทวารหนึ่งเกิดขึ้นรู้อารมณ์แล้วดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดขึ้นหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นสืบต่อรับรู้อารมณ์นั้นต่อทางใจอีก คือ อาศัยใจ (ภวังคุปัจเฉหจิต) เป็นมโนทวารเกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับจิตที่รู้อารมณ์ทางปัญจทวารที่ดับไปแล้วนั้นซ้ำอีก

ขณะหลับสนิทไม่รู้อารมณ์ทางทวารหนึ่งทวารใดเลยนั้น มียัญจทวาราวชชนจิตใหม่ ไม่มี มีมโนทวาราวชชนจิตใหม่ ไม่มี ขณะไม่หลับแต่ไม่รู้อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่งเลย ขณะนั้นมีปัญจทวาราวชชนจิตใหม่ ไม่มี มีมโนทวาราวชชนจิตใหม่ ไม่มี ถ้าเช่นนั้น ขณะนั้นเป็นจิตอะไร เป็นภวังคจิตที่เกิดขึ้นระหว่างวิถีจิตที่รู้อารมณ์ทางปัญจทวารและวิถีจิตที่รู้อารมณ์ทางมโนทวาร

ทางปัญจทวารมีวิถีจิต ๗ วิถีตามลำดับ

เมื่อวิถีจิตที่ ๑ คือ ปัญจทวาราวชชนจิตเกิดขึ้น ทำอวิชชนกิจแล้วดับไป เป็นปัจจัยให้วิถีจิตที่ ๒ เกิดขึ้น คือ

ถ้าเป็นทางตา จักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำทสสนกิจ คือ กิจเห็น ๑
ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางหู โสตวิญญาณเกิดขึ้นทำสวณกิจ คือ กิจได้ยิน ๑
ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางจมูก ฆานวิญญาณเกิดขึ้นทำฆายนกิจ คือ กิจได้
กลิ่น ๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางลิ้น ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นทำสายนกิจ คือ กิจลิ้มรส
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางกาย กายวิญญาณเกิดขึ้นทำผัสสนกิจ คือ กิจรู้
อารมณ์ที่กระทบกาย ๑ ขณะแล้วดับไป

**เมื่อปัญจทวารารวชนจิตดับไป จิตอื่นนอกจากจิต ๑๐
ดวงนี้จะเกิดต่อไปไม่ได้เลย (ปัญจวิญญาณทาง ๕ ทวารๆ ละ ๒ ดวง
คือ กุศลวิบาก ๑ ดวง อกุศลวิบาก ๑ ดวง)**

ปัญจทวารารวชนจิตเป็นวิธีจิตที่ ๑ จักขุวิญญาณ หรือ โสต-
วิญญาณ หรือ ฆานวิญญาณ หรือ ชิวหาวิญญาณ หรือ กายวิญญาณ
เป็นวิธีจิตที่ ๒ เมื่อจิตหนึ่งจิตใดในทวีปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวงนี้ดับไป
แล้ว วิธีจิตที่ ๓ เป็นสัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นทำสัมปฏิจฉันนกิจ คือรับ
อารมณ์นั้นต่อจากปัญจวิญญาณ เมื่อสัมปฏิจฉันนจิตดับไปแล้ว วิธี
จิตที่ ๔ เป็นสันตிரณจิต เกิดขึ้นทำสันตிரณกิจ คือ พิจารณาอารมณ์
นั้น ๑ ขณะแล้วดับไป วิธีจิตที่ ๕ คือ โวภูฏัพพนจิต (ได้แก่ มโนทวา-
รารวชนจิตที่เกิดขึ้นทำโวภูฏัพพนกิจทางปัญจทวาร) เกิดขึ้นเป็น
ชนวนปฏิบัติาทกะทำกิจกำหนด คือ กระทำทางให้โลกียกุศลจิต หรือ
อกุศลจิต หรือมหาภิริยาจิตเกิดต่อ

เมื่อโกฎิพพนจิตดับไปแล้ว **วิถิจิตที่ ๖** คือ โลกียกุศลจิต หรือ อกุศลจิต หรือมหากิริยาจิตประเภทใดประเภทหนึ่งเกิดขึ้น**ทำชวนกิจ ๗ ขณะ จึงสังสมสันดาน** ตามข้อความที่ว่า ในคำว่า “จิตต์” นี้ โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ

การเกิดขึ้นเป็นไปของวิถิจิตตามลำดับแต่ละขณะที่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นจิตนิยาม เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเลย

วิถิจิตที่ ๑ คือ ปัญจทวาราวชชนจิต เกิดขึ้น ๑ ขณะแล้วดับไป ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย

วิถิจิตที่ ๒ คือ ปัญจวิญญาณเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๔ คือ สันตிரณจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๕ คือ โกฎิพพนจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๖ คือ โลกียกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต เกิดขึ้น**ทำชวนกิจ ๗ ขณะ** ก็เป็นไปตามปัจจัยที่**ชวนวิถิสังสมสันดานตน** เพราะเป็นวิถิจิตที่เกิดดับซ้ำกันถึง ๗ ขณะ ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น จิตที่ทำชวนกิจเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต แต่ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว จึงไม่มีทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต ฉะนั้น มหากิริยาจิตจึง**ทำชวนกิจ** เมื่อพระอรหันต์ไม่มีกุศลจิตและอกุศลจิต พระอรหันต์จึงมีแต่วิบากจิตและกิริยาจิต กิริยาจิตมีหลายประเภท วาระใดที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ผิฏฐัพพารมณ์ และคิดนึก **ชวนวิถิของพระอรหันต์เป็นมหากิริยาจิต** คือเป็นจิตที่รู้อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

เพียงเห็นขณะหนึ่งแล้วยินดีพอใจสิ่งที่เห็น อกุศลจิตที่เป็นโลภ-
มุลจิตก็เกิดขึ้นทำชวนกิจ ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท่าของจักขุวิญญาณ
ซึ่งเกิดขึ้นเห็นเพียงขณะเดียวเท่านั้น นี่คือการสะสมอกุศลซึ่งทุกคน
กำลังเป็นอยู่ตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน ฉะนั้น การดับกิเลส
จึงไม่ง่าย และไม่ใช้โดยไม่ต้องรู้อะไรเลย ผู้ที่เข้าใจว่าจะดับกิเลสได้
ง่ายๆ นั้น ควรรู้ความจริงที่สะสมอวิชชา โลภะ โทสะ และกิเลสอื่นๆ ไว้
๗ เท่าของจักขุวิญญาณ โสทวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ
กายวิญญูณ วาระหนึ่งๆ ผู้ที่หวังรอว่าเมื่อไรจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม
นั้น ไม่ได้คิดนึกถึงเหตุและผลตามความเป็นจริง ที่ได้สะสมมาใน
สังสารวัฏฏ์จะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้แจ้งชัดในลักษณะของสภาพ
ธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงยิ่งขึ้น จนรู้แจ้งอริยสัจธรรม จึงจะดับ
กิเลสได้เป็นลำดับขั้น

ขณะที่กำลังฟังหรือศึกษาเรื่องของจิตนั้น ถ้าสติปัญญานระลึกรู้
สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นกำลังปฏิบัติ คือ อบรมเจริญ
หนทางที่จะทำให้รู้แจ้งพระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับกิเลสได้
ขณะที่สติไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ขณะ
นั้นถึงแม้ว่าเป็นกุศล ก็ไม่ใช่หนทางดับกิเลส ซึ่งข้อความในอรรถุสสาลินี
จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายคำว่า **อากัจฉามิ** ว่า

อกุศลและกุศลที่ไม่ใช่มัคค์ ชื่อว่า **อากัจฉามิ** เพราะอรรถว่า
ไปก่อกรรมที่เป็นเสมือนช่างอิฐก่อกำแพง ฉะนั้น ขณะที่ไม่ระลึกรู้
ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ไม่ว่าจะ
เป็นอกุศลหรือกุศลใดๆ ก็สะสมก่อสร้างภพชาติเหมือนช่างอิฐที่ก่อ
กำแพงด้วยอิฐที่ละก้อน ซ้อนทับกันจนกระทั่งเป็นกำแพง แต่ขณะที่
ไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ขณะนั้นเป็น

มัคค์เป็น อปยคามิ เพราะอรรถว่า ไม่ไปก่อกรรมที่เป็นไปนั้นแหละ เหมือนบุรุษรื้ออิฐที่ข้างอิฐก่อกับกันไว้ ฉะนั้น ขณะนี้กำลังเป็นบุรุษรื้ออิฐ หรือกำลังเป็นช่างก่ออิฐ

วิถิจิตที่ ๑ คือ อววัชชนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๒ คือ ปัญจวิญญาณ สังสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉินนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๔ คือ สันตীরณจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๕ คือ โภกฐัพพนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ (หรือแม้ว่าเกิด ๒-๓ ขณะ เมื่อรูปดับก่อนชวนวิถิจิตเกิด)

วิถิจิตที่ ๖ คือ ชวนจิต สังสมสันดานเพราะเกิดดับสืบทอดซ้ำๆ กัน ๗ ขณะตามปกติ ในระหว่างสลบชวนจิตจะเกิดดับสืบทอดซ้ำกัน ๖ ขณะ ในขณะก่อนจะจุติ ชวนจิตจะเกิดดับสืบทอดซ้ำกัน ๕ ขณะ เพราะชวนจิตเกิดดับสืบทอดซ้ำกันถึง ๗ ขณะ ซึ่งมากกว่าวิถิจิตอื่นๆ ฉะนั้น ชวนวิถิจิตจึงสังสมสันดานของตน

คำถามทบทวน

๑. อนันตรปัจจัย คืออะไร
๒. จิตและเจตสิกมีกี่ชาติ อะไรบ้าง
๓. วิถีจิต คืออะไร จิตขณะใดไม่ใช่วิถีจิต
๔. อดีตภวังค์ คืออะไร
๕. ขณะไม่หลับมีภวังคจิตไหม
๖. ปัญจทวารวิถีจิต รู้อารมณ์อะไร ทางทวารไหน
๗. มโนทวารวิถีจิต รู้อารมณ์ทางทวารไหน
๘. จิตรู้สัมผัสอารมณ์ได้ที่ทวาร
๙. ปัญจทวารารมณ์จิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน
๑๐. มโนทวารารมณ์จิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน

บทที่ ๔

เมื่อเห็นแล้วเกิดโลภะยินดีพอใจในรูปารมณ์ที่กำลังปรากฏ ดูเหมือนไม่เป็นโทษ เพราะดูเป็นแต่เพียงความพอใจธรรมดาๆ แต่ให้รู้ว่าแม้โลภะธรรมดาๆ ขณะนั้นก็เป็นธรรมที่เป็นโทษ ให้ผลเป็นทุกข์ โดยค่อยๆ สะสมทุกข์ขึ้นทีละเล็กละน้อย ไม่ใช่ว่าทุกข์จะปรากฏทันทีที่มีโลภะความพอใจเพียงเล็กน้อย แต่เมื่อใดโลภะความพอใจมีกำลังมาก ถึงขั้นเป็นนิเวศธรรมกลุ้มรุมจิต ขณะนั้นลักษณะอาการของสภาพธรรมที่หนัก เพราะเป็นอกุศลกระสับกระส่ายไม่สงบก็ปรากฏ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ตื่นจนถึงหลับนั้น ขวนวิธีสั่งสมสันดานที่เป็นกุศลมากหรือเป็นอกุศลมาก แล้วจะทำอย่างไรดี ทุกท่านกำลังกินยาพิษ ถ้ารู้จักควรแสวงหายาที่จะแก้ยาพิษ ถ้าไม่รู้จักยังคงกินยาพิษ สะสมยาพิษ ซึ่งย่อมให้ผลเป็นโทษภัยทีละเล็กละน้อยเรื่อย ๆ ยาที่จะแก้พิษนั้นมีขานเดียวเท่านั้น คือ อบรมเจริญสติปัฏฐาน ขณะใดสติปัฏฐานไม่เกิด ไม่มีหนทางที่จะพ้นจากการสะสมของอกุศล เพราะกุศลอื่นๆ ก็เกิดน้อย เมื่ออบรมเจริญสติปัฏฐาน สติปัฏฐานก็เกิดแทนอกุศลได้ เพราะโง่เขลาพินิจจิตเป็นอนันตปัจจัย กระทำทางให้กุศลเกิดตามการสะสม กุศลจิตก็เกิดพร้อมด้วยสติที่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้

เพราะขวนวิธิจิตซึ่งเป็นกุศลและอกุศลเกิดดับสะสมมาเรื่อยๆ สืบต่อกัน จึงเป็นปัจจัยให้แต่ละบุคคลมีอริยาศัยต่างๆ กัน แม้พระอรหันต์ทั้งหลายก็มีอริยาศัยไม่เหมือนกัน การสะสมของจิตของแต่ละบุคคลละเอียดมาก ฉะนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายจึงมีอริยาศัยต่างๆ กัน

เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นผู้เลิศในทางต่าง ๆ กัน เช่น ท่านพระสารีบุตร เป็นเอตทัคคะในทางปัญญา ท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นเอตทัคคะในทางอิทธิปาฏิหาริย์ ท่านพระมหากัสสปะเป็นเอตทัคคะในการรักษา รุกขงค์และสรณเสวีรุธงค์ ท่านพระอนุรุธะเป็นเอตทัคคะในทาง จักขุพิพย์ การสั่งสมของชนวนวิถิจิตซึ่งต่างกันไปในกุศลจิตและอกุศล จิตฉันทะ ในทางกิริยาจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายก็ต่างกันไปฉันทะนี้ ทุกคนคิดไม่เหมือนกันเลย พุทธก็ไม่เหมือนกันเลย การกระทำ ทางกาย ทางวาจา ย่อมไม่เหมือนกันเลยตามการสะสม

การสะสมโลกียกุศล อกุศล และมหากิริยา ด้วยสามารถแห่ง ชนวนวิถิจิตนั้น สะสมไปทุกขณะ จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นอุปนิสัย ต่าง ๆ การกระทำกิริยาอาการทางกาย ทางวาจาต่าง ๆ บางท่านที่เห็น พระอรหันต์ก็ยิ่งดูหมิ่น โดยสันนิษฐานตามอาการที่ปรากฏภายนอก เช่น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ เห็นท่านพระมหา กัจจანะลงจากภูเขาก็ก้าวว่า ท่านผู้นี้มีอาการเหมือนลิง การสั่งสม ของชนวนวิถิจิตของวัสสการพราหมณ์ทำให้สำคัญตน แม้ว่าพระผู้มี พระภาคตรัสให้วัสสการพราหมณ์ขอให้ท่านพระมหากัจจานะอดโทษ ให้ แต่มานะความสำคัญตนที่สะสมมาก็ทำให้วัสสการพราหมณ์ไม่ สามารถจะกระทำเช่นนั้นได้ แม้พระผู้มีพระภาคจะทรงพยากรณ์ว่า เมื่อวัสสการพราหมณ์สิ้นชีวิตลงจะต้องเกิดเป็นลิงในป่าไผ่ วัสสการ พราหมณ์ก็ให้คนไปปลุกกล้วยและอาหารของลิงไว้พร้อมที่จะไปเกิด เป็นลิงในป่าไผ่นั้น

ฉะนั้น จึงควรเห็นโทษของการสะสมอกุศล เพราะถึงแม้ว่าจะ เป็นพระอรหันต์แล้ว การสะสมของจิตแต่ละขณะโดยความสามารถ ของชนวนวิถิจิตซึ่งเกิดดับสืบต่อซ้ำกันถึง ๗ ครั้งนั้น ก็ทำให้แต่ละบุคคล

มีกาย มีวาจาต่างๆ กันเป็นवासนา คำว่า “वासนา” หมายถึง ความประพฤติกายวาจาที่สะสมมาจนชินที่ดีและไม่ดี “वासนา” ที่ใช้กันในภาษาไทย หมายถึง ความเป็นใหญ่เป็นโตต่างๆ แต่ “वासนา” ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การสั่งสมจนกระทั่งเป็นความประพฤติกายวาจา เป็นอาการที่ปรากฏทางกาย ทางวาจา ผู้ที่ละ “वासนา” ส่วนที่ไม่ดีได้มีบุคคลเดียวเท่านั้น คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลายดับกิเลสได้หมดสิ้น ไม่มีเชื้อของกิเลสใดๆ เหลืออยู่เลย แต่กระนั้นก็ยังละवासนาไม่ได้ เพราะสะสมเนิ่นนานมาในสังสารวัฏฏ์ด้วยสามารถแห่งขวนวิถิ

วิธีจิตทางปัญจทวารมี ๗ วิธี

วิธีจิตที่ ๑ คือ อาวัชชนวิธี ได้แก่ ปัญจทวารอาวัชชนจิต

วิธีจิตที่ ๒ คือ ทวิปัญจวิญญาณ ดวงหนึ่งดวงใด คือ จักขุวิญญาณ หรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือ ชิวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ

วิธีจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันทจิต เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจาก ทวิปัญจวิญญาณดวงหนึ่งดวงใดที่ดับไป

วิธีจิตที่ ๔ คือ สันตীরณจิต พิจารณาอารมณ์

วิธีจิตที่ ๕ คือ โวภูฏัพพนจิต ทำกิจกระทำทางให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์) เกิดต่อ

วิธีจิตที่ ๖ คือ ขวนวิถิจิต โดยศัพท์ “ขวนะ” แปลว่า เล่นไป คือไปอย่างรวดเร็วในอารมณ์ ด้วยกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือ กิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์)

วิถีจิตที่ ๗ คือ ตทาลัมพนวิถี หรือ ตทารัมมณวิถี

ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดขึ้นกระทำการกิริยารับรู้อารมณ์ต่อจากขณ-
วิถีจิต เมื่ออารมณ์นั้นยังไม่ดับไป เพราะรูปๆ หนึ่งมีอายุ ๑๗
ขณะจิต คือ

ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบทวารและกระทบอดีตภวังค์ เป็นขณะ
จิตที่ ๑

ภวังคจลนะ	เป็นขณะจิตที่ ๒
ภวังคุปัจเฉทะ	เป็นขณะจิตที่ ๓
ปัญจทวาราวชชนะ	เป็นขณะจิตที่ ๔
(ทวิ) ปัญจวิญญาณ	เป็นขณะจิตที่ ๕
สัมปฏิจฉันนะ	เป็นขณะจิตที่ ๖
สันตிரณะ	เป็นขณะจิตที่ ๗
โฏฐัพพะ	เป็นขณะจิตที่ ๘

ขณะที่ ๑	เป็นขณะจิตที่ ๙	} ขณจิต ๗ ขณะ
ขณะที่ ๒	เป็นขณะจิตที่ ๑๐	
ขณะที่ ๓	เป็นขณะจิตที่ ๑๑	
ขณะที่ ๔	เป็นขณะจิตที่ ๑๒	
ขณะที่ ๕	เป็นขณะจิตที่ ๑๓	
ขณะที่ ๖	เป็นขณะจิตที่ ๑๔	
ขณะที่ ๗	เป็นขณะจิตที่ ๑๕	

รวมเป็นอายุของรูปที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตภวังคจิตถึงขณจิตดวง
สุดท้ายเป็น ๑๕ ขณะ รูปจึงยังไม่ดับ อายุของรูปยังเหลืออีก ๒ ขณะจิต

วิสัยของผู้ที่เป็นกามบุคคลนั้น เมื่อชวนจิตแล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะแล้ว แต่รูปนั้นยังไม่ดับ การสะสมของกรรมในอดีตที่ข้องอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ย่อมเป็นปัจจัยให้วากจิตเกิดขึ้น เป็น **ตทาลัมพนวิถิจิต** รับรู้อารมณ์นั้นต่ออีก ๒ ขณะ ตทาลัมพนวิถิจิต ที่กระทำการรับรู้อารมณ์ต่อจากขณะวิถินั้น เป็นวิถิจิตสุดท้ายที่เกิดขึ้นรับรู้ อารมณ์ทางทวารหนึ่งๆ และต่อจากวิถิจิตสุดท้ายทางทวารหนึ่งๆ แล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อไปจนกว่าวิถิจิตวาระต่อไปจะเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่ง ขณะใดที่เป็นภวังคจิต โลกนี้ไม่ปรากฏ ความทรงจำทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องราวของบุคคลต่างๆ เหตุการณ์ต่างๆ ใน โลกนี้ไม่ปรากฏเลย ขณะที่นอนหลับสนิทเป็นภวังคจิตโดยตลอดนั้น ไม่มีความรู้ ความจำใดๆ เรื่องโลกนี้เลย และเมื่อจุติจิตเกิดกระทำการ กิเลสเลื่อนจากความเป็นบุคคลนี้ ปฏิสนธิจิตก็เกิดต่อ และวิถิจิตที่จะเกิดต่อไปก็เป็นเรื่องของโลกอื่นต่อไป แต่เมื่อจุติจิตยังไม่เกิด แม้ว่า ภวังคจิตจะไมรู้เรื่องราวต่างๆ ของโลกนี้เลย แต่เมื่อใดวิถิจิตเกิดขึ้น ก็ยังยังไม่ได้ที่จะรับรู้อารมณ์ของโลกนี้ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวต่างๆ ของโลกนี้ต่อไปอีก

ลำดับการเกิดของวิถิจิตทางปัญจทวารมี ๗ วิถี ดังนี้

อดีตภวังค์	๑ ขณะ	} ไม่ใช้วิถิจิต
ภวังคจลนะ	๑ ขณะ	
ภวังคุปัจเฉทะ	๑ ขณะ	
ปัญจทวาราวชชนจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต
(ทวิ)ปัญจวิญญาณ	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต
สัมปฏิจฉนจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต

สันตীরณจิต	๑	ขณะ	เป็นวิถิจิต
โกฎฐัพพนจิต	๑	ขณะ	เป็นวิถิจิต
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	ขานวิถิจิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	
ตทาลัมพนจิต	๑	ขณะ	ตทาลัมพนวิถิจิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพนจิต	๑	ขณะ	

อายุของสมาจารูป ๑ รูปเท่ากับการเกิดดับของจิต ๑๗ ขณะ

เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร ซึ่งเป็นประสาทรูป ทวารหนึ่งทวารใดดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อกันแล้ว ต่อจากนั้นมโนทวารวิถิจิต คือจิตที่อาศัยใจ (ภวังคุปัจเจทจิต) เป็นทวารรู้อารมณ์ก็เกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับวิถิจิตทางปัญจทวารที่เพ่งดับไปแล้วนั้น ในวาระหนึ่งๆ วิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวารนั้น ไม่มากเท่ากับวิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร และทางมโนทวารนั้นเมื่ออารมณ์ไม่ได้กระทบกับจักขุปสาท เป็นต้น จึงไม่มีอดีตภวังค์แต่ก่อนที่มโนทวารวิชชชจิตจะร่าพึงถึงอารมณ์ที่วิถิจิตรู้ทางปัญจทวารแล้วดับไปนั้น ภวังคจลนะจะต้องเกิดขึ้นไหวตามอารมณ์นั้นแล้วดับไป แล้วภวังคุปัจเจทจะเกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้นมโนทวาร-

วิชชจิตจึงเกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถิจิตที่ ๑ จิตที่ทำอวิชชกิจทางมโนทวารนั้นไม่ใช่ปัญจทวาราวิชชจิต ปัญจทวาราวิชชจิตทำอวิชชกิจได้ทางปัญจทวารเท่านั้น ทำอวิชชกิจทางมโนทวารไม่ได้เลย จิตที่ทำอวิชชกิจทางมโนทวารมี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวิชชจิต ทำกิจรำพึงถึงอารมณ์ทางมโนทวาร คือ นึกถึงอารมณ์ทางมโนทวาร ในวันหนึ่งๆ ที่คิดนึกเรื่องต่างๆ นั้น ขณะที่คิดนั้น จิตไม่รู้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งทางตา หู จมูก ลิ้น กายเลย เมื่อภวังคจลนะเกิดขึ้นแล้วดับไป ภวังคุปัจเจทะก็เกิดต่อแล้วดับไป แล้วมโนทวาราวิชชจิตก็เกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถิจิตที่ ๑ เมื่อมโนทวาราวิชชจิตดับไปแล้ว สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ กุศลจิต หรืออกุศลจิต ซึ่งเป็นขวนวิถิจิตก็เกิดดับสลับต่อซ้ำกันโดยเป็นจิตประเภทเดียวกันทั้ง ๗ ขณะ เมื่อกุศลขวนวิถิจิตหรืออกุศลขวนวิถิจิตดับไปแล้ว ถ้าเป็นอารมณ์ทางใจที่ปรากฏชัดเจน ตทาลัมพนวิถิจิตก็เกิดต่ออีก ๒ ขณะ ฉะนั้น วิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร จึงมีเพียง ๓ วิถิเท่านั้น คือ

วิถิที่ ๑	เป็นอวิชชวิถิ	๑	ขณะ
วิถิที่ ๒	เป็นขวนวิถิ	๗	ขณะ
วิถิที่ ๓	เป็นตทาลัมพนวิถิ	๒	ขณะ

ลำดับการเกิดขึ้นของวิถิจิตทางมโนทวารมี ๓ วิถิ ดังนี้

ภวังคจลนะ	๑	ขณะ	} ไม่ใช่วิถิจิต
ภวังคุปัจเจทะ	๑	ขณะ	
มโนทวาราวิชชจิต	๑	ขณะ	
			เป็นอวิชชวิถิจิต

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ	}	ชวนวิถิจิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ		
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ		
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ		
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ		
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ		
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑	ขณะ		
ตทาลัมพนจิต	๑	ขณะ	}	ตทาลัมพนวิถิจิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพนจิต	๑	ขณะ		

ขณะเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา วิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับทางจักขุวาระนั้น เป็นจักขุวารวิถิจิตทั้งหมดทั้ง ๗ วิถิจิต เพราะต้องอาศัยจักขุวาร จึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กำลังปรากฏทางตาซึ่งยังไม่ดับ

ขณะที่กำลังได้ยินเสียง วิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้เสียงที่ยังไม่ดับทางโสตทวารทั้ง ๗ วิถิจิตนั้น ก็เป็นโสตทวารวิถิจิต ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย โดยนัยเดียวกัน

การรู้อารมณ์ทางปัญจทวารแต่ละทวาร และแต่ละวาระนั้นมีวิถิจิตเกิดมากน้อยต่างกันเป็น ๔ วาระ คือ โมฆวาระ โภกภูพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพนวาระ

วาระ คือ วิถิจิตซึ่งเกิดดับสืบต่อกันโดยรู้อารมณ์เดียวกัน และทางทวารเดียวกัน ซึ่งบางวาระวิถิจิตเกิดทั้ง ๗ วิถิจิต บางวาระวิถิจิตเกิด ๖ วิถิจิต บางวาระวิถิจิตเกิด ๕ วิถิจิต บางวาระวิถิจิตไม่เกิดเลย มีแต่อดีตภวังค์และภวังคจลนะเท่านั้น คือ เมื่อรูปกระทบประสาทและ

กระทบอดีตภวังค์นั้น อดีตภวังค์ดับไปแล้วภวังคฺจลนะก็ยังไม่เกิด จึงเป็นอดีตภวังค์เกิดดับอีกหลายขณะ แล้วภวังคฺจลนะจึงเกิดไหวขึ้นแล้วดับไป ๆ หลายขณะ เมื่ออารมณ์ คือรูปที่กระทบปสาทนั้นใกล้จะดับ จึงไม่เป็นปัจจัยให้วิถิจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เมื่อวิถิจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบปสาท จึงเป็นโมฆวาระ เช่น ขณะนอนหลับสนิทถูกปลุกเขย่าแล้วก็ยังไม่ตื่น เขย่าแรง ๆ ก็ยังไม่ตื่นอีก ขณะนั้นเป็นโมฆวาระเพราะอาวชชนจิตไม่เกิด มีแต่อดีตภวังค์และภวังคฺจลนะ เมื่อวิถิจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบจึงเป็น “โมฆวาระ” และอารมณ์นั้นก็เป็ นอติปริตตารมณฺ์ คือ เป็นอารมณ์ที่เล็กน้อยที่สุด เพราะเพียงกระทบปสาทรูปและภวังค์ แต่ไม่ทำให้วิถิจิตเกิดได้เลย

บางวาระเมื่ออดีตภวังค์เกิดและดับไปแล้วหลายขณะ ภวังคฺจลนะก็เกิดและดับไปหลายขณะ ภวังคฺปุจฺเจททะก็เกิดแล้วดับไป ปัญจทวาราวชชนจิตเกิดแล้วดับไป ปัญจวิญญูณดวงใดดวงหนึ่งเกิดแล้วดับไป สัมปฏิจันนจิตเกิดแล้วดับไป สันตிரณจิตเกิดแล้วดับไป โวภูฏัพพนจิตเกิดแล้วดับไป ๒-๓ ขณะ รูปก็ดับไป ชวนจิตจึงเกิดไม่ได้ วาระนั้นจึงเป็น “โวภูฏัพพนวาระ” เพราะวิถิจิตสิ้นสุดลงที่โวภูฏัพพนจิต สภาพธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงเป็นอย่างนี้ ฉะนั้นเมื่ออารมณ์กระทบปสาทแต่ละวาระนั้น ไม่ใช่ว่าวิถิจิตจะต้องเกิดดับสืบต่อไปตลอดทั้ง ๗ วิถิ เมื่อวิถิจิตไม่เกิดเลยก็เป็นโมฆวาระ เมื่อวิถิจิตสิ้นสุดที่โวภูฏัพพนะ ก็เป็นโวภูฏัพพนวาระ อารมณ์ของโวภูฏัพพนวาระเป็นปริตตารมณฺ์ คือ เป็นอารมณ์ของวิถิจิตเพียงเล็กน้อย โดยเป็นอารมณ์ของวิถิจิตเพียง ๕ วิถิจิตเท่านั้น

ส่วนวาระใดที่เมื่อโวภูฏัพพนจิตดับไปแล้ว ชวนจิตเกิดดับสืบต่อกัน ๗ ขณะแล้วอารมณ์ก็ดับ ตทาลัมพนวิถิจิตเกิดไม่ได้ การรู้อารมณ์

ของวิถิจิตวาระนั้นเป็น “**ชวนวาระ**” เพราะมีวิถิจิตเพียง ๖ วิถี คือ ถึงชวนวิถีเท่านั้นแล้วรูปก็ดับไป เมื่อวิถิจิตสิ้นสุดลงที่ชวนวิถี การรู้อารมณ์วาระนั้นจึงเป็นชวนวาระ อารมณ์ของชวนวาระเป็นมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจน ทำให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต (ของพระอรหันต์) เกิดได้

ส่วนวาระใดที่ชวนจิตเกิดดับ ๗ ครั้ง แล้วอารมณ์ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถิจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับนั้นอีก ๒ ขณะ การรู้อารมณ์ของวิถิจิตวาระนั้นจึงเป็น “**ตทารัมมณวาระ หรือ ตทาลัมพนวาระ**” เพราะวิถิจิตสิ้นสุดลงที่ตทาลัมพนจิต อารมณ์ของตทาลัมพนวาระเป็นอดิมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจนมาก เพราะแม้ชวนวิถีจิต ๗ ขณะดับไปแล้ว อารมณ์ก็ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถิจิตเกิดได้

การรู้อารมณ์ทางมโนทวารวิถีมียังเพียง ๒ วาระเท่านั้น คือ ชวนวาระ และตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของชวนวาระทางมโนทวาร เป็น **อวิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนน้อยกว่าตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของตทาลัมพนวาระทางมโนทวารเป็น **วิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดกว่าชวนวาระ

ทวาร ๖

ทวาร คือ ประตู หรือทางที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์อื่น ที่ไม่ใช่อารมณ์ของภวังคจิต ฉะนั้น ทวารจึงเป็นทางรู้อารมณ์ของวิถิจิต ทวารมี ๖ เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

จักขุทวาร	ได้แก่	จักขุปสาทรูป	๑
โสตทวาร	ได้แก่	โสตปสาทรูป	๑
ฆานทวาร	ได้แก่	ฆานปสาทรูป	๑
ชีวหาทวาร	ได้แก่	ชีวหาปสาทรูป	๑
กายทวาร	ได้แก่	กายปสาทรูป	๑
มโนทวาร	ได้แก่	ภวังคุปัจเฉทจิต	
(ที่เกิดก่อนมโนทวารารวชนจิต) ๑			

วัตถุ ๖

รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิตในภุมิที่มีชั้น ๕ นั้น มี ๖ รูป เรียกว่า วัตถุรูป ๖ คือ

- จักขุปสาทรูป ๑ เป็นจักขุวัตถุ เป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณ ๒ ดวง
- โสตปสาทรูป ๑ เป็นโสตวัตถุ เป็นที่เกิดของโสตวิญญาณ ๒ ดวง
- ฆานปสาทรูป ๑ เป็นฆานวัตถุ เป็นที่เกิดของฆานวิญญาณ ๒ ดวง
- ชีวหาปสาทรูป ๑ เป็นชีวหาวัตถุ เป็นที่เกิดของชีวหาวิญญาณ ๒ ดวง
- กายปสาทรูป ๑ เป็นกายวัตถุ เป็นที่เกิดของกายวิญญาณ ๒ ดวง

หทยรูป ๑ เป็นหทยวัตถุ เป็นที่เกิดของจิตอื่นทั้งหมด
ในภุมิที่มีขั้น ๕ เว้นเฉพาะทวีปญจ-
วิญญาน ๑๐ ดวง เท่านั้น

ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ จึงเป็นทั้งทวาร ๕ และวัตถุ ๕ ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นจักขุทวารของ จักขุทวาราวชชนจิต
จักขุวิญญาน สัมปฏิจฉนจิต สันตிரณจิต โภกฐัพพนจิต ขวนจิต
ตทาลัมพนจิต ซึ่งรัฐปารมณที่กระทบจักขุปสาทรูปนั้น และรูปารมณ
นั้นยังไม่ดับไป แต่จักขุปสาทรูปนั้นเป็นจักขุวัตถุ คือเป็นที่เกิดของ
จักขุวิญญาน ๒ ดวงเท่านั้น ส่วนวิธีจิตอื่นๆ ในวาระเดียวกันนั้น
คือ จักขุทวาราวชชนจิต สัมปฏิจฉนจิต สันตிரณจิต โภกฐัพพนจิต
ขวนจิต ตทาลัมพนจิต เกิดที่หทยวัตถุ

โสตปสาทรูป **ฆานปสาทรูป** **ชีวหาปสาทรูป** **กายปสาทรูป**
ก็โดยนัยเดียวกัน

ส่วนหทยรูปนั้นเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต แต่ไม่เป็น
ทวารเลย

คำถามทบทวน

๑. เพราะเหตุใดวิถิจิตทางมโนทวารจึงน้อยกว่าวิถิจิตทาง
 ปัญจทวาร
๒. โลภมูลจิตเกิดได้ที่ทวาร
๓. ปัญจทวารารวัชชนจิต และมโนทวารารวัชชนจิตเกิดได้ที่ทวาร
๔. โมฆวาระ โฆฏฐัพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพนวาระ คืออะไร
๕. อวิภูตารมณฺ์และวิภูตารมณฺ์ คืออะไร
๖. ปฏิสนธิจิตในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไร
๗. อกุศลจิตในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไร
๘. กิริยาจิตในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไร
๙. โสตทวารวิถิจิต เกิดที่รูปอะไรบ้าง
๑๐. เจตสิกในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไรบ้าง

บทที่ ๕

การเกิดดับสืบต่อกันของจิตและวิถีต่างๆ นั้นเป็นชีวิตปกติประจำวัน แต่เมื่อมีศัพทธรรมที่แสดงลักษณะและกิจของจิตต่างๆ ก็ทำให้สงสัย เพราะไม่เข้าใจความหมายของศัพท์นั้นๆ แต่ศัพท์นั้นๆ ล้วนแสดงลักษณะของสภาพธรรมต่างๆ ในชีวิตปกติประจำวันนั่นเอง ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงไม่ได้อยู่ในหนังสือตำรา แต่เป็นชีวิตจริงๆ แต่ละขณะที่กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก ขณะนี้ทุกท่านกำลังเห็น รู้แล้วว่าเป็นวิถีจิตซึ่งมีอาวัชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตிரณจิต โวภูตัพพนจิต ชวนจิต และ ตทาลัมพนจิต เกิดดับสืบต่อกันที่ละขณะ ความเข้าใจพระธรรมย่อมเตือนให้ระลึกว่า ชวนวิถีจิตที่เกิดในวาระที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น นั้น เป็นกุศลหรืออกุศล ซึ่งเกิดดับสั่งสมสืบต่อสันดานตนเอง

การศึกษาเรื่องชาติทั้ง ๔ ของจิต คือ จิตเกิดขึ้นเป็นกุศล ๑ เป็นอกุศล ๑ เป็นวิบาก ๑ เป็นกิริยา ๑ จึงทำให้รู้ว่าจิตขณะใดเป็นเหตุที่จะให้เกิดผล คือ วิบากจิตข้างหน้า และจิตขณะใดเป็นวิบาก คือ ผลของเหตุที่ได้กระทำแล้วในอดีต ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตซึ่งเป็นวิถีจิตและจิตที่ไม่ใช่วิถีนั้น จะต้องรู้ด้วยว่าจิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร เช่น **ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิต** ซึ่งเป็นผลของกรรมหนึ่งในกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำแล้วในอดีต เป็นปัจจัยทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตที่ทํากิจปฏิสนธิในภพหนึ่งชาติหนึ่งเพียงชั่วขณะเดียว จะทํากิจปฏิสนธิในชาตินั้นอีกไม่ได้เลย ทำได้เพียงชั่วขณะแรกขณะเดียวที่เกิดต่อจากจุติจิตของชาติก่อนเท่านั้น แล้วปฏิสนธิจิตก็ดับไปไม่ยั่งยืนเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นชาติวิบากดับไปแล้ว ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตทันที จิตที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นทำภวังคกิจ จึงไม่ใช่วิถิจิต ภวังคจิตเป็นวิปากจิต ฉะนั้น กรรมจึงไม่ได้เป็นปัจจัยเพียงให้ปฏิสนธิจิตเกิดแล้วดับไปเท่านั้น แต่กรรมยังทำให้วิปากจิตเกิดขึ้นทำภวังคกิจสืบต่อ และภวังคจิตดวงแรกที่เกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นชื่อว่า **ปฐมภวังค์** ส่วนภวังค์ดวงต่อไปจนถึงจุติจิตนั้นไม่จำเป็นต้องนับเลย

ภวังคจิตเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าวิถิจิตจะเกิด วิถิจิตแรกที่เกิดก่อนวิถิจิตอื่นๆ คือ จิตที่ทำอวิชชาขณิก ได้แก่ อวิชชาขณจิต ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชาจิตทำอวิชชาขณิกทางปัญจทวารหนึ่งดวง และมโนทวาราวัชชาจิตทำอวิชชาขณิกทางมโนทวารหนึ่งดวง จิตที่ทำอวิชชาขณิกทั้ง ๒ ดวงนี้เป็นกิริยาจิต คือ ไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิปากจิต เพราะจิต ๒ ดวงนั้นรู้ได้ทั้งอัญญารมณ คือ อารมณ์ที่ตื่นน่าพอใจ และอนิฏฐารมณ คือ อารมณ์ที่ไม่ตื่นน่าพอใจ ถ้าเป็นวิปากจิตแล้ว อกุศลวิปากรู้ได้แต่อนิฏฐารมณ และกุศลวิปากรู้ได้แต่อัญญารมณเท่านั้น

ข้อความในอัญญสาลินี แสดงลักษณะของกิริยาจิตว่าเป็นเพียงการกระทำ และแสดงลักษณะของกิริยาจิตที่ต่างกันโดยกิจว่า

ก็ในบรรดากิริยาจิตทุกดวงทีเดียว กิริยาจิตดวงใดไม่ถึงความเป็นชวันะ กิริยาจิตดวงนั้นย่อมไม่มีผล เหมือนดอกไม้ไม่ผล (वादपुष्पं ซึ่งมูลฎีกาแก้ว่า โมฆปุष्पं หมายถึง ดอกไม้ที่ไม่ได้ผล) เพราะดอกไม้บางดอกเมื่อร่วงหล่นไปแล้วก็ไม่มีผลฉันใด กิริยาจิตก็ฉันนั้น กิริยาจิตซึ่งไม่ถึงความเป็นชวันะ คือ ไม่เป็นชวันวิถิจิตนั้นมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชาจิต ๑ ดวง และมโนทวาราวัชชาจิต ๑ ดวง

ปัญจทวาราวัชชนจิตทำกิจเดียว คือ ทำอวัชชนกิจทางปัญจทวาร มโนทวาราวัชชนจิตทำ ๒ กิจ คือ ทำอวัชชนกิจทางมโนทวาร และ ทำโฆฏฐัพพนกิจทางปัญจทวาร ส่วนกิริยาจิตอื่นๆ ซึ่งถึงความเป็น ชวณะนั้นเป็นจิตของพระอรหันต์ ซึ่งข้อความในอัฐฐสาลินีอุปมาว่า กิริยาจิตดวงใดถึงความเป็นชวณะ (คือ กิริยาชวณวิถิจิตของพระ อรหันต์) กิริยาจิตดวงนั้นก็ไม่มีผล เหมือนดอกของต้นไม้ที่ราก ขาดเสียแล้ว จึงเป็นแต่เพียงการกระทำเท่านั้น เพราะเป็นไปด้วย อำนาจให้สำเร็จกิจนั้นๆ

ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ และมโนทวาราวัชชนจิต ๑

กิริยาจิตอื่นทั้งหมดนอกจากปัญจทวาราวัชชนจิต และมโน- ทวาราวัชชนจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ทั้งสิ้น ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมี กิริยาจิตที่ไม่ใช่ชวณะ ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง มโน- ทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และมีชวณวิถิที่เป็นกิริยาจิตเท่านั้น เพราะ พระอรหันต์ดับกุศลและอกุศลทั้งหมด จึงไม่มีชวณวิถิจิตที่เป็นกุศล และอกุศลเลย

วิถิจิตที่รู้อารมณ์ทางตานั้น เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตดับไป แล้ว จิตเห็น คือ จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมที่ได้ กระทำแล้ว กุศลกรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเห็นรูป ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ที่สวยงามน่าพอใจ เป็นอริฏฐารมณ์ อกุศล- กรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณอกุศลวิบากเห็นรูปที่ไม่สวยงาม ไม่น่าพอใจ เป็นอนิฏฐารมณ์ วิถิจิตที่ได้ยินเสียงทางหู คือ โสต- วิญญาณ ก็เป็นวิบากจิตซึ่งไม่มีใครรู้ว่าขณะใดโสตวิญญาณจะได้ยิน เสียงอะไร ทั้งนี้เพราะย่อมเป็นไปตามเหตุ คือ กรรมที่ได้กระทำ

แล้วในอดีตทั้งสิ้น ขณะได้กลิ่นทางจมูก ฆานวิญญาณที่รู้กลิ่นก็เป็นวิบากจิต ขณะลิ้มรสทางลิ้น ชิวหาวิญญาณก็เป็นวิบากจิต ขณะกระทบสัมผัสทางกาย กายวิญญาณที่รู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว ก็เป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีตกรรมซึ่งได้กระทำสำเร็จแล้ว เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเหล่านั้นเกิดขึ้น รับรู้อารมณ์ต่อจากปัญจทวารารวชนจิต และเมื่อปัญจวิญญาณที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสดับไปแล้ว ก็เป็นอนันตรปัจจัยให้สัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์นั้นๆ ต่อ สัมปฏิจฉันนจิตก็เป็นวิบากจิต เพราะเป็นผลของกรรมเดียวกับกรรมที่เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้นนั่นเอง กรรมเดียวกันนั้นเองก็ทำให้สันตிரณจิตซึ่งเป็นวิบากเกิดขึ้น กระทำสันตிரณกิจต่อจากสัมปฏิจฉันนจิต

ฉะนั้น วิถีจิตซึ่งเป็นวิบากจิตที่เกิดทางปัญจทวารานั้น คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตிரณจิต จึงไม่ได้สั่งสมสันดาน เป็นแต่เพียงผลของกรรมที่เกิดขึ้นกระทำกิจของตนๆ แล้วก็ดับไป ต่อจากนั้นโงฐฐัพพนจิต ซึ่งได้แก่ มโนทวารารวชนจิตนั่นเอง กระทำโงฐฐัพพนกิจทางปัญจทวาร โงฐฐัพพนจิตเป็นกิริยาจิต กระทำโงฐฐัพพนกิจแล้วก็ดับไป ไม่ได้สั่งสมสันดาน เมื่อโงฐฐัพพนจิตดับไปแล้ว จิตที่เกิดต่อคือ ขวนวิถีจิต ซึ่งกระทำกิจเล่นไปในอารมณ์โดยเป็นกุศลจิต หรืออกุศลจิต สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นกิริยาจิต ขวนวิถีจิตเกิดดับสืบต่อซ้ำกัน ๗ ขณะ จึงเป็นขณะที่สั่งสมสันดานตนเอง ซึ่งก็เป็นในขณะนี้นั่นเอง

ในอัฐสาลีปกรณ์กถาธัมมสังคณีปกรณ์ อุปมาการเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ของวิถีจิตทางปัญจทวารว่า พระราชาองค์หนึ่งบรรทมหลับ

อยู่บนแท่นบรรทม มหาเล็กคนหนึ่งถวายนวดพระยุคลบาทอยู่ นายทวารหุหนวกยืนอยู่ที่พระทวาร ทหารยาม ๓ คน ยืนเรียงลำดับอยู่ ที่นั่น ยังมีคนบ้านนอกคนหนึ่งถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะประตูเรียก นายทวารหุหนวกไม่ได้ยินเสียง มหาเล็กผู้ถวายนวดพระยุคลบาทจึงให้สัญญาณ นายทวารหุหนวกจึงเปิดประตูด้วยสัญญาณนั้น ทหารยามคนที่หนึ่งรับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คนที่สองส่งให้คนที่สาม คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชฯ พระราชาเสวย คำอุปมาเปรียบเทียบแสดงให้เห็น **วิถีจิต** ที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์แต่ละขณะว่า ขณะที่อารมณ์กระทบกับจักขุปสาท เปรียบเหมือนคนบ้านนอกที่ถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะที่พระทวาร มหาเล็กที่ถวายงานนวดพระยุคลบาทของพระราชฯ คือ **ปัญจทวาราวชชนจิต** เป็นขณะที่รู้ว่ามีแขกมาเคาะที่ทวาร จึงให้สัญญาณ คือรับรู้อารมณ์ที่กระทบ แล้วก็ดับไป นายทวารหุหนวก คือ **จักขุวิญญาณ** ก็เกิดขึ้นสืบต่อทำกิจเห็นที่จักขุปสาท แล้วต่อจากนั้นทหารยามคนที่หนึ่ง คือ **สัมปฏิจฉันนจิต** ก็รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คือ **สันตிரณจิต** คนที่สองส่งให้คนที่สาม คือ **โฏฐัพพนจิต** คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชฯ คือ **ชวนจิต** พระราชาได้เสวยเครื่องราชบรรณาการ คือ อารมณ์นั้น

มีคำอธิบายว่า ข้อเปรียบเทียบนั้นแสดงเนื้อความอะไร แสดงเนื้อความว่า **อารมณ์มีกิจ คือ หน้าที่เพียงกระทบปสาทเท่านั้น** คนบ้านนอกไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน แต่เครื่องราชบรรณาการถูกส่งต่อจากคนที่หนึ่ง-สอง-สาม ตามลำดับจนถึงพระราชฯ

จักขุวิญญาณเท่านั้นที่กระทำกิจเห็นอารมณ์ที่กระทบทวาร อารมณ์สามารถเพียงกระทบปสาทรูปเท่านั้น แต่ว่าจิตเกิดขึ้น

รู้อารมณ์สืบทอดกัน โดยอารมณ์ไม่ได้ข้ามพ้นหรือล่วงล้ำปสาทเข้าไป
สู่ที่อื่นเลย

เมื่อพิจารณาคำอุปมานี้ก็เข้าใจการเปรียบวิธีจิตที่เกิดขึ้น ทำ
กิจแต่ละขณะว่า จักขุวิญญาณกระทำกิจเห็นที่จักขุปสาทรูปซึ่งเป็น
จักขุทวาร เหมือนนายทวารที่เปิดประตูดูที่ทวาร สัมผัสจิตฉันท
เป็นทหารยามคนที่หนึ่งที่รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง
เพราะเมื่อจักขุวิญญาณกระทำกิจเห็นแล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณจะ
กระทำกิจรับอารมณ์อย่างสัมผัสจิตฉันทไม่ได้ เพราะว่าจักขุวิญญาณ
กระทำทัสสนกิจได้อย่างเดียว โดยเกิดที่จักขุปสาทรูปเท่านั้น แต่
สัมผัสจิตฉันทเป็นดุจทหารยามคนที่หนึ่ง ที่ทำกิจรับอารมณ์ แล้วส่ง
ให้ทหารยามคนที่สอง คือ สันตிரณจิต ซึ่งพิจารณาอารมณ์แล้วส่งต่อให้
โวกุฏัพพนจิตตัดสินใจ แล้วส่งต่อให้พระราชา คือ ชวนวิถิจิตทำกิจเสวย
คือ เสพเครื่องราชบรรณาการนั้น

ฉะนั้นที่ใช้คำว่า เสพ หรือเสวย ก็เพื่อให้เข้าใจจริงๆ ในลักษณะ
ของกุศลจิต หรืออกุศลจิตที่กระทำชวนกิจทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง
ลิ้น ทางกาย ทางใจ ชวนวิถิจิตเป็นจิตที่เสพอารมณ์ด้วยโลภะ โทสะ
โมหะ หรือด้วยกุศล หรือด้วยกิริยาจิตของพระอรหันต์ ชวนจิตกระทำ
กิจแล่นไปในอารมณ์โดยไม่ไช้เห็น ไม่ไช้รับ ไม่ไช้พิจารณา ไม่ไช้ตัดสินใจ
เพราะจิตที่เกิดก่อนได้กระทำกิจเหล่านั้นไปหมดแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้
กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิตของพระอรหันต์เกิดขึ้นเสพ คือ
แล่นไปในอารมณ์นั้นถึง ๗ ขณะ ชวนวิถิจิตจึงเป็นวิถิจิตที่เสพอารมณ์
จริงๆ ถ้าเป็นโมฆวาระ แม้เสียงกระทบโสตปสาทแต่ก็ไม่ได้ยิน หรือ
ถ้าเป็นโวกุฏัพพนวาระ กุศลจิต อกุศลจิต กิริยาจิตของพระอรหันต์
ก็ไม่เกิด จะเสพอารมณ์นั้นได้ไหม ในเมื่อชวนวิถิจิตไม่เกิด แต่เมื่อ

ชวนวิถิจิตเกิดจึงเสพอารมณนั้น โดยเป็นจิตประเภทเดียวกัน เกิดดับ สืบต่อซ้ำกันถึง ๗ ขณะ แล้วแต่ว่าจะเป็นกุศลชวนวิถิจิต หรืออกุศลชวนวิถิจิต หรือกิริยาชวนวิถิจิต

การที่ชวนวิถิจิตเกิดดับเสพอารมณซ้ำถึง ๗ ขณะนั้นเป็นไป โดยปัจจัย คือ ชวนวิถิจิตขณะที่ ๑ เป็นอาเสวนปัจจัยให้ชวนวิถิจิต ขณะที่ ๒ เกิดขึ้น เสพอารมณนั้นซ้ำอีก และชวนวิถิจิตขณะที่ ๒ ก็ เป็นอาเสวนปัจจัยให้ชวนวิถิจิตขณะที่ ๓ เกิดขึ้น เสพอารมณนั้น ซ้ำอีกเรื่อยไป จนถึงชวนวิถิจิตขณะที่ ๗ จึงไม่เป็นอาเสวนปัจจัย อาเสวนปัจจัย คือ อกุศลชวนวิถิจิต กุศลชวนวิถิจิต หรือกิริยาชวนวิถิจิตที่ทำให้จิตชาติเดียวกันเกิดขึ้นทำชวนกิจซ้ำอีก จึงมี กำลังทำให้อกุศลกรรมและกุศลกรรมเป็นกัมมปัจจัย ให้วิบากจิต ซึ่งเป็นผลเกิดขึ้นในอนาคต และเป็นอุปนิสัยปัจจัยให้อกุศลชวนวิถิจิต และกุศลชวนวิถิจิต และกิริยาชวนวิถิจิตขึ้นอีกในอนาคต การสังสม อกุศลประเภทต่างๆ มากมายหนาแน่นพอกพูนขึ้นนั้น ทำให้ทันทีที่ ลืมตาขึ้นเห็นแล้วก็หลงเลย ขณะที่ เป็นภวังคจิตนั้นไม่รู้ารมณทาง ตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะถ้าคิดนึกหรือฝัน ก็เป็นมโนทวารวิถิจิต ไม่ใช่ภวังคจิต ฉะนั้น ตลอดเวลาที่เป็นภวังคจิต นั้นไม่รู้ารมณใดๆ ของโลกนี้เลย โลกนี้ไม่ปรากฏเลย แต่แม้กระนั้น ในขณะนั้นก็มีอนุสัยกิเลส ไม่ใช่ว่าเมื่อไม่รู้ารมณใดๆ ในโลกนี้แล้วจะ ไม่มีกิเลส ทั้งนี้เพราะกิเลสมี ๓ ชั้น คือ

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่สะสม นอนเนื่องอยู่ในจิต

ปริยฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับชวนวิถิจิต

วิตักกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบที่เกิดร่วมกับชวนวิถิจิต

ฉะนั้น แม้จิตซึ่งไม่ใช่ชวนวิถิจิตก็มีอนุสัยกิเลส เว้นจิตของพระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่มีกิเลสใดๆ เลยทั้งสิ้น

ฉะนั้น ให้ทราบว่ ขณะใดที่วิถิจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น กระบะสัมผัสโผฏฐัพพะทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ทางใจ ขณะนั้นชวนวิถิจิตก็สั่งสมสันดานตนเพิ่มขึ้น ทั้งที่เป็นอกุศล กามาวจรกุศล และกามาวจรกิริยาชวนวิถิ

วาระหนึ่งๆ ที่เห็น	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ เป็นจักขุทวารวิถิ
วาระหนึ่งๆ ที่ได้ยิน	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ เป็นโสตทวารวิถิ
วาระหนึ่งๆ ที่ได้กลิ่น	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ เป็นฆานทวารวิถิ
วาระหนึ่งๆ ที่ลิ้มรส	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ เป็นชีวนทวารวิถิ
วาระหนึ่งๆ ที่รู้โผฏฐัพพะ	วิถิจิตทั้ง ๗ วิถิ เป็นกายทวารวิถิ
วาระหนึ่งๆ ที่คิดนึก	วิถิจิตทั้ง ๓ วิถิ เป็นมโนทวารวิถิ

คำถามทบทวน

๑. วิถีจิตใดทางปัญจवारและทางมโนวารเป็นวิบากจิตบ้าง
๒. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตกี่ดวง
๓. พระอรหันต์มีกิริยาจิตที่ไม่ใช่ขวนวิธีกี่ดวง
๔. อาเสวนปัจจัยคืออะไร
๕. จิตขณะใดเป็นอาเสวนปัจจัย

บทที่ ๖

จิต ๘๙ ดวง จำแนกออกเป็น ๔ ชนิด คือ

เป็น	กุศล	๒๑	ดวง
เป็น	อกุศล	๑๒	ดวง
เป็น	วิบาก	๓๖	ดวง
เป็น	กิริยา	๒๐	ดวง

เมื่อศึกษาเรื่องชาติของจิต ก็จะได้รู้ว่าแต่ละบุคคลมีจิตประเภทใดบ้าง ดังนี้ คือ

ปุถุชน	มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระโสดาบัน	มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระสกทาคามี	มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระอนาคามี	มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระอรหันต์	มีจิต ๒ ชนิด คือ วิบาก กิริยา

เมื่อรู้ว่าจิตแต่ละดวงเป็นชาติอะไร คือ เป็นกุศล หรืออกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา ยังจะต้องรู้จักการงานของจิตแต่ละดวงนั้นด้วยว่า จิตนั้นทำกิจอะไร ฉะนั้น จิตจึงมีชื่อตามกิจของจิตนั้นด้วย เช่น ขณะปฏิบัติเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในสุคติภูมิ เป็นกุศลวิบาก คือ เป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในทุคติภูมิในอบายภูมิเป็นอกุศลวิบาก คือ เป็นผลของอกุศลกรรม

แต่กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตไม่ได้กระทำปฏิสนธิกิจทุกดวง ฉะนั้น เฉพาะกุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจเท่านั้นที่ชื่อว่า “ปฏิสนธิจิต”

กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตใดทำภวังคกิจ กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตนั้น ก็ชื่อว่า “ภวังคจิต”

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจไม่ได้ ทำภวังคกิจไม่ได้ ทำแต่ “ทัตสนกิจ” เท่านั้น ที่ชื่อว่า “จักขุวิญญาณ” เพราะเป็นจิตที่รู้แจ้ง คือ เห็นอารมณ์ที่ปรากฏโดยอาศัยตา ฉะนั้น จึงเรียกชื่อจิตตามประเภทของจิตที่รู้แจ้งอารมณ์ทางทวารด้วย

ถาม ทำไมจิตจึงมี ๔ ขาติ ไม่ใช่ ๕ ขาติ คือ ควรจะเป็นกุศลจิต ขาติ ๑ เป็นอกุศลจิตขาติ ๑ เป็นกุศลวิบากจิตขาติ ๑ เป็นอกุศลวิบากจิตขาติ ๑ เป็นกิริยาจิตขาติ ๑ รวมเป็น ๕ ขาติ

ตอบ ที่สงสัยว่าทำไมจึงไม่มีจิต ๕ ขาติ ในเมื่อเหตุมี ๒ ขาติ คือ อกุศลเป็นเหตุ ๑ กุศลเป็นเหตุ ๑ ฉะนั้น วิบากจิตก็ควรมี ๒ ขาติด้วย คือ น่าจะมีอกุศลวิบากขาติ ๑ และกุศลวิบากขาติ ๑ แต่ที่จิตมี ๔ ขาตินั้นก็เพราะเหตุว่า วิบากจิตเองนั้นไม่ชื่อว่าเป็นธรรมชาติที่เลว ปานกลาง หรือประณีต แต่จิตที่เป็นอกุศล และกุศลนั้นต่างกันโดยประการต่างๆ เช่น ต่างกันโดยความวิจิตรของอกุศลธรรม หรือกุศลธรรมในขณะนั้นๆ ซึ่งเป็นไปทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ต่างกันโดยกรรมที่เป็นขั้นทานก็มี ขั้นศีลก็มี ขั้นอบรมเจริญปัญญา เช่น ขั้นฟังธรรม ขั้นแสดงธรรม ขั้นอบรมเจริญกุศลที่เป็นความสงบระงับกิเลสเป็นสมถภาวนา และขั้นเจริญ

สติปัญฐานซึ่งเป็นการอบรมเจริญวิปัสสนาภาวนา และต่าง
กันโดยทวาร เช่น เป็นการกระทำโดยกาย หรือโดยวาจา
หรือโดยใจ และยังต่างกันด้วยอธิบดี คือ สภาพธรรมที่เป็น
สัมปยุตตธรรมที่เป็นใหญ่ หรือโดยเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย
ต่างๆ กัน

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า สภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และกุศล
นั้นมีประเภทต่างๆ มากมาย แต่ว่าความต่างทั้งปวงเหล่านั้นไม่มีใน
วิบากจิต วิบากจิตเป็นเพียงผลของกรรมที่ได้กระทำแล้ว ซึ่งเมื่อกรรม
สุกพร้อมด้วยโอกาสปัจจัย ก็ทำให้วิบากจิตเกิดขึ้น ทำกิจปฏิสนธิ
กิจภวังค์ หรือกิจอื่นๆ ที่รู้อารมณ์ต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ขณะเห็นในขณะนี้ เป็นจักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิตเกิดแล้ว
เพราะอดีตกรรมเป็นปัจจัย แต่วิบากจิตที่เห็นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบาก
อีกไม่ได้

ขณะกำลังได้ยิน คือ ขณะที่จิตกำลังรู้เสียงนั้นเป็นวิบากจิต แต่
ว่าโสตวิญญาณ คือ จิตที่ได้ยินเสียงนั้นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากไม่ได้

เมื่อวิบากจิตไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิต และไม่สามารถที่จะยัง
การกระทำทางกาย วาจาใดๆ ให้เกิดขึ้น และวิบากจิตต่างไม่ประกอบ
ด้วยธรรม เช่น กรุณาเจตสิก มุทิตาเจตสิก และวิรตีเจตสิก ๓ (คือ
สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก) เว้น
โลกุตตรวิบากจิตที่มีวิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น วิบากจิต
เองไม่ชื่อว่าเป็นธรรมชาติที่เลว ปานกลาง ประณีต แต่วิบากแห่ง
กรรมเลวจัดเป็นเลว วิบากแห่งกรรมปานกลางจัดเป็นปานกลาง วิบาก
แห่งกรรมประณีตจัดเป็นประณีต

เมื่อวิบากเป็นแต่เพียงกรรมซึ่งเป็นผลของเหตุที่เป็นอกุศลหรือกุศล แต่ตัววิบากเองไม่ถือว่าเป็นสภาพธรรมที่เลว ปานกลาง ประณีต และไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก ฉะนั้น จึงรวมเป็นชาติวิบาก ๑ ชาติ เพราะไม่ต่างกันโดยประการต่างๆ อย่างสภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และกุศล ซึ่งแยกเป็นอกุศล ๑ ชาติ และกุศล ๑ ชาติ

วิบากจิตทั้งหมดเป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้ว

จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต

สัมปฏิจฉันทจิต เป็นวิบากจิต

สันตীরณจิต เป็นวิบากจิต

ตทาลัมพนจิต เป็นวิบากจิต

ฉะนั้น ต้องรู้ว่าขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นกิริยา

ขณะใดที่เห็นรูปสีสันทันขณะที่น่าพอใจ จักขุวิญญาณที่เกิดขึ้น เห็นนั้นเป็นกุศลวิบาก สัมปฏิจฉันทจิตก็เป็นกุศลวิบาก สันตীরณจิตก็เป็นกุศลวิบาก ตทาลัมพนจิตก็เป็นกุศลวิบาก เมื่อรูปที่ปรากฏทางตาดับไปแล้ว วิถีจิตทางตาดับไปหมดแล้ว ภาวจิตก็เกิดดับสืบต่อจนกว่าวิถีจิตต่อไปจะเกิด ฉะนั้น ควรรู้ว่าขณะเห็นสิ่งใดทางตา วิบากจิตทั้งหมดที่เป็นวิถีจิตวาระนั้นเป็นผลของอดีตกรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้ว

ขณะได้ยินเสียงที่น่าพอใจ หรือเสียงที่ไม่น่าพอใจ ก็เพียงชั่วขณะที่วิบากจิตเกิดขึ้น เป็นวิถีจิตรู้เสียงที่ได้ยินนั้นแล้วก็ดับไปหมดไปจริงๆ แต่อกุศลก็มีปัจจัยที่จะเกิดขึ้นพอใจหรือไม่พอใจในรูปต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย มากมายเหลือเกิน

ที่ว่ามากก็คือวันหนึ่งๆ ไม่พันความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้างในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยขั้นการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น ไม่สามารถที่จะดับอกุศลได้ ทั้งๆ ที่รู้ว่าขณะเห็นเป็นเพียงวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีต แต่ก็ยับยั้งความพอใจ คือโลภะไม่ให้เกิดไม่ได้ ในขณะที่เห็นสิ่งที่น่าพอใจ

ฉะนั้น จึงควรศึกษาให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายให้ถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อจะได้อบรมเจริญปัญญาถึงขั้นที่สามารถประจักษ์แจ้งสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ การศึกษาพิจารณาธรรมโดยละเอียด ย่อมทำให้เห็นโทษของอกุศลธรรมยิ่งขึ้น และย่อมทำให้อบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้นทุกชั้น เพราะรู้ว่ามิฉะนั้นจะเป็นผู้ที่หนาแน่นด้วยกิเลสมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

ท่านถือว่าทุกอย่างเป็นอย่างของท่าน ในขณะที่วิถิจิตเกิดเท่านั้น เมื่อใดที่วิถิจิตไม่เกิด ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เช่น ในขณะที่นอนหลับสนิท แม้ว่าจะยังไม่สิ้นชีวิต แต่ขณะหลับสนิทนั้นก็ไม่มีเยื่อใย ไม่มีความอาลัยอาวรณ์ ไม่มีความผูกพันในสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น ไม่มีความยึดถือแม้แต่ในขั้นซึ่งเคยยึดถือว่าเป็นเรา เป็นตัวตน เพราะขณะนั้นวิถิจิตไม่เกิดขึ้น จึงไม่รู้อารมณ์ใดๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเลย ขณะที่ยังไม่สิ้นชีวิตเพียงแต่หลับสนิท ก็ยังขาดเยื่อใยความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวต่างๆ ได้ แล้วทำไมจะไม่อบรมเจริญปัญญาเพื่อตัดเยื่อใย และการยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งจะทำให้อกุศลน้อยลง เมื่อรู้ว่าสภาพธรรมทุกอย่างปรากฏเพียงชั่วขณะที่วิถิจิต

เกิดขึ้นเท่านั้นเอง และเมื่อจิตใดเกิดขึ้นแล้วดับไป จิตนั้นก็ดับไปจริง ๆ รูปใดเกิดแล้วดับไป รูปนั้นก็ดับไปจริง ๆ รูปที่ปรากฏทางตาเมื่อครุ่นดับหมดจริง ๆ วิถีจิตแต่ละขณะทางตาเมื่อครุ่นดับหมดจริง ๆ เสียงที่ปรากฏทางหูก็ดับหมดจริง ๆ ได้ยินก็ดับหมดจริง จิตทุกขณะและรูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปจริง ๆ แต่ตราบไต่ที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ ก็ยังไม่เข้าถึงอรรถ คือ ความหมายของคำว่า “ดับ” เพราะยังไม่ประจักษ์การดับ เช่นเวลานี้ ถ้าจะกล่าวว่าจักขุวิญญาณดับ สัมปฏิจฉันนจิตดับ สันตীরณจิตดับ ขวนจิตดับ ตทาลัมพนจิตดับ แต่ก็ยังไม่ประจักษ์การดับไปของสภาพธรรมใดๆ เลย ฉะนั้น จึงต้องอบรมเจริญปัญญาจนกระทั่งสามารถประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ แต่ถึงแม้ว่าปัญญานั้นยังไม่เกิด การฟังพระธรรมและการพิจารณาให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องละเอียดยิ่งขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นปัจจัยโดยเป็นสังฆารขันธ์ ประดูแต่งให้สติปัญญาเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับ และปัญญาน้อม คือ ค่อย ๆ ศึกษาพิจารณาจนเพิ่มความรู้ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขึ้นทีละเล็กละน้อย

ในอัฐจุทาสินี อติตติกะ อธิบายอดีตธรรม (๑๐๔๔) กล่าวถึงลักษณะของธรรมที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว มีข้อความว่า

คำว่า “ล่วงไปแล้ว” คือ ล่วงไปแล้ว ๓ ขณะ ทั้งอุปาทกขณะ คือ ขณะที่เกิด จิตិขณะ คือ ขณะที่ตั้งอยู่ และภังคขณะ คือ ขณะที่ดับ

จิตดวงหนึ่งๆ มีอายุสั้นมากเหลือเกิน คือ เพียงเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วก็ดับไป จิตทุกดวงจึงมีอนุขณะ ๓ ขณะ คือ

อุปาทขณะ	เป็นขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ ขณะที่ดับ
ฐิตขณะ	เป็นขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ ขณะที่ดับ
ภังคขณะ	เป็นขณะที่ดับ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะ ที่ตั้งอยู่

จิตขณะที่เกิดขึ้นแล้ว กำลังตั้งอยู่ ยังไม่ชื่อว่าเป็นอดีต
สำหรับฐิตขณะ แต่เป็นอดีตแล้วสำหรับอุปาทขณะ

เมื่อศึกษาต่อไปเรื่องรูปก็จะรู้ว่า รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็น
สมุฏฐานนั้น เป็นกัมมขรูป เกิดทุกอนุขณะของจิต คืออุปาทขณะของ
จิต ฐิตขณะของจิต และภังคขณะของจิตทุกดวง เว้นไม่เกิดก่อนจุติจิต
๑๖ ขณะ ฉะนั้น รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็นสมุฏฐาน จึงดับหมดพร้อม
กับจุติจิต ทำให้สิ้นสุดความเป็นบุคคลในชาตินั้นทั้ง ๕ ขั้น

รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นสมุฏฐานเป็นจิตตขรูป เกิดพร้อมกับ
อุปาทขณะของจิต (เว้นปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง
อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง และจุติจิตของพระอรหันต์ ๑ ดวง)

รูปที่เกิดเพราะอตุ คือ ธาตุไฟที่เหมาะสมเป็นสมุฏฐานนั้นเป็น
อตุขรูป เกิดในฐิตขณะของอตุขรูป ซึ่งเป็นสมุฏฐานนั้น

รูปที่เกิดเพราะอาหารเป็นสมุฏฐานเป็นอาหารขรูป เกิดในฐิต-
ขณะของโอหารูปในอาหารที่บริโภคเข้าไป เมื่อโอหารูปในอาหารนั้น
ซึมซาบแล้ว

จิตเกิดดับอย่างรวดเร็ว ฉะนั้น ขณะทั้ง ๓ ก็หมดไปอย่างรวดเร็ว ด้วย แต่กรรมใดซึ่งเป็นอดีต คือ “ล่วงไปแล้ว” นั้น ล่วงไปแล้วทั้ง ๓ ขณะ ไม่เหลือทั้งอุปาทกขณะ วิถีขณะ และภังคขณะ

คำอธิบายต่อไปมีว่า

คำว่า “ดับแล้ว” คือ ถึงความดับแล้ว เหมือนไฟดับ ดับแล้ว ไม่มีอีก

คำว่า “ปราศไปแล้ว” คือ ถึงความปราศไปแล้ว หรือไปปราศแล้ว เหมือนคนตายที่ปราศไปแล้ว ไปปราศแล้ว ไม่เหลือเลย นั้น คือ ลักษณะของความดับ

คำว่า “แปรไปแล้ว” คือ ถึงความแปรไปด้วยการละปกติ ปกติ คือ มี แต่แปรไปด้วยการละปกติ คือ ไม่มี

คำว่า “อัสตงคตแล้ว” ด้วยอรรถว่า ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ กล่าว คือ ความดับ

“อพุกตฤคตตา” แปลว่า ถึงความดับสูญแล้ว ทรงเพิ่มบทด้วยอุปสรรค คือ ไม่เพียงแต่ใช้คำว่าดับ ยังเพิ่มบทด้วยอุปสรรค คือ ให้รู้ถึงความดับสูญแล้ว ไม่เหลือจริงๆ คำว่า “เกิดขึ้นแล้วปราศไป” คือ บังเกิดแล้วปราศไป ไม่ใช่ว่าไม่มี มีเพราะเกิดขึ้น แต่ว่าเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ปราศไปแล้ว สูญจริงๆ ไม่เหลือเลย ธรรมส่วนที่ล่วงไปแล้วเหล่านั้น อะไรบ้าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นสังขตธรรม และเป็นขันธ ๕ ดังนี้ คือ

รูปขันธ

รูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

เวทนาขันธ

ความรู้สึกทุกอย่าง คือ เวทนาเจตสิก เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

สัญญาขั้น สภาพจำ คือ สัญญาเจตสิก เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

สังขารขั้น ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ประเภท ซึ่งปรุงแต่งเช่น โลภะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ ศรัทธา วิริยะ และปัญญา เป็นต้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

วิญญาณขั้น คือ จิตทุกดวง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

เมื่อทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นสังขตธรรม เป็นขั้นหนึ่งขั้นใดใน ๕ ขั้น ดับไปทุกขณะๆ อย่างนี้ ยังอาลัย ยังยึดถือ ยังผูกพันขั้นไหน บ้างไหม ในเมื่อทุกขั้นเกิดแล้วก็ดับไปๆ สูญไปด้วย ไม่ใช่ดับแล้วยังมีเหลือ แต่ว่าดับสูญไป ปราศไปโดยไม่เหลือเลย

เพียงขั้นการอ่าน การฟัง ดับกิเลสไม่ได้เลย ยังอยู่เต็มทีเดียว ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาให้เข้าใจเพื่อเป็นสังขารขั้นปรุงแต่งให้สติ ระลึก สังเกต พิจารณารู้อะไรที่ไต่ย่นไต่ฟังเข้าใจแล้วนั้น จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏและดับไป จึงจะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ในวันหนึ่งๆ เคยชอบสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เคยยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เป็นสมบัติของเรา แท้ที่จริงทุกอย่างปรากฏขณะที่เป็นวิจิตรเท่านั้นเอง สภาพธรรมใดที่เป็นวิบาก ก็เป็นผลของกรรม จะมีบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ เสื้อผ้าอาภรณ์มากมายอย่างไร ประณีตสวยงามอย่างไร วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรมก็เพียงเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้นๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เพียงชั่วขณะที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ยั่งยืนเลย

เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ๆ แล้วก็ไม่มีใครรู้ว่ากรรมใดจะให้ผลในขณะต่อไป เพราะเหตุว่าทุกคนมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมในอดีตที่ได้กระทำแล้ว เมื่อพร้อมด้วยปัจจัยที่กรรมใดจะให้ผลเป็นวิบากใดเกิดขึ้น วิบากนั้นก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง เท่านั้นเอง

การศึกษาพิจารณาเรื่องความไม่เที่ยงของสภาพธรรม ย่อมเป็นวิริยารัมภกตา ที่จะทำให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ แล้วศึกษาพิจารณาจนกว่าจะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน เป็นเพียงนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่กำลังปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ

เมื่อเข้าใจถูกต้องในลักษณะของสภาพธรรม ขณวิถิที่เป็นกุศลจิตก็เพิ่มขึ้น แต่ถ้าไม่ฟัง ไม่ศึกษาให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรมเลย ก็ไม่รู้ว่าขณะใดเป็นวิบากซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม ขณะใดเป็นขณวิถิจิตที่สังสมสันดานที่เป็นอกุศลหรือกุศล เมื่อไม่รู้ก็ไม่เห็นโทษของอกุศล และไม่อบรมเจริญกุศล สังสารวัฏฏ์ก็ย่อมจะต้องยืดยาวต่อไป ในวันหนึ่ง ๆ นั้นอกุศลจิตเกิดมากหรือกุศลจิตเกิดมาก ฉะนั้น ผลข้างหน้าจะเป็นกุศลวิบากมากหรืออกุศลวิบากมาก ซึ่งทุกท่านก็ย่อมพิจารณารู้สภาพธรรมที่เกิดกับท่านได้ในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง

สรุปกิจของจิต

กิจของจิตมี ๑๔ กิจ คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ คือ กิจสืบต่อจากจุติกิจ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ

กามาวจรวิบากจิต ๑๐ ดวง

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง

อรุฬาวจรวิบากจิต ๔ ดวง

๒. ภวังคกิจ คือ กิจดำรงภพชาติ

จิตที่ทำภวังคกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ วิบากจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิบากจิตประเภทเดียวกันนั้นก็เกิดขึ้นทำภวังคกิจต่อจากปฏิสนธิจิตที่ดับไปแล้ว จนกว่าวิถิจิตจะเกิดทางทวารใดทวารหนึ่ง และเมื่อวิถิจิตทางทวารนั้นดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อทุกครั้งจนกว่าจะจุติ

๓. อาวชชนกิจ คือ กิจนึกถึงอารมณ์ที่กระทบทวาร เป็นวิถิจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นทางหนึ่งทางใดใน ๖ ทวาร

จิตที่ทำอาวชชนกิจเป็นกิริยาจิต ๒ ดวง คือ

ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง

มโนทวาราวชชนจิต ๑ ดวง

๔. ทัสสนกิจ คือ กิจเห็น

จิตที่ทำทัสสนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

จักขุวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

จักขุวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

๕. สวณกิจ คือ กิจได้ยิน

จิตที่ทำสวณกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

โสตวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

โสตวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

๖. ฆายนกิจ คือ กิจได้กลิ่น

จิตที่ทำฆายนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

ฆานวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

ฆานวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

๗. สายนกิจ คือ กิจลิ้มรส

จิตที่ทำสายนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

ชีวหาวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

ชีวหาวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

๘. มุสสนกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ที่กระทบกาย

จิตที่ทำมุสสนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

กายวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

กายวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

๙. สัมปฏิจฉันทนกิจ คือ กิจรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญจวิญญาณ

จิตที่ทำสัมปฏิจฉันทนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

สัมปฏิจจันนจิตอกุศลวิบาก ๑ ดวง

สัมปฏิจจันนจิตอกุศลวิบาก ๑ ดวง

๑๐. สันตীরณกิจ คือ กิจพิจารณาอารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ๕

จิตที่ทำสันตীরณกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๓ ดวง คือ

อุเบกขาสันตীরณ อกุศลวิบาก ๑ ดวง

อุเบกขาสันตীরณ กุศลวิบาก ๑ ดวง

โสมนัสสันตীরณ กุศลวิบาก ๑ ดวง

๑๑. โวฏฐัพพณกิจ คือ กิจตัดสินใจอารมณ์ให้ชนวิถิจิตประเภทหนึ่ง
ประเภทใดเกิดทางปัญจทวาร

จิตที่ทำกิจนี้ ได้แก่ กิริยาจิต ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต

๑๒. ชวนกิจ คือ กิจแล่นไปในอารมณ์ หรือเสพอารมณ์

จิตที่ทำชวนกิจมี ๕๕ ดวง คือ

อกุศลจิต ๑๒ ดวง

อเหตุกะ (หสิตุปปาทจิต) ๑ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง

มหากิริยาจิต ๘ ดวง

รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง

รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง

อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

โลกุตตรจิต ๘ ดวง

๑๓. ตทาลัมพนกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ต่อจากชวนกิจ

จิตที่ทำตทาลัมพนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๑ ดวง คือ

สันตীরณจิต ๓ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง

๑๔. จุตกิจ คือ กิจเคลื่อนจากภพชาติ เมื่อจิตจิตเกิดทำกิจเคลื่อนจากภพชาติดับไปแล้ว ก็สิ้นชีวิต หมดสภาพความเป็นบุคคลนั้นโดยสิ้นเชิง

จิตที่ทำจุตกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง ประเภทเดียวกับปฏิสนธิจิตและภวังคจิตนั่นเอง เมื่อวิบากจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิบากจิตประเภทเดียวกันนั้นเองก็ทำภวังคกิจและจุตกิจ

รวมจิต ๘๙ ดวง ทำกิจ ๑๔ กิจ

ปฏิสนธิจิตประมวลมาซึ่งนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็นไปในภพชาติหนึ่ง ๆ ตามกำลังและประเภทของปฏิสนธิจิตนั้น ๆ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจในกามภุมิ ๑๑ ได้แก่ กามาวจรวิบากจิต ๑๐ ดวง คือ

อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

อุเบกขาสันตীরณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิบากจิต (มหาวิบาก) ๘ ดวง

อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง เป็นผลของอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำปฏิสนธิกิจในอบายภูมิ ๔ คือ เกิดในนรก เกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง เป็นผลของกุศลกรรม
อย่างอ่อนไม่มีกำลัง จึงทำปฏิสนธิกิจในมนุษย์โดยมีอกุศลกรรม
เบียดเบียน ทำให้เป็นบุคคลพิการ บำ ไบ บอด หนวก เป็นต้น ตั้งแต่
กำเนิด และปฏิสนธิในสวรรค์ชั้นต้น คือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

มหาวิบากจิต ๘ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในภูมิมนุษย์และสวรรค์ ๖
ภูมิต่างๆ กัน ตามกำลังและความประณีตของกุศลกรรมนั้นๆ

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ
ตามชั้นของรูปาวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในอรูปพรหม ๔ ภูมิ
ตามชั้นของอรูปาวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

สำหรับจิตที่ทำทาลัมพนกิจ ๑๑ ดวงนั้น เกิดต่อกจากกามชวน
วิถีในกามภูมิเท่านั้น ไม่เกิดในภูมิที่สูงกว่านี้ คือ ไม่เกิดในรูปพรหม-
ภูมิ และอรูปพรหมภูมิเลย

จิตที่ทำได้ ๕ กิจ มี ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต
๑ ดวง และอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่ทำได้ ๔ กิจ มี ๘ ดวง คือ มหาวิบากจิต ๘ ดวง

จิตที่ทำได้ ๓ กิจ มี ๙ ดวง คือ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง และ
อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง

จิตที่ทำได้ ๒ กิจ มี ๒ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ ดวง
และโสมนัสสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่เหลือทำได้กิจเดียว เฉพาะกิจของตนๆ

คำถามทบทวน

๑. ตทาลัมพนจิตเป็นชาติอะไร เป็นผลของกรรมอะไร
๒. กัมมรูปเกิดขณะใดบ้าง และเว้นไม่เกิดเมื่อไร
๓. จิตตรูปเกิดเมื่อไร เว้นไม่เกิดขณะไหนบ้าง
๔. อกุศลจิตทำกิจอะไร
๕. จิตที่ทำชวนกิจมีกี่ชาติ
๖. กุศลจิต กิริยาจิต ทำตทาลัมพนกิจได้ไหม
๗. อุเบกขาสันตிரณจิต ทำกิจได้กี่กิจ อะไรบ้าง
๘. โสมนัสสันตிரณจิต ทำกิจได้กี่กิจ อะไรบ้าง
๙. พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ
๑๐. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ

บทที่ ๗

อรรถของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้วประการที่ ๑ คือ จิต เป็นสภาพรู้แจ้งอารมณ์ ย่อมจะเกื้อกูลให้สติเกิดระลึกถึงลักษณะของจิต ในขณะที่กำลังเห็น หรือกำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่จืดจืด และพิจารณาเห็นว่าสภาพรู้นั้นเป็นจิต ไม่ใช่ตัวตน เพราะจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งสิ่งที่กำลังปรากฏนั้น

อรรถของจิตประการที่ ๒ ชื่อว่าจิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ ซึ่งก็รู้ได้ว่าเป็นแต่ละบุคคลมีอุปนิสัยต่างๆ กันนั้น เพราะสังสมโลภะ โทสะ โมหะมาก หรือว่าสะสมกุศลกรรมประเภทใดมาก จึงทำให้แต่ละบุคคลมีอริยาสัยต่างๆ กัน

อรรถของจิตประการที่ ๓ ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก เมื่อเข้าใจเรื่องวิถิจิตแล้วก็จะเข้าใจสภาพที่เป็นสังสารวัฏฏ์ คือ การเกิดขึ้นวนเวียนไปเป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วนาวัฏฏ์ได้ เพราะเหตุว่าชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

กุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเป็นชวนวิถิและดับไปแล้วนั้น สะสมสืบต่อไปในจิตขณะต่อไป เพราะแม้ว่าจิตจะเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่การดับของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น ฉะนั้น จิตดวงต่อไปที่เกิดขึ้นจึงสืบต่อทุกอย่างที่สะสมอยู่ในจิตดวงก่อน เพราะจิตที่เกิดขึ้นสืบต่อนั้น เกิดขึ้นเพราะจิตดวงก่อนเป็นปัจจัย ฉะนั้น อกุศลชวนวิถิจิต และกุศลชวนวิถิจิตที่สังสมสันดานจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากได้

สังสารวัฏฏ์ มี ๓ อย่าง คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์

กิเลสวัฏฏ์ เกิดขึ้นวนเวียนทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และสังสมสันดานสืบต่อเป็นเหตุให้กระทำกัมมวัฏฏ์ คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม ทางกาย วาจา ใจ **กัมมวัฏฏ์** เป็นปัจจัยให้เกิด **วิปากวัฏฏ์** และเมื่อวิปากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั้น ก็ไม่ปราศจากกิเลสวัฏฏ์อีก เพราะยังมีความยินดียินร้ายในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำการที่เป็นอกุศลกรรมบ้าง กุศลกรรมบ้าง อกุศลกรรมและกุศลกรรมนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิปากจิตและกุศลวิปากจิตไม่รู้จบ ตราบใดที่ปัญญาไม่ได้อบรมจนเจริญคมกล้า สามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจธรรม **สังสารวัฏฏ์** ทั้ง ๓ คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ ก็จะต้องเกิดขึ้นวนเวียนไปเรื่อย ๆ

ปฏิจจสมุปบาท คือ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นนั้นก็เป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร (กิเลสวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมวัฏฏ์) สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (กัมมวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดวิปากวัฏฏ์)

อวิชชา คือ โมหเจตสิก เป็นอกุศลธรรมที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง เป็นกิเลสวัฏฏ์ที่เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารที่เป็นผลของอวิชชา มี ๓ คือ ปุณฺณาสังขาร อปุณฺณาสังขาร อาเนญยาสังขาร

บุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำกุศลกรรมที่
เนื่องกับรูป คือ กามาวจรกุศลกรรม
และรูปาวจรกุศลกรรม

อบุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำอกุศลกรรม

อาเนญยาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่เป็นอรุปาวจรกุศล
กรรม คือ อรูปฌานกุศล ๔

บุญญาภิสังขาร อบุญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร เป็น
ปัจจัยให้เกิดวิญญูญาณ คือ ปฏิสนธิในภูมิต่างๆ ตามควรแก่เหตุ คือ
กรรมนั้นๆ

ฉะนั้น ปฏิจจสมุปบาท ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง คือ สภาพ
ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปแต่ละขณะนี้เอง ไม่ว่าจะทรงแสดงโดยนัยใด เช่น
ทรงแสดงโดยนัยของปรมัตถธรรม ๔ โดยนัยของอริยสัจ ๔ หรือโดย
นัยของปฏิจจสมุปบาท

อรรถที่เป็นลักษณะของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะ
เป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก แสดงให้เห็นว่าในชีวิตตาม
ความเป็นจริง บางขณะก็เป็นกิเลส บางขณะก็เป็นกรรม บางขณะก็
เป็นวิบาก ซึ่งถ้าเข้าใจชัดในเรื่องวิถิจิต ก็จะเป็นปัจจัยให้สติเกิดขึ้น
พิจารณาเห็นว่า ขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูริัพพะ และคิด
นึกนั้น ขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม และขณะใดเป็นวิบาก เช่น
ขณะที่เห็น

ปัญญาทวาราวชชนจิต	ไม่ใช่วิบากจิต
จักขุวิญญาณ	เป็นวิบากจิต
สัมปฏิจฉันนจิต	เป็นวิบากจิต
สันตிரณจิต	เป็นวิบากจิต
โวกุฎัพพนจิต	ไม่ใช่วิบากจิต
ชวนจิต	ไม่ใช่วิบากจิต
ตทาลัมพนจิต	เป็นวิบากจิต

มีประโยชน์อะไรที่จะรู้ถึงความละเอียดว่าขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น ขณะใดเป็นวิบาก และขณะใดไม่ใช่วิบาก ประโยชน์ คือ ควรรู้ว่ากรรมใดที่เป็นเหตุ กรรมนั้นไม่ใช่ผล อกุศลและกุศลทั้งหลายเป็นเหตุ ไม่ใช่เป็นวิบาก ขณะใดที่เป็นวิบากจิต ขณะนั้นเป็นผลซึ่งเกิดจากเหตุ ไม่ใช่เป็นตัวเหตุ ขณะที่กำลังเห็นนี้ ถ้ารู้ว่าขณะใดเป็นวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีตที่ทำให้วิบากจิตเกิดขึ้น จะคิดใหม่ว่า มีตัวตนที่สามารถบันดาลให้วิบากจิตใดๆ เกิดขึ้นได้ ถ้ารู้ตามความเป็นจริงของจิตที่เป็นเหตุและจิตที่เป็นผล ก็ akan เห็นความเป็นอนัตตา ในขณะที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่กุฎัพพะ และคิดนึก ซึ่งจะเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้สติระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนั้นได้ว่าเป็นสภาพธรรมแต่ละประเภทซึ่งเกิดขึ้นเพราะปัจจัยทั้งสิ้น

มีใครกลัวว่าวิบากจิตจะไม่เกิด หรือกลัวว่าจะหมดวิบากบ้าง ซึ่งไม่ต้องกลัวเลย เพราะไม่ว่าวันนี้ พรุ่งนี้ วันต่อๆ ไป เดือนต่อๆ ไป ปีต่อๆ ไป ชาติต่อๆ ไป ก็ไม่ต้องห่วงเรื่องที่ว่าวิบากจิตจะไม่เกิด เพราะ

เมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังมีปัจจัยพร้อมที่จะให้วิบากจิตเกิดขึ้น สืบต่อไปเรื่อย ๆ แต่ควรระลึกว่าวิบากที่จะเกิดนั้นจะเป็นวิบากประเภทไหน เป็นผลของกรรมอะไร ซึ่งในชาตินี้ก็เป็นเครื่องพิสูจน์วิบากแล้วว่า แต่ละคนมีวิบากของกุศลกรรม หรือว่ามีวิบากของอกุศลกรรมมากน้อยอย่างไร

ข้อความในมโนรทปุรณีอรธกถา อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต ปฐมปัณณาสกั วรรคที่ ๔ นิทานสูตร ข้อ ๔๗๓ แสดงปริยายแห่งพระอภิธรรมจำแนกกรรมไว้ ๑๖ ประการ เป็นอกุศลกรรม ๘ และกุศลกรรม ๘ คือ อกุศลกรรมและกุศลกรรมที่จะให้ผลได้ นั้นต้องถึงพร้อมด้วยสมบัติ และวิบัติ คือ

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

คติสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

อุปธิสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

กาลสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

ปโยคสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

แสดงว่าเมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วยคติสมบัติ อุปธิสมบัติ กาลสมบัติ หรือปโยคสมบัติ อกุศลกรรมบางอย่างย่อมไม่มีโอกาสให้ผล

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**คติ**วิบัติย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**อุปริ**วิบัติย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**กาล**วิบัติย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**ปโยค**วิบัติย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ทางฝ่ายกุศลกรรม ๘ ประการ คือ เมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วย คติวิบัติ ๑ อุปริวิบัติ ๑ กาลวิบัติ ๑ ปโยควิบัติ ๑ กุศลกรรมบางอย่างย่อมไม่มีโอกาสให้ผล และกุศลกรรมที่จะให้ผลได้นั้นต้องอาศัย คติสมบัติ ๑ อุปริสมบัติ ๑ กาลสมบัติ ๑ ปโยคสมบัติ ๑

คติสมบัติ คือ การเกิดในภพภูมิที่ดี เป็นสุคติภูมิ คติวิบัติ คือ การเกิดในภพภูมิที่ไม่ดี เป็นทุคติภูมิ เป็นอบายภูมิ

ทุกท่านจะต้องปฏิสนธิกันที่จุดจิตจัด แต่ไม่มีใครรู้ว่า “คติ” คือ ที่ๆ จะไปนั้นจะเป็นสุคติหรือทุคติ บางท่านปรารถนาที่จะเกิดในสกุล ซึ่งไม่มีสุรายาเมา แต่เมื่อจุดจิตยังไม่เกิด ก็ไม่รู้ว่าก่อนจุดจิตจะเกิดนั้น จะมีชวณวิถียะไรๆ เกิดบ้าง เมื่อจุดจิตเกิดและดับไปแล้ว ก็ไม่รู้ว่ากรรมใดจะให้ผลทำให้ปฏิสนธิในภูมิใด

ถ้ากุศลกรรมให้ผลทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมิ เป็นคติสมบัติ กุศลกรรมที่ทำให้ปฏิสนธิในทุคติภูมินั้นย่อมประมวลมาซึ่งกรรมต่างๆ ใน

สังสารวัฏฏ์ที่กระทำไว้แล้ว ที่ควรแก่การเป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่างๆ เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่เป็นอริยธรรมที่น่าชื่นชมตามฐานะของปฏิสนธิจิตนั้นๆ แต่เนื่องจากอกุศลกรรมในอดีตก็ได้กระทำไว้ด้วย ฉะนั้น ทุกท่านจึงไม่ได้มีแต่อริยธรรมเท่านั้น ขณะใดอกุศลกรรมให้ผล ขณะนั้นวิบากจิตก็รู้อารมณ์ที่เป็นอริยธรรมทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย ถึงแม้ว่าทุกท่านจะมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม แต่การที่แต่ละกรรมจะให้ผลได้นั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับคติสมบัติหรือคติวิบัติ

นอกจากนั้นยังขึ้นอยู่กับอุปธิ อุปธิ คือ ธรรมที่ทรงสภาพของทุกข์ สำหรับอุปธิสมบัติและอุปธิวิบัติ คือ ส่วนประกอบต่างๆ ของร่างกาย ซึ่งเมื่อเกิดเป็นมนุษย์เป็นสุคติภูมิแล้วก็ตาม แต่อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วก็ยังเป็นปัจจัยให้เป็นผู้ที่พิกลพิการ มีอวัยวะไม่สมประกอบ เป็นอุปธิวิบัติ เป็นปัจจัยให้อกุศลกรรมมีโอกาสให้ผลได้มากกว่ากุศลกรรม

นอกจากนั้น กรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีตยังจะต้องอาศัยกาลสมบัติเป็นปัจจัยด้วยจึงจะให้ผลได้ ในกาลสมัยที่ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ข้าวไม่ยาก หมาไม่แพง ในขณะที่บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข สมบูรณ์พร้อมทุกประการ ในขณะนั้นกุศลกรรมก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อริยธรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แต่ถ้าเป็นกาลวิบัติ ยุคใดสมัยใดที่บ้านเมืองเดือดร้อนหนาวเย็น ข้าวยากหมากร้าง หมาไม่แพง กุศลกรรมก็ไม่ใช่ปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้เท่ากับในสมัยที่เป็นกาลสมบัติ ในยุคนี้สมัยนี้คนที่ไม่ได้กระทำความดีอดเนื้อร้อนใจให้ใครเลย ก็ยังได้รับวิบัติ

ถึงเจ็บปวดหรือสิ้นชีวิตได้ เพราะเป็นกาลวิบัติ แม้ว่าจะได้สะสมกุศลกรรมมาแล้ว แต่เมื่อเป็นกาลวิบัติ บ้านเมืองระส่ำระสาย อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีต ก็เป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เป็นผลของอกุศลกรรมนั้น

นอกจากนั้น กรรมใดๆ ที่จะให้ผลหรือไม่ให้ผลนั้นยังต้องอาศัยปัจจัยสมบัติ หรือปัจจัยวิบัติ **“ปัจจัยสมบัติ”** คือ ความสามารถในการพาเพียรประกอบการงานด้วยการพิจารณาอย่างฉลาด กิจการงานทุกอย่างแม้แต่การโจรกรรมก็ต้องอาศัยความรอบคอบ คิลปะ ความชำนาญ และความสามารถในการที่จะทำกิจการงานนั้นๆ ให้สำเร็จ ความสามารถกระทำกิจการงานต่างๆ ได้สำเร็จเป็นปัจจัยสมบัติ ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม **ไม่ว่าอาชีพใด กิจการงานใด ก็ต้องกระทำด้วยปัจจัยสมบัติ คือ พร้อมด้วย ความชำนาญ ความสามารถ จึงจะสำเร็จได้ตามต้องการ** อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วยังไม่ถึงพร้อมด้วยปัจจัยที่จะทำให้กุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เพราะขณะนั้นบุคคลนั้นยังประกอบด้วยปัจจัยสมบัติ ความสามารถในการงานนั้นอยู่ และถึงแม้ว่าจะเป็นคนดี แต่ขาดคิลปะความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพในธุรกิจการงาน ก็เป็นปัจจัยวิบัติ จึงไม่เป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากเกิดขึ้น เพราะขาดปัจจัยสมบัติ

ฉะนั้น เรื่องของผลซึ่งจะต้องเกิดจากเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยละเอียดพร้อมทั้งปัจจัยต่างๆ ที่จะทำให้เกิดผลนั้นๆ เกิดขึ้นด้วย ซึ่งก็เป็นเรื่องของอนัตตาทั้งหมด ไม่ใช่เป็นตัวตนที่คิดเอาเองว่าจะบันดาลทุกอย่างให้เกิดขึ้นได้ตามความต้องการ จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นต้องประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ แม้ขณะที่กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะให้ผล ก็ต้องประกอบด้วยคติสมบัติหรือคติวิบัติ อุปธิสมบัติหรือ

อุปธิวิบัติ กาลสมบัติหรือกาลวิบัติ ปโยคสมบัติหรือปโยควิบัติ

การเข้าใจเรื่องเหตุ เรื่องผล เรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบาก ย่อมเป็นปัจจัยที่จะทำให้ได้รับทุกข์จากสังสารวัฏฏ์น้อยลง นอกจากนั้น จะต้องเข้าใจวิธีจิตว่าในขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น วิบากจิต เช่น จักขุ วิทยญาณที่กำลังเห็นก็ดี สัมปฏิจฉันนจิตซึ่งรับอารมณ์ต่อจากจักขุ วิทยญาณก็ดี สันตীরณจิตซึ่งพิจารณาอารมณ์ต่อจากสัมปฏิจฉันนจิต ก็ดี วิบากจิตทั้งหมดไม่สามารถจะกระทำการใดๆ ได้เลย ขณะที่ทำกุศลกรรมประเภทหนึ่งประเภทใด ขณะนั้นเป็นกุศลชวนวิถิจิต ขณะที่ไต่ยินเสียงที่น่าพอใจ โสตวิทยญาณก็เพียงเกิดขึ้นไต่ยินแล้ว สัมปฏิจฉันนจิตก็รับเสียงนั้นต่อ แล้วสันตীরณจิตก็พิจารณาเสียงนั้น วิบากจิตกระทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กลืนที่ดีกระทบจมูก ฆานวิทยญาณก็เกิดขึ้นรู้จักกลิ่นนั้น สัมปฏิจฉันนจิตรับรู้กลิ่นนั้น สันตীরณจิตพิจารณากลิ่นนั้น แต่ทำการใดๆ ไม่ได้ ทำให้รูปเคลื่อนไหวใดๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กำลังพูด เติญ ยกมือ เคลื่อนไหวทำกิจการงานใดๆ นั้น ไม่ใช่วิบากจิตที่เห็น ไต่ยิน ไต่กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ แต่เป็นชวนวิถิจซึ่งเป็นปัจจัยให้รูปเคลื่อนไหวไปด้วยกุศลจิตหรืออกุศลจิต ฉะนั้น จิตที่กระทำการใดๆ จึงไม่ใช่วิบากจิต ขณะที่บริโภคอาหาร จิตที่เห็นเป็นวิบากจิต จิตที่พอใจในอาหารที่เห็นเป็นโลภมูลจิต จิตที่ไม่พอใจในอาหารที่เห็นเป็นโทสมูลจิต จิตที่ลิ้มรสเปรี้ยวหรือหวานเป็น วิบากจิต จิตที่ทำให้รูปเคลื่อนไหวไปตักอาหารหรือเคี้ยวกลืนด้วยความพอใจนั้นเป็นโลภมูลจิต สติสามารถจะเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของจิตแต่ละประเภทได้ตามความเป็นจริง ฉะนั้น จึงไม่ใช่หนีโลภะ แต่ต้องรู้โลภะตามความเป็นจริงจึงจะละโลภะได้ ตั้งแต่เกิดมาก็มี

ปัจจัยทำให้โลภะเกิดขึ้นเป็นปกติประจำวัน ขณะที่ประกอบการทำงาน อาชีพ ส่วนใหญ่ก็เป็นโลภะ ในวันหนึ่งๆ นั้น โลภะเกิดมากทีเดียว แต่ กุศลจิตก็มีปัจจัยที่จะเกิดได้เมื่อเห็นประโยชน์ของกุศลจิต ขณะที่รับประทานอาหาร เมื่อโลกขวนวิถิเกิดแล้วดับไป ขวนวิถิวาระหลังจากนั้นเป็นกุศล โดยระลึกถึงลักษณะของจิตที่ยินดีพอใจในอาหารขณะนั้นก็ได้ หรือสติอาจจะเกิดขึ้น ระลึกถึงลักษณะของรูปธรรมที่อ่อนหรือแข็ง เย็นหรือร้อน ตึงหรือไหว หรือรสเปรี้ยว หวาน เค็มที่ปรากฏก็ได้

การอบรมเจริญสติปัฏฐานทำให้รู้สภาพของจิตได้ แม้ในขณะที่ยังไม่มีอาการกระทำใดๆ ทางกาย ทางวาจาเลย เช่น สติสามารถระลึกได้ว่าจิตที่เห็นไม่ใช่จิตที่ยินดีพอใจในสิ่งที่ปรากฏ เป็นต้น

อรรถของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติ อันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

กิเลสเป็นสภาพธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ เสร้าหมอง “เสร้าหมอง” คือ ไม่ผ่องแผ้ว ไม่บริสุทธิ์ เช่น ขณะที่เกิดความยินดี ความติดข้อง ต้องการ ขณะที่กำลังอยากได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นสบายใจหรือไม่สบายใจ ถ้าไม่สบายใจ ไม่เกิดโลภะ จะสบายใจกว่านั้น เพราะไม่ต้องหลงยึดติด ไม่ต้องติดข้อง ไม่ต้องคิดอยากได้ แต่ขณะที่กำลังติดข้องอยากได้นั้น อริชาไม่สามารถจะเห็นได้ว่า ขณะนั้นเป็นสภาพธรรมที่เสร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ ไม่สบายใจ เตือดร้อนแล้วเพราะความติดข้องต้องการ ไม่ว่าจะทำให้เกิดความพอใจสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นก็เป็นความติดข้อง เป็นความเสร้าหมอง เป็นความเตือดร้อน เป็นอกุศลธรรม และบางที่บางท่านก็เข้าใจว่าเป็นศรัทธา ซึ่งถ้าสติปัฏฐานไม่เกิด ปัญญาไม่พิจารณา จะไม่รู้ว่าเป็นขณะนั้นเป็นโลภะซึ่งเป็นอกุศล หรือว่าเป็นศรัทธาซึ่งเป็นกุศล

ในชีวิตประจำวันของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่จะพ้นไปจากโลภะไม่ได้เลย ขณะใดที่พอใจสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นโลภะสำหรับคฤหัสถ์ฉันใด บรรพชิตผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ก็ฉันนั้น

กิเลสที่เกิดขึ้นแต่ละขณะนั้น เมื่อขณะใดมีกำลังแรงกล้าก็เป็นอกุศลกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ถ้าไม่มีกิเลส อกุศลกรรมทางกายทางวาจาก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย และเมื่อได้กระทำการไปแล้ว แม้ว่าจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันกระทำการนั้นๆ สำเร็จไปแล้ว ดับไปแล้วก็ตาม แต่การสะสมของกรรมที่สืบต่ออยู่ในจิตทุกๆ ขณะที่เกิดขึ้นสืบต่อกันไปเรื่อยๆ นั่นก็เป็น กัมมปัจจัย คือ เป็นสภาพธรรมที่ทำให้ผล คือวิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม ขณะใดเป็นวิบาก จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้โผฏฐัพพะเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ทุกคนอยากเห็นแต่สิ่งที่น่าพอใจ แม้เห็นแล้วเท่าไรๆ ก็ไม่พอ แต่แม้ว่าจะมีจักขุประสาทซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่อารมณ์ที่กระทบกับจักขุประสาท และปรากฏแก่จักขุวิญญาณนั้น ย่อมแล้วแต่กัมมปัจจัย เมื่ออกุศลกรรมเป็นปัจจัยก็ทำให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่น่าพอใจ ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่น่าพอใจก็เป็นผลของอกุศลกรรม ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจก็เป็นผลของอกุศลกรรม ขณะนี้และขณะต่อไปจะเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก ก็ย่อมแล้วแต่ว่าอกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะเป็นปัจจัยให้วิบากนั้นๆ เกิดขึ้นทางทวารใด

ปัจจัยใหญ่ๆ ที่ทำให้สภาพธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นมี ๒๔ ปัจจัย กรรมเป็นปัจจัยให้วิบากเกิดขึ้น ฉะนั้น กรรมจึงเป็นกัมมปัจจัย เป็นปัจจัยหนึ่งใน ๒๔ ปัจจัย ขณะเห็น ได้ยิน ได้

กลืน ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะนั้น เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกซึ่งเกิดขึ้น เพราะกัมมปัจจัย ไม่มีใครบันดาลให้เกิดขึ้นตามใจชอบได้ เช่น ขณะนี้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ใครจะไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยินได้บ้าง ในเมื่อเห็นเกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย และได้ยินก็เกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย

จิตและเจตสิกที่กำลังรู้อารมณ์ที่ปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมกัน วิบากจิตเป็นปัจจัยแก่วิบากเจตสิก และวิบากเจตสิกก็เป็นปัจจัยแก่วิบากจิต โดยเป็นวิปากปัจจัย คือ ต้องเกิดเป็นวิปาก เป็นอย่างอื่นไม่ได้ ทั้งจิตและเจตสิกเกิดขึ้นพร้อมกันเป็นวิปากทั้งสองอย่าง และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน จึงต่างก็เป็นวิปากปัจจัยของกันและกัน

รูปที่เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นผลของกรรมแต่ไม่ใช่วิบาก เพราะรูปไม่ใช่นามธรรม รูปไม่ใช่สภาพรู้ รูปจึงไม่เป็นวิบาก วิบากต้องเป็นนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้เท่านั้น

อรรถของจิตประการที่ ๓ คือ ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิปาก

เรื่องของอดีตกรรมเป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นการกระทำที่สำเร็จแล้ว เสร็จสิ้นแล้วในอดีต แต่เป็นปัจจัย คือ ทำให้เกิดวิบากจิตและเจตสิกในปัจจุบัน ฉะนั้น จึงควรที่จะได้พิจารณาให้เข้าใจสภาพธรรมที่เป็นวิปากให้ละเอียดขึ้นว่า สภาพธรรมที่เป็นวิปากนั้น ได้แก่ นามธรรม คือ จิต เจตสิก ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัย

โดยทั่วไป เมื่อประสบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักจะพูดกันว่า เป็นกรรมของคนนั้น ซึ่งถ้าจะให้เข้าใจถูกต้องจริงๆ ก็ควรจะพูดว่า

เป็นผลของกรรมที่บุคคลนั้นได้กระทำแล้ว ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจชัดเจนขึ้นว่าขณะใดเป็นผลของกรรม และขณะใดเป็นกรรม เพราะถ้าพูดกันสั้นๆ ว่าเป็นกรรมของคนนั้น ผู้ซึ่งไม่คุ้นเคยกับเหตุของผลของสภาพธรรม ก็อาจจะเข้าใจคลาดเคลื่อนผิดไปได้ โดยอาจจะถือเอาวิบากนั่นเองเป็นกรรม

เมื่อได้ศึกษาและเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเป็นสภาพธรรมอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก ก็จะทำให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงยิ่งขึ้น คือ ถ้าปราศจากทวาร ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นทางรับรู้อารมณ์ต่างๆ ก็ย่อมจะไม่มีการเกิดจิตในชีวิตประจำวันเกิดขึ้นรับผลของกรรม ขณะที่เห็นเป็นวิบากเป็นผลของกรรม แม้ว่าไม่ได้ประสบอุบัติเหตุ หรือได้ลาภยศอื่นใดก็ตาม ขณะได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเป็นปกติในชีวิตประจำวันนั้น เป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วทั้งสิ้น วิบากจิตไม่ใช่เฉพาะขณะเจ็บไข้ได้ป่วย ได้ลาภ หรือเสื่อมลาภ ได้ยศหรือเสื่อมยศเท่านั้น และสติสามารถระลึกภูมิจิตที่เห็น วิบากได้ ในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้แจ้งรู้จำเพาะในชีวิตประจำวัน

วิบากจิตย่อมเกิดขึ้นเป็นผลของกัมมปัจจัยที่ได้กระทำแล้วซึ่งยากแก่การที่จะรู้ว่า วิบากจิตที่เกิดขึ้นแต่ละทวารนั้นเป็นผลของอดีตกรรมอะไร เช่น วิบากจิตที่ได้ยินเสียงเด็กเล่นฟุตบอลนั้น เป็นผลของอดีตกรรมอะไร เรื่องของกรรมเป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นอนิจจัง คือ เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด กรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นเหตุในอดีต ซึ่งแม้จะได้กระทำมานานแล้วในสังสารวัฏฏ์ก็ยังเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตได้ ฉะนั้น ถ้าใครคิดเดาว่าเห็นสิ่งนี้เป็นผลของกรรมอะไร ได้ยินเสียงนั้นเป็นผลของกรรมอะไร ก็จะไม่พ้นจากความไม่รู้

และวุ่นวายใจ เพราะคิดเตาในสิ่งซึ่งไม่อาจมีปัญญาขั้นที่จะรู้จริงได้ แต่วิบากซึ่งเป็นผลของกรรม ก็กำลังมีปรากฏให้รู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สภาพของจิตประเภทที่ ๑ คือ **สราวจิต** สติเกิดขึ้น ระลึกรู้สภาพจิตที่ประกอบด้วยราคะ ความยินดีพอใจติดข้อง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติธรรมดา เมื่อสติปัฏฐานไม่เกิด ก็จะไม่รู้เลยว่า เมื่อเห็นสิ่งใด โลกมุขจิตซึ่งเป็นจิตที่ยินดีพอใจสิ่งที่เห็นนั้นก็เกิดสับสนอย่างรวดเร็ว การที่จะดับกิเลสได้นั้น ปัญญาจะต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง คือ รู้สภาพที่ต่างกันของวิบากจิต ซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม และกุศลจิต อกุศลจิต ซึ่งเป็นกิเลสหรือกรรมปัจจุบันอันจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตในอนาคต ฉะนั้น การรู้ลักษณะของวิบากจิตนั้นจึงไม่รู้เพียงหายาบๆ เมื่อมีอุบัติเหตุ มีโรคภัยไข้เจ็บ มีลาภหรือเสื่อมลาภ ได้ยศหรือเสื่อมยศ แต่ต้องรู้ว่าวิบากจิต คือ ขณะที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้แจ้งรู้พพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ในชีวิตประจำวัน

เมื่อรู้ว่าวิบากจิตที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลของกรรมของตนเอง แล้วจะโกรธหรือโทษคนอื่นใหม่ว่าผู้หนึ่งผู้นี้ทำให้เป็นอย่างนี้

ในพระไตรปิฎกมีเหตุการณ์ในชีวิตของคนที่ได้รับวิบากต่างๆ กันตามยุคสมัยนั้น สมัยนี้ก็มีเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแต่ละบุคคลย่อมได้รับวิบาก คือผลของอดีตกรรมโดยไม่คาดคิดว่าจะเป็นลักษณะใด เช่น ตึกทั้งหลังพังลงมาทับเจ้าของบ้านตาย ไม่ต้องอาศัยลูกกระเบิด ไม่ต้องถูกคนอื่นยิงหรือทำร้าย แต่อดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้ได้รับผลของกรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ฉะนั้น จึงไม่ควรโกรธหรือโทษผู้อื่น แต่ควรที่สติจะระลึกรู้ลักษณะ

ของสภาพธรรมที่เป็นวิบากจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ จึงจะรู้ได้ว่าขณะนั้นเป็นผลของอดีตกรรม ไม่ใช่ขณะที่เป็นโลภะ โทสะ โมหะ หรือกุศล ซึ่งเป็นเหตุปัจจุบันที่จะให้เกิดผลในอนาคต

ทั้งวัตถุภายนอกและทั้งรูปกายที่ปรากฏให้เห็นว่าสูง ต่ำ ดำ ขาว ต่างๆ นั้น ก็ปรากฏชั่วขณะที่กระทบกับจักขุปสาทเท่านั้น ถ้าไม่มีตา หรือไม่เห็น ก็จะไม่นึกถึงรูปร่างสัณฐาน สูง ต่ำ ดำ ขาวซึ่งยึดถือว่าเป็นร่างกายของเราเลย

ฉะนั้น รูปร่างกายของตนเองและวัตถุภายนอกทั้งหมด ตามความจริงนั้นไม่ใช่ของใครเลย เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏชั่วขณะที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น แล้วดับไปอย่างรวดเร็วเท่านั้นเอง

เสียงที่ปรากฏเมื่อกระทบหูก็เช่นเดียวกัน เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏเมื่อกระทบหูแล้วก็ดับไปหมด ไม่ใช่ของใครเลยทั้งสิ้น การระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริง จะทำให้ละคลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ชั่วขณะที่เห็นครั้งหนึ่ง ได้ยินครั้งหนึ่ง ได้กลิ่นครั้งหนึ่ง ลิ้มรสครั้งหนึ่ง รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสครั้งหนึ่ง หรือคิดนึกต่างๆ นั้นเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นสติปัญญาให้ปัญญาศึกษา รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นตามความเป็นจริงได้ว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนใดๆ เลย

ลองพิจารณาดูทรัพย์สินสมบัติที่เข้าใจว่ามีมากนั้น ถ้าไม่เห็นทรัพย์สินสมบัตินั้นเลย ก็เพียงแต่คิดเท่านั้นว่ามีทรัพย์สินสมบัติต่างๆ มาก แต่เมื่อไม่เห็น ไม่ได้กระทบสัมผัสทรัพย์สินสมบัตินั้นๆ เลย จะมีประโยชน์อะไรจากทรัพย์สินสมบัตินั้นๆ ไหม เมื่อรู้ลักษณะของสภาพปรมาัตถธรรมซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ แล้ว ก็รู้ว่าทุกคนเสมอกัน คือ จักขุ-

วิญญาณเกิดขึ้นขณะใดก็เห็นสิ่งที่ปรากฏแล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณ และสิ่งที่ปรากฏให้เห็น จึงไม่ใช่สมบัติของใครทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงไม่ควร ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นเรา หรือของเรา ทุกคนเท่ากันโดยสภาพที่เป็น ปรมาตมธรรมเหมือนกัน แต่กิเลสที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นเรา หรือ ของเรานั้นย่อมมามากน้อยต่างกัน

ท่านที่เคยยินดีในทรัพย์สมบัติมากน้อยของท่านนั้น เริ่มรู้สึก หรือยังว่าท่านไม่มีทรัพย์สมบัติใดๆ เลย เพราะจักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ถ้าจักขุวิญญาณไม่เกิดขึ้นทรัพย์สมบัติ ของท่านอยู่ที่ไหน เมื่อทรัพย์สมบัติเป็นเพียงสิ่งที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นชั่วขณะ แล้วจะยึดถือว่าเป็นทรัพย์สมบัติของท่านได้อย่างไร ในเมื่อสิ่งที่ปรากฏนั้นไม่สามารถจะเข้ามาสู่ตัวของท่านได้เลย เพียง สามารถปรากฏเมื่อกระทบจักขุทวารหรือจักขุประสาทเท่านั้น

เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะก็เช่นเดียวกัน มีเพียงชั่วขณะที่ กระทบสัมผัสเท่านั้น จึงไม่ควรที่จะยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นของเรา

ถึงแม้ว่าทุกท่านอยากจะมีทรัพย์สมบัติมากๆ ให้เท่าๆ กัน ให้ เหมือนๆ กัน แต่ตามความเป็นจริงนั้น ผลที่ปรากฏในปัจจุบันเกิดจาก เหตุในอดีต ฉะนั้น จึงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร วิบาก คือ ผลของกรรมในขณะที่เพียงเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบ สัมผัส ซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถพยากรณ์ได้ว่า ขณะที่จะเห็น หรือได้ยิน เป็นต้น แต่ละวาระนั้นเป็นผลของกรรมอะไร

ข้อความในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ อปัณณก วรรคที่ ๓ อจินติตตสูตร ข้อ ๗๗ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุ

ทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้ อันบุคคลไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิด
 พึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า เตือดร้อน อจินไตย ๔ ประการ
 เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ๑
 ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๑ วิบากแห่งกรรม ๑ ความคิดเรื่องโลก
 ๑ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้แล ไม่ควรคิด เมื่อบุคคล
 คิดพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้าเตือดร้อน

ขณะนี้กำลังเห็นเป็นวิบากจิตทางตา สติสามารถระลึก
 ลักษณะของสภาพธรรม คือ นามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ และรูป-
 ธรรม คือ สิ่งที่กำลังปรากฏเท่านั้น จะรู้เกินไปจนกระทั่งว่าที่กำลัง
 เห็นเดี๋ยวนี้เป็นผลของอดีตกรรมอะไรในชาติไหน ย่อมไม่สามารถ
 ที่จะรู้ได้ แต่ในขณะที่กำลังเห็นนั้นสติปัญญาน สามารถระลึกได้และ
 ปัญญาสามารถรู้ชัดได้ว่า ขณะที่เห็นซึ่งเป็นวิบากนั้นไม่ใช่ขณะที่
 พอใจหรือไม่พอใจ ซึ่งเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นต่อจากขณะที่เห็น

อนึ่ง จิตแม้ทุกดวง ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร
 ตามสมควรด้วยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม วิจิตร คือ ต่าง ๆ กัน
 ไปตามสัมปยุตตธรรม คือเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เป็นการสั่งสม
 ของแต่ละบุคคล ฉะนั้น ที่จะให้ทุกคนมีความคิดอย่างเดียวกัน นับถือ
 ลัทธิศาสนาเดียวกัน จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เลย เพราะแม้รูปร่างกาย
 ก็ไม่เหมือนกัน ความคิดนี้ก็ย่อมไม่เหมือนกัน ความเห็น ความเชื่อ
 ต่างๆ ก็ย่อมไม่เหมือนกัน แม้ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรง
 ปรีณิพพาน พระผู้มีพระภาคเองก็ไม่ทรงสามารถโปรดให้บุคคลทั้ง
 หลายมีความเห็นถูกต้องทุกคน ผู้ที่สั่งสมเหตุปัจจัยมาแล้ว มีโอกาส
 ที่วิบากจิตและกุศลจิตจะเกิดขึ้น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษา ได้พิจารณา
 พระธรรมซึ่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เมื่อได้ยินได้

ฟังแล้วก็ควรจะพิจารณาใคร่ครวญ สอบสวน ให้รอบคอบละเอียดขึ้น และอบรมเจริญปัญญา จนสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตาม ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้

ความเห็นผิวนั้นไม่ได้มีแต่ในลัทธิอื่น แม้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ก็ประพฤติดิปฏิบัติต่างๆ กัน ตามความคิดความเข้าใจซึ่ง สะสมมาต่างๆ กัน ในสมัยหลังการสังคายนาครั้งที่ ๒ ภิกษุชาววัชชี ผู้เป็นต้นเหตุให้กระทำการสังคายนาครั้งที่ ๒ นั้น ก็ได้ตั้งนิกายต่างๆ ตามความเห็นของตน เช่น นิกายหนึ่งมีความเห็นว่า ผู้ใดก็ตามที่ จบรลุมัคคผล รู้แจ้งนิพพาน ต้องเปล่งวาจาว่า ทุกข์หนอๆ^๑ การ เข้าใจหนทางประพฤติดิปฏิบัติผิดพลาดคลาดเคลื่อนนั้นมีมาตั้งแต่สมัย โบราณ ฉะนั้น สมัยนี้ทุกท่านจึงจะต้องศึกษาและพิจารณาโดยละเอียด เพราะผู้ที่รู้แจ้งอริยสัจจธรรมสมัยนี้ไม่ใช่อุคฆฏิตัญญูปุคคล หรือ วิปัญจิตัญญูปุคคล แต่ผู้ที่รู้แจ้งอริยสัจจธรรมในสมัยนี้ได้ั้น ย่อม เป็นเนยยบุคคล และผู้ที่ไม่สามารถจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้ แม้ว่าจะ ได้ฟังธรรมมาก อ่านธรรมมาก สนทนาธรรมมาก กล่าวธรรมมาก ก็เป็น ปทปรมบุคคล

ฉะนั้น พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงพระมหากรุณาแสดงโดย ตลอด ๔๕ พรรษานั้น ก็เพื่อทรงอนุเคราะห์ผู้ที่ เป็นเนยยบุคคลและ ปทปรมบุคคล ทุกท่านจึงต้องศึกษาให้รู้จริงๆ ว่า การรู้แจ้งอริยสัจจ ธรรมนั้น คือ รู้อะไร และหนทางที่จะรู้การเกิดขึ้นและดับไปของ ธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ได้จริง ๆ นั้นต้องอบรมเจริญอย่างไร จึงจะเป็นผู้ที่เข้าใจประโยชน์

๑ นิทานกถา กถาวัตถุปรกณัฐกถา

อย่างแท้จริงของการศึกษาว่า เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของ
สภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงพระมหากรุณาแสดง
ไว้โดยละเอียด แม้แต่ลักษณะของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้ว และจิตซึ่ง
กำลังเห็นก็เป็นสติปัญญาน เป็นสภาพธรรมที่ปัญญาสามารถจะอบรม
เจริญขึ้นจนประจักษ์แจ้งสภาพที่เป็นอนัตตา เกิดขึ้นและดับไปในชีวิต
ประจำวัน ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดๆ เลย

คำถามทบทวน

๑. กัมมปัจจัยคืออะไร
๒. วิปากปัจจัยคืออะไร
๓. รูปซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นวิปากใช่ไหมเพราะอะไร

บทที่ ๘

อรรถของจิต ๔ ประการ คือ

๑. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งอารมณ์

๒. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถ
แห่งชวนวิถิ

๓. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นสภาพธรรมอันกรรม กิเลสสังสม
วิบาก

๔. อนึ่ง จิตแม้มักดวงชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร
ตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

วิจิตร คือ ต่างๆ ไม่เหมือนกัน และที่วิจิตร คือ ต่างๆ กันนั้น
โดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

ต้องมีเหตุที่ทำให้จิตต่างกัน ฉะนั้น อะไรเป็นเหตุให้จิตต่างกัน
จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นโดยมีเจตสิกเป็นปัจจัย
ปรุงแต่ง เจตสิกเป็นปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกิดพร้อมจิต ดับ
พร้อมจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต ฉะนั้น เจตสิก
ซึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมที่เกิดกับจิตนั่นเองทำให้จิตต่างๆ กันไป

จิตของแต่ละท่านต่างกันมากตามที่สะสมมาในอดีต จึงเป็นเหตุ
ให้ผล คือวิบากในปัจจุบันนี้ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ บุคคล มากน้อย
สักเท่าไรในโลก ก็ย่อมต่างกันไปตามกรรม ตามความวิจิตรของเหตุ

ตั้งแต่รูปร่างหน้าตา จนกระทั่งถึงการได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ สุข ทุกข์ สรรเสริญ นินทา ซึ่งล้วนแต่เป็นผลซึ่งเกิดจากเหตุในอดีตที่ต่างกัน เหตุในอดีตทำให้ผลในปัจจุบันต่างกันตั้งแต่เกิดจนสิ้นชีวิต ไม่มีใครรู้ว่าแต่ละคนจะจากโลกนี้ไปวันไหน เวลาใด โดยอาการอย่างไร นอกบ้านหรือในบ้าน บนบก ในน้ำ หรือกลางอากาศ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บ หรืออุบัติเหตุอย่างใด ก็ไม่มีใครสามารถจะรู้ได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรมที่ได้กระทำแล้ว และไม่ใช่วิบากในปัจจุบันเท่านั้นที่ต่างกัน แม้เหตุ คือ ความวิจิตรของจิตซึ่งเป็นเหตุในปัจจุบันชาตินี้ก็ยิ่งต่างกันอีก จึงทำให้วิบาก คือผลข้างหน้าที่จะเกิดขึ้นนั้นต่างกันออกไปอีกด้วย

ความวิจิตร คือ ความต่างกันของจิตนั้นไม่มีที่สิ้นสุด ตามสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงควรเข้าใจความหมายของสัมปยุตตธรรม ปรมัตถธรรมมี ๔ คือ จิตปรมัตถ์ ๑ เจตสิกปรมัตถ์ ๑ รูปปรมัตถ์ ๑ นิพพานปรมัตถ์ ๑ จิตและเจตสิกเป็นสภาพธรรมซึ่งเกิดร่วมกันพร้อมกัน ปราศจากกันไม่ได้ แยกกันไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นพร้อมกันแล้วก็ดับพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน เกิดที่รูปเดียวกัน (ในภูมิที่มีขั้น ๕) นั่นคือลักษณะที่เป็นสัมปยุตตธรรม

ในอัญญาสาสนี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีข้อความว่า จริงอยู่เมื่อรูปธรรมและอรูปธรรมเกิดพร้อมกัน รูปย่อมเกิดพร้อมกับอรูป แต่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่สัมปยุตต์กัน อรูปก็เหมือนกัน คือเกิดพร้อมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่สัมปยุตต์กัน และรูปก็เกิดพร้อมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่สัมปยุตต์กัน ส่วนอรูปโดยนิยามทีเดียวเกิดร่วมกับอรูป เกี่ยวข้องและสัมปยุตต์กันทีเดียว

ที่ทรงแสดงลักษณะของสัมปยุตตธรรมไว้โดยละเอียดก็เพื่อให้ประจักษ์ชัดจริงๆ ว่า นามธรรมไม่ใช่รูปธรรมนั่นเอง ขณะที่ศึกษาและฟังพระธรรมนั้น เป็นสังขารขั้นที่ค่อยๆ ประชุมสติปัญญา จนกว่าสติปัญญาจะเกิด ระลึกพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ จนกว่าลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจะปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกัน ไม่สัมปยุตต์กัน แม้ว่าจะเกิดร่วมกัน

ฉะนั้น สัมปยุตตธรรมจึงเป็นลักษณะของนามธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดดับร่วมกันและรู้อารมณ์เดียวกัน

นี่เป็นความต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม เหตุเพราะว่ารูปธรรมเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกันจริง แต่รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ รูปไม่รู้อารมณ์เลย รูปทุกรูปที่เกิดร่วมกันจึงไม่เป็นสัมปยุตตธรรม เพราะสภาพธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรมนั้นต้องเป็นสภาพธรรมที่ร่วมกันสนิท โดยเป็นนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ที่เกิดพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน ดับพร้อมกัน และเกิดดับที่เดียวกัน

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ จิตแม้ทุกดวง ชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท แต่ว่าจิตดวงหนึ่ง ๆ ไม่ได้ประกอบด้วยเจตสิกพร้อมกันทั้ง ๕๒ ประเภท จึงทำให้จิตต่าง ๆ กันไปตามเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยมากน้อยต่าง ๆ กันตามจำนวนและประเภทของจิตเหล่านั้น จิต ๘๘ ดวง ซึ่งต่างกันนั้น จำแนกออกเป็นประเภทของชาติ คือ สภาพของจิตที่เกิดขึ้นนั้นต่างกันเป็น ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑ เป็นวิบากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ ในวันหนึ่ง ๆ นั้นมีกุศลจิตบ้าง อกุศลจิตบ้าง วิบากจิตบ้าง และ

กิริยาจิตบ้าง จิตซึ่งจำแนกเป็นชาติต่าง ๆ นั้นเป็นไปตามสภาพของจิต ไม่ใช่เป็นชาติชั้นวรรณะ เช่น ชาติไทย จีน แวก แต่สภาพจิตที่เป็นกุศล นั้น ไม่ว่าจะเกิดกับใคร ที่ไหน ขณะใด จิตนั้นก็เป็นกุศล และจิตที่เป็นอกุศลนั้น ไม่ว่าจะเกิดกับใคร จะเป็นสมณะพราหมณ์ ชาติ ชั้น วรรณะ ผิวกพรรณใด จิตที่เป็นอกุศลก็ต้องเป็นอกุศล เปลี่ยนสภาพไม่ได้ นี่คือสภาพของปรมาตมธรรม เมื่อจิตประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เป็นอกุศล จิตจึงเป็นอกุศล เมื่อจิตประกอบด้วยโสภณเจตสิก จิตจึงเป็นกุศล หรือกุศลวิบาก หรือโสภณกิริยาตามชาติของจิต

ในอัฐฐสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีข้อความว่า ก็แลพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงจำแนกธรรมเป็นแผนกๆ แล้ว ทรงยกบัญญัติขึ้นตรัสทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก น้ำหรือน้ำมันหลายชนิดที่ใส่ลงไปกวนในภาชนะเดียวกันตลอดวัน เมื่อมองดู ดมกลิ่น หรือลิ้มรส ก็อาจรู้ได้ว่าต่างกัน เพราะสี กลิ่น และรสต่างกัน แม้จะเป็นได้ถึงอย่างนั้น การเช่นนั้นท่านก็พูดว่าทำได้ยาก แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงจำแนกธรรม คือ จิตและเจตสิกซึ่งรู้อารมณ์เดียวกัน เช่น รูปารมณ์เดียวกันเหล่านี้ออกเป็นแผนกๆ แล้วยกบัญญัติขึ้นตรัสชื่อว่า ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งนัก

นามธรรมเป็นสภาพที่ละเอียดยิ่งกว่ารูปที่ละเอียด แต่แม้กระนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงจำแนกลักษณะของนามธรรมแต่ละชนิดไว้โดยลักษณะที่ปรากฏ โดยกิจ (รส) โดยอาการที่ปรากฏ (ปัจจุภูฐาน) และโดยเหตุใกล้ (ปทัฏฐาน) ให้เกิดนามธรรมประเภทนั้นๆ

จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้ในอัฐฐสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ กล่าวว่า จิตเป็นภูมิ คือ เป็นที่เกิดของสัมปยุตตธรรม เช่น ความรู้สึกเป็นสุข ถ้าไม่มีจิต ความรู้สึกเป็นสุขก็จะมีไม่ได้ เพราะไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่เกิดของความรู้สึกเป็นสุข แต่ขณะใดที่สุขเวทนาเกิด ขณะนั้นจิตเป็นภูมิ

เป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่อาศัยของสุขเวทนาที่เกิดกับจิตนั้น ฉะนั้น จิตจึงเป็น
ภูมิเป็นที่อยู่อาศัยของสัมปยุตตธรรม คือ สุขเวทนา และเจตสิกอื่นๆ

จิตจำแนกออกโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลจิต กุศลจิต
วิบากจิต กิริยาจิต ไม่ว่าจะกล่าวถึงจิตอะไร จำเป็นที่จะต้องรู้ว่า
จิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร คือ เป็นอกุศล หรือกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา
สำหรับวิบากจิตซึ่งเป็นผลของกรรมนั้น **เมื่อกรรมมี ๒ ประเภท**
คือ กุศลกรรม ๑ อกุศลกรรม ๑ วิบากจิตจึงมี ๒ ประเภท คือ
กุศลวิบากจิต ๑ และอกุศลวิบากจิต ๑

เมื่อกล่าวถึงจิตซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรมนั้นต้องใช้คำว่า
อกุศลวิบากจิต อย่างกล่าวอย่างสั้นๆ ว่าอกุศล เพราะอกุศลวิบากจิต
เป็นผลของอกุศลกรรม และกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรม กุศล
วิบากจิตไม่ใช่กุศลจิต อกุศลวิบากจิตไม่ใช่อกุศลจิต และจิตอีกประเภท
หนึ่ง คือ กิริยาจิตนั้นไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่วิบาก เป็นจิต
ที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นซึ่งไม่ใช่กัมมปัจจัย กิริยาจิตไม่เป็นเหตุที่
จะทำให้เกิดวิบากใดๆ เลย กิริยาจิตส่วนมากเป็นกิริยาจิตของพระ
อรหันต์ พระอรหันต์ดับอกุศลกรรมและกุศลกรรมหมดสิ้น จึงยังคงมี
แต่วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม และกิริยาจิตเท่านั้น

นอกจากทรงแสดงสภาพของจิตและเจตสิกโดย ชาติ ๔ คือ
กุศล อกุศล วิบาก กิริยา แล้ว พระผู้มีพระภาคยังทรงจำแนกธรรม
โดยนัยอื่น คือ โดยกรรมหมวด ๓ ได้แก่

กุสลา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นกุศล ๑
อกุสลา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นอกุศล ๑
อพฺยากตา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นอัพยากตะ ๑

อัปยาคตธรรม คือ ปรมัตถธรรมใด ๆ ทั้งหมดที่ไม่ใช่กุศลธรรมและอกุศลธรรม ฉะนั้น เมื่อจำแนกจิตและเจตสิกโดยธรรม ๓ หมวด คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรม จิตและเจตสิกที่เป็นอัปยาคตธรรม ก็ได้แก่ วิบากจิตและวิบากเจตสิก กิริยาจิตและกิริยาเจตสิก เมื่อจำแนกปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยประเภทของกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรมนั้น

กุศลจิตและเจตสิก	เป็น	กุศลธรรม
อกุศลจิตและเจตสิก	เป็น	อกุศลธรรม
วิบากจิตและเจตสิก	เป็น	อัปยาคตธรรม
กิริยาจิตและเจตสิก	เป็น	อัปยาคตธรรม
รูปทุกรูป	เป็น	อัปยาคตธรรม
นิพพาน	เป็น	อัปยาคตธรรม

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับนามได้ไหม
๒. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับรูปได้ไหม
๓. สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นกุศลธรรม หรืออัปยาคตธรรม เพราะเหตุใด
๔. จิตเห็นเป็นกุศลธรรม หรืออกุศลธรรม หรืออัปยาคตธรรม เพราะเหตุใด

๕. นิพพานเป็นกุศลธรรมใช่ไหม
๖. จิตประเภทใดไม่มีชาติ
๗. จิตเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร ขณะไหน
๘. จิตดวงหนึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมกับจิตอีกดวงหนึ่งได้ไหม
๙. อกุศลธรรมเป็นสัมปยุตตธรรมกับกุศลธรรมได้ไหม
๑๐. นิพพานเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร

บทที่ ๙

จิต ๘๘ ดวงซึ่งต่างกันนั้น จำแนกโดยประเภทของภูมิ คือ ระดับ
ชั้นของจิตเป็น ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรภูมิ ๑

รูปาวจรภูมิ ๑

อรูปาวจรภูมิ ๑

โลกุตตรภูมิ ๑

จิตที่เป็นกามาวจรภูมิ ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ ดวง ในอัฐฐ-
สาลินี จิตตูปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของกามาวจรจิต ๔ นัย
มีข้อความว่า

นัยที่ ๑ บทว่า กามาวจร ได้แก่ จิต อันนับเนื่องในกามาวจร
ธรรมทั้งหลาย คือ เป็นจิตที่อยู่ในชั้นของกาม (คำเต็ม คือ กามาวจร
แต่ตัดบทหลังออกเหลือเพียงกามเท่านั้นได้) โดยท่องเที่ยวอยู่ในกาม
คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงเป็นจิตชั้นกาม เป็นกามาวจรจิต

ทุกขณะในชีวิตประจำวันเป็นกามาวจรจิต เมื่อไม่ใช่จิตระดับ
อื่นที่ละเอียดกว่า ประณีตกว่าชั้นกาม เมื่อใดที่อบรมเจริญกุศลจิตที่
สงบขึ้นโดยมีรูปเป็นอารมณ์ จนจิตสงบมั่นคงขึ้นถึงขั้นอัปปนาสมาธิ
เป็นฌานจิตที่มีรูปเป็นอารมณ์ ขณะนั้นก็เป็กรูปาวจรภูมิหรือรูปาวจร
จิต พ้นจากระดับของกาม และเมื่อจิตสงบมั่นคงกว่านั้นอีก โดยเป็น
จิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ที่พ้นจากรูปก็เป็นอรูปาวจรจิต และจิต

ที่ละเอียดประณีตกว่าอรูปาวจรจิต คือ โลกุตตรจิต ซึ่งประจักษ์แจ้ง
ลักษณะของนิพพาน จึงเป็นโลกุตตรภูมิ ฉะนั้น จิตจึงต่างกันโดยภูมิ
คือ จิต ๘๘ ดวง จำแนกเป็น

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรูปาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

ขณะที่ไม่ใช่รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต ขณะนั้น
ต้องเป็นกามาวจรจิต

ชื่อว่า “กาม” เพราะอรรถว่า อันสัตว์ใคร่ กามมี ๒ อย่าง คือ
กิเลสกาม ๑ วัตถุกาม ๑

กิเลสกาม ได้แก่ ฉันทราคะ คือ โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรม
ที่ยินดีพอใจติดข้องในอารมณ์

วัตถุกาม คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ตั้งของความยินดี ความพอใจ
ความปรารถนา ฉะนั้น วัตถุกาม ได้แก่ วัฏฏะ ซึ่งเป็นไปในภูมิทั้ง ๓
คือ ทั้งกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ เพราะไม่พ้นจากการเป็นวัตถุที่
ยินดีพอใจของกิเลสกาม ตราบใดที่ยังดับโลภะไม่ได้ก็ยังมีวัตถุกาม
คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ยินดีพอใจของกิเลสกาม

กามาวจรจิตซึ่งยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้น
เหนียวแน่นมาก แม้ว่ารูปรูปจะปรากฏเพียงชั่วขณะ ที่เล็กน้อยเหลือเกิน
คือชั่วขณะที่กระทบจักขุปสาท คือ ตา เสียงก็ปรากฏเพียงชั่วขณะที่
เล็กน้อยเหลือเกิน คือชั่วขณะที่กระทบกับโสตปสาท กลิ่น รส และ

โผฏฐัพพะ ก็เช่นเดียวกัน ล้วนเป็นปริตตธรรม คือเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏเพียงเล็กน้อยแล้วก็ดับไป แต่จิตก็ยินดีพอใจติดข้องในปริตตธรรมนั้นอยู่เสมอ เพราะการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของปริตตธรรมนั้นๆ จึงดูเหมือนไม่ดับไป

ความเพลิดเพลินยินดีพอใจในกามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะไม่หมดสิ้น แม้ว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้นๆ จะดับไปแล้ว แต่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอื่นๆ ก็เกิดสืบต่อ ทำให้เกิดความหลงติดยินดีพอใจในรูป เสียง ฯลฯ สืบต่อกันอยู่เรื่อยๆ เมื่อเห็นรูปใดก็ตามซึ่งเป็นที่พอใจแล้ว ก็อยากจะเห็นอีกบ่อยๆ เมื่อได้ยินเสียงที่พอใจแล้วก็อยากได้ยินเสียงนั้นอีก กลิ่น รส โผฏฐัพพะก็เช่นเดียวกัน เมื่อบริโภครสใดที่พอใจแล้วก็อยากบริโภครสนั้นซ้ำๆ อีกความยินดีพอใจติดข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน ซ้ำแล้วซ้ำอีกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั่นเอง

เมื่อชอบสิ่งใดก็อยากจะเห็นสิ่งนั้นอยู่ตลอดเวลาได้ไหม ไม่ได้ เพราะสังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นธรรมดา เมื่อรสอร่อยเกิดขึ้นปรากฏ ความพอใจก็อาศัยลิ้นเกิดขึ้น ขณะนั้นความพอใจทางตา หู จมูก กายไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดความพอใจในกลิ่นที่ปรากฏ ขณะนั้นความพอใจทางตา หู ลิ้น กาย ก็ไม่เกิด เพราะจิตเกิดขึ้นทีละขณะเท่านั้น จะมีจิต ๒ ดวงเกิดขึ้นพร้อมกันไม่ได้เลย ทุกคนพอใจในสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏสลับกันทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง ไม่ใช่พอใจเฉพาะในสีเดียว เสียงเดียว กลิ่นเดียว รสเดียว และโผฏฐัพพะเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสะสมสืบต่ออยู่เรื่อยๆ ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต

ฉะนั้น กามาวจรจิต คือ จิตชั้นกามที่ท่องเที่ยวไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ บางท่านก็บอกว่าทำบุญแล้วอยากจะเกิดในสวรรค์ สวรรค์ก็ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่เป็นกามอารมณ์ที่ประณีตกว่ากามอารมณ์ในโลกมนุษย์

ฉะนั้น ตั้งแต่เกิดจนตาย ขณะใดที่จิตสงบไม่ถึงขั้นอัปปนาสมาธิ คือ ไม่เป็นฌานจิต และไม่เป็นโลกุตตรจิต ขณะนั้นก็เป็นกามาวจรจิต ขณะหลับและตื่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึกต่างๆ นั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเลย แต่เป็นจิตชั้นกาม คือ กามาวจรจิตทั้งสิ้น

ผู้ที่ไม่ใช่พระอนาคามีและพระอรหันต์นั้น ยังมีความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แสดงว่าความพอใจในกามอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นจะได้ยากเพียงใด และถึงแม้ว่าจะอบรมเจริญความสงบถึงขั้นฌานจิต และเกิดในพรหมโลก ก็ยังละความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะไม่ได้ เป็นสมุจเฉท เมื่อยังไม่ใช้พระอนาคามีบุคคล ก็ยังต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก คือ เป็นผู้ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาทกิเลส และจะต้องเข้าใจสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริง ตามเหตุผล จึงจะสามารถอบรมเจริญปัญญาที่ดับกิเลสได้จริงๆ เป็นสมุจเฉท

บทว่า กามาวจร ได้แก่ จิตอันนับเนื่องในกามาวจรธรรม ข้อความในอัฐฐาสาลินีแสดงว่า ภูมิของกามาวจรธรรมนั้น เบื้องต่ำ

ตั้งแต่เวจันรทขึ้นมา เบื้องบนตั้งแต่เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติลงมา ภูมิเหล่านี้เป็นภูมิของกามารมณ์ทั้งหมด

ส่วนคำว่า “**วัตถุกาม**” นั้นมีความหมายกว้างกว่ารูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ เพราะไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมใดทั้งสิ้นเมื่อเป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจก็เป็นวัตถุกาม เมื่อเกิดเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหม ภูมิ รูปพรหมภูมินั้นก็เป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของรูปพรหมบุคคลนั้น ผู้ที่เกิดในรูปพรหมภูมิ อรูปพรหมภูมิก็เป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของอรูปพรหมบุคคลนั้น ได้ โลกเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่ยินดีพอใจ ติดข้องในอารมณ์ทุกอย่าง นอกจากโลกุตตรธรรมเท่านั้น ฉะนั้น นอกจากโลกุตตรธรรมแล้ว ธรรมอื่นๆ จึงเป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้ง เป็นที่ยินดีพอใจของโลภะได้

ความหมายของกามาวจรจิตนัยที่ ๑ คือ เป็นจิตชั้นกามไม่พ้นไปจากกาม

นัยที่ ๒ เป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ ๑๑ คือ อบายภูมิ ๔ มนุสสภูมิ ๑ และสวรรค์ ๖ ชั้น

นัยที่ ๓ ชื่อว่า กามาวจรจิต เพราะว่าย่อมท่องเที่ยวไปด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ย่อมท่องเที่ยวไปในจิตนั้นๆ ด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ แม้เพราะเหตุนี้ๆ ชื่อว่า กามาวจร

ถ้าจะให้เข้าใจง่าย ก็คือ จิตใดก็ตามที่เกี่ยวข้องเป็นไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็นกามาวจร

ถาม พระอรหันต์มีกามาวจรจิตไหม

ตอบ มี เมื่อพระอรหันต์เห็นรูปารมณฺที่ปรากฏทางตา รูปารมณฺที่ เป็นกามอารมณ์ จิตเห็นจึงเป็นกามาวจรจิต ไม่ว่าจะเป็นจิต ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือจิต ของบุคคลใดขณะใดๆ ก็ตามที่มีกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็นกามาวจรจิต

หน้ที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง จิตโดยอ้อมยังปฏิสนธิให้ท่องเที่ยวไป ใน กาม กล่าวคือ กามภพ (อบายภูมิ ๔ มนุสย ๑ สวรรค์ ๖) เหตุ นั้น จิตนั้นชื่อว่า กามาวจร

ทุกท่านที่อยู่ในโลกมนุษย์นี้ เพราะกามาวจรจิตทำให้กาม- ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภูมิมนุษย์ ซึ่งเป็นกามภูมิ

ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนจิตสงบถึงขั้นอัปปนาสมาธิเป็นรูป- ฌานจิต หรืออรุปรฌานจิต ถ้าฌานจิตไม่เสื่อม และฌานจิตเกิดก่อน จุตติจิต ฌานกุศลจิตนั้นไม่เป็นปัจจัยให้เกิดในโลกนี้ แต่เป็นปัจจัยให้ เกิดในรูปพรหมภูมิ หรือในอรุปรพรหมภูมิตามขั้นของฌานนั้นๆ การ เกิดเป็นมนุษย์เป็นผลของกามาวจรกุศล คือ ทาน ศีล การอบรมเจริญ สมถภาวนา การอบรมเจริญสติปัญญานซึ่งยังไม่พ้นไปจากกาม ฉะนั้น จึงทำให้ปฏิสนธิในกามภูมิ

คำว่า “ภูมิ” มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงจิตซึ่งเป็นภูมิของ สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน ๑ และ หมายถึง “โอกาส” คือ สถานที่เกิดของสัตว์โลก ๑ โลกมนุษย์เป็น ภูมิ คือ สถานที่เกิดภูมิ ๑ ในที่เกิดทั้งหมด ๓๑ ภูมิ

เมื่อจิตต่างกันเป็นประเภทๆ และจิตแต่ละประเภทรุนั้นก็วิจิตรต่างกันมาก ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลกก็ต้องต่างกันไป ไม่ใช่มีแต่มนุษยภูมิ คือโลกนี้โลกเดียว และแม้ว่าจะเป็นกามาวจรกุศล กำลังของศรัทธา ปัญญา และสัมปยุตตธรรม คือเจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยในขณะนั้นก็วิจิตรต่างกันมาก จึงจำแนกให้ได้รับผล คือ เกิดในสุคติภูมิต่างๆ ไม่ใช่แต่ในภูมิมนุษย์เท่านั้น

สำหรับอกุศลกรรมก็เช่นเดียวกัน ขณะที่ทำอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ถ้าสังเกตจะรู้ความแตกต่างกันของอกุศลกรรมว่าหนักเบาด้วยอกุศลธรรมเพียงไร บางครั้งก็ประกอบด้วยความพยาบาทมาก บางครั้งก็ไม่ได้ประกอบด้วยความพยาบาทรุนแรง บางครั้งก็ขาดความเพียร ไม่ได้มีวิริยะอุตสาหะที่จะทำร้ายเบียดเบียน แต่เป็นการกระทำซึ่งประกอบด้วยเจตนาเพียงเล็กน้อยและสัตว์เล็กๆ นั้นก็ตายลง เมื่อแต่ละกรรมที่ได้กระทำไปนั้นประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือเจตสิกชั้นต่างๆ อกุศลกรรมนั้นๆ ก็เป็นปัจจัยจำแนกให้ออกุศลวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิ คือ เกิดในอบายภูมิต่างๆ ๔ ภูมิ

เมื่ออกุศลกรรมและอกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุที่จะให้เกิดผลวิจิตรต่างๆ กัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดที่เหมาะสมที่ควรแก่กรรมนั้นๆ ก็ย่อมต้องมีมาก ไม่ได้มีแต่เฉพาะมนุษยภูมิแห่งเดียวเท่านั้น

คำว่า “ภูมิ” หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลกนั้นมีทั้งหมด ๓๑ ภูมิ ตามระดับขั้นของจิต คือ กามภูมิ ๑๑ ภูมิ รูปพรหม ๑๖ ภูมิ อรูปพรหม ๔ ภูมิ รวมโอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลกทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ คือ ๓๑ ระดับขั้น ซึ่งสถานที่เกิดแต่ละขั้นนั้นมีมากกว่านั้น คือ แม้แต่ภูมิของมนุษย์ก็ไม่ได้มีแต่โลกนี้โลกเดียว ยังมีโลกมนุษย์อื่นๆ อีกด้วย

กามภูมิ ๑๑ ภูมินั้นเป็นอบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ ซึ่งขอล่าวถึงเพียงย่อๆ คือ

อบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก ๑ สัตว์ดิรัจฉาน ๑ ปิตติวิสัย (เปรต) ๑ อสุรกาย ๑

นรกไม่ใช่มีเพียงแต่แห่งเดียวหรือขุมเดียว นรกขุมใหญ่ๆ มีหลายขุม เช่น สัญชีวนรก กापสตนรก สังฆาตนรก โรรูนรก มหาโรรูนรก ตาปนนรก มหาตาปนนรก และอเวจีนรก นอกจากนรกใหญ่ก็ยังมีนรkony่อยๆ ซึ่งในพระไตรปิฎกก็ไม่ได้กล่าวถึงโดยละเอียดมากนัก เพราะจุดประสงค์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงภูมิต่างๆ ก็เพื่อทรงแสดงให้เห็นเหตุและผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรม สิ่งใดซึ่งไม่สามารถที่เห็นชัดประจักษ์แจ้งด้วยตา ก็ย่อมไม่เป็นที่ควรแสดงเท่ากับสภาพที่สามารถจะพิสูจน์โดยอบรมเจริญปัญญาให้รู้ได้

การเกิดในอบายภูมิ ๔ นั้น ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมหนักก็เกิดในนรก ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมที่หนักมากก็เกิดในมหานรกที่สุดจะทรมาน คือ อเวจีนรก และเมื่อพ้นจากนรกขุมใหญ่ๆ แล้วก็เกิดในนรกขุมย่อยๆ อีก เมื่อยังไม่หมดผลของอกุศลกรรม ขณะที่กระทำอกุศลกรรมนั้นไม่คิดเลยว่าภูมินรกรออยู่แล้วข้างหน้า แต่ว่ายังไปไม่ถึง เพราะว่ายังอยู่ในโลกนี้ ตราบใดที่ยังไม่พ้นจากสภาพของการเป็นบุคคลในโลกนี้ก็ยังไม่ไปสู่ภูมิอื่น แม้ว่าเหตุคืออกุศลกรรมมีแล้ว เมื่อทำอกุศลกรรมแล้วย่อมเป็นปัจจัยให้ไปสู่อบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้น ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอบายภูมิอื่น เช่น เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน จะเห็นได้ว่าสัตว์ดิรัจฉานนั้นมีรูปร่าง

ประหลาดๆ ต่างๆ นานา บางชนิดมีขามาก บางชนิดมีขาน้อย บางชนิดไม่มีขเลย มีปีกบ้าง ไม่มีปีกบ้าง อยู่ในน้ำบ้าง อยู่บนบกบ้าง มีรูปร่างลักษณะต่างๆ มากมาย ตามความวิจิตรของจิต มนุษย์มีตา หู จมูก ลิ้น กายคล้ายกัน แต่ผิวพรรณวันณะ ความสูงต่ำก็ยิ่งวิจิตรต่างๆ กัน ไม่เหมือนกันเลย ไม่ว่าจำนวนคนในโลกนี้จะมากสักเท่าไรก็ตาม รวมทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตด้วย แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ยิ่งวิจิตรต่างกันมากกว่ามนุษย์ ทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก และสัตว์ที่บินได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรม อันเป็นเหตุให้มีรูปร่างวิจิตรนั้นๆ

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้นเป็นปัจจัยให้เกิดในภูมิของเปรต ซึ่งภาษาบาลีใช้คำว่า ปิตติวิสัย เปรตทรมานด้วยความหิวโหย อยู่เสมอ และภูมิของเปรตก็วิจิตรต่างๆ กันมาก

มนุษย์ทุกคนมีโรคประจำตัวประจำวัน คือ โรคหิว ซึ่งจะว่าไม่โรคไม่ได้ เพราะความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง ลองหิวมากแล้วจะรู้สึก ถ้าหิวชนิดน้อยแล้วรับประทานอาหาร ซึ่งถ้าเป็นอาหารอร่อยๆ ก็เลยลืมว่า แท้จริงนั้นความหิวไม่ใช่ความสบายกายเลย เป็นสิ่งที่จะต้องแก้ไข บรรเทาให้หมดไป คนที่หิวมากเมื่อไม่ได้รับประทานอาหารก็จะรู้สภาพที่เป็นความทุกข์ของความหิวว่า ถ้าหิวมากๆ กว่านั้นจะเป็นอย่างไร

ท่านผู้หนึ่งมีมิตรสหายมาก วันหนึ่งท่านรับโทรศัพท์ตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ไม่ได้รับประทานอาหาร พอคำก็เลยรู้สึกว่าหิวที่แสนทรมานที่ใช้คำว่าแสบท้องหรือแสบไส้นั้นเป็นอย่างไร และท่านก็ไม่สามารถรื้อร่อนรับประทานเพื่อแก้ความหิว เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็เป็นลมเป็นอันตรายต่อร่างกาย ท่านต้องค่อยๆ บริโภคแก้ไขความหิวไปทีละน้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นลม นี่ก็แสดงให้เห็นว่าความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง เป็นโรคประจำวัน ที่ยังไม่ต้องพูดถึงโรคอื่นๆ แล้วอย่างนี้ผู้ที่

เป็นเปรตจะหิวสักแค่ไหน ในภูมิเปรต ไม่มีการค้าขาย ไม่มีกสิกรรม จะไปปลูกข้าวทำนา หุงข้าวเอง หรือซื้อขายแลกเปลี่ยนอะไรกับใคร เพื่อให้ได้อาหารมาบริโภคก็ไม่ได้ การเกิดเป็นเปรตนั้นเป็นผลของ อกุศลกรรม เปรตได้อนุโมทนากุศลที่บุคคลอื่นกระทำแล้วอุทิศไปให้ กุศลจิตที่อนุโมทนานั้นเป็นปัจจัยให้ได้อาหารที่เหมาะสมแก่ภูมิของตนบริโภค หรืออาจจะพ้นสภาพของเปรต โดยจุดแล้วปฏิสนธิในภูมิอื่น เมื่อหมดผลของกรรมที่ทำให้เป็นเปรตต่อไป

อบายภูมิ อีกภูมิหนึ่ง คือ อสุรกาย การเกิดเป็นอสุรกายเป็นผลของอกุศลกรรมที่เบากว่าอกุศลกรรมอื่น เพราะผู้ที่เกิดเป็นอสุรกายนั้น ไม่มีความรื่นเริงใดๆ อย่างในภูมิมนุษย์และสวรรค์ ในภูมิมนุษย์มีหนังสือพิมพ์อ่าน มีหนังละครดู มีเพลงฟัง แต่ในอสุรกายภูมิไม่สามารถที่จะแสวงหาความเพลิดเพลินสนุกสนานได้เหมือนในสุคติภูมิ

เมื่ออกุศลกรรมมีต่างกัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดย่อมต่างกันออกไปตามเหตุ คือ อกุศลกรรมนั้นๆ

สำหรับภูมิซึ่งเป็นผลของกามาวจรกุศลมี ๗ ภูมิ คือ มนุษย์ ๑ ภูมิ สวรรค์ ๖ ภูมิ

ในพระไตรปิฎกแสดงภูมิที่เกิดของมนุษย์ว่า มนุสสภูมิ คือที่เกิดของมนุษย์นั้น มี ๔ ทวีป คือ

๑. ปุพพิเทททวีป	อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของภูเขาสินธุ
๒. อมรโคยานทวีป	อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสินธุ
๓. ชมพูทวีป (โลกนี้)	อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสินธุ
๔. อุตตรกุรุทวีป	อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสินธุ

ผู้ที่เกิดในโลกนี้ซึ่งเป็นชมพูทวีป ก็เห็นแต่ชมพูทวีป ไม่ว่าจะท่องเที่ยวไปที่ใดก็เห็นแต่อารมณฺ์ต่าง ๆ ของชมพูทวีป ยังไม่สามารถที่จะไปถึงทวีปอื่น ซึ่งเป็นโลกของมนุษย์อื่นอีก ๓ โลก

สวรรณภูมิ ๖ ภูมิ ตามลำดับ คือ

สวรรณภูมิที่ ๑ คือ จาตุมหาราชิกา มีเทวดาซึ่งเป็นใหญ่ ๔ องค์ คือ

ท้าวธตรัฐ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันออก บางครั้งมีชื่อว่า อินทะ เป็นผู้ปกครอง คันธัพพเทวดา (คนธรรพ์)

ท้าววิรุฬหก เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศใต้ บางครั้งมีชื่อว่า ยมะ เป็นผู้ปกครองกุมภภินฺท์เทวดา

ท้าววิรูปักษ์ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันตก บางครั้งมีชื่อว่า ท้าววรุณ เป็นผู้ปกครองนาคเทวดา

ท้าวกุเวร เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศเหนือ บางครั้งมีชื่อว่า ท้าวเวสสุวัณฺณ เป็นผู้ปกครองยักษ์เทวดา

สวรรณชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นสวรรณชั้นต้น ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูมิมนุษย์ สวรรค์ซึ่งเป็นภูมิของเทพนั้นสูงขึ้นๆ ตามระดับความประณีตของสวรรค์

สวรรณภูมิที่ ๒ คือ ดาวดึงส์ อยู่สูงกว่าสวรรณชั้นจาตุมหาราชิกา มีพระอินทร์เป็นจอมเทพ ทุกท่านคงได้ยินชื่อสวรรณสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์บ่อยๆ สวรรณสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์มี ๔ คือ สวณฺณวัน อยู่ทางทิศตะวันออก สวณฺจิตรลดาวัน อยู่ทางทิศตะวันตก สวณฺมิสสกาวัน อยู่ทางทิศเหนือ สวณฺผารุสกาวัน อยู่ทางทิศใต้

สววรรค์ภูมิที่ ๓ คือ ยามา

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นดาวดึงส์

สววรรค์ภูมิที่ ๔ คือ ดุสิต

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นยามา

สววรรค์ภูมิที่ ๕ คือ นิมมานรดี

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นดุสิต

สววรรค์ภูมิที่ ๖ คือ พรหมมิตวสวัตดี

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นนิมมานรดี

ใครอยากจะอยู่สววรรค์ชั้นไหน เมื่อไม่ใช่พระอรหันต์ก็ยังต้องเกิดอีก แต่จะเกิดที่ไหน คงไม่ถึงพรหมภูมิ เพราะการที่จะเกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิได้นั้น ต้องเป็นผลของฌานกุศลที่ไม่เสื่อมตามที่กล่าวแล้ว ฉะนั้น ก็คงจะเกิดในกามภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วแต่ว่าจะเป็นอบายภูมิหรือสุคติภูมิตามเหตุ คือ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วในสังสารวัฏฏ์

รูปาวจรภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของรูปพรหมบุคคลมี ๑๖ ภูมิ คือ

ปฐมฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ คือ

ปาริสาชชาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มีกำลังอ่อน

บุโรหิตาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มีกำลังปานกลาง

มหาพรหมภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มีกำลังประณีต

ทุติยฉานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุทุติยฉานโดย
จตุกกนัย หรือทุติยฉาน และตติยฉานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตภาวภูมิ ๑

อัปปมาณาภูมิ ๑

อาภัสสรภูมิ ๑

ตติยฉานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุตติยฉานโดย
จตุกกนัย หรือจตุตถฉานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตสุภาภูมิ ๑

อัปปมาณสุภาภูมิ ๑

สุภกิณหาภูมิ ๑

จตุตถฉานภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ

เวฬุผลภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุจตุตถฉาน โดย
จตุกกนัย หรือ ปัญจฉานโดยปัญจกนัย

อสังขยสัตตภาวภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปัญจฉานที่มีแต่
รูปปฏิสนธิ ไม่มีจิตเจตสิกเกิดเลย

อวิหาภูมิ ๑

อตัปปาภูมิ ๑

สุทัสสาภูมิ ๑

สุทัสสีภูมิ ๑

อกนิฏฐาภูมิ ๑

สุทธาวาส ๕ ภูมิ เป็นที่เกิดของพระ
อนาคามีบุคคลผู้ได้ จตุตถฉานโดย
จตุกกนัย หรือ ปัญจฉานโดย
ปัญจกนัย

อรุปรพรมภูมิ มี ๔ ภูมิ เป็นภูมิที่เกิดของผู้ที่บรรลुरुปรพมาน (ปัญจมณานิเพิกรุปรแล้วมีอรุปรเป็นอารมณฺ) ตามลำดับชั้น คือ

อากาศาณญายตณภูมิ ๑

วิญญานาณญายตณภูมิ ๑

อาภิกญจัญญายตณภูมิ ๑

เนวสัญญานาสัญญายตณภูมิ ๑

ในอรุปรพรม ๔ ภูมินี้ มีแต่นามขันธ์ คือ จิตและเจตสิก ไม่มีรูปใดๆ เกิดเลย

ในอังกุตตรนิกาย ติกนิบาต จุพฺนิสฺสูตร พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงเรื่องของโลกและจักรวาลไว้ ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่โดยละเอียดอย่าง ที่บางท่านสงสัยใคร่รู้ แต่ก็แสดงให้เห็นพระปัญญาบารมีของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นโลกวิทู คือ ผู้ทรงรู้แจ้งโลกทั้งสิ้น

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ อนึ่ง จิตแม้ทุกดวงชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร โดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม (เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย) ทำให้จำแนกจิตออกเป็นประเภทต่างๆ ได้หลายนัย เช่น โดยชาติ ๔ ได้แก่ เป็นกุศล ๑ อกุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ โดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต

กามาวจรจิต มีทั้ง ๔ ชาติ คือ เป็นอกุศลก็มี เป็นกุศลก็มี เป็นวิบากก็มี เป็นกิริยาก็มี นอกจากกามาวจรจิตแล้ว จิตระดับที่สูงกว่านั้นไม่เป็นอกุศล คือ รูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี อรูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี โลกุตตรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี (และที่เป็นกิริยาไม่มี)

ฉะนั้น รูปาวจรจิตจึงมี ๓ ชาติ คือ กุศล วิบาก กิริยา รูปาวจรกุศลจิตเป็นเหตุให้รูปาวจรวิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในพรหมโลกภูมิหนึ่งภูมิใดในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ และรูปาวจรปัญญาจณเป็นปัจจัยให้รูปปฏิสนธิเป็นอสังขญัตตาพรหมบุคคลในอสังขญัตตาพรหมภูมิ ๑ ภูมิ รูปาวจรกิริยาเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ขณะที่เป็นรูปฌานจิตชั้นต่าง ๆ

อรูปาวจรจิตก็มี ๓ ชาติ คือ กุศล วิบาก กิริยา โดยนัยเดียวกัน

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตเป็นมหัคคตจิต ข้อความในอัญญาสาสนี จิตตูปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของ “มหัคคตะ” ว่า ชื่อว่า มหัคคต เพราะถึงความเป็นสภาวะอันใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ เพราะมีผลไพบุลย์

กิเลสเป็นสิ่งที่ข่มไม่ได้ง่าย เพราะพอเห็นก็เกิดพอใจหรือไม่พอใจ แต่ในขณะที่จิตเป็นอัปปนาสมาธิเป็นฌานจิตนั้น จิตสงบแนบแน่นในอารมณ์ทางมโนทวาร ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ขณะที่ เป็นฌานจิต ไม่ว่าจะเป็นระยะเวลาอันนานเท่าไรก็ตาม ภวังคจิตจะไม่เกิดคั่นแทรกเลย ไม่เหมือนกับเวลาที่เป็นกามาวจรจิต ซึ่งเป็นเวลาที่เล็กลงและสั้นมากเป็นปริตตรธรรม เพราะเห็นชั่ววาระสั้น ๆ ได้ยินชั่ววาระสั้น ๆ คิดนึกชั่ววาระสั้น ๆ ขณะที่ เป็นกามาวจรจิตนั้นรู้อารมณ์หนึ่ง ๆ ชั่ววาระที่สั้นจริง ๆ เมื่อจักขุทวารวิถีจิตเกิดขึ้นรู้รูปารมณ์ คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาดับไป ภวังคจิตก็ต้องเกิดต่อทันทีก่อนที่มโนทวารวิถีจิตจะรับรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาต่อจากจักขุทวารวิถีจิต กามาวจรธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

และจิตที่รู้อยู่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจึงเป็นปริตตธรรม แต่มหัคคต-
จิตซึ่งได้แก่ รูปาวจรจิต และอรูปาวจรจิตนั้น ถึงความเป็นสภาวะอัน
ใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ จึงเป็นมหัคคตจิต

ขณะที่เป็นอัปนาสมาธิ คือฉานจิตเกิดดับสลับต่อกันนั้น ไม่
เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ทางตา ทางหู ทาง
จมูก ทางลิ้น ทางกาย และไม่คิดนึกเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ใดๆ เลย จึงชื่อว่าสามารถข่มกิเลส แต่เมื่อฉานจิตดับหมดแล้ว
กามาวจรจิตก็เกิดต่อ เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้นทางทวารต่างๆ อกุศลขณวิถิ
ก็เกิดได้ถ้าไม่ใช่กุศล เพราะเมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เมื่อเห็น
แล้วอกุศลจิตก็เกิดขึ้น เมื่อได้ยินแล้วอกุศลจิตก็เกิด เมื่อกายกระทบ
สัมผัสแล้วอกุศลจิตก็เกิด มีใครบ้างว่าอกุศลจิตเกิดอยู่เรื่อยๆ เมื่อไม่รู้
ก็ไม่ได้ข่ม และไม่ได้อบรมเจริญหนทางที่จะดับกิเลส

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธ
เจ้า ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจิตซึ่งเกิดสืบต่อจากเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น
ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ก็ได้พยายามหาทางที่จะข่มกิเลส และรู้ว่าทาง
เดียวที่จะข่มกิเลสได้ คือ ต้องไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส และ
ไม่รู้โผฏฐัพพะ เพราะถ้าเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รสและรู้โผฏฐัพพะ ก็กัน
กิเลสไม่ได้ เมื่อรู้อย่างนี้จึงอบรมเจริญกุศลจิตที่ทำให้สงบจากโลภะ
โทสะ โมหะ จนถึงอัปนาสมาธิ ซึ่งไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส
ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ นอกจากอารมณ์ที่ทำให้จิตเป็นกุศล สงบ
มั่นคงแนบแน่นทางใจเพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น อัปนาสมาธิซึ่งเป็น
ฉานจิตนั้นไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะเมื่อฉานจิตไม่เกิด กิเลสก็
เกิด ช่วงขณะที่เป็นรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตนั้นเป็นสภาวะอันใหญ่
เป็นมหัคคตะ เพราะข่มกิเลสได้โดยไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้

รสไม่รู้สิ่งทีกระทบสัมผัส ไม่เหมือนพระอนาคามีบุคคล ซึ่งเห็นแต่ดับ
ความยินดีพอใจในรูป ได้ยินแต่ดับความยินดีพอใจในเสียง ได้กลิ่นแต่
ดับความยินดีพอใจในกลิ่น ลิ้มรสแต่ดับความยินดีพอใจในรส กระทบ
สัมผัสแต่ดับความยินดีพอใจในเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ดิ่งไหวที่ปรากฏ
ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็น ๔ ภูมิ คือ ๔ ระดับชั้น

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตมี ๓ ชาติ คือ กุศล ๑ วิบาก ๑
กิริยา ๑

โลกุตตรจิตมี ๒ ชาติ คือ เป็นโลกุตตรกุศลประเภท ๑ เป็น
โลกุตตรวิบากประเภท ๑ ไม่มีโลกุตตรกิริยาจิต โลกุตตรจิตมี ๘ ดวง
คือ

โสตাপัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

โสตাপัตติผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

สกทาคามีมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

สกทาคามีผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อนาคามีมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

อนาคามีผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อรหัตตมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

อรหัตตผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

โลกุตตรกุศลจิต เป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันที
ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย กุศลอื่นทั้งหมดไม่สามารถที่จะให้ผลทันที
คือ ไม่ทำให้วิบากจิตเกิดสืบต่อจากกุศลจิตได้ทันที แต่โลกุตตรกุศล
เป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นคั่น ระหว่าง

โลกุตตรกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุ และโลกุตตรวิบากจิตซึ่งเป็นผลเลย ทันทที่
 ที่โสตาปัตติมคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็น
 โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทที่ที่สภากามีมคคจิตซึ่งเป็น
 โลกุตตรกุศลดับ สภากามีผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อ
 ทันทที่ ทันทที่อนาคามีมคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ อนาคามีผลจิตซึ่ง
 เป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทที่ที่อรหัตตมคคจิตซึ่งเป็น
 โลกุตตรกุศลดับ อรหัตตผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อ
 ทันทที่

ฉะนั้น โลกุตตรวิบากจิตทั้ง ๔ จึงไม่ได้ทำปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ
 และจุติกิจ ไม่เหมือนโลกียกุศลวิบากและอกุศลวิบาก เมื่อโลกุตตร-
 กุศลจิตดับ โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจาก
 โลกุตตรกุศลทันทที่ ฉะนั้น ผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตนั้น จึงเป็น
 ขวนวิถิจิตเช่นเดียวกับโลกุตตรกุศลจิต ผลจิตเป็นวิบากจิตประเภท
เดียวเท่านั้นที่เป็นขวนวิถิจิต ทำขวนกิจและมีนิพพานเป็น
อารมณ์ โลกุตตรกุศลจิตเกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ โดยดับ
 กิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของโลกุตตรกุศลจิตนั้นๆ แต่โลกุตตรวิบาก
 จิตที่เกิดต่อจากโลกุตตรกุศลจิตนั้น เกิดดับสืบต่อกันโดยมีนิพพาน
 เป็นอารมณ์อีก ๒ หรือ ๓ ขณะตามประเภทของบุคคล

พระโสดาบันบุคคลยังเกิดอีกอย่างมากไม่เกิน ๗ชาติ แต่
 ปฏิสนธิจิตของพระโสดาบันไม่ใช่โสตาปัตติผลจิตทำกิจปฏิสนธิ แล้ว
 แต่ว่าพระโสดาบันบุคคลนั้นจะเกิดในภูมิใด วิบากจิตระดับภูมินั้นๆ ก็
 ทำกิจปฏิสนธิในภูมินั้น คือ ถ้าพระโสดาบันบุคคลนั้นเกิดในสวรรค์
 กามาวจรวิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิ ถ้าพระโสดาบันบุคคลนั้นเกิดใน
 พรหมภูมิใด รูปาวจรวิบากจิต หรืออรูปาวจรวิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิ
 ในภูมินั้นๆ

ฉะนั้น คำว่า ภูมิ มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงระดับชั้นของจิต ๑ และหมายถึงภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลก ๑

ภูมิซึ่งเป็นระดับชั้นของจิตมี ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรจิต ๑

รูปาวจรจิต ๑

อรุปาวจรจิต ๑

โลกุตตรจิต ๑

ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลก หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลก มี ๓๑ ภูมิตามระดับชั้นของจิต คือ

กามภูมิ	๑๑	ภูมิ
---------	----	------

รูปพรหมภูมิ	๑๖	ภูมิ
-------------	----	------

อรุปพรหมภูมิ	๔	ภูมิ
--------------	---	------

คำถามทบทวน

๑. กิเลสกรรมและวัตถุกรรมต่างกันอย่างไร
๒. ปริตตธรรมคืออะไร
๓. พระพุทธเจ้ามีกามาวจรจิตไหม
๔. คำว่าภูมิหมายถึงอะไรบ้าง
๕. สุทธาวาสภูมิคืออะไร ใครเกิดในสุทธาวาสภูมิได้
๖. รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิตมีกี่ชาติ
๗. โลกุตตรจิตมีกี่ชาติ
๘. มหัคคตจิตได้แก่จิตอะไร
๙. โลกุตตรจิตเป็นวิธีจิตอะไร
๑๐. โลกุตตรวิบากจิตทำกิจอะไร

บทที่ ๑๐

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย จึง
จำแนกจิตโดยนัยของเวทนาเภท คือ โดยประเภทของเวทนา-
เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างกัน คือ

โสมนัสสสหคตัม	จิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกดีใจ)
โทมนัสสสหคตัม	จิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกเสียใจ)
อุpekขาสหคตัม	จิตเกิดร่วมกับอุpekขาเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์)
สุขสหคตัม	จิตเกิดร่วมกับสุขเวทนาเจตสิก (ความ รู้สึกเป็นสุขทางกาย)
ทุกขสหคตัม	จิตเกิดร่วมกับทุกขเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย)

ขณะที่จิตเกิดขึ้น ขณะนั้นต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วย
ทุกครั้ง ฉะนั้น เวทนาเจตสิกดวงหนึ่งเกิดกับจิตดวงหนึ่ง แล้วแต่ว่า
จะเป็นเวทนาเจตสิกประเภทใด จิตเป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้แจ้ง
ลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ แต่เวทนาเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้สึก
ดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ หรือเฉยๆ ในขณะที่รู้อารมณ์

เมื่อจิตต่างกันโดยชาติ คือ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นวิบาก
เป็นกิริยา เจตสิกที่เกิดกับจิตใดก็ต้องเป็นชาติเดียวกับจิตนั้น อกุศล

เจตสิกจะเกิดกับกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิตไม่ได้ กุศลเจตสิกจะเกิดกับอกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิตไม่ได้ วิบากเจตสิกก็เกิดกับอกุศลจิต กุศลจิต และกิริยาจิตไม่ได้ ฉะนั้น เวทนาเจตสิกจึงต่างกัน เป็นกุศล อกุศล วิบาก กิริยา เช่นเดียวกับเจตสิกอื่นๆ ด้วย แต่ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงแสดงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละประเภทไว้โดยละเอียด ก็จะมีผู้เข้าใจผิดในลักษณะของเวทนาเจตสิก เช่น ทุกขเวทนาทางกาย ซึ่งเป็นความรู้สึกไม่สบาย ปวด เจ็บนั้น เกิดร่วมกับกายวิญญานซึ่งเป็นจิตที่รู้สึกที่กระทบสัมผัสผิวกายที่เกิดขึ้นชั่วขณะจิตเดียว ไม่ใช่ขณะที่รู้สึกทรมานัส ไม่แหล่ขึ้นเมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจทางกายแล้ว เมื่อจิตแต่ละขณะต่างกันโดยละเอียดตามเวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตแต่ละขณะ พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงแสดงไว้โดยละเอียดว่า จิตที่เป็นอกุศลแต่ละประเภทนั้นมีเวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นวิบากแต่ละประเภทนั้นมีเวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นกิริยาแต่ละประเภทนั้นมีเวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย

ชั่วขณะที่รู้สึกเจ็บนั้นเป็นทุกขเวทนาทางกาย เป็นอกุศลวิบาก แต่ขณะที่ไม่พอใจ เดือดร้อนกังวลเพราะทุกขเวทนานั้นไม่ใช่วิบาก ขณะนั้นอกุศลเวทนาเกิดกับอกุศลจิตจึงไม่สบายใจ

การศึกษาพระอภิธรรมโดยละเอียดทำให้เข้าใจสภาพของเวทนาเจตสิกซึ่งเกิดกับจิตได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะพอใจ หลงติดในโสมนัสเวทนา ในสุขเวทนา หรือในอุเบกขาเวทนา โดยไม่รู้ว่เวทนาขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกิริยา

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ สนิมิตตวรรคที่ ๓ ข้อ ๓๒๘ มีข้อความว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มี

เวทนาจึงเกิดขึ้น ไม่มีเวทนาไม่เกิดขึ้น เพราะละเวทนานั้น ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นจึงไม่มีด้วยประการ ดังนี้ ฯ

(ข้ออื่นๆ กล่าวถึงสัญญาเจตสิกซึ่งเป็นสัญญาขันธ์ เจตสิกอื่นๆ ซึ่งเป็นสังขารขันธ์ และจิตซึ่งเป็นวิญญูณขันธ์)

แสดงว่าเวทนาเจตสิกซึ่งเป็นความรู้สึกนั้น เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น เมื่อไม่รู้จักความจริงของเวทนาเจตสิก ก็ไม่สามารถละความรู้สึกว่าเป็นเราได้

การรู้สภาพของเวทนาเจตสิกจะเกื้อกูลให้สติเริ่มระลึกรู้ลักษณะของเวทนาได้ มิฉะนั้นก็จะไม่ระลึกได้เลยว่าในวันหนึ่งๆ นั้นมีเวทนา เช่นเดียวกับในวันหนึ่งๆ ก็มีแต่สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะจิตเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมนั้นๆ แต่ลองคิดดูว่าถ้าเห็นแล้วไม่มีความรู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ถ้าได้ยินแล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อนอีกเหมือนกัน เมื่อได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ แล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ก็ย่อมไม่มีบาปอกุศลกรรมใดๆ ทั้งสิ้น แต่เมื่อมีความรู้สึกเกิดขึ้น จึงติดและยึดมั่นในความรู้สึก และอยากได้สิ่งที่ทำให้รู้สึกดีใจเป็นสุข ทำให้อกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นบ่อยๆ เนื่องจาก โดยไม่รู้ตัว ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่มีใครสามารถยับยั้งไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิดขึ้น ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นขณะใด ก็จะต้องมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกในอารมณ์ขณะนั้น ขณะนี้เวทนาเจตสิกย่อมจะเป็นอย่างหนึ่งอย่างใด คือ อุเบกขาเวทนา สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา การศึกษาธรรมไม่ใช่เพียงเพื่อให้รู้จำนวนหรือรู้ชื่อ แต่เพื่อให้รู้ลักษณะของความรู้สึกซึ่งกำลังมี ซึ่งถ้าสติไม่เกิดระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึกที่กำลังมีในขณะนี้ แม้

ความรู้สึกนั้นมีจริงเกิดขึ้นแต่ก็ดับไปแล้ว เมื่อไม่รู้ลักษณะที่แท้จริงของความรู้สึก ก็ย่อมจะยึดถือความรู้สึกว่าเป็นเราซึ่งเป็นสุข เป็นทุกข์ ดีใจ เสียใจ หรือเฉยๆ

ฉะนั้น ตราบใดที่สติไม่เกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึก ย่อมไม่มีทางที่จะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะทุกคนยึดมั่นในความรู้สึกว่าเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต ทุกคนต้องการความรู้สึกที่เป็นสุข ไม่มีใครต้องการความรู้สึกเป็นทุกข์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะมีทางใดที่จะให้เกิดสุขเวทนาหรือโสมนัสเวทนา ก็ย่อมจะพยายามชวนชวายเป็นให้เกิดความรู้สึกนั้น โดยไม่รู้วาทะนั้นเป็นการติด เป็นความพอใจยึดมั่นในความรู้สึก ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป เมื่อความรู้สึกเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนยึดถือ พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงแสดงเวทนาเจตสิก ๑ ดวง เป็นเวทนาขันธ์ เพราะเป็นสภาพธรรม ซึ่งเป็นที่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล อย่างสำคัญชนิดหนึ่ง การที่สติจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริง ที่เกิดขึ้นปรากฏนั้น จะต้องอาศัยการศึกษา การฟังเรื่องของสภาพธรรมให้ละเอียดยิ่งขึ้น และพิจารณาพิสูจน์สภาพธรรมที่มีจริงนั้นในชีวิตประจำวันด้วย

เวทนาเจตสิกมี ๔ ขาติ คือ เวทนาที่เป็นกุศล ๑ เวทนาที่เป็นอกุศล ๑ เวทนาที่เป็นวิบาก ๑ เวทนาที่เป็นกิริยา ๑ เวทนาเป็นสังขต-ธรรมเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เวทนาที่เป็นวิบากย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เวทนาที่เป็นกุศล อกุศล กิริยา ไม่ใช่วิบาก จึงไม่ได้เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่ก็จะต้องเกิดเพราะปัจจัยอื่น โดยนัยของเวทนา ๔ นั้น สุขเวทนาทางกายและทุกขเวทนาทางกายเป็นชาติวิบาก เป็นผลของกรรม เวทนาเจตสิกที่เป็นวิบากนั้น มีกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นรู้สึกอารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามประเภทของวิบากนั้นๆ

ขณะเห็น จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ซึ่งเป็นวิบากเจตสิกและวิบากเจตสิกอื่นๆ โสทวิญญูณ ฆานวิญญูณ และชีวหาวิญญูณก็โดยนัยเดียวกัน แต่กายวิญญูณอกุศลวิบากซึ่งรู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของโณฏฐัพพารมณที่กระทบสัมผัสกายนั้นเกิดร่วมกับทุกขเวทนา และกายวิญญูณอกุศลวิบากเกิดร่วมกับสุขเวทนา ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงเวทนาที่เกิดกับจิตประเภทต่างๆ ได้ กายวิญญูณเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูป (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว) ที่เป็นอนิฏฐารมณ สุขเวทนาจึงเกิด เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูปที่เป็นอนิฏฐารมณ ทุกขเวทนาจึงเกิด ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ปรากฏที่กายเป็นทุกขเวทนา หรือสุขเวทนาเท่านั้น จะเป็นอุเบกขาเวทนา หรือโสมนัสเวทนา หรือโทมนัสเวทนาไม่ได้เลย ต้องแยกเวทนาทางกายและทางใจ ขณะที่ เป็นกายวิญญูณ สุขเวทนา หรือทุกขเวทนา เป็นชาติวิบาก เป็นผลของอดีตกรรม แต่ขณะที่เดือตร้อนเป็นห้วงกังวลนั้น เป็นความรู้สึกไม่สบายใจ ขณะนั้นจึงไม่ใช่ผลของอดีตกรรม แต่เป็นผลของการสะสมของอกุศลธรรม จึงเกิดความรู้สึกไม่สบายใจไม่เข้มข้น

นอกจากทุกขเวทนาและสุขเวทนาซึ่งเป็นชาติวิบากอย่างเดียวเท่านั้น และโสมนัสเวทนาซึ่งเป็นชาติอกุศลอย่างเดียวเท่านั้น เวทนาอื่น คือโสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา นั้นเป็นกุศลก็ได้ เป็นอกุศลก็ได้ เป็นวิบากก็ได้ เป็นกิริยาก็ได้ นี่เป็นความต่างกันซึ่งแสดงให้เห็นว่า สภาพธรรมทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

เคยระลึกถึงลักษณะของเวทนาบ้างหรือยัง ขณะนี้เวทนาจากำลังเกิดขึ้นและกำลังดับไป บางท่านอาจจะเริ่มระลึกถึงลักษณะของรูปที่กำลัง

ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย บางท่านอาจจะเริ่มระลึกถึงลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ในขณะที่กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และนึกคิด แต่นั่นไม่พอ เพราะสติจะต้องระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริง ที่กำลังปรากฏทั้ง ๕ ขันธ์ คือ ทั้งรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เมื่อสติยังไม่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมเหล่านี้จริงๆ ก็ไม่สามารถดับกิเลสได้ เพราะกิเลสไม่ใช่สิ่งซึ่งจะดับได้ด้วยความรู้หรือโดยไม่มีสติ ไม่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏจนทั่วจริงๆ

ขณะที่กำลังหลับมีเวทนาเจตสิกใหม่ ธรรมเป็นเรื่องที่น่าคิด น่าพิจารณา เพราะยิ่งคิดยิ่งพิจารณาก็ยิ่งทำให้เข้าใจธรรมแจ่มแจ้งขึ้น ฉะนั้น จึงน่าคิดพิจารณาว่าในขณะที่กำลังหลับนั้นมีความรู้สึกไหม ขณะที่กำลังนอนหลับสนิท ไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้เลย ไม่ว่าจะ เป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ไม่ได้นึกคิด ไม่ได้ฝัน แต่เมื่อยังไม่ใช่ผู้ที่สิ้นชีวิตก็ย่อมจะต้องมีจิตเกิดดับเป็นภวังคจิต ดำรงสภาพขาดความเป็นบุคคลนั้นจนกว่าจะตื่นขึ้น แล้วจึงจะเห็นโลกนี้ต่อไปอีกจนกว่าจะถึงเวลาหลับอีก ขณะหลับสนิทนั้นไม่รู้อะไรในโลกนี้เลยสักอย่างเดียว ไม่ว่าจะ เป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ที่เคยเห็น เคยได้ยิน เคยชอบ เคยคิดนึกถึง ในขณะที่นอนหลับสนิทนั้นไม่มีอารมณ์ใดๆ ปรากฏเลย แต่จิตก็เกิดขึ้นและดับไปสลับต่อกันอยู่เรื่อย ๆ นามขันธ์ทั้ง ๔ คือ จิตและเจตสิกต้องเกิดร่วมกันแยกกันไม่ได้เลย ขณะที่นอนหลับสนิทเป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีตกรรม จึงทำให้คนที่หลับนั้นยังไม่ตาย เพราะวิบากจิตเกิดดับสลับต่อดำรงสภาพขาดอยู่ และเมื่อจิตเกิดขึ้นก็ต้องมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง เวทนาเจตสิกที่เกิดกับภวังคจิต

เป็นวิบากเจตสิกที่รู้สึกอารมณ์เดียวกับภวังคจิต คือ ไม่ใช่อารมณ์ของโลกนี้ จึงไม่รู้สึกตัว อย่างขณะที่จิตกำลังเห็นทางตา กำลังได้ยินทางหู เป็นต้น ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของเวทนาเจตสิกซึ่งเกิดในขณะที่กำลังหลับได้ แต่เมื่อตื่นขึ้นก็น่าที่จะคิดอีกว่าอะไรตื่น ตอนหลับก็น่าจะคิดว่าอะไรหลับ รูปไม่ใช่สภาพรู้ รูปจึงไม่ตื่นไม่หลับ แต่นามธรรมเป็นสภาพรู้ เมื่อไม่รู้อารมณ์ที่ปรากฏในโลกนี้จึงชื่อว่าหลับ แต่จิตก็ยังเกิดดับสืบต่อดำรงภพชาติอยู่จึงยังไม่ตาย

ขณะที่ตื่นนั้น อะไรตื่น จิต เจตสิกตื่นโดยเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขณะใดที่รู้อารมณ์ของโลกนี้ ขณะนั้นตื่น แต่ก็น่าที่จะพิจารณาให้ละเอียดขึ้นไปอีก เพื่อประโยชน์แก่การเจริญสติปัญญา เพราะการแสดงธรรมนั้นจุดประสงค์เพื่อแก้กุลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และเป็นวิริยารัมภภาตา คือ คำพูดที่อุปการะแก้กุลให้เกิดวิริยะที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ฉะนั้น ก็ควรที่จะพิจารณาว่า ขณะที่ตื่นนั้น จิต เจตสิกเกิดขึ้น รู้อารมณ์ของโลกนี้ตามที่เข้าใจกัน แต่ก็น่าจะคิดให้ลึกซึ้งขึ้นอีกว่า อะไรตื่น จิต เจตสิกเกิดตื่นขึ้นพร้อมกัน วิบากจิตเกิดขึ้น รู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง โดยยับยั้งไม่ได้เลย วิบากจิตเป็นผลของกรรม เกิดขึ้นแล้วดับไป จะหลับอยู่ตลอดไปได้ไหม ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้เลย กรรมไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นในชาตินี้แล้วหลับไปจนกระทั่งตาย แต่ว่ากรรมเป็นปัจจัยให้มีตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่น่าพอใจ เป็นผลของกุศลกรรม เห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจเป็นผลของอกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ดีเป็นผลของกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ไม่ดีเป็นผลของอกุศลกรรม เป็นต้น

ฉะนั้น วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้นขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจในชีวิตประจำวัน นอกจากนั้นแล้วยังมีอะไรอีก เมื่อตื่นแล้วนอกจากวิบากจิตเกิดขึ้น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งกระทบสัมผัสแล้ว อกุศลธรรมหรือกิเลสทั้งหลายก็เริ่มต้น เพราะขณะหลับอยู่นั้นมีอนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่ยังไม่ได้ดับ สะสมอยู่ในภวังคจิตทุกดวงที่เกิดดับ ในขณะที่หลับนั้นกิเลสไม่ได้เกิดขึ้นกระทำกิจ ยินดี ยินร้าย เพราะยังไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่กระทบสัมผัสอารมณ์ใดๆ ของโลกนี้ ขณะหลับสนิทอยู่นั้นกิเลสทั้งหลายก็ยังหลับอยู่ด้วย แต่เมื่อตื่นขึ้นแล้วกิเลสก็ตื่นขึ้นด้วย คือ หลังจากเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายแล้ว กิเลสทั้งหลายก็เกิดร่วมกับอกุศลจิต ตามเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดอกุศลธรรมประเภทนั้นๆ

เมื่อจำแนกจิตโดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมินั้น จิตประณีตขึ้นตามลำดับขั้น แต่จิตของคนส่วนมากก็เป็นกามาวจรภูมิ คือ เป็นไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กามาวจรจิตเป็นภูมิขั้นต้นของระดับของจิต คือ เมื่อตื่นขึ้นก็เห็น ได้ยิน ผลัดเปลี่ยนเวียนไปทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิดขึ้นนั้นนอกจากจะเป็นภูมิขั้นต้นแล้ว โดยชาติยังเป็นชาติที่เลวอีก คือ เป็นอกุศลจิตที่ตื่นขึ้นเป็นประจำขณะที่กุศลจิตไม่เกิด เมื่อเห็นก็ยินดีติดข้อง เมื่อได้ยินก็พอใจติดข้องในเสียงที่ได้ยิน เป็นปกติธรรมดา เพราะส่วนใหญ่โลภมูลจิตเกิดบ่อยกว่าโทสมูลจิต ซึ่งเป็นสภาพจิตที่หยาบกระด้างไม่แช่มชื่น

ในวันหนึ่งๆ ต้องยอมรับตามความเป็นจริงว่า มีอกุศลจิตมากกว่ากุศลจิต ถ้าไม่รู้ก็จะอบรมเจริญกุศลให้พ้นจากสภาพของจิตที่เลวไม่ได้ ยังคงเป็นอกุศลจิตอยู่มากเหมือนเดิม และยังมีความยินดี

พอใจในอกุศลนั้นๆ โดยไม่เห็นว่าเป็นโทษ ฉะนั้น ก็ควรทราบว่ ที่
 ตื่นขึ้นมานั้นส่วนใหญ่แล้วกิเลสตื่นทั้งนั้น ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก
 ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แล้วแต่ว่ากิเลสของใครจะวุ่นวายแค่ไหน จะ
 ทำให้เกิดความเดือดร้อนใจและกายสั่นแค่ไหน ซึ่งเมื่อรู้อย่างนี้แล้วก็
 ควรชวนชวยอบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นขั้นทาน ศีล ความ
 สงบของจิต หรือขั้นสติปัญญาที่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลัง
 ปรากฏ

ไม่ใช่ว่าใครสามารถจะละโลภะได้เสียก่อน แล้วจึงจะอบรม
 เจริญปัญญาที่จะเป็นพระโสดาบันในภายหลัง ถึงแม้ว่าโลภะจะเกิด
 ขึ้นก็เป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ไม่ใช่สัตว์
 บุคคล ตัวตน ปัญญาจะต้องระลึกรู้ลักษณะของโลภะตามความเป็น
 จริงว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดดับ

เวทนา ๕ เกิดกับจิตต่าง ๆ ดังนี้ คือ

สุขเวทนาเกิดกับกายวิญญาณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

ทุกข์เวทนาเกิดกับกายวิญญาณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

โสมนัสเวทนาเกิดกับโทสมูลจิต ๒ ดวง

โสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศลก็ได้
 อกุศลก็ได้ วิบากก็ได้ กิริยาก็ได้

โสมนัสเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศล วิบาก กิริยาไม่ได้ เกิดได้
 เฉพาะกับจิตที่เป็นอกุศล คือ โทสมูลจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น ถ้าไม่รู้
 อย่างนี้ บางท่านอาจจะเข้าใจว่าอกุศลเป็นกุศล เช่น เวลาสงสารคน

ที่ทุกข์ยากเดือดร้อน ใครที่จะช่วยเหลือเขาให้พ้นจากความทุกข์ยาก ขณะที่จิตเกิดภพภูมานั้นเป็นอกุศลจิตที่มีภพภูมิจิตเกิดร่วมด้วย ซึ่งจะต้องรู้ลักษณะของเวทนาด้วยว่ารู้สึกไม่แฉ่มขึ้นบ้างหรือเปล่า ถ้ารู้สึกโหม้นสเสียใจไม่แฉ่มขึ้นก็เป็นอกุศลจิต ไม่ใช่ขณะเดียวกับที่จิตเกิดร่วมกับภพภูมิจิต เมื่อรู้อย่างนี้ก็จะละคลายความรู้สึกเสียใจ โหม้นส ไม่แฉ่มขึ้น ซึ่งเป็นอกุศล และสามารถช่วยคนอื่นให้พ้นความทุกข์ยากได้โดยแฉ่มขึ้น ไม่โหม้นส ไม่เสียใจ ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นอกุศล จึงจะละคลายได้ เพราะโดยมากเข้าใจกันว่า เมื่อสงสารคนที่กำลังเป็นทุกข์เดือดร้อน ก็จะต้องพลอยเศร้าโศกเสียใจเป็นทุกข์กับบุคคลนั้นด้วย ถ้าถามว่าขณะนี้รู้สึกอย่างไร บางคนก็ตอบว่าเฉยๆ บางคนก็ดีใจ บางคนก็ไม่สบายใจ แม้เวลาที่สติระลึกตรงลักษณะของความรู้สึกนั้นก็ยากที่จะรู้ตามความเป็นจริงว่า ความรู้สึกนั้นๆ เป็นเพียงสภาพรู้ เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดกับจิตทุกขณะ

ขณะที่เสียงปรากฏ โสตวิญญาณเป็นสภาพรู้ที่ได้ยินเสียงนั้น ขณะนั้นมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกเกิดพร้อมกับโสตวิญญาณ เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์นั้น จะไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิดไม่ได้เลย เมื่อสติสามารถเริ่มระลึกลักษณะของจิตบ้าง หรือเวทนาเจตสิกบ้าง ก็ย่อมเป็นปัจจัยสะสมเกื้อกูลให้ไม่หลงลืม ดังนั้น เวลาารู้สึกเฉยๆ ดีใจ สุข ทุกข์ หรือเสียใจนั้น แทนที่จะยิ่งเสียใจสติระลึกได้ว่าขณะนั้นก็เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ฉะนั้น สติปัญญานจึงมีคุณประโยชน์ที่ละคลายทุกข์ ในขณะที่เราไม่แฉ่มขึ้นได้

คำถามทบทวน

๑. อุเบกขาเวทนา โสมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร
๒. ทุกขเวทนา สุขเวทนา เป็นชาติอะไร
๓. โทมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร
๔. ขณะหลับสนิท เวทนาเจตสิก เป็นชาติอะไร
๕. รูปตื่นหรือหลับได้ไหม เพราะอะไร

บทที่ ๑๑

สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่จำแนกจิตให้ต่างกัน โดยประเภทต่อไป คือ โดยสัมปยุตต์ หรือวิปยุตต์

อกุศลสัมปยุตต์ ๔ คือ

ทวิฏฐิตสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับทวิฏฐิตเจตสิก คือ ความเห็นผิด
ปฏิกขสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับโทสเจตสิก
วิจิกิจฉาสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก คือ ความสงสัยในสภาพธรรม
อุทธัจจสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับอุทธัจจเจตสิก คือ สภาพธรรมที่ไม่สงบ

โสภณสัมปยุตต์ ๑ คือ

ญาณสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก
--------------	---------------------------

อกุศลจิต ๑๒ ดวง จำแนกโดยสัมปยุตต์

โลภมูลจิต ๘ ดวง	เกิดร่วมกับทวิฏฐิตเจตสิก ความเห็นผิด เป็นทวิฏฐิตสัมปยุตต์ ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับความเห็นผิด เป็นทวิฏฐิตวิปยุตต์ ๔ ดวง
-----------------	---

โทสมูลจิต ๒ ดวง เป็นปฏิสมัมปยุตต์ คือ เกิดร่วมกับ
โทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบ
กระต้างทั้ง ๒ ดวง

โมหมูลจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก
เป็นวิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง
เกิดร่วมกับอุทธัจจเจตสิก
เป็นอุทธัจจสัมปยุตต์ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็น
วิปยุตต์ ๔ ดวง

โลภมูลจิตทวิภูตีสัมปยุตต์ (และทวิภูตติวิปยุตต์) นั้นต่าง
กันเป็น ๔ คือ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขา
เวทนา ๒ ดวง

รวมโลภมูลจิต ๘ ดวง คือ

โสมนัสสหคตัม	ทวิภูตีสัมปยุตต์	อสงฺขาริกัม
โสมนัสสหคตัม	ทวิภูตีสัมปยุตต์	สสงฺขาริกัม
โสมนัสสหคตัม	ทวิภูตติวิปยุตต์	อสงฺขาริกัม
โสมนัสสหคตัม	ทวิภูตติวิปยุตต์	สสงฺขาริกัม
อุเปกฺขาสหคตัม	ทวิภูตีสัมปยุตต์	อสงฺขาริกัม
อุเปกฺขาสหคตัม	ทวิภูตีสัมปยุตต์	สสงฺขาริกัม
อุเปกฺขาสหคตัม	ทวิภูตติวิปยุตต์	อสงฺขาริกัม
อุเปกฺขาสหคตัม	ทวิภูตติวิปยุตต์	สสงฺขาริกัม

โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้นเกิดร่วมกับปฏิฆะ คือ โทสเจตสิก จึงเป็นปฏิฆสัมปยุตต์ทั้ง ๒ ดวง เพราะเมื่อโทมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้นต้องมีโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้างประทุษร้ายเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ไม่เหมือนกับโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาซึ่งเกิดร่วมกับโลภมูลจิต หรือกุศลจิต หรือวิบากจิต หรือกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น เมื่อโทสมูลจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาจึงต้องเป็นปฏิฆสัมปยุตต์ทั้ง ๒ ดวง และ**โทสมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง** ก็เพราะเป็นอสังขาริก คือ เกิดขึ้นเองโดยไม่อาศัยการชักจูง ๑ และเป็น สสังขาริก คือ เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง ๑ ดังนั้น **โทสมูลจิต ๒ ดวง คือ**

โทมนัสสสหคต ปฏิฆสัมปยุตต์ อสงขาริก

โทมนัสสสหคต ปฏิฆสัมปยุตต์ สสังขาริก

โมหมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง คือ ดวงหนึ่งเป็นวิจิกิจฉาสัมปยุตต์ เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิกซึ่งสงสัยในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ชันธ ชาติ อติต ปัจจุบัน อนาคต เป็นต้น อีกดวงหนึ่งเป็นอุทธัจฉสัมปยุตต์

โมหเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง แม้ที่กำลังเผชิญหน้ากับอารมณ์ ก็ไม่สามารถรู้ลักษณะที่แท้จริงของอารมณ์ที่ปรากฏได้ เช่น ในขณะที่กำลังเห็นนี้ ไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อไม่รู้ก็สงสัยว่าลักษณะของสภาพธรรมที่เพียงปรากฏทางตานั้น ต่างกับที่เคยเข้าใจว่าสิ่งที่เห็นเป็นคนหรือเป็นวัตถุสิ่งของอย่างไร ขณะใดที่สงสัย ขณะนั้นเป็นโมหมูลจิต-วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ แต่ก็ไม่ใช่ว่าความสงสัยจะเกิดตลอดเวลา ขณะใดที่

สงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และในลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะนั้นเป็นโมหมูลจิตที่เกิดร่วมกับวิจิกิจจาเจตสิก

โดยปกติ เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย แล้ว ถ้าขณะนั้นจิตที่เกิดต่อไปเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิตประเภทอื่นๆ ก็เป็นโมหมูลจิตอุทฺธัจจสัมปยุตต์ เพราะว่าขณะนั้นไม่ได้มีความสงสัย เกิดร่วมด้วย ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงรู้ลักษณะของโมหมูลจิตอุทฺธัจจสัมปยุตต์ได้ว่า ขณะใดที่หลงลืมสติ ขณะนั้นกำลังไม่รู้ในสภาพของอารมณ์ที่ปรากฏ และขณะที่อกุศลจิตไม่เกิดร่วมกับโลภเจตสิก หรือโทสเจตสิก และวิจิกิจจาเจตสิก อกุศลจิตขณะนั้นก็เป็น โมหมูลจิต อุทฺธัจจสัมปยุตต์ ดังนั้น โมหมูลจิต ๒ ดวง คือ

อุปกุขาสหคต วิจิกิจจาสมฺปยุตฺตํ ๑ ดวง

อุปกุขาสหคต อุทฺธัจจสมฺปยุตฺตํ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็นวิปยุตต์ ๔ ดวง

คำถามทบทวน

๑. ทิฏฐิเจตสิก เกิดกับจิตกี่ดวง
๒. ทิฏฐิเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร
๓. โทสเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร

๔. โสมนัสเวทนา เกิดกับอกุศลจิตประเภทใด
๕. อุเบกขาเวทนา เกิดกับอกุศลจิตอะไรบ้าง

บทที่ ๑๒

จิตต่างกันโดยประเภทของสังขาร คือ เป็นอสังขาริก หรือ
สังขาริก

คำว่า สังขาร ในพระไตรปิฎกมีความหมายหลายนัย คือ

สังขารธรรม ๑

สังขารชั้น ๑

อภิสังขาร ๑

อสังขาริก และสสังขาริก ๑

สังขารธรรม คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อ
เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะ
ที่เล็กน้อยที่สุดแล้วก็ดับไปหมดสิ้น

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป

ปรমัตถธรรม มี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปรมัตถ-
ธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิด
ขึ้น และตั้งอยู่ชั่วขณะที่สั้นมากแล้วก็ดับไป นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง
นิพพานจึงเป็นสภาพธรรมที่ไม่เกิดดับ นิพพานเป็นวิสังขารธรรม

สังขารธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จำแนกเป็น ชั้น ๕ คือ

รูปทุกรูป

เป็น รูปชั้น

เวทนาเจตสิก ๑

ดวง

เป็น เวทนาชั้น

สัญญาเจตสิก ๑ ดวง เป็น สัญญาขันธ์
 เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวง เป็น สังขารขันธ์
 จิตทุกดวง เป็น วิญญาณขันธ์

ฉะนั้น สังขารขันธ์ ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง เว้นเวทนา
 เจตสิก และสัญญาเจตสิก ส่วนสังขารธรรม ได้แก่ จิตทั้งหมด
 ๘๙ ดวง เจตสิกทั้งหมด ๕๒ ดวง รูปทั้งหมด ๒๘ รูป

ความหมายของสังขารธรรมกว้างกว่าสังขารขันธ์ เพราะจิต
 เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม แต่เฉพาะเจตสิก ๕๐ ดวง เท่านั้นที่
 เป็นสังขารขันธ์ และในเจตสิก ๕๐ ดวง ซึ่งเป็นสังขารขันธ์นั้น เฉพาะ
 เจตนาเจตสิกดวงเดียวเท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร ใน ปฏิจจสมุปบาท
 อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ ฯลฯ สังขาร
 ในปฏิจจสมุปบาท หมายถึง เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นอภิสังขาร เป็น
 สภาพที่ปรุงแต่งอย่างยิ่ง คือ เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมซึ่ง
 จะทำให้เกิดผล คือ วิบากจิตและเจตสิก แม้ว่าเจตสิกอื่นๆ ก็ปรุง
 แต่งให้จิตเกิดขึ้น เช่น ผัสสเจตสิก ถ้าไม่มีผัสสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพ
 ธรรมที่กระทบอารมณ์ จิตเห็นก็มีไม่ได้ จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิต
 ลิ้มรส จิตรู้สิ่งกระทบสัมผัส จิตคิดนึกต่างๆ ก็มีไม่ได้ แต่ผัสสเจตสิกก็
 ไม่ใช่อภิสังขาร เพราะเพียงกระทบอารมณ์แล้วก็ดับหมดสิ้นไป

ฉะนั้น ในสังขารขันธ์ ๕๐ ดวงนั้น เฉพาะเจตนาเจตสิกดวงเดียว
 เท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร คือเป็นสภาพที่ปรุงแต่งอย่างยิ่ง โดยเป็นกุศล
 กรรมหรืออกุศลกรรม เป็นกัมมปัจจัยที่ทำให้ผล คือ วิบากจิตเกิดขึ้น

สังขารในปฏิจจสมุปบาทมี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร ๑
อปุญญาภิสังขาร ๑ อาเนญยาภิสังขาร ๑

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับกามาวจรกุศลจิต
และรูปาวจรกุศลจิต

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต

อาเนญยาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอรุปาวจร
กุศลจิต ซึ่งเป็นกุศลที่มั่นคงไม่หวั่นไหว

กามาวจรกุศลจิตเกิดขึ้นชั่วขณะเล็กๆ น้อยๆ และหวั่นไหวง่าย
เพราะเกิดขึ้นวาระหนึ่งๆ เพียงชั่ว ๗ ขณะเท่านั้น การให้ทาน การ
วิริติทุกขจิต การเจริญกุศลอื่นๆ ย่อมเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว นอกจาก
นั้นอกุศลจิตก็เกิดมากมายหลายวาระทีเดียว รูปาวจรกุศลจิตเป็น
กุศลญาณสัมปยุตต์ ประกอบด้วยปัญญาเจตสิก เป็นจิตที่สงบถึง
ขั้นอัปปนาสมาธิที่มีรูปเป็นอารมณ์ จึงเป็นมหัคคตกุศลที่ใกล้เคียง
กับกามาวจรกุศล เพราะยังมีรูปเป็นอารมณ์ อาเนญยาภิสังขารเป็น
อรุปฌาน คือ เป็นปัญจฌานที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ จิตในขณะนั้น
ไม่หวั่นไหวเพราะไม่มีรูปเป็นอารมณ์ จึงให้ผลอย่างไพบูลย์ คือ ทำให้
อรุปฌานวิบากจิตเกิดในอรุปพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุที่ยืนยาวมากตาม
กำลังของอรุปาวจรกุศลจิต การเกิดในสวรรค์เป็นสุขเพราะไม่มีโรค
ภัยไข้เจ็บ ทุกข์ยาก ลำบากกายอย่างในภูมิมนุษย์และในอบายภูมิ แต่
มีอายุไม่ยืนยาวเท่าอรุปพรหมภูมิ และอรุปพรหมภูมิก็มีอายุไม่ยืนยาว
เท่ากับอรุปพรหมภูมิ เพราะอรุปพรหมภูมิเป็นผลของอรุปฌานกุศล
ซึ่งเป็นอาเนญยาภิสังขาร

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

สังขารชั้น ได้แก่ เจตสิก ๕๐

(เว้นเวทนาเจตสิก และสัญญาเจตสิก)

อภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๑ ดวง

(เป็นสังขารชั้น ๑ ในสังขารชั้น ๕๐ ดวง)

การจำแนกความต่างกันของจิตโดยประเภทอสังขาริกและสังขาริกนั้นแสดงให้เห็นว่า แม้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือวิบากจิต หรือกิริยาจิต ซึ่งเกิดร่วมกับเจตนาเจตสิกนั้นก็ยังต่างกันไปโดยประเภทที่เป็นอสังขาริกบ้าง และเป็นสังขาริกบ้าง ในอรรถุสสาลินี จิตตูปปาตกัณฑ์ มีข้อความอธิบายว่า **ชื่อว่า สังขารเพราะเป็นไป กับด้วยสังขาร (เครื่องชักจูง) สังขารในที่นี้หมายความว่าถึงชักจูงด้วยตนเอง หรือผู้อื่นชักจูง หรือสั่งให้กระทำ** นี่เป็นสภาพจิตในชีวิตประจำวัน ซึ่งไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บางครั้งก็เกิดขึ้นเองโดยอาศัยการสะสมมาในอดีต เป็นปัจจัยแรงกล้าที่ทำให้กุศลหรืออกุศลประเภทหนึ่งประเภทใดมีกำลังเกิดขึ้นเอง ไม่ต้องอาศัยการชักจูงใดๆ เลย **สภาพจิตที่เกิดโดยไม่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นอสังขาริก** คือ ไม่อาศัยการชักจูง แต่ว่าบางครั้งบางขณะไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตามที่เกิดขึ้นนั้น มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยการชักจูงของตนเอง หรือการชักจูงของบุคคลอื่นก็ได้ อกุศลและกุศลที่มีกำลังอ่อนที่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นสังขาริกจิต

นี่ก็แสดงให้เห็นว่าแม้จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ยังต่างกัน บางขณะเป็นกุศลหรืออกุศลที่มีกำลังแรง เกิดขึ้นโดยมีการสะสมของตนเองเป็นปัจจัย และบางครั้งบางขณะก็เป็นกุศลหรืออกุศลที่มีกำลัง

อ่อน ต้องอาศัยการชักจูงของตนเองหรือการชักจูงของบุคคลอื่นจึงเกิดขึ้นได้

บางครั้งอกุศลจิตมีกำลังเกิดขึ้นทันทีตามการสะสมที่พอใจหรือไม่พอใจอารมณ์ขณะนั้น แต่บางครั้งไม่เป็นเช่นนั้น เช่น ไม่ค่อยอยากไปดูหนังหรือละคร แต่เมื่อญาติพี่น้องเพื่อนฝูงชวนกันไป จิตในขณะนั้นอยากจะไปหรือเปล่า ไปดูก็ได้ไม่ดูก็ได้ แต่เมื่อมีใครชวนกันไป ถ้าลำพังคนเดียวก็ไม่ไป หรือบางครั้งก็นึกว่าหนังเรื่องนี้ก็คงจะสนุกน่าดู ก็อยากจะไปเหมือนกัน แต่ไม่ไปเพราะว่ายังไม่มีกำลังกล้าถึงกับจะไปที่นั่น ชีวิตประจำวันจริง ๆ นั้นรู้ได้ว่า ขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังกล้า หรือขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอกุศลที่เป็นโลภะ โทสะ หรือฝ่ายกุศลก็ตาม บางคนเมื่อทราบข่าวว่ามีการทอดกฐินก็อยากจะไปทันที และชักชวนคนอื่นไปด้วย แต่บางคนนั้นถึงแม้ว่าจะถูกชักชวนแล้ว แต่ถ้าคนนั้นไม่ไปคนนั้นไม่ไปก็ไม่ไปด้วย ฉะนั้น สภาพของอกุศลจิตและอกุศลจิตก็มีกำลังต่างกัน ตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเป็นไปในขณะนั้น แม้ว่าจะมีเจตสิกประกอบเท่ากันก็ตาม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอสังขาริกจิตและสังขาริกจิต เพื่อให้เห็นความละเอียดของจิตว่า แม้เป็นจิตที่มีจำนวนเจตสิกเกิดร่วมด้วยเท่ากัน ไม่ต่างกันเลย แต่สภาพของจิตก็ต่างกันเป็นอสังขาริก และสังขาริก ตามกำลังของเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เพื่อที่จะให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงพระมหากรุณาแสดงพระธรรมโดยละเอียด ข้อความในอัญญาสาสนี อรรถกถา ฆัมมสังคณีปกรณ์ จิตตูปปาทกัณฑ์แสดง “อนันตตะ” ความกว้างใหญ่ที่สุด ๔ อย่างว่า

ในที่นี้ท่านถือเอา “อนันตตะ” ๔ อย่าง ก็อนันตตะ ๔ อย่าง คือ อากาศเป็นอนันตตะไม่มีที่สิ้นสุด ๑ จักรวาลเป็นอนันตตะไม่มีที่สิ้นสุด ๑

สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์เป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ พุทธญาณเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑

จริงอยู่การกำหนดอากาศว่าในทิศบูรพา ในทิศปัจฉิม ในทิศอุดร หรือในทิศทักษิณ มีเท่านั้นร้อยโยชน์ หรือมีเท่านั้นพันโยชน์ย่อมไม่ได้ (ลองกำหนดอากาศทางทิศตะวันออกกว่า มีเท่าไร ก็โยชน์ ก็ร้อยโยชน์ ก็พันโยชน์ ก็ไม่มีใครกำหนดได้แม้ทิศอื่นๆ ก็โดยนัยเดียวกัน) แม้จะพึงเอาซ้อนหลักขนาดเท่าเขาสิเนรุทาบแผ่นดินแยกเป็น ๒ ส่วนแล้ว โยชน์ซ้อนหลักไป ซ้อนหลักก็พึงตกลงไปข้างล่างโดยแท้ หามที่รองรับไว้ได้ไม่ ชื่อว่าอากาศเป็นอนันตะ คือ ไม่มีที่สิ้นสุดเลยอย่างนี้

การกำหนดจักรวาลทั้งหลายว่าที่ร้อย ก็พัน หรือก็แสนจักรวาล ย่อมไม่ได้ จริงอยู่แม้ถ้าว่าทำมหาพรหมทั้ง ๔ ผู้เกิดในอกนิภฐภพ (รูปพรหมภูมิชั้นสุทธาวาสชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นรูปพรหมภูมิชั้นสูงที่สุด) ผู้มีความเร็วขนาดที่สามารถผ่านแสนจักรวาลไปได้ ชั่วเวลาเพียงเท่าที่ลูกศรที่เร็วมากของนายขมังธนูผู้มีกำลังแข็งแรง ผ่านเงาต้นตาล ด้านขวางจะพึงวิ่งมา ด้วยความเร็วขนาดนั้น ด้วยคิดว่าเราจักดูขอบแห่งจักรวาล ทำมหาพรหมเหล่านั้นไม่ทันได้เห็นขอบแห่งจักรวาล ก็จะพึงปรินิพพานก่อนโดยแท้ จักรวาลทั้งหลายจึงชื่อว่า เป็นอนันตะ ไม่มีที่สิ้นสุดอย่างนี้

ก็ประมาณแห่งสัตว์ที่อยู่ในน้ำ และที่อยู่บนบก ในจักรวาลทั้งหลาย มีประมาณเท่านี้ ย่อมไม่มี สัตตนิกายจึงชื่อว่า อนันตะ (ไม่มีที่สิ้นสุด) อย่างนี้

พุทธญาณ ชื่อว่า อนันตะแท้แม้กว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น

อากาศก็เห็นอยู่แล้วว่าไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีใครสามารถจะวัดว่ากี่ร้อย กี่พัน กี่แสนโยชน์ หรือแม้จักรวาล ก็ไม่มีใครสามารถจะนับได้ว่าทั้งหมดมีเท่าไร ใครอยากจะนับดาว นับจักรวาล ก็ไม่มีวันสำเร็จ เพราะว่าจักรวาลเป็นอนันตะไม่มีที่สิ้นสุด หรือแม้สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในจักรวาลก็ไม่มีใครสามารถทำสถิติว่ามีจำนวนเท่าไร ทั้งมนุษย์ ทั้งเทพ ทั้งพรหม ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ ทั้งสัตว์ในอบาย แต่พุทธญาณชื่อว่าเป็นอนันตะ คือ ไม่มีที่สิ้นสุดแม้ว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น คือบรรดาสัตว์ที่หาประมาณมิได้ ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้ในอากาศอันหาประมาณมิได้ อย่างนี้

เมื่อคิดถึงสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในจักรวาลมากมายนับไม่ถ้วนแล้ว จิตของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะวิจิตรต่างๆ กันมากสักเพียงไหน

กุศลจิตที่เป็นกามาวจร สหระคด้วยโสมนัส (เกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนา) เป็นญาณสัมปยุตต์ เป็นอสังขาริก (เกิดโดยไม่อาศัยการชักจูง) ย่อมเกิดแก่สัตว์หนึ่งๆ มากมาย แม้สัตว์มีจำนวนมาก จิตก็เกิดขึ้นมากดวง

กุศลจิตไม่ใช่มีดวงเดียว กุศลจิตที่เกิดแต่โดยประเภทที่เป็นกามาวจรกุศล ซึ่งเกิดพร้อมกับปัญญา คือเป็นญาณสัมปยุตต์ และเป็นอสังขาริก คือมีกำลังแรงกล้านั้นก็ไม่ใช่มีแต่เฉพาะดวงเดียว ต้องเป็นไปต่างๆ ตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งจิตของคนหนึ่งเกิดขึ้นเพียงขณะหนึ่ง แม้จิตจะเกิดขึ้นมากดวงตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย แต่กุศลจิตแม้ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นอย่างเดียว โดยอรรถว่าเป็นกามาวจร โดยอรรถว่าสหระคด้วยโสมนัส โดยอรรถว่าเป็นญาณสัมปยุตต์ โดยอรรถว่าโดยฐานะเป็นอสังขาริกด้วยกัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดกามาวจรกุศลจิตแม้ทั้งปวงที่เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ในจักรวาลทั้งหลายอันหาประมาณมิได้เช่นนี้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ จุจว่าทรงช้างด้วยตราซึ่งใหญ่ ประดุจทรงใส่ในทะนนานับอยู่ณนั้น และทรงกระทำให้ ๘ ส่วนเท่านั้น ทรงแสดงว่าจิตเหล่านั้น (กามาวจรกุศลจิต) มี ๘ ดวงพอดี โดยอรรถที่บัณฑิตพึงเห็นพ้องด้วย (คือ คัดค้านไม่ได้)

แสดงว่าถึงแม้ว่ากามาวจรกุศลจิตจะมีมาก แต่พระผู้มีพระภาคก็ทรงนับ และทรงจัดกามาวจรกุศลเป็นมหากุศล ๘ ดวง หรือ ๘ ประเภท ซึ่งใครๆ ก็ไม่สามารถที่จะคัดค้านได้โดยความต่างกันที่อุเบกขาเวทนา และโสมนัสเวทนา โดยความต่างกันที่จะประกอบด้วยปัญญาและไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยความต่างกันที่เป็นอสังขาริกและสังขาริก

ดังนั้น กามาวจรกุศล หรือ มหากุศล ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑	โสมนสฺสสหคตํ	ฌาณสมฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
ดวงที่ ๒	โสมนสฺสสหคตํ	ฌาณสมฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
ดวงที่ ๓	โสมนสฺสสหคตํ	ฌาณวิปฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
ดวงที่ ๔	โสมนสฺสสหคตํ	ฌาณวิปฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
ดวงที่ ๕	อุเปกฺขาสหคตํ	ฌาณสมฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
ดวงที่ ๖	อุเปกฺขาสหคตํ	ฌาณสมฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
ดวงที่ ๗	อุเปกฺขาสหคตํ	ฌาณวิปฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
ดวงที่ ๘	อุเปกฺขาสหคตํ	ฌาณวิปฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ

เคยวง เคยเพี้ยน เคยเปื้อนใหม่ บางขณะจิตคิดจะทำกุศลอย่างนั้นอย่างนี้ แต่แล้วก็อ่อนกำลังไป หรือว่าเกิดวงขึ้นมา สติจะระลึก รู้ลักษณะสภาพของจิตในขณะนั้นใหม่ ถ้าไม่ระลึกก็เป็นเรา ความวงมีจริง ความท้อถอย ความท้อแท้ ความเหนื่อยหน่าย ความรู้สึกอ่อนเพลียมีจริง ถ้าสติไม่ระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริง ก็ไม่รู้สภาพธรรมนั้นๆ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่ใช่เรา เป็นแต่เพียงลักษณะของจิตซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงจิตโดยประเภทต่างๆ เช่น โดยประเภทที่เป็นอสังขาริกและสังขาริก โภกมุลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี เป็นสังขาริกก็มี โทสมุลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สังขาริกก็มี กุศลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สังขาริกก็มี ขณะที่สติระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านั้น ก็รู้ว่าเป็นนามธรรมไม่ใช่รูปธรรม

คำถามทบทวน

๑. สังขารธรรม สังขารชั้น อภิสังขาร อสังขาริก สังขาริก คืออะไร
๒. โภกมุลจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง มีอะไรเหมือนกัน และมีอะไรต่างกัน

บทที่ ๑๓

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรมที่เป็น “เหตุ”

สภาพธรรมที่เป็นสังขารธรรมนั้นจะเกิดขึ้นมาเองลอยๆ โดยไม่อาศัยปัจจัยอะไรเลยไม่ได้ ปรมาตมธรรมที่เป็นสังขารธรรมมี ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จิตอาศัยเจตสิกเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และจิตบางดวงก็อาศัยเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยเกิดขึ้น รูปอาศัยรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และรูปบางรูปก็อาศัยจิตและเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ฉะนั้นจิตต่างกันโดยเหตุ คือ จิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ และจิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่ไม่ใช่เหตุ

ปรมาตมธรรมที่เป็นเหตุนั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวงเท่านั้น คือ

โลกเจตสิกเป็นโลกเหตุ ๑	}	รวมเป็นอกุศลเหตุ ๓
โทสเจตสิกเป็นโทสเหตุ ๑		
โมหเจตสิกเป็นโมหเหตุ ๑		
อโลกเจตสิกเป็นอโลกเหตุ ๑	}	รวมเป็นโสภณเหตุ ๓
อโทสเจตสิกเป็นอโทสเหตุ ๑		
ปัญญาเจตสิกเป็นอโมหเหตุ ๑		

นอกจากเจตสิก ๖ ดวงนี้แล้ว สภาพธรรมอื่นทั้งหมดไม่ใช่เหตุปัจจัย เจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับจิตต่างก็เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น แต่ไม่ใช่เหตุปัจจัย คือ ไม่ใช่เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุ เพราะเหตุปัจจัยเป็น

จิต	ไม่ใช่เหตุ
เจตสิก	ที่เป็นเหตุมีเพียง ๖ เจตสิกอื่นทั้งหมด (๔๖ เจตสิก) ไม่ใช่เหตุ
รูป	ไม่ใช่เหตุ
นิพพาน	ไม่ใช่เหตุ

ธรรมที่ไม่ใช่เหตุนั้น ภาษาบาลีเรียกว่า นเหตุ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงจำแนกเป็นหมวด ๒ ได้ คือ เหตุ และนเหตุ

เจตสิก ๖ ดวงเป็นเหตุ จิต รูป นิพพาน และเจตสิกอื่น ๔๖ ดวงเป็น นเหตุ

จิต และเจตสิก ๔๖ ดวง เป็นนเหตุ คือไม่ใช่เหตุ แต่จิตและเจตสิกบางดวงก็มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกบางดวงก็ไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกใดไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**อเหตุกจิต และอเหตุกเจตสิก** จิตและเจตสิกใดมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**สเหตุกจิตและสเหตุกเจตสิก**

จักขุวิญญาณที่กำลังเห็นสิ่งที่ปรากฏนั้นมีเจตสิกเกิดกับจักขุวิญญาณเพียง ๗ ดวง คือ **ผัสสเจตสิก** ทำกิจกระทบรูปารมณที่กระทบจักขุปสาท **เวทนาเจตสิก** ทำกิจรู้สึกเฉยๆ เป็นอุเบกขาเวทนา (อทุกข์ขมสุข) **สัญญาเจตสิก** ทำกิจจำรูปารมณ **เจตนาเจตสิก** ทำกิจจงใจ ตั้งใจ ขวนขวาย กระตุ้นจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันให้สำเร็จกิจนั้นๆ **ชีวิตินทรียเจตสิก** ทำกิจบำรุงเลี้ยงสหชาติธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลายให้ดำรงอยู่ในจิตินขณะ **เอกัคคตาเจตสิก** ทำกิจ

ตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ **มนสิการเจตสิก** ทำกิจใส่ใจในรูปารมณ์นั้น เจตสิก ๗ ดวงนี้ไม่ใช่เจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึงเป็นอเหตุกจิต ส่วนโลภมูลจิตที่เกิดหลังจากจักขุวิญญาณนั้นมีเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ มีโลกเจตสิก สภาพที่พอใจติดข้องในสิ่งที่ปรากฏเกิดร่วมด้วย และมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วย โลภมูลจิตจึงเป็นสเหตุกจิต

เมื่อกล่าวโดยเหตุ ธรรมทั้งหลายจำแนกได้เป็น ๒ หมวด คือ เหตุ และนเหตุ สเหตุกะ และอเหตุกะ ได้ดังนี้ คือ

นิพพานและรูป เป็นนเหตุ และอเหตุกะ

จิต เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ
บางดวงเป็นอเหตุกะ

เจตสิก ๔๖ เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ
บางดวงเป็นอเหตุกะ

เจตสิก ๖ คือ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นเหตุ และเป็นสเหตุกะ เว้นโมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิต เพราะโมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิตเป็นอเหตุกะ

โลกเจตสิกเป็นสเหตุกะ เพราะต้องมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ถ้าโมหเจตสิกไม่เกิด โลกเจตสิกก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น โลกเจตสิกจึงเป็นสเหตุกะ เพราะมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง

โทสเจตสิกก็เป็นสเหตุกะ โดยนัยเดียวกับโลกเจตสิก

โมหเจตสิกที่เกิดกับโลกเจตสิกในโลภมูลจิตเป็นสเหตุกะ เพราะมีโลกเจตสิกซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโทสเจตสิกในโทสมูลจิตเป็นสหเหตุกะ เพราะมีโทสเจตสิกเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิตเป็นอเหตุกะ เพราะไม่มีโลภเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ผัสสเจตสิกเป็นนเหตุ แต่ผัสสเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง ถ้าจิตดวงใดเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุหนึ่งเหตุใดในเหตุ ๖ ผัสสเจตสิกนั้นก็ป็นสหเหตุกะ ถ้าจิตดวงใดเป็นอเหตุกะ คือไม่มีเจตสิก ๖ ซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ผัสสเจตสิกซึ่งเกิดกับอเหตุกจิตนั้นก็ป็นอเหตุกะด้วย ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นนเหตุ และบางขณะก็เป็นสหเหตุกะ บางขณะก็เป็นอเหตุกะ

ชีวิตของทุกท่านในวันหนึ่งๆ นั้นมีทั้งสหเหตุกจิตและอเหตุกจิต แต่เมื่อไม่ได้ฟังพระธรรมก็ไม่ทราบว่าขณะไหนเป็นสหเหตุกจิตและขณะไหนเป็นอเหตุกจิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพจิตแต่ละขณะไว้อย่างละเอียดว่า จิตขณะใดเป็นอเหตุกจิต ขณะใดเป็นสหเหตุกจิต และจิตที่เป็นสหเหตุกะนั้นเกิดร่วมกับเหตุที่เหตุและมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ดวง

โมหมูลจิตมีโมหเหตุเกิดร่วมด้วยเหตุเดียว จึงเป็นเอกเหตุกะ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโลภเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

สำหรับกุศลจิตนั้นก็ต้องมีโสภณเหตุเกิดร่วมด้วย มิฉะนั้นก็เป็นกุศลจิตไม่ได้ กุศลจิต ๒ ประเภท คือ กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญา

เจตสิก และกุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ฉะนั้น กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ และอโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ และกุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๓ เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ จึงเป็นติเหตุกะกุศลจิตไม่เป็นเอกเหตุกะเลย เพราะต้องมีทั้งอโลภเจตสิกและอโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง จึงจะเป็นกุศลจิตได้

คำว่า เหตุ กับคำว่า ปัจจัย ต่างกันอย่างไร

ปัจจัย เป็นสภาพธรรมที่อุปการะเกื้อกูลให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้น หรือดำรงอยู่ตามควรแก่ประเภทของปัจจัยนั้นๆ เช่น ผัสสเจตสิก ไม่ใช่โลภเจตสิก แต่ทั้งผัสสเจตสิกก็ดี โลภเจตสิกก็ดี เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ธรรมอื่นๆ คือ จิต เจตสิก และรูปเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อสภาพลักษณะและกิจของผัสสเจตสิกต่างกับสภาพลักษณะและกิจของโลภเจตสิก ผัสสเจตสิกจึงเป็นสภาพปัจจัยที่ต่างกับโลภเจตสิก

ผัสสเจตสิกเป็นปัจจัยโดยเป็น อาหารปัจจัย อาหารเป็นสภาพธรรมที่นำมาซึ่งผล แต่ไม่มั่นคงถึงกับทำให้งอกงามไพบูลย์อย่างรากแก้วของต้นไม้ ส่วนสภาพธรรมที่เป็นเหตุนั้นเป็นปัจจัยโดยความเป็นเหตุ ซึ่งอุปมาเหมือนรากแก้ว ต้นไม้จะเจริญเติบโตโดยมีแต่รากแก้วอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีดิน น้ำเป็นอาหาร แต่ถ้าขาดรากแก้ว ดิน น้ำ ก็ทำให้ต้นไม้งอกงามไพบูลย์ไม่ได้ ต้นไม้ที่มีรากแก้วกับพืชที่ไม่มีรากแก้วนั้นย่อมเจริญงอกงามไพบูลย์เพราะปัจจัยต่างกันฉันใด เจตสิกอื่นและสภาพธรรมอื่นนอกจากเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ก็เป็นปัจจัยโดยเป็นปัจจัยอื่น ไม่ใช่โดยเป็นเหตุปัจจัย

ในคัมภีร์ปฏิจจาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๗ เป็นคัมภีร์สุดท้ายของพระอภิธรรมปิฎกนั้น แสดงสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยประเภทของปัจจัยต่างๆ ปัจจัยแรก คือ เหตุปัจจัย แสดงให้เห็นความสำคัญของสภาพธรรมซึ่งเป็นเหตุ ในงานศพ เมื่อพระภิกษุท่านสวดพระอภิธรรมจะเริ่มต้นด้วย “เหตุปัจจัย” คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เพื่อเตือนให้รู้ว่าสภาพธรรมซึ่งเป็นตัวเหตุที่จะให้เกิดผลเกิดภพเกิดชาตินั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวง คือ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก

ความจริงสภาพธรรมแต่ละประเภทมีความสำคัญเฉพาะของตนๆ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเฉพาะเหตุปัจจัยเพียงปัจจัยเดียว มิได้ทรงแสดงเฉพาะอารมณ์ซึ่งเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้น โดยอารมณ์นั้นเป็น “อารมณ์ปัจจัย” แก่จิตเพียงปัจจัยเดียว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัยต่างๆ โดยครบถ้วนละเอียด โดยประเภทปัจจัยใหญ่ๆ ๒๔ ปัจจัย และทรงแสดงปัจจัยย่อยของบางปัจจัยในปัจจัยใหญ่ ๒๔ ปัจจัยนั้นด้วย

จักขุปสาทรูปเกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นๆ ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย และจักขุปสาทก็เป็นปัจจัยด้วยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ เป็นอินทริยปัจจัย คือ เป็นปัจจัยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ในกิจหน้าที่ของตน จักขุปสาทเป็นจักขุนทริย์ เป็นรูปซึ่งมีสภาพเป็นใหญ่ในการเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาถ้าไม่มีจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท และกายปสาท รูปร่างกายนี้จะเหมือนอะไร ก็เหมือนท่อนไม้ ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง ๕ นี้จึงเป็นปัจจัย

โดยเป็น อินทรีย์ปัจจัย คือ เป็นใหญ่เฉพาะในกิจของตน เช่น จักขุปสาทรูป เป็นใหญ่ในการกระทบรูปารมณ์เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา เพราะรูปอื่นไม่สามารถจะกระทำกิจนี้ได้ และสิ่งที่ปรากฏทางตาจะปรากฏชัดเจนหรือไม่ชัด ก็แล้วแต่สภาพความใสของจักขุปสาทรูป ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับเจตนาหรือความปรารถนาความต้องการของใครเลย แต่ขึ้นกับอินทรีย์ปัจจัยของการเห็น คือ จักขุปสาทรูป

สภาพธรรมทุกประเภทเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิด โดยเป็นปัจจัยต่างๆ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุ ในวันหนึ่งๆ นั้น มีอกุศลเหตุเกิดมาก กุศลเหตุก็มีบ้าง แต่เมื่อเทียบส่วนแล้ว กุศลเหตุก็น้อยกว่าอกุศลเหตุมาก

เมื่อไหร่กุศลเหตุจะค่อยๆ เจริญขึ้นๆ จนกระทั่งมีกำลังมากกว่าฝ่ายอกุศลเหตุเสียที ต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เพราะการรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นเป็นปัญญาเจตสิก เป็นอโมหเหตุ ตราบใดที่ปัญญายังไม่รู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ที่จะไม่ให้โลภเหตุ โทสเหตุ หรือโมหเหตุเจริญงอกงามไพบูลย์นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ไม่มีธรรมอื่นเลยที่จะละคลายและดับอกุศลเหตุได้นอกจากปัญญาซึ่งเป็นอโมหเหตุ เมื่อศึกษาพระธรรมและเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และเป็นผู้ที่อบรมเจริญสติปัญญาน กุศลที่เป็นอโมหะ คือ ปัญญาจะค่อยๆ เจริญขึ้น เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นพระโสดาบันบุคคลเมื่อไร เมื่อนั้นจึงจะดับอกุศลธรรมเป็นประเภทๆ ได้จนกว่าจะถึงความเป็นพระอรหันต์

ผู้ที่เป็ฯพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนั้นเป็น**พระเสกขบุคคล** ซึ่งจะต้องอบรมเจริญปัญญาต่อไปอีก จนกว่าจะดับหมดทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ เพราะถ้ายังมีกุศลเหตุอยู่ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลวิบากไม่จบสิ้น พระอรหันต์ผู้ดับอกุศลเหตุและกุศลเหตุแล้วนั้น ถึงแม้ว่าจิตจะเกิดร่วมกับบอโลภะ อโทสะ อโมหะ ก็เป็นอภัยกตเหตุ ไม่เป็ฯเหตุที่จะให้เกิดวิบากต่อไป เมื่อไหร่จะถึงวันนั้น ย่อมถึงได้ในวันหนึ่ง เมื่อเพียรอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อย ๆ ผู้ที่บรรลุผลเช่นนั้นในอดีตมีแล้วเป็นอันมาก ถ้าเป็ฯสิ่งที่เป็ฯไปไม่ได้เลยก็จะไม่มีผู้ใดสามารถบรรลุผลเช่นนั้นได้ แต่ผลนั้นย่อมไม่เร็วตามที่หวัง ต้องตามควรแก่เหตุ คือ เมื่อปัญญายังไม่เกิด ยังไม่เจริญขึ้น ก็ดับกิเลสไม่ได้ และปัญญาก็ต้องเกิดขึ้น เจริญขึ้นตามลำดับขั้นที่สามารถประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงจนกว่าจะดับกิเลสได้จริง ๆ

ฉะนั้น ควรระลึกเสมอว่าการศึกษาให้เข้าใจเรื่องจิต เจตสิก รูป นั้น ก็เพื่ออบรมเจริญสติปัญญารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นจิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้น ปรากฏแต่ละขณะตามความเป็นจริง ไม่คลาดเคลื่อนจากที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ถ้าศึกษาเข้าใจอย่างหนึ่งแต่ปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง ไม่รู้ตรึงลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงตามที่ได้ศึกษา ก็ไม่สามารถที่จะดับกิเลสได้

สำหรับอกุศลเหตุนั้นจะเป็นชาติอื่นไม่ได้เลย ไม่ว่าโลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิกเกิดขึ้นขณะใด ขณะนั้นเป็นชาติอกุศล เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลจิตในขณะนั้น และสะสมสืบต่อไปในอนาคตด้วยแต่โสภณเหตุ ๓ คือ อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑ ปัญญาเจตสิก ๑ นั้น เป็นชาติกุศลก็มี เป็นชาติวิบากก็มี เป็นชาติกิริยาก็มี เพราะ

อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิกเกิดกับกุศลจิตก็ได้ เกิดกับ
 กุศลวิบากก็ได้ เกิดกับโสภณกิริยาจิตก็ได้ คำว่า “โสภณ” มีความ
 หมายกว้างกว่าคำว่า กุศล เพราะโสภณธรรมได้แก่ สภาพธรรมที่เป็น
 กุศล หรือเป็นกุศลวิบาก หรือเป็นโสภณกิริยา ฉะนั้น เมื่อจำแนกธรรม
 ทั้งหมดโดยหมวด ๓ เป็น กุสลา ฐมมา อกุสลา ฐมมา อพฺยากตา
 ฐมมา ก็จำแนกเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ออกเป็นเหตุ ๙ คือ

อกุศลเหตุ ๓	ได้แก่	โลภเจตสิก ๑
		โทสเจตสิก ๑
		โมหเจตสิก ๑
กุศลเหตุ ๓	ได้แก่	อโลภเจตสิก ๑
		อโทสเจตสิก ๑
		ปัญญาเจตสิก ๑
อัพฺยากตเหตุ ๓	ได้แก่	อโลภเจตสิก ๑
		อโทสเจตสิก ๑
		ปัญญาเจตสิก ๑

คำถามทบทวน

๑. เหตุปัจจัย ได้แก่ปรมาัตถธรรมอะไร
๒. อพยากตเหตุ คืออะไร ได้แก่อะไร
๓. อพยากตธรรม คืออะไร ได้แก่อะไร
๔. กุศลเหตุและโสภณเหตุ ต่างกันอย่างไร
๕. อะไรเป็นนเหตุบ้าง อะไรเป็นสเหตุกะบ้าง
๖. เหตุเจตสิกดวงใดเป็นอเหตุกะ ดวงใดเป็นสเหตุกะ
๗. อกุศลจิตใดเป็นเอกเหตุกะ และอกุศลจิตใดเป็นทวิเหตุกะ
๘. กุศลจิตเป็นเอกเหตุกะ ใดใหม่
๙. ผัสสเจตสิกเป็นเหตุหรืออนเหตุ เป็นอเหตุกะหรือสเหตุกะ เป็นเอกเหตุกะหรือทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ
๑๐. เหตุ ๙ ได้แก่อะไร

บทที่ ๑๔

จำแนกจิตโดยนัยของ โสภณะ และอโสภณะ

โสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ดีงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะกุศลธรรมเท่านั้น สภาพธรรมที่ดีงามแต่ไม่ใช่กุศลธรรม คือ กุศลวิบากซึ่งเป็นผลของกุศลกรรม และโสภณกิริยา ซึ่งเป็นจิตและเจตสิกเฉพาะพระอรหันต์ผู้ดับกุศลและอกุศลเป็นสมุจเฉทแล้ว

อโสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ตรงข้ามกับโสภณธรรม คือ ไม่ใช่สภาพธรรมที่ดีงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะอกุศลเจตสิกเท่านั้น **จิตและเจตสิกใดที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็นอโสภณะ** ฉะนั้น โดยนัยของสัมปยุตตธรรมที่จำแนกให้จิตต่างกันเป็นจิตประเภทที่ดีงามเป็นโสภณะ และเป็นจิตประเภทที่ไม่ดีงามเป็นอโสภณะนั้น ก็จำแนกโดยเจตสิกซึ่งเป็นเหตุ ๖ นั้นเอง เจตสิกที่ดีงาม ได้แก่ อโลภเจตสิก โอทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นต้น ซึ่งเป็นโสภณเจตสิกที่ทำให้จิตดีงาม ฉะนั้น การจำแนกจิตโดยประเภทที่เป็นโสภณะและอโสภณะ ก็สืบต่อจากการจำแนกจิตโดยเหตุนี้เอง จิตใดที่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นโสภณจิต จิตใดไม่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นอโสภณจิต

การศึกษาปรมัตถธรรมนั้นต้องคิด ต้องพิจารณาเหตุผลด้วยตนเอง เมื่อเข้าใจเหตุผลที่ถูกต้องชัดเจนก็จะไม่สับสนคลาดเคลื่อนแม้ในเรื่องโสภณธรรม และอโสภณธรรม

อกุศลจิตเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น
ฉะนั้น อกุศลจิตไม่ใช่โสภณจิตแน่นอน

จักขุวิญญาณ ไม่ได้เกิดร่วมกับโลภะ โทสะ โมหะ และโสภณ
เจตสิกใดๆ เลย จักขุวิญญาณเกิดร่วมกับเจตสิกเพียง ๗ ดวง
คือ ผัสสเจตสิก เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก
เอกัคคตาเจตสิก ชีวิตินทริยเจตสิก มนสิการเจตสิก ซึ่งเจตสิกทั้ง
๗ ดวงนี้ เป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก คือ เป็นเจตสิกที่ต้อง
เกิดกับจิตทุกดวง จิตจะเกิดขึ้นโดยปราศจากเจตสิก ๗ ดวงนี้
ไม่ได้เลย ไม่ว่าจะเป็นอกุศลจิต กุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต โลกุตตร-
จิต หรือจิตใดๆ ก็ตามต้องมีเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดร่วมด้วย เจตสิก ๗
ดวงซึ่งเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิกนี้ เป็นอัญญสมานาเจตสิก คือ
เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตใดก็เสมอกับจิตนั้นๆ เมื่อเกิดกับอกุศลจิต
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้ก็เป็นอกุศล เมื่อเกิดกับกุศลจิต
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้ก็เป็นกุศล เป็นต้น

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่มีสัพพจิตตสาธารณเจตสิก
เกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงเท่านั้น ไม่มีโสภณเจตสิกหรืออกุศล
เจตสิกใดๆ เกิดร่วมด้วยเลย ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึงเป็น
อโสภณจิต แต่ไม่ใช่อกุศลจิต

การศึกษารธรรมนั้นจะต้องเข้าใจโดยละเอียด แม้แต่อกุศลธรรม
และอโสภณธรรมต่างกันอย่างไรร

อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เลวทรามเป็นโทษ เป็นเหตุที่จะ
ให้เกิดผลเป็นวิบากที่ไม่น่าพอใจ เป็นทุกข์ อโสภณธรรมเป็นจิตและ
เจตสิกที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

พระธรรมโดยนัยต่าง ๆ ตามสภาพของธรรมนั้น ๆ ซึ่งผู้ศึกษาก็จะต้องพิจารณาโดยละเอียดให้เข้าใจถูกต้องตามสภาพธรรมนั้น ๆ เมื่อทรงแสดงโดยประเภทของหมวด ๓ คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคธรรม ก็จะต้องรู้ว่ากุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบาก อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบาก และอัปยาคธรรมเป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ฉะนั้น อัปยาคธรรมจึงได้แก่ วิบากจิตและเจตสิก กิริยาจิตและเจตสิก รูปนิพพาน ฉะนั้น อัปยาคธรรมจึงไม่ใช่แต่เฉพาะจิตและเจตสิกที่เป็นวิบาก และกิริยา รูปปรমัตถ์และนิพพานปรมัตถ์ก็เป็นอัปยาคธรรม รูปและนิพพานเป็นกุศลหรืออกุศลไม่ได้ เพราะรูปและนิพพานไม่ใช่จิตและเจตสิก เมื่อทรงแสดงประเภทของธรรมโดยหมวด ๓ ทรงแสดงปรมัตถธรรมทั้ง ๔ แต่เมื่อทรงแสดงโดยชาติ ๔ หมายถึงจิตและเจตสิกเท่านั้น

โดยชาติ ๔ นั้น อกุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นอโสภณะ กุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นโสภณะ วิบากจิตและกิริยาจิตใดไม่มีโสภณเจตสิก เช่น อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นต้น เกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นอโสภณะ คือ ไม่เกิดร่วมกับโสภณเจตสิก ส่วนวิบากจิตและกิริยาจิตใดมีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นโสภณะ

จักขุวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และจักขุวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

โสตวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และโสตวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

มานวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และมานวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

ชีวหาวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และชีวหาวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

กายวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และกายวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

ทวีปญฺจวิญญาณ ๑๐ ดวง จึงเป็นอโสภณจิตและจิตอื่น (นอกจากจิต ๑๐ ดวงนี้) ที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นอโสภณจิตทั้งสิ้น ฉะนั้น กุศลวิบากจิตจึงไม่ใช่โสภณจิตทุกดวง กุศลวิบากจิตที่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นโสภณจิต กุศลวิบากจิตที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ไม่ใช่โสภณจิต นี่เป็นความต่างกันของจิตแต่ละขณะในชีวิตประจำวัน ปฏิสนธิจิตของภูมิมนุษย์กับปฏิสนธิจิตของอบายภูมิเป็นผลของกรรมต่างกัน ผู้ที่ปฏิสนธิในอบายภูมินั้น ปฏิสนธิจิตเป็นอกุศลวิบากจิต เป็นผลของอกุศลกรรม จึงเกิดในนรก-ภูมิ หรือเกิดในปัตติวิสัยภูมิ (เปรต) หรือเกิดในอสุรกายภูมิ หรือเกิดในดิรัจฉานภูมิ ปฏิสนธิจิตของผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่าง ๆ เป็นกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรมหนึ่ง จึงทำให้เกิดในสุคติภูมิ

แม้ว่าการเกิดในมนุษยภูมิเป็นกุศลวิบากก็จริง แต่บางบุคคลก็พิจารณาแต่กำเนิด เพราะกุศลวิบากจิตที่ทำกิจปฏิสนธินั้นเป็นผลของกุศลกรรมที่ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย และเป็นกุศลกรรมอย่างอ่อนมาก กุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจนั้นจึงไม่ประกอบด้วยโสภณเจตสิก คือ ไม่เกิดร่วมกับอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก เป็นต้น เมื่อเป็น

ผลของกุศลกรรมอย่างอ่อนมาก อกุศลกรรมซึ่งทำไว้จึงเบียดเบียนให้เป็นผู้พิการแต่กำเนิดได้

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ที่ไม่พิการแต่กำเนิดนั้น ล้วนเกิดมาต่าง ๆ กัน โดยสกุล ยศศักดิ์ บริวาร เพราะกุศลวิบากที่ทำกิจปฏิสนธิ์นั้นต่างกัน ตามกำลังของกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุ ถ้าปฏิสนธิ์จิตเป็นผลของกุศลกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิกอย่างอ่อน หรือไม่มีปัญญาเจตสิก เกิดร่วมด้วย ปฏิสนธิ์จิตที่เป็นกุศลวิบากนั้นก็เกิดร่วมกับโสภณเจตสิก และเหตุ ๒ คือ อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นทวิเหตุบุคคล คือ เป็นบุคคลที่ปฏิสนธิ์จิต ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นจึงไม่สามารถบรรลุฌานหรือโลกุตตรธรรมในชาตินั้น

ผู้ที่ปฏิสนธิ์จิตเป็นผลของกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาและปฏิสนธิ์จิตมีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้น เป็นติเหตุบุคคล เพราะมีเหตุ ๓ คือ มีอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นเมื่อได้ฟังพระธรรมก็สามารถพิจารณาเข้าใจพระธรรม และสามารถอบรมเจริญปัญญาจนบรรลุฌานจิต หรือรู้แจ้งอริยสัจธรรม ๔ บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในชาตินี้ได้ตามควรแก่การสะสมของเหตุปัจจัย แต่ก็ไม่ควรประมาท เพราะบางท่านเป็นผู้ที่มีสติปัญญา ปฏิสนธิ์จิตเป็นติเหตุะก็จริง แต่ถ้าประมาทการเจริญกุศล ประมาทการฟังพระธรรม ก็จะเป็นผู้ที่พลาดแต่ในทางโลก ในวิชาการต่าง ๆ แต่ไม่อบรมเจริญปัญญาในทางธรรม จึงไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ในอดีตกาลนานมาแล้วในชาติก่อนๆ บางท่านอาจจะเป็นผู้ที่เคยสนใจธรรม อาจจะเป็นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรม หรืออาจจะถึงกับ

บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุสามเณร แต่การรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้น ไม่มีใครรู้ได้ว่าจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมในเพศใด ในเพศบรรพชิตหรือฆราวาส ทุกคนจะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงทุกๆ ชาติ จนกว่าจะถึงชาติที่ปัญญาคมกล้า สามารถแทงตลอดอริยสัจธรรมได้ และแม้ว่าในกาลครั้งหนึ่งอาจจะเคยสนใจธรรม ผักเฝื่อนในการศึกษาในการปฏิบัติธรรม แต่ก็อย่าลืมว่ากว่าจะได้รู้แจ้งอริยสัจธรรมก็ยังมีอุปสรรคที่สะสมมามากมายหนาแน่น ที่จะทำให้หลงไปเพลินไปในอุปสรรคได้ถ้าเป็นผู้ที่ประมาท ฉะนั้น ถึงแม้ว่าปฏิสนธิจิตจะเป็นติเหตุกะ แต่เมื่อใดเป็นผู้ประมาท ปัญญาเจตสิกในชาตินั้นก็จะไม่เจริญขึ้น เพราะไม่ได้อบรมด้วยการฟัง ด้วยการพิจารณา และด้วยการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น ก็น่าเสียดายชาติซึ่งปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ แต่ไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญขึ้น และชาติต่อไปนั้นกรรมใดจะทำให้ปฏิสนธิจิตประเภทใดเกิดก็ไม่แน่ อาจจะเป็นอย่างวิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิในอบายภูมิ หรือเหตุวิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิเป็นบุคคลพิการตั้งแต่กำเนิด หรือเหตุวิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิเป็นเหตุบุคคลในสุคติภูมิ ซึ่งไม่อาจอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้

ฉะนั้น จึงน่าเสียดายแต่ละภพแต่ละชาติที่ไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้น และถึงแม้ว่าจะเป็นติเหตุกปฏิสนธิ แต่เมื่ออบรมปัญญาอย่างไม่พอ ก็ไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมในชาตินี้ได้ ไม่ใช่ว่าผู้ที่เป็นติเหตุกบุคคลแล้วจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ในปัจจุบันชาติทุกคน

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ไม่พิการแต่กำเนิดนั้น ขณะนอนหลับสนิท ภวังคจิตเป็นโสภณจิต เพราะปฏิสนธิจิตเป็นเหตุกะ เมื่อโลกเจตสิก โสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางท่านปฏิสนธิจิตก็เป็นติเหตุกะ เมื่อโลก-

เจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ขณะหลับกิเลสไม่เกิด ไม่มีความยินดี ยินร้าย เพราะยังไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้คิดนึกเรื่องต่างๆ ทางใจ แต่เมื่อตื่นขึ้นนั้น จะดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ก็เป็นไปตามอกุศลจิตต่างๆ ที่เกิดขึ้นในวันหนึ่งๆ โดยมากวันหนึ่งๆ เมื่อตื่นแล้วก็เป็นอโสมณะมากกว่าเป็นกุศล จักขุ-วิญญาณเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาขณะเดียว แล้วหลังจากนั้น ส่วนมากอกุศลชวนวิถิจิตก็เกิด ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท้าของจักขุ-วิญญาณที่ทำงานเห็นขณะหนึ่งๆ การสะสมสืบต่อของอกุศลธรรมในวันหนึ่งๆ นั้นมากมายเหลือเกิน ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาทเลย เมื่อได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยละเอียดว่า จิตขณะใดเป็นโสมณะ จิตขณะใดเป็นอโสมณะ และอโสมณจิตนั้นเป็นอกุศลหรือว่าเป็นวิบาก หรือว่าเป็นกิริยา

ถาม พระอรหันต์มีอโสมณจิตไหม

ตอบ มี

ถาม พระอรหันต์มีอกุศลจิตไหม

ตอบ ไม่มี

พระอรหันต์มีอโสมณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิต เพราะว่าพระอรหันต์มีจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น ซึ่งเป็นอโสมณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิตและกุศลจิต

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท เป็นอัญญสมานาเจตสิก คือเจตสิกที่เสมอกับจิตและเจตสิกอื่นที่เกิดร่วมด้วย ๑๓ ประเภทเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ประเภท เป็นโสมณเจตสิก ๒๕ ประเภท ถ้าไม่ใช้คำว่า โสมณะ อโสมณะ แต่ใช้ภาษาไทย ความหมายจะไม่ตรงกับสภาพ

ธรรมที่เป็นโสภณะและอโสภณะ เช่น ถามว่าเวทนาเจตสิกดีไหม มี
 ท่านหนึ่งตอบว่า เมื่อเป็นสุขเวทณาก็ดี สุขเวทนาโดยนัยของเวทนา ๕
 หมายถึง เวทนาเจตสิกที่เกิดเฉพาะกับกายวิญญาณที่เป็นกุศลวิบาก
 ในขณะที่กระทบกับอารมณ์ที่น่าสบายกาย สุขสลดต์ กายวิญญาณ
 กุศลวิปาก ไม่มีโสภณเจตสิก คือ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญา
 เจตสิก เป็นต้น เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น โดยสภาพธรรม สุขเวทนาที่เกิด
 กับกายวิญญาณกุศลวิบากนั้นเป็นอโสภณะไม่ใช่โสภณะ ด้วยเหตุนี้
 การศึกษาธรรมจึงต้องเข้าใจสภาพธรรมให้ตรงตามพระบาลี มิฉะนั้น
 จะทำให้เข้าใจสภาพธรรมผิดได้

ถ้ามีคำถามว่า รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ดีหรือไม่ดี คำ
 ตอบภาษาไทยก็ไม่ชัดเจน เพราะถึงแม้ว่ารูปจะผ่องใสสวยงามน่า
 ยินดีพอใจ แต่รูปก็ไม่ใช่โสภณธรรม เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ ไม่ใช่กุศล
 อกุศล รูปไม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา หรือสภาพธรรมใดซึ่งเป็นสภาพ
 ธรรมที่ดึงดูดใจเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกเท่านั้นที่เป็นโสภณะหรือ
 อโสภณะ รูปเป็นอารมณ์ที่เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น พอใจหรือไม่พอใจ
 รูปนั้นๆ โดยที่รูปเองเป็นอภัยกถาธรรม รูปไม่รู้อะไรเลย รูปไม่รู้ว่าจิต
 ชอบหรือไม่ชอบรูปนั้น และรูปเองก็ไม่มีเจตนาที่จะให้จิตชอบหรือไม่
 ชอบรูป เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ แต่จิตต้องการเห็นรูป ต้องการได้ยิน
 เสียง ต้องการได้กลิ่นหอมๆ ต้องการกระทบสัมผัสสิ่งที่น่าพอใจ เพื่อ
 ความรู้สึกที่เป็นสุขจะได้เกิดขึ้นซ้ำอีก เมื่อเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา
 ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น กระทบสัมผัส
 ทางกาย หรือแม้เพียงคิดนึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทางใจ
 ทุกๆ วัน ฉะนั้น จึงมีคำอุปมาเปรียบเทียบชั้น ๕ ว่า รูปชั้นเหมือน
 กับภาชนะที่รองรับสิ่งที่นำมาซึ่งความรู้สึกยินดี เวทนาชั้นเหมือน

อาหารที่อยู่ในภาชนะนั้น สัญญาชั้นและสังขารชั้นเหมือนพ่อครัว และผู้ช่วยปรุงอาหาร วิญญาณชั้นเป็นผู้บริโภคอาหาร เพราะจิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์นามชั้นทั้ง ๔ ต้องเกิดร่วมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน และไม่แยกกันเลยสักนามชั้นเดียว จะมีแต่นามชั้น ๑ ขาดนามชั้น ๓ ไม่ได้ จะมีนามชั้น ๒ ขาดนามชั้น ๒ ไม่ได้ จะมีนามชั้น ๓ ขาดนามชั้น ๑ ไม่ได้ และในภูมิที่มีชั้น ๕ นั้น นามชั้นต้องอาศัยรูปชั้นจึงจะเกิดขึ้นได้

การศึกษาธรรมเรื่องจิตประเภทต่างๆ นั้นเพื่อรู้ชัดลักษณะของจิตซึ่งจำแนกโดยประเภทต่างๆ คือ จำแนกโดยชาติ ๔ โดยหมวด ๓ โดยเหตุ โดยอสังขาริก สสังขาริก โดยโสภณะ อโสภณะ โดยประกอบ ด้วยเจตสิกต่างกันอย่างไรบ้างนั้น ก็เพื่อให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้พิจารณา รู้สภาพที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล และลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างนั้นก็เป็นลักษณะของรูปธรรมแต่ละอย่าง นามธรรมแต่ละอย่าง เช่น ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตา ก็อย่างหนึ่ง ทางหูก็อย่างหนึ่ง ทางจมูกก็อย่างหนึ่ง ทางลิ้นก็อย่างหนึ่ง ทางกายก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลอย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นอกุศลก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นอัปายาทะก็อย่างหนึ่ง ความรู้ความเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายเพิ่มขึ้น ย่อมเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้ พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นโสภณธรรมได้ไหม เพราะอะไร
๒. บุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบาก แต่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ต่างกับบุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบากที่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยอย่างไร
๓. ทวิเหตุกปฏิสนธิจิตเป็นผลของกรรมอะไร
๔. ทวิเหตุกบุคคลและติเหตุกบุคคลต่างกันอย่างไร
๕. ขณะนอนหลับสนิทเป็นโสภณจิตหรืออโสภณจิต

บทที่ ๑๕

จำแนกจิต โดย โลภียจิต และโลภุตตรจิต

ก่อนอื่นควรเข้าใจความหมายของคำว่า “โลก” ในวินัยของพระอริยเจ้าตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในสังยุตตนิกายสพายตนวรรค จันนวรรคที่ ๔ ปโลกสูตร ซึ่งมีข้อความว่า

(๑๐๑) ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกกันว่าโลกๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกกันว่า “โลก” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ **สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่า “โลก”** ในอริยวินัย ก็อะไรเล่ามีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุแลมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูปมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญูณมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ตลอดไปจนถึงทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

เป็นธรรมดาของพระอริยเจ้า แต่ไม่ใช่ธรรมดาสำหรับผู้ที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรม ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลต้องประจักษ์การเกิดดับของสภาพธรรมที่ปรากฏจริง ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ **สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่า “โลก”** ในอริยวินัย โลก คือทุกสิ่งซึ่งเกิด

ดับ ฉะนั้น สภาพธรรมซึ่งไม่เกิดดับเท่านั้นที่ไม่ใช่โลก เป็นสภาพธรรมที่พ้นจากโลกเหนือโลก เป็นโลกุตตระ คือ พระนิพพาน

เมื่อจำแนกจิตเป็นประเภทโลกียะ และโลกุตระนั้น จิตใดที่ไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน คือ ไม่มีนิพพานเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็น “โลกียจิต” จิตใดมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลส หรือมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้วจิตนั้นเป็น “โลกุตตรจิต”

ผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลนั้น ต้องอบรมเจริญโลกียปัญญาซึ่งรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โลกียปัญญาไม่ใช่การรู้วิธีสร้างเครื่องมือวิทยาศาสตร์ต่างๆ การรู้อย่างอื่นที่ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่โลกียปัญญาในพระพุทธศาสนา

โลกียปัญญารู้ลักษณะของโลก คือ สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งไม่ใช่निพพาน ฉะนั้น นอกจากมัคคจิต ๔ ดวง ซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยดับกิเลสและผลจิต ๔ ดวง คือ โลกุตตรวิบากจิต ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว จิตอื่นทั้งหมดเป็นโลกียจิต

โลกุตตรจิตทั้งหมดมี ๘ ดวง ๔ คู่ คือ

โสดาปัตติมัคคจิต ๑ โสดาปัตติผลจิต ๑

สกทาคามีมัคคจิต ๑ สกทาคามีผลจิต ๑

อนาคามีมัคคจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑

อรหัตตมัคคจิต ๑ อรหัตตผลจิต ๑

เมื่อโสตาปัตติมคคจิตเกิดขึ้นทำกิจดับกิเลสโดยมีนิพพานเป็น
 อารมณ์ดับไปแล้ว โสตาปัตติผลจิตก็เกิดสืบต่อ และมีนิพพานเป็น
 อารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว โสตาปัตติมคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิตเป็น
 ปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิต คือ โสตาปัตติผลจิตเกิดสืบต่อจากโสตา-
 ปัตติมคคจิตทันที โดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย การให้ผลของโลกุตตร-
 กุศลนั้นให้ผลทันทีเป็นอกาลิโก ไม่ต้องรอรอถึงชาติหน้า อกุศลและกุศล
 อื่นๆ นั้นให้ผลทันทีที่ดับไปอย่างโลกุตตรกุศลไม่ได้เลย ผู้ที่อบรมเจริญ
 สมณภาวนาจนมานกุศลจิตเกิดแล้วยังไม่มีฌานวิบากจิตเกิดในขณะที่
 เป็นมนุษย์ เพราะฌานวิบากจิตทำปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และจุติกิจใน
 พรหมโลก ผู้ที่ฌานจิตไม่เสื่อมนั้น มานกุศลจิตจะเกิดก่อนจุติจิต เมื่อ
 จุติจิตดับ มานกุศลจิตที่เกิดก่อนจุติจิตนั้นเป็นปัจจัยให้ฌานวิบากจิต
 ทำกิจปฏิสนธิในพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่ง เช่น ปฐมฌานกุศลจิตเป็น
 ปัจจัยให้ปฐมฌานวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในปฐมฌานพรหมภูมิสูงขึ้น
 ตามลำดับไปจนถึงอรุพฌานกุศล คือ อากาสาณัญจายตนกุศลจิตเป็น
 ปัจจัยให้อากาสาณัญจายตนวิบากจิตปฏิสนธิในอากาสาณัญจายตน-
 ภูมิ สูงขึ้นตามลำดับไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เป็น
 ปัจจัยให้เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิตทำปฏิสนธิกิจในเนวสัญญานา-
 สัญญายตนภูมิ กรรมอื่นๆ นั้นต้องมีจิตอื่นเกิดคั่นมากมายกว่าจะ
 ถึงกาลเวลาที่จะให้ผล แต่กรรมประเภทเดียวที่ให้ผลโดยจิตอื่นเกิดคั่น
 ไม่ได้เลย คือ โลกุตตรกุศลกรรม ทันทิที่โลกุตตรกุศลจิตดับโลกุตตร
 วิบากจิตก็เกิดต่อทันที เพราะโลกุตตรวิบากจิตไม่ทำปฏิสนธิกิจ
 ภาวังกิจ จุติกิจ และกิจอื่นๆ เช่น วิบากจิตอื่นๆ เลย

ในอัฐสาลีนี้ อรรถกถาخمมสังคณีปกรณ์ จิตตูปาทกัณฑ์
 อธิบาย จุฬันตรทุกะ มีข้อความว่า

ชื่อว่า “โลกียธรรม” เพราะประกอบในโลก โดยเหตุที่นับเนื่องอยู่ในโลกนั้น ชื่อว่า “อุตตรธรรม” คือ ธรรมอันยิ่งเพราะข้ามพ้นขึ้นจากโลกนั้น ชื่อว่า “โลกุตตรธรรม” เพราะข้ามขึ้นจากโลกนั้นโดยเหตุที่ไม่นับเนื่องอยู่ในโลก

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ แม้โลกุตตรจิตและเจตสิกที่มีนิพพานเป็นอารมณ์นั้นก็เกิดดับ แต่ที่จำแนกจิตเป็นโลกียจิตและโลกุตตรจิตนั้น ก็เพราะโลกุตตรจิตมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลส (มัคคจิต) และโดยกิเลสดับแล้ว (ผลจิต)

ข้อความในขุททกนิกาย จุฬนิทเทส ภาค ๒ โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทส ตรงกับสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สุธมฺมสูตร ข้อ ๑๐๒ ซึ่งมีข้อความว่า

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโลกว่างเปล่าๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอจึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น จึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า อะไรเล่าว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน จักขุแล้วว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน รูปว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน จักขุวิญญูณว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน จักขุสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฯลฯ ใจว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ธรรมายตนะว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน มโนวิญญูณว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน มโนสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน

สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส เป็นปัจจัย ก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น จึงเรียกว่า โลกว่างเปล่า

จบสญญสูตรที่ ๒

ไม่ใช่ว่าไม่รู้อะไรเลยก็จะทำให้ว่างได้โดยที่ไม่รู้ว่าอะไรว่าง ว่างจากอะไร ว่างอย่างไร แต่จะต้องรู้ตามความเป็นจริงว่า ที่ว่างจากตน หรือว่างจากความเป็นของของตน เพราะเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแต่ละอย่าง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ บางท่านอาจจะมีความรู้สึกว่า บางวันเหมือนกับไม่มีอะไรที่เป็นของของเราเลย และทำไมจึงไม่รู้สึกลักษณะนี้มาก่อน แต่ก่อนเคยยึดถือว่าเป็นเราและเป็นของเรา แต่อยู่ๆ วันหนึ่งฟังธรรมบ่อยๆ มากๆ เข้าก็เกิดนึกขึ้นขึ้นมาว่า ไม่เห็นมีอะไรที่จะเป็นของของเราสักอย่างเดียว ไม่น่าที่จะหลงยึดถือว่าเป็นของของเราเลย เพียงคิดเท่านั้นไม่พอ เพราะดับกิเลสไม่ได้ ซึ่งถ้าไม่รู้ก็อาจคิดว่าได้ปัญญามากแล้ว ไกลต่อการที่จะได้เป็นพระอริยบุคคลแล้ว เพราะว่าแต่ก่อนนี้ไม่เคยคิด ไม่เคยรู้สึกลักษณะนี้ บางคนก็เกิดความรู้สึกว่าอัสจรรยที่คิดอย่างนั้นได้ แต่ให้ทราบว่ามันไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะยังไม่รู้ว่าลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เป็นสภาพรู้ที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส และคิดนึก เป็นต้นนั้น ไม่ใช่ตัวตนอย่างไร เมื่อยังไม่ระลึกรู้ศึกษา พิจารณาสังเกต อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ก็ยังไม่เข้าถึงอรรถ คือ ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรม จึงไม่สามารถประจักษ์ลักษณะที่เกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและ

รูปธรรม ซึ่งกำลังเป็นโลกที่เกิดดับอยู่ในขณะนี้ ฉะนั้น ไม่ว่าจะคิดจะเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างไร ก็อย่าหลงคิดว่าเป็นปัญญาที่สามารถดับกิเลสแล้ว เพราะถ้าสติไม่เกิด ไม่ระลึกรู้ ไม่รู้ไม่พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนประจักษ์ลักษณะที่ต่างกันของรูปธรรมและนามธรรมจริง ๆ ทางมโนทวารที่ละลักษณะซึ่งเป็นการประจักษ์แจ้งชัดเจน ปัญญาก็ยังไม่ได้เจริญขึ้นจนสามารถรู้ว่า สภาพธรรมทั้งหลายเป็นเพียงโลกซึ่งว่างเปล่า สุตญจากการที่จะยึดมั่นว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้

ในขุททกนิกาย จุฬนิกาย ภาค ๒ โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศ ข้อ ๕๐๕ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน หน้้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ใดที่มีอยู่ในเขตวิหารนี้ ชนพื้งนำหน้้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ นั้นไปเสีย เผาเสีย หรือพื้งทำตามควรแก่เหตุ ท่านทั้งหลายพื้งมีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำเราทั้งหลายไปเสีย เผาเสีย หรือทำตามควรแก่เหตุ บ้างหรือหนอ

- ภิก. ไม่ใช่ออย่างนั้น พระพุทเจ้าข้า
- พ. นั้นเป็นเพราะเหตุไร
- ภิก. เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ตน หรือสิ่งที่เนื่องกับตนของข้า พระองค์ทั้งหลาย อย่างนั้น พระพุทเจ้าข้า
- พ. ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล สิ่งใดไม่ใช่ของ ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความ สุขตลอดกาลนาน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของ ท่าน

ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน...เวทนา...สัญญา... สังขาร...วิญญูณ อันท่านทั้งหลายละเสียแล้วจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้

ข้อความตอนท้ายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร कामนิ เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งสี่นั้น ซึ่งความสืบต่อแห่งสังขารทั้งสี่นั้น ตามความเป็นจริงภัยนั้นย่อมไม่มี เมื่อใด บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกเสมอหยาและไม่วัยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็ไม่พึงปรารถนาภพหรืออัตตภาพอะไรๆ อื่น เว้นไว้แต่นิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้ ฯ

เมื่อยังไม่รู้สึกว่ารूपที่เคยยึดถือเป็นของตน เวทนาความรู้สึกต่าง ๆ ซึ่งเคยรู้สึกว่าเป็นของตน สัญญาความจำต่าง ๆ ว่าเป็นเราชื่อนี้ อยู่ในโลกนี้ มีกิจหน้าที่อย่างนี้ สังขารทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายเสมอกับหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ก็ยังไม่สามารถละการยึดถือสภาพธรรม คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณได้

เมื่อไม่ได้ศึกษาพิจารณาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง พร้อมกับการอบรมเจริญสติปัญญา ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลก แม้ว่าจะได้อยู่ในโลกนี้มานานแล้ว ไม่ว่าเป็นกี่ปี กี่ชาติ เมื่อไม่รู้จักโลกจะพ้นจากโลกได้อย่างไร ไม่ว่าจะเป็นสุขสักเท่าไรก็ได้สุขตลอดกาล เพราะความรู้สึกเป็นสุขเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะจิต ซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เมื่อไม่ศึกษา

สภาพธรรมตามความเป็นจริงจะไม่รู้แม้แต่ว่าโลกคืออะไร และโลกมีอะไรบ้าง ทุกคนรู้ว่าสิ่งทีปรากฏทางตา มีเสียง ฯลฯ เพราะเสียงปรากฏเมื่อได้ยินเสียง แต่ถ้าไม่มีสภาพรู้ ไม่มีธาตุรู้ ซึ่งกำลังได้ยินเสียงก็ปรากฏไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายทางใจนั้น ย่อมแสดงให้รู้ว่ามีจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ ธาตุรู้ ซึ่งเป็นโลกที่เกิดดับทุกขณะ และถ้าไม่มีอารมณ์ต่างๆ ปรากฏ ก็ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของจิต ซึ่งเป็นสภาพรู้ที่กำลังเกิดดับได้

เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส แต่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป สืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ก็ยึดถืออาการสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ ตราบใดที่ยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะที่เกิดดับของสภาพธรรมแต่ละขณะตามความเป็นจริง ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลกตามความเป็นจริง แม้ว่าจะได้ศึกษาเรื่องของโลกโดยวิชาการต่างๆ ทาง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แม้อีกหลายแสนล้านปีก็ตาม วิชาการทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่สามารถทำให้พ้นจากโลกนี้ได้ เพราะเมื่อไม่รู้จักโลกก็ย่อมพ้นจากโลกไม่ได้ โลกวันหนึ่งๆ นั้นมีสาระอะไรบ้าง สุขเวทนาเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดไปทุกขณะ และจะให้สุขเวทนานั้นกลับคืนมาอีกไม่ได้เลยส่วนผู้ที่ทุกข์ทรมานแสนสาหัส แม้ยากจะพ้นจากโลกสักเท่าไรก็พ้นไม่ได้ เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง

ข้อสำคัญก็คือ ท่านพร้อมหรือยังที่จะสละความยึดถือว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน แม้แต่ตัวท่านขณะนี้ก็ไม่มี พร้อมที่จะสละทั้งโลกหรือยัง ต้องรู้แจ้งว่าไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคลเสียก่อน จึงจะดับโลกและพ้นโลกได้ บางท่านเพียงแค่อคิดก็ทนไม่ไหวที่จะไม่มีตัวตนที่กำลังเห็น ได้ยิน เป็นต้น ไม่มีวงศาตณญาณุตติ ไม่มีมิตรสหาย ไม่มีทรัพย์

สมบัติวิฤตต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจ ส่วนใหญ่แล้วยังไม่ต้องการพ้นจากโลกจริงๆ ฉะนั้น การที่จะละความพอใจยึดถือว่าเป็นตัวตนของเรา นั้น จะต้องอบรมเจริญปัญญา จนกว่าจะประจักษ์แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายที่ปรากฏเป็นโลก ตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ

การที่จะรู้จักโลกตามความเป็นจริงนั้นไม่ง่ายเลย ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องโลกตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ ควรจะพิจารณาหม่อมประพฤติปฏิบัติอบรมเจริญปัญญาจนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้น จึงจะรู้ลักษณะของโลกตามความเป็นจริงได้ และไม่ใช่รู้โลกในขณะอื่นเลย รู้โลกขณะกำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึกในขณะนี้เอง มีหนทางที่จะทำให้ปัญญาเจริญขึ้น จนรู้โลกที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ได้ โดยศึกษาฟังพระธรรมเพื่อให้เข้าใจและพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ มิฉะนั้นแล้ว ไม่มีทางที่จะรู้จักโลกได้เลย

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สมิทธิสูตรที่ ๔ ข้อ ๗๕ ท่านพระสมิทธิทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเป็นโลกหรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งกับจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ

การที่จะรู้จักโลกได้นั้นก็เพราะมีตา จึงเห็นสีสนวัณณะของโลก มีหูจึงได้ยินเสียงโลก มีจมูกจึงได้กลิ่นโลก มีลิ้นจึงได้ร่ำรสโลก มีกายจึงรู้เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหวของโลก ถ้าไม่มีทางเหล่านี้เลย โลกจะปรากฏได้ไหม เมื่อไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้ โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึก โลกไหนจะปรากฏ โลกใดๆ ย่อมไม่ปรากฏ ฉะนั้น

ที่ยึดถือว่าเป็นโลกกำลังปรากฏก็เพราะเห็น เห็นอะไร เห็นโลก สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นโลก ได้ยินเสียงอะไร เสียงเป็นโลกอีกเหมือนกัน ถ้าไม่มีเสียงเลย ไม่มีได้ยินเลยโลกเสียงก็ไม่มี ฉะนั้น โลกซึ่งประกอบด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้น ปรากฏได้เพราะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงไม่ต้องแสวงหาโลกที่อื่น ไม่ว่าจะอยู่ ณ โลกไหน โลกนั้นๆ จะปรากฏได้ก็เพราะตาเป็นปัจจัยให้เห็น หูเป็นปัจจัยให้ได้ยิน จมูกเป็นปัจจัยให้ได้กลิ่น ลิ้นเป็นปัจจัยให้ลิ้มรส กายเป็นปัจจัยให้รู้โผฏฐัพพะ และใจคตินึกเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ นั้นเอง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งกับจักขุวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธัมมายนตะ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งกับมโนวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น

เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง แต่อยากจะพ้นจากโลกก็พ้นไม่ได้ อยู่ในโลกลมานานและไม่เฉพาะในโลกนี้เท่านั้น ในอดีตอนันตชาติก็อยู่ในโลกอื่นๆ มาแล้ว และเมื่อไม่รู้จักโลกก็ต้องอยู่ในโลกต่อไปอีกนาน และอยู่อย่างไม่รู้จักโลกและไม่เห็นโลกตามความเป็นจริง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง วนเวียนไป สมัยนี้บางท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วยังมีตัวตนอยู่ และกล่าวว่าได้ไปเฝ้าและถวายภัตตาหารแก่พระผู้มีพระภาค ซึ่งก็ควรจะได้พิจารณาข้อความในพระไตรปิฎก คือ ในสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค ผัคคุณสูตร ข้อ ๙๙

ครั้งนั้นแล ท่านพระผัคคุณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ พึงบัญญัติพระพุทธานุเจ้าผู้ตัดตนหาเครื่องให้

เนินช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิญญูะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง
 ปรีณิพพานล่วงไปแล้วด้วยจักขุใด จักขุนั้น มีอยู่หรือหนอ ฯลฯ... บุคคล
 เมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนินช้าแล้ว
 ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิญญูะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีณิพพานล่วง
 ไปแล้ว ด้วยใจใด ใจนั้นมีอยู่หรือหนอ พระพุทเจ้าข้า

(คือทูลถามว่า เมื่อพระพุทเจ้าปรีณิพพานแล้ว ยังมีตา
 หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่อีกหรือไม่)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ผักคูดะ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ
 ฟังบัญญัติพระพุทเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนินช้าแล้ว ตัดทางได้
 แล้ว ครอบงำวิญญูะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีณิพพานล่วงไปแล้ว
 ด้วยจักขุใด จักขุนั้นไม่มีเลย ฯลฯ... บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติ
 พระพุทเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนินช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำ
 วิญญูะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีณิพพานล่วงไปแล้วด้วยใจใด ใจนั้น
 ไม่มีเลย

เมื่อปรีณิพพานแล้ว ทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่มีอีกเลย ไม่ใช่
 ว่าปรีณิพพานแล้วก็ไปสู่สถานที่หนึ่งสถานที่ใดแล้วมาเป็นประมุขของ
 การทำบุญถวายทาน ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ไม่พ้นจากโลก เพราะยังมีตา
 หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดดับ จึงยังต้องมีทุกข์ จึงยังพ้นทุกข์ไม่ได้

โลกเป็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทาง
 กาย ทางใจ ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึก
 โลกย่อมไม่ปรากฏ ขณะที่สติระลึกรู้ได้ ก็พิจารณาศึกษาอารมณ์ คือ
 ลักษณะของโลกที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทาง
 กาย ทางใจ ขณะที่คิดนึกเรื่องโลก ขณะนั้นไม่ใช่ว่ารู้ลักษณะที่แท้

จริงของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะนั้นเป็นการรู้โลก โดยสมมติเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งต่างๆ เป็นโลกโดยนัยของสมมติสัจจะ ไม่ใช่ปรมาตตสัจจะ

ในวันหนึ่งๆ ทุกท่านทราบว่าท่านอยู่ในโลกที่เป็นสมมติสัจจะ หรือ ปรมาตตสัจจะ ถึงแม้จิตจะเป็นสภาพรู้ แต่ขณะใดที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่คิดนึกขณะนั้น โลกนี้ก็ไม่ปรากฏ ปฏิสนธิจิต คือ จิตขณะแรกของโลกนี้เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมหนึ่งซึ่งทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุติจิต ซึ่งเป็นจิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตรู้อารมณ์เดียวกับจิตใกล้จะจุติของชาติก่อน เมื่อปฏิสนธิจิตไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้ โลกนี้จึงยังไม่ปรากฏ และเมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมที่ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดนั้น ก็ทำให้ภวังคจิตเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิต ภวังคจิตมีอารมณ์เดียวกับปฏิสนธิจิต ขณะที่ภวังคจิตเกิดดับๆ สืบต่อดำรงภาพชาติอยู่นั้น จึงไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้เลย ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึกอะไรเลย ขณะที่ภวังคจิตเกิดขึ้นและดับไปอยู่เรื่อยๆ นั้นโลกนี้ไม่ปรากฏเลย

ทวาร คือ ทางที่จิตเกิดขึ้นรู้โลกที่ปรากฏมีทั้งหมด ๖ ทวาร
เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

จักขุปสาทรูป	เป็น	จักขุทวาร ๑
โสตปสาทรูป	เป็น	โสตทวาร ๑
ฆานปสาทรูป	เป็น	ฆานทวาร ๑
ชีวหาปสาทรูป	เป็น	ชีวหาทวาร ๑
กายปสาทรูป	เป็น	กายทวาร ๑
ภวังคุปัจเจหจิต	เป็น	มโนทวาร ๑

ปสาทรูปแต่ละปสาทรูป มีลักษณะพิเศษที่กระทบรูปได้เฉพาะบางรูป จึงเป็นทางให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบนั้นได้เฉพาะทวารของตนๆ แต่ในวันหนึ่งๆ ก็ไม่ได้มีแต่เฉพาะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส และรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายเท่านั้น ยังคิดนึกเรื่องต่างๆ ด้วย ขณะที่จิตรับรู้อารมณ์ต่อจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ นั้น จิตไม่ได้อาศัยจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูปเลย แต่อาศัยภวังคุปัจเจหจิตที่เกิดขึ้นก่อนมโนทวารารวชชนจิตนั่นเองเป็นทวาร คือ เป็นทางที่จิตจะเกิดขึ้น คิดนึกเรื่องราวต่างๆ เพราะว่าถ้าภวังคุปัจเจหจิตไม่เกิด วิธีจิตแรกที่รู้อารมณ์ทางใจ คือ มโนทวารารวชชนจิตก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น มโนทวารและมโนทวารารวชชนจิตจึงต่างกัน คือ ภวังคุปัจเจหจิต เป็นมโนทวาร เป็นวิบากจิต ไม่ใช่วิธีจิต มโนทวารารวชชนจิต ไม่ใช่มโนทวาร เป็นกิริยาจิต เป็นวิธีจิตแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร

นี่เป็นชีวิตปกติประจำวันที่เราควรจะได้เข้าใจลักษณะของทวารเพื่อที่จะได้พิจารณาภูมิจิตตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมแต่ละขณะซึ่งเกิดดับนั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนอย่างไร

ขณะนี้คงจะไม่มีใครคิดถึงจักขุปสาทรูป ซึ่งเป็นรูปที่มีจริงและกำลังเกิดดับที่กลางตา ในธัมมสังคณีปกรณ์ รูปกัณฑ์ ข้อความในพระบาลีจักขายตนนิทเทส ข้อ ๕๙๖ มีข้อความว่า

“รูป” ที่เรียกว่า “จักขายตนะ” นั้นเป็นโชน จักขุใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตตภาพ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

จักขายตนะ เป็นคำรวมของ จักขุ และอายตนะ

จักขุ คือ ตา **อายตนะ** คือ ที่ประชุม ที่เกิด ฉะนั้น **จักขายตนะ** คือ จักขุซึ่งเป็น ที่ประชุม เป็นที่เกิดนั่นเอง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมื่อวิถีจิตต่างๆ เกิดขึ้น เห็นและรู้รูปารมณฺ์ทางจักขุทวารวาระหนึ่งดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อหลายขณะ แล้วจิตก็เกิดขึ้น รู้รูปารมณฺ์ที่ปรากฏทางจักขุทวารซึ่งดับไปแล้วนั้นต่อทางมโนทวารอีก มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น รู้ารมณฺ์ทางมโนทวารต่อจากจักขุทวารวิถีจิตที่ดับไปหมดแล้วนั้นอย่างรวดเร็วมาก แม้ว่าจะมีภวังคจิตเกิดคั่นก็ตาม ฉะนั้น จึงควรทราบประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องของทวารโดยละเอียด เพื่อไม่ให้ปะปนจิตที่รู้ารมณฺ์ทางจักขุทวาร และจิตที่รู้ารมณฺ์นั้นต่อทางมโนทวาร ทางโสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวารก็โดยนัยเดียวกัน คือ เมื่อวิถีจิตต่างๆ เกิดขึ้นรู้ารมณฺ์ใดารมณฺ์หนึ่ง ทางทวารใดทวารหนึ่งใน ๕ ทวารดับไปแล้ว และภวังคจิตเกิดคั่นหลายขณะแล้ว จิตก็เกิดขึ้นรู้ารมณฺ์เดียวกันนั้นต่อทางมโนทวารทุกครั้ง

นามธรรม คือ จิต และเจตสิกเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ขณะที่หนึ่งอยู่อย่างนี้ ดูเสมือนกับทั้งเห็นด้วยและได้ยินด้วย แต่ความจริงวิถีจิตอาศัยทวารหนึ่งเกิดขึ้น รู้ารมณฺ์ทางทวารนั้น แล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ทวารละหนึ่งวาระ (วาระ คือ จิตหลายขณะที่เกิดดับสืบต่อกันทางทวารเดียวกัน) การเกิดดับสืบต่อของจิตรวดเร็วจนกระทั่งไม่สามารถรู้ลักษณะต่างๆ ของจิตที่เกิดขึ้นทางจักขุทวารว่า เพิ่งรู้สิ่งทีปรากฏทางตาเท่านั้น เมื่อมโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้นสืบต่อรับรู้ารมณฺ์

ที่ปรากฏทางตาแล้ว ก็จดจำรูปร่างสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏ จนลืมน่า
สิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริง ๆ

จักขุทวารเปรียบเหมือนสมุทรซึ่งกว้างใหญ่จริง ๆ ไม่เต็ม
สามารถที่จะเห็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่าง ๆ ซึ่งอยู่แสน
ไกล ที่กระทบจักขุปสาทแล้วก็ปรากฏแก่จักขุทวารวิถีจิตได้ จึงทำให้
ดูเหมือนว่า เป็นโลกซึ่งเต็มไปด้วยวัตถุ จักรวาล สัตว์ บุคคลต่าง ๆ เต็ม
ไปหมด แต่ความเป็นจริงนั้นจิตคิดนึกถึงรูปร่างสัณฐานของธาตุดิน
น้ำ ไฟ ลม ที่ปรากฏให้เห็น เป็นสัตว์บ้าง เป็นบุคคลต่าง ๆ บ้าง เป็น
พระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาว และวัตถุต่าง ๆ ซึ่งเมื่อกระทบสัมผัส
กาย เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ดิ่งหรือไหว ก็ปรากฏ ผู้ที่รู้สภาพ
ธรรมตามความเป็นจริง จึงประจักษ์ว่า โลก คือธรรมที่แตกสลาย เกิด
ดับอย่างรวดเร็ว โดยมโนทวารวิถีจิตจดจำสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏทาง
ตา จำเสียงสูงต่ำที่ปรากฏทางหู ฯลฯ เป็นความหมายคำบัญญัติของ
สิ่งต่าง ๆ ซึ่งก็ไม่มีสภาพธรรมใดเลยที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไป

คำถามทบทวน

๑. โลก คืออะไร
๒. โลภียปัญญา คืออะไร
๓. ปฏิสนธิจิต รู้อารมณ์ของโลกนี้หรือไม่เพราะเหตุใด
๔. ภวังคจิต รู้อารมณ์อะไร
๕. มโนทวารวัชชนจิต เป็นมโนทวารใช้ไหม
๖. มโนทวาร เป็นชาติอะไร
๗. มโนทวารวัชชนจิต เป็นชาติอะไร

บทที่ ๑๖

อรรถของจิตประการที่ ๕ ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให่วิจิตร

ข้อความในอรรถสาลินีอรรถกถา มีว่า ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให่วิจิตรอย่างไร จริงอยู่ ธรรมดาว่าความวิจิตรอื่นจะยิ่งไปกว่าจิตรกรรม ย่อมไม่มีในโลก ธรรมดาว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้นๆ ก็เป็นความวิจิตร คือเป็นความงดงามอย่างยิ่งทีเดียว พวกช่างลวดลาย เมื่อกระทำกิจกรรมนั้นย่อมเกิดจิตตสัญญาว่า รูปทั้งหลายชนิดต่างๆ เขาพึงกระทำ ณ ตรงนี้โดยอุบายอย่างนี้ การกระทำให่วิจิตรทั้งหลายที่ให้สำเร็จกิจ มีการเขียน มีการลงสี การทำสีให้เรืองรอง และการสลัปสี เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยสัตตัญญอันวิจิตร รูปอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่งในความวิจิตร คือ ลวดลายย่อมสำเร็จมาจากการกระทำอันวิจิตรนั้น เพราะฉะนั้น ศิลปะอันวิจิตรทุกชนิดในโลก อันจิตนั้นเองคิดว่ารูปนี้คงอยู่บนรูปนี้ รูปนี้คงอยู่ได้ รูปนี้คงอยู่ตรงข้างทั้งสองดังนี้ แล้วจึงกระทำเหมือนรูปอันวิจิตร ที่เหลือย่อมพึงสำเร็จได้ด้วยกรรมอันช่างคิดไว้ แม้จิตที่ให้สำเร็จความวิจิตรนั้นก็ชื่อว่าจิต อย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรด้วยการกระทำนี้ดังพรรณนามาฉะนี้

อีกอย่างหนึ่ง จิตนั้นเองชื่อว่า วิจิตร แม้กว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้น เพราะให้สำเร็จจิตรกรรมตามที่จิตคิดทุกชนิด

นี่เป็นเพียงส่วนปลีกย่อย คือ ความวิจิตรของจิตรกรรม แต่ความวิจิตรของกรรมที่ทุกท่านกระทำในวันหนึ่งๆ ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ที่เป็นกุศลกรรม เป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เป็นการ

อบรมเจริญภาวนาบ้าง หรือที่เป็นอกุศลกรรม เป็นปาณาติบาตบ้าง อทินนาทานบ้าง ก็ย่อมจะวิจิตรมากมาย ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของจิตซึ่งวิจิตร รูปร่างภายนอกที่วิจิตรโดยเป็นพืชพันธุ์ ัตถุญาหารต่างๆ เป็นดอกไม้ ใบไม้ พันธุ์ต่างๆ เป็นวัตถุ ภูเขา แม่น้ำ ต่างๆ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกิดเพราะส่วนผสมของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีลักษณะที่อ่อนหรือแข็ง ไหลหรือเกาะกุม เย็นหรือร้อน ดิ่งหรือไหว ระดับต่างๆ ทำให้ปรากฏเป็นสิ่งที่วิจิตรต่างๆ แต่สิ่งที่วิจิตรกว่ารูปร่างภายนอกก็คือ จิต เพราะว่าจิตเป็นสภาพที่กระทำให้อวิชชา

อกุศลกรรมที่วิจิตรเป็นปัจจัยให้สัตว์ดิรัจฉานมีรูปร่างวิจิตรต่างๆ กันมาก บางประเภทก็มี ๒ เท้า บางประเภทก็มี ๔ เท้า บางประเภทก็มีเท้ามาก บางประเภทก็ไม่มีเท้าเลย บางประเภทก็อยู่ในน้ำ บางประเภทก็อยู่บนบก และอกุศลกรรมที่วิจิตรก็ทำให้นมนุษย์วิจิตรต่างกันไปตามเพศ โดยรูปร่างหน้าตา ซึ่งทำให้เกิดโอหาร คือ คำพูด ที่แสดงลักษณะอาการของสภาพธรรมทั้งหลายตามที่ปรากฏ คำพูดมีมาก ภาษาที่พูดถึงสิ่งต่างๆ แสดงให้เห็นว่า เพราะมีสิ่งต่างๆ ที่วิจิตรมากเพียงไรก็ทำให้เกิดโอหารเพื่อที่จะเรียกสิ่งที่ปรากฏที่วิจิตรเพียงนั้น และคำพูดก็ไม่มีวันหมด ไม่มีวันจบ เพราะว่าสิ่งซึ่งจิตกระทำให้อวิชชาเกิดขึ้นเรื่อยๆ ฉะนั้น จึงต้องบัญญัติคำพูดเรียกสิ่งที่จิตทำให้อวิชชา

ในวันหนึ่งๆ ให้ทราบว่ ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ไม่ว่าจะเห็นอะไร หรือว่าจะทำอะไร ย่อมแสดงให้เห็นความวิจิตรของจิตซึ่งกระทำสิ่งต่างๆ เหล่านั้นให้อวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกถึงลักษณะของจิตในขณะนี้เมื่อเห็นความวิจิตรต่างๆ ซึ่งจิตกระทำให้อวิชชา จิตในขณะนี้เดี๋ยวนี้เองกำลังกระทำให้อวิชชาต่อไปข้างหน้าอีก และไม่ควรร

คิดถึงความวิจิตรของสิ่งภายนอกที่จิตกระทำให้อวิชิตรเท่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกถึงลักษณะของจิตที่กำลังเป็นไปในขณะนี้ เป็นจิตตามุขสนาสติปัญฐาน การที่จะรู้ลักษณะของจิตต้องรู้ในขณะที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังนึกคิด ซึ่งต้องอาศัยทวารหนึ่งทวารใดใน ๖ ทวาร

ทุกท่านคิด ขณะที่จิตคิดถึงเรื่องใด เรื่องนั้นก็มีส่วนขณะที่จิตกำลังคิดนึกถึงเรื่องนั้น จิตเป็นสภาพจิต ถ้าไม่พิจารณาจิตในขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ หรือกำลังได้ยินเดี๋ยวนี้ กำลังได้กลิ่นเดี๋ยวนี้ กำลังลิ้มรสเดี๋ยวนี้ กำลังกระทบสัมผัสโผฏฐัพพะ หรือกำลังคิดนึกเดี๋ยวนี้ แล้วจะรู้ลักษณะของจิตได้ขณะไหน

ข้อความในสังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค คัททูลสูตรที่ ๒ ข้อ ๒๕๙ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ชื่อว่าจรณะ (เที่ยวไป) เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นแล้ว พระเจ้าข้า

จิตเที่ยวไปอย่างไร ทางตาเห็น ทางหูได้ยิน ทางจมูกได้กลิ่น ทางลิ้นลิ้มรส ทางกายกระทบสัมผัส ทางใจคิดนึก ทุกท่านรู้สึกว่าจะชอบเที่ยว ไม่มีใครชอบอยู่ช้าชากจำเจที่หนึ่งทีใด เพราะว่าต้องการเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสโผฏฐัพพะต่างๆ ฉะนั้นจิตจึงเกิดขึ้นเที่ยวไปในอารมณ์ทางทวารต่างๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ไม่อยู่นิ่ง มีจิตของใครอยู่นิ่งๆ ได้บ้าง ถ้ารู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง จะต้องรู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดแล้วก็ดับไป นั่นคือการรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ข้อความต่อไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตชื่อว่าจรณะ แม้
 นั้นแล เธอทั้งหลายคิดแล้วด้วยจิตนั้นแหละ จิต (เป็นเครื่องคิด)
 นั้นแหละวิจิตรกว่าจรณจิตเมื่อนั้น เพราะเหตุนั้นเธอทั้งหลายพึง
 พิจารณาจิตของตนเนื่องๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ
 โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง
 สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เรา
 ย่อมไม่พิจารณาเห็นแม่หมู่อันหนึ่งอื่น ซึ่งวิจิตรเหมือนอย่างสัตว์
 ดิรัจฉานทั้งหลายนี้เลย ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานแม่เหล่านี
 แล คิดแล้วด้วยจิตนั้นแหละ จิตนั้นแหละวิจิตรกว่าสัตว์ดิรัจฉานแม่
 เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนื่องๆ
 ว่าจิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้ง
 หลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์
 เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ช่างย่อมหรือช่างเขียนเมื่อมี
 เครื่องย่อมกิติ ครั่งกิติ ขมิ้นกิติ สีเขียวกิติ สีแดงกิติ พึงเขียนรูปสตรี
 หรือรูปบุรุษ มีอวัยวะใหญ่่น้อยครบทุกส่วนลงที่แผ่นกระดานเกลี้ยง
 เกลา หรือที่ฝา หรือที่แผ่นผ้า แม้ฉันใด ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ปรุขณผู้
 ไม่ได้สติ ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังรูปนั้นแหละให้เกิด
 เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังเวทนานั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยัง
 สัญญานั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังสังขารนั้นแหละให้เกิด
 เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังวิญญาณนั้นแหละให้เกิด ดูกร ภิกษุทั้งหลาย
 เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เพราะเหตุนี้แหละ ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ รู้ชัดว่ากิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ มิได้มี ฯ

จบสูตรที่ ๒

ช่างเขียนรูปอาศัยสีเขียนรูปต่าง ๆ กระทำให้วิจิตรเกิดขึ้นเป็น
 รูปต่าง ๆ ฉนฺไดฺ ขณฺเฑนํจิตฺตของแต่ละท่านก็เหมือนกับช่างเขียนซึ่งกำลัง
 เขียนรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่จะ
 เกิดต่อไปในอนาคต

ขณะนี้ทุกท่านต่างกันตามกรรมที่วิจิตรที่ได้กระทำมาแล้ว
 ฉนฺไดฺ จิตซึ่งกำลังกระทำให้วิจิตรอยู่ในขณะนี้ก็จะกระทำให้เกิดิ พุท
 รูปร่างสัณฐาน ลาม ยศ สุข ทุกข์ นินทา สรรเสริญ วิจิตรต่าง ๆ ใน
 กาลข้างหน้า ฉนฺตนั้น ด้วยเหตุนี้จึงควรพิจารณาลักษณะของจิตที่กำลัง
 ปรากฏ ซึ่งกำลังเขียนสภาพธรรมทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า ซึ่งถ้า
 ไม่ระลึกรู้ลักษณะของจิตในขณะนี้ ย่อมจะไม่ทราบเลยว่าวิจิตรจริง ๆ
 ทั้ง ๆ ที่กำลังนั่งอยู่ จิตก็เกิดดับสลับต่อรวดเร็วเหลือเกิน นั่งอยู่ที่นี้ แต่
 บางครั้ง นอกจากจิตจะเห็นทางตา ได้ยินเสียงทางหูแล้ว ก็ยังมีจิตที่
 คิดนึกไกลออกไป แล้วแต่ว่าจะคิดท่องเที่ยวไปที่ไหนบ้าง หรืออาจจะ
 กำลังคิดทำอะไรที่วิจิตรให้เกิดขึ้นในขณะนั้น

ข้อความในคัททูลสูตรที่ ๑ ข้อ ๒๕๖ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
 ตูกร ภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาผูกไว้ด้วยเชือก ถูกล่ามไว้ที่หลักหรือ
 เสาอันมั่นคง ย่อมวิ่งวนเวียนหลักหรือเสานั้นเอง เวลายืน ย่อมยืน
 ใกล้หลักหรือเสานั้นเอง ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉนฺตนั้นเหมือนกันแล

ช่างเขียนยึดถือจิตรกรรมที่เขียนขึ้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ฉนฺไดฺ
 จิตของปุถุชนซึ่งยังยึดถือในรูปว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก็จะต้อง

ยึดถือต่อไปทุกภพ ทุกชาติ เหมือนกับช่างเขียนซึ่งยึดถือในจิตรกรรมที่ตนเขียนขึ้น ฉะนั้น ตราบใดที่ยังไม่รู้ลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปตามความเป็นจริง ผู้ที่เป็นปุถุชนเมื่อเย็นก็ยอมนอนอยู่ใกล้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้วยความเป็นตัวตน ตราบนั้น

ข้อความในสารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุตต์ ทุติยวรรค ปัตตสูตรที่ ๖ ทำให้เข้าใจพยัญชนะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อให้พระภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ให้ร่าเริงดังนี้

พึงทราบวินิจฉัยในปัตตสูตรที่ ๖ ก็สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคทรงยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมีกถาเกี่ยวกับอุปาทานขันธ ๕ ก็ภิกษุเหล่านั้นทำใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจเงี้ยวโศตลงสดับธรรมอยู่

คำว่า “ให้สมาทาน” คือ ให้ถือเอา ให้เข้าใจ ให้พิจารณาให้ถูกต้อง นี่คือการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเพื่อประโยชน์จะให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ เมื่อฟังแล้วก็ให้สมาทาน ให้เข้าใจ ให้พิจารณาให้ถูกต้องว่า กุศลธรรมเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรมเป็นอกุศลธรรม ซึ่งถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงโดยละเอียด หลายท่านอาจจะยึดถืออกุศลธรรมเป็นกุศลธรรมก็ได้ แต่เพราะว่าสภาวะลักษณะของกุศลธรรมไม่ใช่อกุศลธรรม สภาวะลักษณะของอกุศลธรรมไม่ใช่กุศลธรรม ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมโดยละเอียดโดยตลอดเกี่ยวกับอุปาทานขันธ ๕ คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งแยกเป็นรูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ซึ่งไม่ว่าจะ

อยู่ที่ไหนก็ตาม ก็จะไม่พ้นไปจากชั้น ๕ เลย จึงควรที่จะศึกษาเรื่องของชั้น ๕ และพิจารณาเรื่องของชั้น ๕ ด้วยความแยบคาย เพื่อที่จะได้ถือเอาด้วยความถูกต้องและไม่เข้าใจผิด

คำว่า “ให้อาจหาญ” คือ ให้เกิดความอุตสาหะในการสมาทาน

การที่จะเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ไม่ใช่จะเป็นไปได้ง่ายๆ และรวดเร็ว แต่พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เพื่อให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้เกิดความเพียรที่จะพิจารณาจนกว่าจะเข้าใจ จนกว่าสติจะเกิดระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรม จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปรกติตามความเป็นจริง เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเรื่องอื่นที่พิสูจน์ไม่ได้ หรือที่ไม่ได้กำลังปรากฏเฉพาะหน้า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องจักขุวิญญาณ เรื่องการเห็น เรื่องสิ่งที่ปรากฏทางตา ทรงแสดงเรื่องโสตวิญญาณ เรื่องสภาพธรรมที่รู้เสียง เรื่องเสียงที่ปรากฏทางหู ทรงแสดงธรรมที่กำลังมีอยู่ปรากฏให้พิสูจน์ ฉะนั้น ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมแล้วก็อาจหาญ คือ อุตสาหะในการที่จะศึกษา พิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์สภาพธรรมนั้นๆ ตรงตามความเป็นจริงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

คำว่า “ร่าเริง” คือ ให้ผ่องใส ให้รู้เรื่อง ด้วยคุณที่ตนแทงตลอดแล้ว

ไม่ทราบที่ท่านสมาทาน อาจหาญ ร่าเริง บ้างหรือยัง แต่ให้ทราบ ว่า ท่านสามารถที่จะร่าเริงได้ในขณะที่กุศลจิตเกิด บางท่านเป็นทุกข์เพราะเป็นห่วงเป็นกังวลว่าอายุมากแล้ว สติปัญฐานก็ยิ่งเกิดน้อยเหลือเกิน ขณะนั้นเป็นอกุศล พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงพระธรรม

ให้บุคคลใดมีอกุศลมากๆ หรือเป็นห่วงมากๆ แต่ทรงแสดงธรรมเพื่อให้
 สมาทานให้อาจหาญ ให้อำริ้ง อกุศลทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
 ยับยั้งไม่ได้ เมื่ออกุศลจิตประเภทหนึ่งประเภทใดเกิดขึ้น อกุศลนั้นก็
 เกิดขึ้นแล้ว แต่รำเริงได้ในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของอกุศลที่ปรากฏ
 และศึกษาพิจารณาลักษณะของอกุศลธรรมที่ปรากฏ เพื่อจะได้รู้ว่า แม้
 อกุศลธรรมนั้นก็ไม่ใช่อัตว์ บุคคล ตัวตน เมื่อสติเกิดระลึกรู้ลักษณะของ
 อกุศลที่กำลังปรากฏ ย่อมจะเห็นได้ชัดจริงๆ ว่าขณะที่สติกำลังระลึก
 นั้นไม่เศร้าหมองเลย เพราะเมื่อไม่ยึดถืออกุศลธรรมที่กำลังปรากฏอยู่
 ในขณะนั้นเป็นตัวตนเป็นเรา ก็ไม่กังวลเดือดร้อน

หนทางเดียวที่จะบรรเทาละคลายอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ไม่ให้
 เพิ่มความเป็นห่วงกังวลขึ้นนั้นก็โดยสติระลึก และสังเกตพิจารณาว่า
 สภาพธรรมที่เป็นอกุศลต่างๆ นั้นไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล
 ใดๆ เลย

ฉะนั้น เมื่ออบรมเจริญสติปัญญา ก็จะทำให้ถึงความหมายของ
 คำว่า ให้อำริ้ง คือให้ผ่องใส และให้รู้เรื่องด้วยคุณที่ตนแทงตลอด
 แล้ว คือ สามารถที่จะประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็น
 จริงว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน

คำว่า “ทำให้สำเร็จประโยชน์” คือ พิจารณาอย่างนี้ว่า
 ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ ดังนี้แล้วก็ชื่อว่ามิประโยชน์แต่
 เทศานั้น

การเจริญสติปัญญานั้นไม่ใช่เป็นเรื่องให้ท้อถอยเลย สภาพ
 ธรรมที่กำลังปรากฏเป็นสิ่งที่สามารถจะแทงตลอดในสภาพที่เกิดขึ้น
 และดับไป ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลได้ ในขณะที่พิจารณาอย่างนี้ว่า

ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ก็ย่อมไม่หมดหวัง เมื่อรู้ว่าเป็นสิ่งที่ควรบรรลุได้วันหนึ่งแม้ยังไม่ใช่วันนี้ อย่าเป็นห่วงว่าจะไม่สามารถรู้แจ้งสภาพธรรมได้ในวันนี้ เพราะสติสามารถจะเริ่มระลึกได้ในวันนี้ ส่วนการที่จะประจักษ์แจ้งและแทงตลอดลักษณะของสภาพธรรมย่อมจะต้องเป็นวันหนึ่ง ในเมื่อวันนี้สติสามารถจะเกิดระลึกได้แล้ว

เมื่อเห็นแล้วว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่านี้ ประโยชน์ คือให้รู้ว่า “เราควรบรรลุได้” ก็จะไม่ท้อถอยและจะฟังศึกษาเรื่องของสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยละเอียดต่อไป เพื่อที่จะได้ไม่หลงลืมสติ ซึ่งข้อความในอรรถกถา คัมภีร์กถาวัตถุ สาสนภการวรรณา มีข้อความที่กล่าวว่าศาสนาของพระผู้มีพระภาคแต่ดั้งเดิมใหม่เปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ได้หรือ

(นี่เป็นข้อที่ทุกท่านควรพิจารณา)

อริยธรรมทั้งหลาย มีสติ เป็นต้นกิตติ เทศนาแห่งกุศลธรรม เป็นต้นกิตติ ชื่อว่าศาสนา ในศาสนานั้น เว้นธรรมทั้งหลายมีสติปัญญา เป็นต้นที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ชนเหล่าใดแล้ว ศาสนาชื่อว่าอันบุคคลนั้นทำขึ้นใหม่ โดยการกระทำความชั่วอื่นให้เป็นสติปัญญา เป็นต้นหรือกระทำกุศลธรรมให้เป็นกุศลธรรม เป็นต้น หรือว่าศาสนาอันใครๆ กระทำแล้วอย่างนั้น มีอยู่ หรือพึงอาจเพื่อทำสิ่งนั้นได้ มีหรือ

หมายความว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วนั้น คนอื่นสามารถที่จะแต่ดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ และเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่าเป็นสติปัญญา ให้ไม่เป็นสติปัญญาได้ หรือ หรือว่าเทศนาแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นต้น เหล่านี้ คนอื่นจะเอาอกุศลธรรมมาเป็นกุศลธรรม ได้หรือ

เมื่อพิจารณาและเข้าใจเหตุผลแล้ว ก็ารู้ได้ว่าคำสอนซึ่งเป็นพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงนั้น ไม่มีใครสามารถจะเปลี่ยนสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้และทรงแสดงให้เป็นอย่างอื่นได้ มีผู้เข้าใจผิดได้ แต่เปลี่ยนลักษณะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายไม่ได้

อรรถ คือ ความหมายของจิต ๕ ประการนั้น ในอภิธัมมัตถวินิภาวีณีได้แสดงไว้ ๖ ประการ คือ แสดงว่าจิตวิจิตร เพราะอารมณ์ที่วิจิตรด้วยอีก ๑ ประการ ทั้งนี้เพราะจิตสามารถที่จะรู้อารมณ์ได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมที่วิจิตรสักเพียงใดก็ย่อมเป็นอารมณ์ของจิตได้ และแม้อารมณ์นั้นจะไม่ใช่มัตถกธรรม เช่น คำบัญญัติภาษาต่างๆ จิตก็ย่อมรู้ได้ คือ มีชื่อ มีคำ มีเรื่องราวต่างๆ เป็นอารมณ์ได้ ฉะนั้น จิตจึงวิจิตรเพราะอารมณ์ที่วิจิตร

ลักษณะของจิตมี ๒ ประการ คือ สามัญญลักษณะ ๑ และสภาวะลักษณะ ๑

สามัญญลักษณะของจิต คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

สภาวะลักษณะของจิต เป็นลักษณะเฉพาะของจิตคือ

อารมณ์มโนวิธานนลกฺขณํ มีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ

ปุพฺพพฺพคฺมรสํ มีการถึงก่อนคือมีความเป็นหัวหน้า คือ เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์เป็นรส คือ เป็นกิจ

สนฺธานปจฺจุปฺปฏฺฐานํ มีการสืบเนื่องกัน คือ เกิดดับสืบต่อกันเป็นปัจจุปัฏฐาน คือ เป็นอาการปรากฏ

นามรูปปทฺถฏฺฐานํ มีนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทัฏฐาน คือ เป็นเหตุไถ่ให้เกิด

จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ธรรมทั้งหลายจะเกิดขึ้นเองตามลำพังลอยๆ ไม่ได้ ในภุมิที่มีขันธ ๕ จิตอาศัยนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทัฏฐาน คือ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ในภุมิซึ่งมีแต่นามธรรม คือ ในรูปพรหมภุมินั้น ไม่มีรูปเลย ในภุมินั้นจิตจึงมีนามธรรม คือ เจตสิกเท่านั้น เป็นปทัฏฐาน คือ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

คำถามทบทวน

๑. อะไรทำให้รูปธรรม เช่น พืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ วัตถุ ภูเขา แม่น้ำ เครื่องอุปโภคบริโภควิจิตรต่างกัน
๒. นอกจากปรมาตถธรรมแล้ว จิตมีอะไรเป็นอารมณ์อีกหรือไม่

ប័ណ្ណឆ័តិ

บัญญัติ

ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน
เลย ปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นเป็นแต่เพียงจิต เจตสิก รูป แต่ละลักษณะ
แต่ละอาการ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะ
ใดที่ไม่รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป ว่าเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นและ
ดับไปสืบทอดกันอย่างรวดเร็ว ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติ คือ การถือ
อาการของรูปและนามซึ่งเกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็วว่าเป็นสิ่งหนึ่ง
สิ่งใด ฉะนั้น ผู้ที่ไม่รู้ลักษณะของปรมัตถธรรม จึงอยู่ในโลกของสมมติ
สัจจะ เพราะยึดถือสภาพธรรมที่ปรากฏโดยอาการโดยสัจฐานว่าเป็น
สิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างแท้จริง แต่เมื่อศึกษาปรมัตถธรรมแล้ว และรู้หนทาง
ที่จะอบรมเจริญปัญญา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏ
จนปัญญาเจริญขึ้นถึงขั้นที่สามารถประกาศการเกิดขึ้นและดับไปของ
สภาพธรรมที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ จึงรู้แจ้งชัดว่าไม่มีสัตว์ บุคคล
ตัวตนเลย เป็นแต่ปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะจริง ๆ ตรงตามที่พระผู้มี
พระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงไว้

ความลึกและเหนียวแน่นของวิชาที่ทำให้ยึดถือในสมมติสัจจะ
ว่าเป็นวัตถุ เป็นสัตว์ บุคคลต่าง ๆ นั้น เริ่มตั้งแต่เมื่อปฏิสนธิจิตเกิด
ขึ้นก็มีนามธรรมและรูปธรรมเกิดดับสืบทอดมาเรื่อยๆ เมื่อคลอจาก
กรรมมารดาแล้วย่อมเห็นสิ่งที่ปรากฏ ได้ยินเสียงที่ปรากฏ ได้กลิ่นที่
ปรากฏ ลิ้มรสที่ปรากฏ รู้เย็นร้อนที่กระทบสัมผัสกาย แต่ไม่รู้ว่ามีสิ่งที่
ปรากฏทางตาเป็นแต่เพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่ง จึงยึดถือในอาการ
ของสภาพธรรมที่เกิดดับสืบทอดกันตลอดเวลา ที่ปรากฏเหมือนไม่เกิด
ดับว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นก็มีชนบัญญัติ คือ การยึดถืออาการ

ของสภาพธรรมที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน โดยยังไม่รู้ว่าสมมติเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นอะไร เด็กเล็กๆ ที่ยังไม่รู้ความและยังพูดไม่ได้ และสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมรู้ชนบัญญัติเหมือนกันจนกว่าจะเจริญเติบโตขึ้น เข้าใจความหมายของเสียง จึงรู้สมมติสัจจะ คือการสมมติบัญญัติเรียกสภาพธรรมต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจถูกต้องตรงกัน ฉะนั้น เมื่อเป็นเด็กเคยเห็นอาการของสภาพธรรมที่ปรากฏเหมือนไม่เกิดดับอย่างไร เมื่อเติบโตขึ้นแล้วยังคงเห็นเป็นอย่างนั้นเป็นสิ่งนั้น เช่น เห็นเป็นวัตถุ เป็นสัตว์ บุคคลต่าง ๆ ตามความเป็นจริงนั้น สภาพที่แข็งไม่ว่าจะเป็นถั่วหรือจาน หรือช้อน หรือส้อม ก็เป็นเพียงธาตุแข็ง เป็นปฐวีธาตุ แต่ในวันหนึ่ง ๆ นั้น เห็นอะไร กระทบสัมผัสอะไร ในขณะที่กระทบสัมผัสไม่เคยคิดว่าเพียงกระทบสัมผัสสิ่งที่มีจริงซึ่งเป็นสภาพที่แข็ง แต่มีความรู้สึก ว่าสัมผัสช้อน หรือส้อม หรือจาน หรือถั่ว ตามที่เคยยึดถือในอาการที่เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว จนปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานต่าง ๆ ทั้ง ๆ ที่เมื่อสัมผัสช้อนก็แข็ง ส้อมก็แข็ง ถ้วยก็แข็ง จานก็แข็ง เพราะลักษณะที่แท้จริงเป็นแต่เพียงสภาพธรรมที่แข็ง แต่โดยการจำรูปร่างต่าง ๆ จึงทำให้รู้ว่าถั่วไม่ใช่จาน ช้อนไม่ใช่ส้อม ฉะนั้น แม้ว่าสภาพธรรมที่มีจริงนั้นเป็นรูปธรรมที่มีลักษณะแข็ง แต่ก็ยังจำสมมติสภาพนั้นว่า จานสำหรับใส่ข้าว ถ้วยสำหรับใส่แกง ช้อนสำหรับตักอาหาร จำสมมติสภาพที่เป็นธาตุแข็งต่าง ๆ เช่น เหล็ก วัสดุ ที่นำมาประกอบกันเป็นวิหตุ เป็นโทรทัศน์ เป็นวัตถุสิ่งต่าง ๆ โดยไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งเกิดขึ้น ปรากฏแต่ละลักษณะแล้วก็ดับไป

นี่คือการจำสมมติบัญญัติสิ่งที่ปรากฏทางตา ซึ่งมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามการประดิษฐ์ใหม่ๆ ทุกๆ วัน ขณะที่รูปร่างสัณฐานอาการที่ปรากฏรวมกันเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ฉะนั้นเป็นการบัญญัติ เป็นสมมติสัจจะ ไม่ใช่ปรมาตถสัจจะ

นอกจากรู้ชนบัญญัติทางตาแล้ว ยังรู้สัททบัญญัติ คือรู้ความหมายของเสียงด้วย นี่เป็นเรื่องชีวิตประจำวันที่จะต้องรู้ชัดว่า สภาพธรรมใดเป็นปรมาัตถธรรม สภาพธรรมใดเป็นสมมติ สมมติหมายความว่าถึงสิ่งที่ไม่ใช่ปรมาัตถธรรม เมื่อรู้อาการรูปร่างลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นถ้อย ชาม ช้อน วิหกุ รถยนต์ โทรทัศน์ ฯลฯ แล้ว มนุษย์ยังสามารถแปลงเสียงเป็นคำบัญญัติสมมติ เรียกสิ่งที่ปรากฏให้เข้าใจว่าหมายถึงสิ่งใด ซึ่งกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไม่มีความสามารถที่จะทำอย่างมนุษย์ได้โดยละเอียด เสียงเป็นสภาพธรรมที่มีจริงและเสียงชื่อว่า **“นาม”** เพราะว่าถ้าไม่มีเสียง นาม (คือชื่อ) หรือคำทั้งหลายก็จะมีไม่ได้ แม้ว่ามีตาจึงเห็นสิ่งต่าง ๆ แต่ถ้าไม่มีเสียงก็จะไม่มีชื่อ ไม่มีคำที่ใช้เรียกสิ่งที่มองเห็นเลย ฉะนั้น การรู้ความหมายของเสียงจึงเป็นสัททบัญญัติ ทำให้มีคำพูด มีชื่อ เป็นเรื่องราวต่าง ๆ

ทุกคนคิดในชื่อที่สมมติบัญญัติต่างๆ ฉะนั้น จึงควรรู้ลักษณะของเสียงซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง คำว่า **“เสียง”** ไม่มีในภาษาบาลี สภาพธรรมที่เป็นเสียงนั้นภาษาบาลีบัญญัติเรียกว่า **“สัททรูป”** เสียงเป็นสิ่งที่มีความจริง เสียงไม่ใช่สภาพรู้ เสียงเป็นรูปธรรมเป็นสิ่งที่ปรากฏทางหู

ในอภิธรรมมัตถวินิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีข้อความอธิบายเรื่องปรมาัตถธรรมและสมมติบัญญัติซึ่งเป็นชีวิตประจำวันที่ลึกซึ้งและควรจะได้เข้าใจให้ถูกต้อง แม้ในเรื่องชื่อต่างๆ ซึ่งจะมีได้ก็เพราะมีเสียง

ข้อความในอภิธรรมมัตถวินิภาวินีฎีกามีว่า สัททรูป (เสียง) ที่ชื่อว่า **“นาม”** (ในที่นี้หมายถึงชื่อ ไม่ใช่หมายถึงนามธรรม ซึ่งเป็นสภาพรู้) เพราะอรรถว่า น้อมไปในอรรถทั้งหลาย นามนั้นมี ๒ อย่างด้วยอำนาจแห่งนาม (คือชื่อ) ที่คล้อยตามอรรถ ๑ และนาม (คือชื่อ) ตามนิยม ๑

วันหนึ่งๆ พุดเรื่องอะไร พุดทำไม พุดเพื่อให้คนอื่นเข้าใจเรื่อง เข้าใจสิ่งที่หมายถึง ฉะนั้น สัททรูปชื่อนานาม เพราะอรรถว่าน้อมไปในอรรถ คือเรื่องราวทั้งหลาย

การที่จะให้ใครเข้าใจความหมายและเรื่องราวต่างๆ นั้น ก็ย่อมแล้วแต่ใครนิยมใช้คำอะไร ภาษาอะไร เพื่อให้เข้าใจความมุ่งหมายนั้นๆ เรื่องราวนั้นๆ หรือชื่อนั้นๆ

นอกจากนั้นข้อความในอภิธัมมัตถวินิยฎีกา ยังกล่าวถึงนาม (คือชื่อ) อีกหลายนัย คือ ชื่อมี ๔ อย่าง ด้วยสามารถแห่ง **สามัญญนาม** คือ ชื่อทั่วไป เช่น ฟ้า ผน ลม ข้าว เป็นต้น **คุณนาม** คือ ชื่อตามคุณความดี เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะชื่อนี้ไม่ได้เลย เพราะไม่ได้ประกอบด้วยคุณธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า **กิริยานาม** คือ ชื่อของการกระทำต่างๆ และ **ยถิจจนาม** คือ ชื่อตามใจชอบ

การศึกษาพระธรรมเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการศึกษาสภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ และทรงพระมหากรุณาแสดงไว้ เพื่ออนุเคราะห์ให้พุทธบริษัทได้เข้าใจสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ในอภิธัมมัตถวินิยฎีกา ปริจเฉทที่ ๗ มีข้อความว่า

ถามว่า เพราะเหตุไร แม้พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมไว้เป็นอันมากอย่างนั้น

แก้วว่า เพราะทรงประสงค์การอนุเคราะห์สัตว์ ๓ เหล่า ฯ จริงอยู่ สัตว์มี ๓ เหล่า ด้วยอำนาจ ความหลงงมงายในนาม ๑ ในรูป ๑ และในนามและรูปทั้งสองนั้น ๑ ด้วยอำนาจแห่ง

อินทรีย์แก่กล้า ๑ ไม่แก่กล้านัก ๑ อ่อน ๑ และด้วยอำนาจแห่งความชอบค้ำยอ ๑ ชอบคำปานกลาง ๑ ชอบคำพิสดาร (ละเอียด) ๑

บรรดาสัตว์ ๓ จำพวกเหล่านั้น สัตว์ผู้ม่งายในนาม จะรู้เข้าใจขั้นนี้ได้ เพราะแจกนามไว้ ๔ อย่างในขั้นนั้นๆ

สัตว์ผู้ม่งายในรูป จะรู้เข้าใจอายตนะได้เพราะแจกรูปไว้ ๑๐ อย่างกับอีกครั้งอายตนะฯ (เพราะธัมมายตนะมีทั้งนามธรรมและรูปธรรม)

สัตว์ผู้ม่งายในนามและรูปทั้งสองจะรู้เข้าใจธาตุได้ เพราะแจกนามและรูป แม้ทั้งสองไว้ในจำพวกธาตุนั้นโดยพิสดาร ฯ

อายตนะ ๑๒

อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ คือ

จักขายตนะ ๑	รูปายตนะ ๑
โสตายตนะ ๑	สัททายตนะ ๑
ฆานายตนะ ๑	คันธายตนะ ๑
ชีวหายตนะ ๑	รสายตนะ ๑
กายายตนะ ๑	โผฏฐัพพายตนะ ๑
มนายตนะ ๑	ธัมมายตนะ ๑

อายตนะ คือ สภาพปรมัตถธรรมที่ประชุมกัน เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ขณะหนึ่งๆ ซึ่งจำแนกเป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖

ปสาทรูป ๕ และจิต ๑ เป็นอายตนะภายใน ๖ เพราะจิตเป็นสภาพรู้ และปสาทรูป ๕ เป็นที่อาศัยให้จิตรู้อารมณ์ จึงเป็นภายใน
ปรมัตถธรรมนอกจากนั้น เป็นภายนอกทั้งสิ้น

อายตนะ ๑๒ เป็นรูป ๑๐ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ)
คือ เป็นรูปอายตนะภายใน ๕ เป็นรูปอายตนะภายนอก ๕ + ครึ่ง
ธัมมายตนะ (สุขุมรูป)

อายตนะ ๑๒ เป็นนาม ๑ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ) คือ
เป็นนมหายตนะภายใน ๑ + ครึ่งธัมมายตนะ (เจตสิกและนิพพาน)

ธาตุ ๑๘

สภาพปรมัตถธรรมทั้งหมดเป็นธาตุแต่ละชนิด เมื่อประมวล
ตามทวาร ๖ เป็นธาตุ ๑๘ ดังนี้ คือ

จักขุธาตุ ๑	รูปธาตุ ๑	จักขุวิญญาณธาตุ ๑
โสตธาตุ ๑	สัทธาตุ ๑	โสตวิญญาณธาตุ ๑
ฆานธาตุ ๑	คันธธาตุ ๑	ฆานวิญญาณธาตุ ๑
ชีวหาธาตุ ๑	รสธาตุ ๑	ชีวหาวิญญาณธาตุ ๑
กายธาตุ ๑	โผฏฐัพพธาตุ ๑	กายวิญญาณธาตุ ๑
มโนธาตุ ๑	ธัมมธาตุ ๑	มโนวิญญาณธาตุ ๑

วิญญาณธาตุ ๖ ได้แก่จิต ๑๐ ดวง ที่รู้ได้แต่เฉพาะอารมณ์ของ
ตนๆ เพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น

จักขุวิญญาณ	๒	ดวง	รู้ได้แต่รูปารมณ์อย่างเดียว
โสตวิญญาณ	๒	ดวง	รู้ได้แต่สัททารมณ์อย่างเดียว

ฆานวิญญูญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่คันธารมณ้อย่างเดียว
 ชิวหาวิญญูญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่รสารมณ้อย่างเดียว
 กายวิญญูญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่โผฏฐัพพารมณ้อย่างเดียว

มโนธาตุ ได้แก่อจิต ๓ ดวง ที่รู้อารมณ์ได้ ๕ อารมณ์ ทางทวาร ๕ เท่านั้น มโนธาตุ ๓ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง และ สัมปฏิจฉินนจิต ๒ ดวง

มโนวิญญูณธาตุ เป็นจิตที่รู้อารมณ์ทางมโนทวารได้ และบางดวงก็รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวารเลย มโนวิญญูณธาตุ ได้แก่อจิต ๗๖ ดวง (เวันทวิปัญจวิญญูณ ๑๐ ดวง และมโนธาตุ ๓ ดวง)

ประมวลจิต ๘๙ เป็นวิญญูณธาตุ ๗ ประเภท คือ

จักขุวิญญูณธาตุ	๑
โสตวิญญูณธาตุ	๑
ฆานวิญญูณธาตุ	๑
ชิวหาวิญญูณธาตุ	๑
กายวิญญูณธาตุ	๑
มโนธาตุ	๑
มโนวิญญูณธาตุ	๑

ฉะนั้น ควรพิจารณาว่าท่านเป็นผู้ที่มกายในนามเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่มกายในรูปเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่มกายอยู่ทั้งในนามและรูป ถ้ามกายอยู่ทั้งในนามและรูป ก็จะต้องอาศัยการฟังพระธรรมและการศึกษาพระธรรมประการต่างๆ โดยละเอียด เพื่อให้เข้าใจสภาพธรรม

ทั้งหลายอย่างถูกต้อง เพื่อบรมเจริญกุศลทุกประการ และเพื่อเป็นปัจจัยให้สติปัญญาเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง

ข้อความในอภิธัมมัตถวินิยฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีว่า **นามบัญญัติมี ๖ อย่าง** คือ

๑. **วิชขมานบัญญัติ** เป็นคำบัญญัติเรียกสภาพธรรมที่มีจริง เช่นคำว่า รูป นาม เวทนา สัญญา เป็นต้น

๒. **อวิชขมานบัญญัติ** เป็นคำบัญญัติที่ไม่มีสภาพธรรม เช่น ไทย ฝรั่งเศส เป็นต้น ไทย ฝรั่งเศสไม่มี มีแต่สภาพธรรม คือ จิต เจตสิก และรูป ไทย ฝรั่งเศส เป็นสมมติ ไม่ใช่สภาพธรรม อกุศลจิตเป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ไทย ฝรั่งเศส ฉะนั้น อกุศลจิตมี กุศลจิตมี แต่ไทย ฝรั่งเศสไม่มี คำว่าไทย ฝรั่งเศส จึงเป็นอวิชขมานบัญญัติ

๓. **วิชขมาเนนาวิชขมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี เช่นพูดว่า บุคคลชื่อว่าฉัพพิกุญญา เพราะอรรถว่ามีอภิญญา ๖ อภิญญา มี แต่บุคคลไม่มี ฉะนั้น จึงเป็นบัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี

๔. **อวิชขมาเนนาวิชขมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่ไม่มี เช่น เสียงของผู้หญิง เสียงมีจริง แต่ผู้หญิงไม่มี

๕. **วิชขมาเนนาวิชขมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่มี เช่น คำว่า จักขุวิญญาณ จักขุมีจริง เป็นจักขุปสาท วิญญาณมีจริงเป็นสภาพรู้

๖. **อวิชขมาเนนาวิชขมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี

ไม่มี เช่น พระโอรสของพระราช (พระโอรสและพระราชเป็นสมมติบัญญัติ)

อารมณ์ ๖

๑. **รูปารมณ์** คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นอารมณ์ของจักขุทวาร วิถีจิตที่อาศัยจักขุประสาทเกิดขึ้น เมื่อรูปารมณ์ดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นทางมโนทวาร รับรูปารมณ์ที่ดับไปทางจักขุทวารต่อ ฉะนั้น รูปารมณ์จึงรู้ได้ ๒ ทวาร คือ ทางจักขุทวาร และทางมโนทวาร โดยมีภาวังคจิตเกิดคั่น

๒. **สัททอารมณ์** คือ เสียง เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏได้ทางหู เป็นอารมณ์ของโสตทวารวิถีจิตที่อาศัยโสตประสาทเกิดขึ้น แล้วเป็นอารมณ์ของมโนทวารวิถีจิตหลังจากที่ภาวังคจิตเกิดคั่น แต่ละวาระของการรู้ อารมณ์ทางทวารหนึ่งๆ จะต้องมีการเกิดคั่น ระหว่างวิถีจิตทางปัญจทวารและวิถีจิตทางมโนทวาร ขณะที่ได้ยินเสียงและกำลังรู้ค่านั้น ขณะที่กำลังรู้ค่านั้นเป็นมโนทวารวิถีจิตที่กำลังคิดถึงคำ ไม่ใช่โสตทวารวิถีจิตที่กำลังรู้เสียงที่ยังไม่ดับ

๓. **คันธอารมณ์** คือ กลิ่น เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางจมูก เป็นอารมณ์ของฆานทวารวิถีจิตที่อาศัยฆานประสาทเกิดขึ้น แล้วต่อจากนั้น มโนทวารวิถีจิตก็รู้กลิ่นนั้นต่อ หลังจากที่เกิดคั่นแล้ว

๔. **รสอารมณ์** คือ รส เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏที่ลิ้น เป็นอารมณ์ของชีวหาทวารวิถีจิตที่อาศัยชีวหาประสาทเกิดขึ้น และเมื่อชีวหาทวารวิถีจิตดับไปหมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดคั่น แล้ววิถีจิตก็เกิดขึ้นรู้รสอารมณ์นั้นต่อทางมโนทวาร

๕. โภฏฐัพพารมณฺ คือ สภาพที่เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ตึงหรือไหว ที่ปรากฏทางกาย เป็นอารมณ์ของกายทวารวิถิจิตที่อาศัยกายปสาทเกิดขึ้น แล้วมโนทวารวิถิจิตก็เกิดขึ้นรู้โภฏฐัพพารมณฺนั้นต่อทางมโนทวาร หลังจากที่ภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว

อารมณ์ทั้ง ๕ นี้เรียกว่า **ปัญจารัมมณะ** หรือปัญจารมณํ อารมณ์ทั้ง ๕ นี้ปรากฏได้ ๖ ทวาร คือ เมื่อจักขุทวารวิถิจิตเกิดขึ้น รู้รูปารมณฺทางจักขุทวารแล้ว มโนทวารวิถิจิตก็เกิดขึ้นรับรู้รูปารมณฺสืบต่อทางมโนทวาร เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว สัททวารมณฺ คันธารมณฺ รสสารมณฺ โภฏฐัพพารมณฺก็คล้ายเดียวกัน ฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๕ นี้จึงเป็นอารมณ์ของจิตได้ ๖ ทวาร คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่อีกอารมณ์ ๑ คือ ฐัมมารมณฺ หรือ ฐัมมารมณฺนั้นรู้ได้เฉพาะทางมโนทวาร คือ ทางใจเท่านั้น

๖. ฐัมมารมณฺเป็นอารมณ์ที่จิตรู้ได้เฉพาะทางใจทางเดียวเท่านั้น มี ๖ อย่าง คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นิพพาน บัญญัติ

ฐัมมารมณฺ ๕ คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม ฐัมมารมณฺ ๑ คือ บัญญัติ ไม่ใช่ปรมัตถธรรม ในอัญญสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีคำอธิบายว่าที่ชื่อว่าบัญญัติ “บัญญัติ” เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ

จักขุทวารวิถิจิตทุกดวง คือ จักขุทวาราวชชนจิต จักขุวิญญาน สัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต โภฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต รู้รูปารมณฺที่ยังไม่ดับ จักขุทวารวิถิจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์

โสตทวารวิถิจิต คือ โสตทวารวัชชนจิต โสตวิญญาณ
สัมปฏิจฉันนจิต สันตிரณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต
รู้เสียงที่ยังไม่ดับ โสตทวารวิถิจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็นอากรมณ

มานทวารวิถิจิต ชิวหาทวารวิถิจิต กายทวารวิถิจิต ก็โดยนัย
เดียวกัน

เมื่อวิถิจิตทางปัญจทวาร (ทวารหนึ่งทวารใด) ดับหมดแล้ว
ภวังคจิตเกิดคั่นหลายขณะแล้ว มโนทวารวิถิจิตก็เกิดสืบต่อ มโนทวาร
วิถิจิตวาระแรก มีอากรมณหนึ่งอากรมณใดใน ๕ อากรมณที่เพ่งดับไปทาง
ปัญจทวารนั้นเองเป็นอากรมณ มโนทวารวิถิจิตวาระแรกที่เกิดต่อจาก
ปัญจทวารวิถิจิตนั้น ยังไม่มีบัญญัติเป็นอากรมณ

มโนทวารวิถิจิตแต่ละวาระมีวิถิจิต ๒ หรือ ๓ วิถิจิต คือ มโน-
ทวารวัชชนวิถิจิต ๑ ขณะ ชวนวิถิจิต ๗ ขณะ ตทาลัมพนวิถิจิต
๒ ขณะ (บางวาระก็ไม่มีตทาลัมพนวิถิจิต) เมื่อมโนทวารวิถิจิตวาระ
ที่ ๑ ดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดคั่นหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถิจิต
วาระต่อไป ก็เกิดต่อมีบัญญัติ คือ รูปร่างสัณฐานของอากรมณหนึ่ง
อากรมณใดใน ๕ อากรมณนั้นเป็นอากรมณ โดยเมื่อมโนทวารวิถิจิต
แต่ละวาระดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดคั่น แล้วมโนทวารวิถิจิตวาระ
ต่อๆ ไปก็เกิดขึ้น มีอรรถ คือ ความหมาย หรือคำต่างๆ เป็นอากรมณ
ทีละวาระโดยมีภวังคจิตเกิดคั่น ขณะที่รู้ว่าเป็นคน เป็นวัตถุ เป็นสิ่ง
ต่างๆ ขณะนั้นจิตรับรู้บัญญัติ ไม่ใช่รู้ปรมัตถอากรมณ ปรมัตถอากรมณที่
ปรากฏทางตาเป็นสีสัณวณะต่างๆ เท่านั้น แต่ขณะที่มโนทวารวิถิ
จิตรู้ว่าเป็นสัตว์ บุคคล วัตถุ สิ่งต่างๆ ขณะนั้นมโนทวารวิถิจิตมีบัญญัติ
เป็นอากรมณจึงรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอะไร

ฉะนั้น พระธรรมที่ว่า ปรมัตถธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็เพราะ ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แม้จะไม่ใช่คำบัญญัติใดๆ เรียก ปรมัตถธรรมเลย สภาพธรรมที่เกิดขึ้นนั้นก็มีลักษณะเป็นอย่างนั้นจริงๆ ส่วนบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรมเพราะไม่ใช่สภาพธรรมที่มีจริง และที่ชื่อว่า ปญฺญุตติ เพราะให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ

เมื่อเห็นรูปภาพภูเขา ทะเล ต้นไม้ ก็รู้ว่าเป็นรูปภาพหรือรูปเขียน ไม่ใช่ภูเขา ทะเล ต้นไม้จริงๆ และเวลาที่เห็นภูเขา ทะเล ต้นไม้จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

เมื่อเห็นรูปภาพงุ่น เงาะ มังคุด และเห็นผลงุ่น เงาะ มังคุดจริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

ธรรมย่อมเป็นจริงตามธรรม ชื่อเป็นบัญญัติ เพราะเป็นคำที่แสดงให้รู้ลักษณะหรืออรรถของสภาพธรรมได้ แต่แม้ว่ายังไม่เรียก หรือยังไม่มีชื่ออะไรเลย ก็มีชนบัญญัติแล้ว ไม่จำเป็นต้องรู้ภาษาไหนเลย แต่ก็มีบัญญัติในสิ่งที่ปรากฏ มิฉะนั้นก็จะไม่รู้ว่ามีสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ขณะที่รู้ว่ามีสิ่งที่ปรากฏเป็นอะไรนั้น ขณะนั้นรู้บัญญัติ เพราะบัญญัติคือให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ แม้โดยยังไม่ต้องเรียกชื่อเพียงเห็นรูปเขียนของผลไม้กับผลไม้จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ หรือเป็นบัญญัติทั้งสองอย่าง

บัญญัติไม่ใช่ปรมัตถ์ ผลไม้จริงๆ กับรูปเขียนผลไม้มีอะไรต่างกัน ในขณะที่เห็นทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาทั้งหมด ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุหนึ่งวัตถุใดทั้งสิ้น ทั้งในขณะที่เห็นรูปภาพงุ่น และในขณะที่เห็นผลงุ่น บางท่านอาจจะเข้าใจว่าเฉพาะรูปภาพเป็นบัญญัติ และผลงุ่นไม่ใช่บัญญัติ แต่ความจริงทั้งรูปภาพและผลงุ่นที่ปรากฏ

ทางตานี้ เป็นบัญญัติอารมณ์ของมโนทวารวิถิจิตที่เกิดสืบต่อแล้ว เพราะจักขุทวารวิถิจิตจะรู้แต่เพียงสีสน်ขณะที่ปรากฏเท่านั้น ส่วนมโนทวารวิถิจิตรู้บัญญัติ คืออรรถที่เป็นองุ่น เพราะให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ ว่าองุ่น ไม่ว่าจะเป็นผลองุ่นหรือรูปภาพองุ่นก็ตาม ที่รู้ว่าเป็นองุ่นนั้น เป็นบัญญัติอารมณ์ไม่ใช่ปรมาตถอารมณ์

ในขณะที่กำลังเห็นเป็นคนนั้นคนนี้ ก็ควรที่จะรู้ความจริงว่าเหมือนกับภาพเขียนที่เป็นบัญญัติแล้ว ยากที่จะได้ถอนบัญญัติออกได้ว่า ขณะที่รู้บัญญัติว่าเห็นแก่อันนั้น ปรมาตถอารมณ์ที่ปรากฏทางตา และปรมาตถอารมณ์ที่ปรากฏทางกาย เมื่อกระทบสัมผัสนั้น ไม่ใช่บัญญัติ

ถ. ยังไม่ค่อยเข้าใจ สมมติง่าย ๆ ว่า ในตอนนี้เห็นปากกา ท่านอาจารย์บอกว่า เมื่อเห็นเป็นปากกาแล้วก็แสดงว่าผ่านทางปัญจทวารไปสู่มโนทวารแล้ว ทีนี้ไม่ทราบว่ามีการศึกษาหรือปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้ข้ามทางปัญจทวารก่อน

ส. ต้องฟังจนกระทั่งเข้าใจจริงๆ ว่าขณะไหนมีบัญญัติเป็นอารมณ์ และจิตรู้บัญญัติอารมณ์ทางทวารไหน ขณะที่จิตมีปรมาตถธรรมเป็นอารมณ์นั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุใดๆ เลย ขณะนี้สภาพธรรมเกิดดับสืบต่อกันเร็วจนทำให้เห็นเหมือนกับพัดลมกำลังหมุน การที่รูปใดจะปรากฏเป็นอาการเคลื่อนไหวนั้น ต้องมีรูปเกิดดับสืบต่อกันมากมายหลายรูปจึงจะทำให้เห็นเป็นการเคลื่อนไหวได้ ฉะนั้น มโนทวารวิถิจิตที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์จึงมากมายหลายวาระจนปิดกั้นลักษณะของปรมาตถธรรม ทำให้ไม่รู้เฉพาะลักษณะของปรมาตถธรรมตามความเป็นจริงเลย

ถ. ถ้าอย่างนั้นจะให้เอาจำว่าบัญญัติไปทิ้งไว้ที่ไหน

สุ. ไม่ใช่ให้ทั้ง แต่ให้รู้ตามความเป็นจริงว่า ขณะที่กำลังรู้ว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลหนึ่งบุคคลใด วัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น ขณะนั้นมโนทวาร วิถีจิตกำลังรู้บัญญัติ

ถ. เป็นสภาพนึกคิดคำ

สุ. ขณะที่ไม่ได้คิดคำแต่รู้รูปสัณฐาน หรือรู้ความหมายอาการ ปรากฏก็เป็นบัญญัติ ไม่ใช่ปรมาตถ์ จะต้องรู้ถูกต้องตรงลักษณะ ของสภาพธรรมจริง ๆ จึงจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของ ปรมาตถธรรมได้ ท่านที่บอกว่าไม่เห็นแก้อัตถ์เลย เมื่อยังไม่ได้ แยกลักษณะของปรมาตถธรรมแต่ละอย่างที่รวมกันออกก็ เห็นเป็นแก้อัตถ์ ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติแล้วจะดับได้อย่างไร ตัวอย่างที่ว่า ภาพเขียนองุ่นกับผลองุ่นนั้นเมื่อกระทบสัมผัส ทางกายทวารต่างกันไหม แข็งไม่เหมือนกัน หรือ ชาติแข็งเกิด จากสมุฏฐานต่าง ๆ กัน ทำให้แข็งมาก แข็งน้อย อ่อนมาก อ่อน น้อยก็จริง แต่แข็งก็เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางกาย ทั้งภาพ องุ่นและผลองุ่น แต่องุ่นที่เป็นภาพเขียนไม่มีรสของผลองุ่น รูปที่ เกิดรวมกันทำให้รู้ว่าเป็นผลองุ่นนั้น ความจริงแล้วรสก็เป็นรูป ๑ กลิ่นก็เป็นรูป ๑ เย็นหรือร้อนก็เป็นรูป ๑ อ่อนหรือแข็งก็เป็นรูป ๑ ดิ่งหรือไหวก็เป็นรูป ๑ เมื่อรวมกันและเกิดดับอย่างรวดเร็ว ก็ทำให้บัญญัติรู้โดยอาการนั้นๆ ว่านี่คือ สิ่งนี้ที่ดูเสมือนไม่ดับ แต่ตามความเป็นจริงนั้นปรมาตถธรรมแต่ละลักษณะเกิดขึ้น แล้วก็ดับอย่างรวดเร็ว รูปที่ผลองุ่น ไม่ว่าจะเย็นหรือร้อน อ่อน หรือแข็งก็ดับ รสก็ดับ สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิต เท่านั้น ไม่ว่าจะป็นสีสนัวิณณะอย่างไร เสียง กลิ่น รสอะไร ก็ตาม ปัญญาต้องพิจารณาแยกย่อยจนสัญญาออกจากรู้ความ

จริงว่า ที่บัญญัติเป็นหนึ่งสิ่งใดนั้น แท้จริงแล้วก็แค่เพียง
ปรมาตมธรรมแต่ละลักษณะ ซึ่งเกิดดับรวมกัน เมื่อรวมกันเป็น
อาการสณฐานแล้ว มโนทวารวิธิจิตจึงหมายรู้โดยประการนั้นๆ
ขณะใด ขณะนั้นก็มียัญญูติ คือ อาการสณฐานนั้นๆ เป็นอารมณ์

ถ. แต่ถ้าวางมโนทวารทราบว่าเป็นปากกา ผิดหรือถูก

สุ. ไม่ผิด เพราะว่าขณะนั้นมีธัมมารมณ์ คือบัญญัติเป็นอารมณ์
แต่ปัญญารู้ถูกต้องว่า ช่วงขณะที่เป็นมโนทวารวิธิต่าง
กับขณะที่เป็นจักขุทวารวิธิ ซึ่งผู้ที่ไม่ได้อบรมเจริญปัญญา
ย่อมรู้รวมกันทั้งทางจักขุทวารวิธิและมโนทวารวิธิว่าเป็นสิ่ง
หนึ่งสิ่งใด เช่น เป็นสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งต่างๆ ในวันหนึ่งๆ นั้น
ทุกคนชอบอะไร โลภะชอบอะไร ชอบทุกอย่าง รวมทั้งอะไร

ถ. สิ่งที่น่าพอใจทุกประเภท

สุ. โลภะชอบทุกอย่าง รวมทั้งบัญญัติด้วย โลกเต็มไปด้วยบัญญัติ
จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าชอบทั้งปรมาตมธรรมและบัญญัติด้วย เมื่อ
ชอบสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นชอบบัญญัติด้วย ไม่ใช่ชอบแต่เฉพาะ
ปรมาตมเท่านั้น ถ้าชอบเข็มขัด ๑ เส้น ก็ชอบสีที่ปรากฏทางตา

ถ. ชอบยี่ห้อด้วย

สุ. ชอบทั้งหมดเลย ถ้าบอกว่าชอบสี สีอะไร สีที่เป็นคิ้ว เป็นตา เป็น
จมูก เป็นปาก ถ้าไม่มีสีปรากฏ จะมีคิ้ว ตา จมูก ปากได้ไหม
ไม่ได้ แต่เวลาเห็นสี สีก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาอยู่นั่นเอง
ไม่ว่าจะแดง เขียว ฟา น้ำเงิน ขาว แต่แม้กระนั้นก็ยังชอบสีที่
เป็นคิ้ว สีที่เป็นตา สีที่เป็นจมูก สีที่เป็นปาก นั่นคือชอบบัญญัติ

ปรมัตถธรรมมีจริง แต่เมื่อชอบสิ่งใด ขณะนั้นก็ชอบทั้งปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏ และชอบบัญญัติของปรมัตถธรรมนั้นด้วย

ในอัฐจุสาลีนี้ นิกเขปกันท์ อธิบายนิทเทสอินทรียัคคตทวารดาทุกะ ข้อ ๑๓๕๒ อธิบายในนิทเทสแห่งความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีข้อความว่า

คำว่า เป็นผู้ถือนิมิต คือ ย่อมถือนิมิตว่า หึง ชาย

ใช้คำว่า นิมิต (รูปร่าง สันฐาน) ในขณะที่ยึดว่าเป็นหญิงชาย แสดงว่าไม่ใช่ปรมัตถธรรม ขณะใดที่รู้ว่าเห็นหญิงเห็นชาย ขณะนั้นถือนิมิต หรือบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏทางตา ไม่ใช่รู้แต่ปรมัตถธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้น แต่มีบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏเป็นนิมิต คือ ย่อมถือนิมิตว่าหญิงชาย หรือนิมิตอันเป็นวัตถุแห่งกิเลส มีสุกนิมิต เป็นต้น ด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าชอบบัญญัติ คือ เข้มขัด ก็หมายความว่า เข้มขัดนั้นมีสุกนิมิต จึงเกิดความชอบด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าเข้มขัดไม่สวय ไม่ใช่สุกนิมิตก็ไม่ชอบ ฉะนั้น สิ่งที่ปรากฏทางตาจึงมีบัญญัติต่างๆ คือ สุกนิมิต และอสุกนิมิต

ข้อความต่อไปมีว่า **คำว่า เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ** คือถืออาการอันต่างด้วยมือ เท้า การขี้ม การหัวเราะ การเจรจา การมองไป และการเหลียวซ้ายแลขวา เป็นต้น (อนุพยัญชนะเป็นส่วนละเอียดปลีกย่อย) ซึ่งได้ไวยาหารว่า “อนุพยัญชนะ” เพราะเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือกระทำกิเลสให้ปรากฏ

ที่ได้ไวยาหารว่า “อนุพยัญชนะ” เพราะเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือกระทำกิเลสให้ปรากฏ ฉะนั้น จึงเข้าใจอนุพยัญชนะได้ไม่ยาก

ที่ว่าชอบเข้มขัดนั้น เพราะนิमितและอนุพยัญชนะด้วย ถ้าเข้มขัดเหมือนกันหมด ไม่ทำให้วิจิตรต่างๆ กัน อนุพยัญชนะก็ไม่ต่างกัน แต่เข้มขัดก็มีมากมายหลายแบบ ต่างกันด้วยอนุพยัญชนะ ฉะนั้น อนุพยัญชนะจึงเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือ ทำให้กิเลสประเภทต่างๆ เกิดขึ้น

- ถ. ถ้าไม่ให้ติดในบัญญัติ ก็เกรงว่า ก็เลยไม่ทราบว่าเป็นคือปากกา
- ส. นั้นผิด เพราะไม่ใช่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาปรากฏแล้วดับไป แล้วมโนทวารวิถิจิตก็เกิดขึ้นรู้บัญญัติต่อ ปัญญาต้องรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่ารูปารมณฺที่ปรากฏทางจักขุทวารเป็นอย่างไร ต่างกับขณะที่จิตรู้บัญญัติอย่างไร จึงสามารถที่จะละคลายการยึดถือรูปารมณฺที่ที่กำลังปรากฏว่าเป็นสัตว์ บุคคล เป็นวัตถุที่ตั้งของความพอใจ และรู้ว่าในขณะที่เห็นเป็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ นั้น เป็นการรู้นิमितหรือบัญญัติทางมโนทวาร ผู้อบรมเจริญสติ-ปัญญานและยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น เมื่อยังไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงว่าปรมาตตธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็จะต้องอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อยๆ ในขณะที่สภาพธรรมกำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- ถ. อาจารย์บอกว่า บัญญัติเป็นธัมมารมณฺชนิดหนึ่งใช่ไหม
- ส. บัญญัติเป็นธัมมารมณฺ เพราะว่าเป็นอารมณ์ที่รู้ได้ทางใจทางเดียวเท่านั้น

ถ. แล้วธัมมามรณนี้ถ้าจะเป็นปรมัตถอารมณ์

สุ. ธัมมามรณมี ๖ ประเภท เป็นปรมัตถธรรม ๕ ไม่ใช่ปรมัตถธรรม ๑ ฉะนั้น จะรู้ได้ว่าขณะใดมีบัญญัติเป็นอารมณ์ก็คือ ขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์

วันหนึ่งๆ บัญญัติปิดบังลักษณะของปรมัตถธรรมทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงทำให้ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงเลยว่า สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นแต่เพียงสีสน်วณณะที่ปรากฏเมื่อกระทบกับจักขุปสาทเท่านั้น เมื่อใดปัญญาเจริญขึ้นจนรู้ความจริงในขณะที่กำลังเห็น ก็จะละคลายการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้ และจะรู้ความต่างกันของปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ได้ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

ขณะที่กำลังฝันเป็นอารมณ์อะไร ทุกคนฝันแน่นอนเพราะผู้ที่ไม่ฝันเลย คือพระอรหันต์ ทุกคนฝัน เมื่อตื่นขึ้นก็บอกว่าฝันเห็นญาติ ผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว ฯลฯ ฝันเห็นบัญญัติ หรือเห็นปรมัตถอารมณ์ ถ้าไม่พิจารณาจะไม่รู้เลยเพราะเหมือนเห็น แต่ตามความเป็นจริงนั้น เมื่อถามว่าเห็นอะไร ก็ตอบว่าเห็นคน เห็นญาติผู้ใหญ่ เห็นมิตรสหาย เห็นสัตว์ต่างๆ บุคคลต่างๆ นั่นคือฝันเห็นเรื่องบัญญัติ เพราะขณะนั้น จักขุทวารวิถิจิตไม่ได้เกิดเลย เพราะที่กำลังหลับ แต่มโนทวารวิถิจิตเกิดคิดนึกเห็นเป็นเรื่องสัตว์ บุคคลต่างๆ ฉะนั้น ขณะที่กำลังฝันนั้นก็ คิดนึกถึงเรื่องบัญญัติของสิ่งที่เคยเห็น เคยได้ยิน เป็นต้น ทุกท่านอ่านหนังสือพิมพ์ มีเรื่องราวต่างๆ และมีรูปภาพด้วย ขณะที่กำลังรู้

เรื่องราวและเห็นเรื่องภาพต่างๆ นั้น ล้วนเป็นขณะที่คิดนึกถึงบัญญัติ ทั้งสิ้น ฉะนั้น ในวันหนึ่งๆ จึงไม่รู้ลักษณะของปรมัตถธรรมที่ปรากฏ เลยว่าต่างกับบัญญัติอย่างไร เพราะไม่ว่าจะเห็นทางตาขณะใด ไม่ว่า จะอ่านหนังสือ ทำกิจการงานอยู่ที่ไหน ขณะใด ก็คิดนึกถึงบัญญัติ ทั้งนั้น

สำหรับทางหูนั้น เมื่อเกิดมาแล้วยังเป็นเด็กอ่อนก็ได้ยินเสียง บ่อยๆ เป็นปกติ แต่ยังไม่รู้คำ ยังไม่เข้าใจภาษาหนึ่งภาษาใดเลย แต่ สัญญาความจำในเสียงต่างๆ เพิ่มขึ้น จึงทำให้นึกถึงบัญญัติความ หมายต่างๆ ของเสียงที่จำไว้ เด็กอ่อนก็เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เจ็บ โกรธ ชอบ ไม่ชอบ ร้องไห้ แต่ไม่รู้คำที่จะ อธิบาย ที่จะพูด ที่จะบอก จนกว่าจะเติบโตขึ้น ท่านผู้ใดจำเหตุการณ์ ทั้งหลายตอนที่เพิ่งเกิดมาได้ไหม แม้ว่าในตอนนั้นก็เห็น ได้ยิน ฯลฯ แต่เมื่อยังไม่มีคำที่จะบอกเล่า เพราะยังไม่เข้าใจความหมายของเสียง ต่างๆ ความจำเหตุการณ์ต่างๆ ก็ลบเลือนไป แต่เมื่อโตขึ้นแล้วรู้ความ หมายของเสียง ภูษาต่าง ๆ ซึ่งนอกจากจำสิ่งที่เห็นทางตาแล้วก็ยัง จำเรื่องที่ได้ยินทางหู รวมกันเป็นเรื่องราวนานาประการ โลกของสมมติ บัญญัติจึงเพิ่มขึ้นเป็นวิวัฒนาการที่ไม่จบสิ้น เมื่ออ่านหนังสือเรื่อง หนึ่งเรื่องใดแล้วก็ยังต้องทำเป็นภาพยนตร์ให้ดูให้ได้ยินเสียงด้วย ถ้า พิจารณาเปรียบเทียบก็พอจะเห็นได้ว่า โลกของสมมตินั้นปกปิดสภาพ ของปรมัตถธรรมมากมายเพียงใด เช่น ในขณะที่กำลังดูโทรทัศน์นั้น มีบัญญัติอะไรบ้าง ดูละครเรื่องอะไร ใครแสดงบทอะไร ดูเสมือนว่าผู้ แสดงละครในโทรทัศน์เป็นคนจริง ๆ แต่ละคนและตัวละครเป็นบัญญัติ จันใด เมื่อปรมัตถธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วสืบต่อ กันนั้น ขณะที่รู้ว่าเป็นบุคคลนั้น บุคคลนี้ ก็เป็นการรู้บัญญัติ จันนั้น

สภาพปรমัตถธรรมในชีวิตประจำวันถูกปกปิดด้วยอวิชชาซึ่งไม่รู้ความต่างกันของปรมัตถธรรมและบัญญัติ จึงไม่สามารถรู้ได้ว่าสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ด้วยเหตุนี้การศึกษาเรื่องจิต เจตสิก รูป โดยละเอียดขึ้นๆ จึงทำให้ปัญญาในขั้นของการฟังเจริญขึ้น เป็นสังขารขั้นที่ก่ออุปปรุงแต่งให้เกิดสติระลึกรู้ลักษณะของปรมัตถธรรม ทำให้ละคลายการยึดมั่นในนิमित อนุพยัญชนะ ซึ่งเป็นอาการปรากฏของบัญญัติ

ถ. บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัญญานได้ไหม

สุ. ไม่ได้

ถ. เมื่อก็ฟังแล้วคล้ายๆ กับว่า บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัญญานได้

สุ. ปรมัตถธรรมเท่านั้นเป็นอารมณ์ของสติปัญญา ขณะที่รสเกิดกระทบกับชีวหาปสาท เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้นรู้สทางชีวหาทวาร เริ่มตั้งแต่ปัญจทวาราวชชนจิต ชิวหาวิญญาณ สัมปจิตจันนจิต สันตীরณจิต โวฏฐัพพนจิต ขวนจิต ตทาลัมพนจิต แล้วรดับ จึงไม่มีอุ่งน นั่นคือปรมัตถธรรม แต่เมื่อรวมกันแล้วเป็นผลอุ่งน ขณะนั้นเป็นบัญญัติ ฉะนั้น สติปัญญานจึงเป็นขณะที่ระลึกรู้ลักษณะสภาพธรรมที่เป็นปรมัตถธรรม และพิจารณาสังเกตรู้ว่าสภาพธรรมนั้นๆ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะที่สติปัญญานไม่เกิด ก็จะไม่มีการแยกลักษณะของปรมัตถธรรมออกจากบัญญัติ จึงยังมีความเห็นว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนอยู่ตลอดเวลา

- ถ. เมื่อที่อาจารย์กล่าวว่าบัญญัติรู้ได้ทางมโนทวาร ถ้าจะเจริญสติปัฏฐานทางมโนทวาร ที่ฟังแล้วรู้สึกว่าเป็นอภิมโนทวารของสติปัฏฐานได้
- สุ. ถ้าอย่างนั้นก็เริ่มในขณะนี้เลย กำลังได้ยินเสียง มีบัญญัติใหม่ เสียงเป็นปรมาตมธรรม ขณะที่จิตรู้ความหมายของเสียงนั้น จิตรู้บัญญัติ จิตที่รู้ความหมายของเสียงเป็นจิตที่รู้บัญญัติเป็นวิถีจิตทางมโนทวาร ขณะนั้นจิตเกิดขึ้นนึกเป็นคำๆ สติปัฏฐานก็เกิดขึ้นระลึกว่า ขณะนั้นเป็นจิตประเภทหนึ่งที่กำลังรู้คำ ทีละคำ
- ถ. สติปัฏฐานระลึกภูมิปรมาตมธรรม แต่ไม่ระลึกบัญญัติ ถ้าอย่างนั้นแสดงว่า สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะพ้นจากมโนทวารไม่ได้เลยใช่ไหม คือพอตามอง สภาพที่เห็นเกิดขึ้น มีภวังคจิตเกิดขึ้น แล้วจึงต่อมโนทวาร
- สุ. วิถีจิตทางมโนทวารจะต้องรู้รูปเดียวกันกับที่วิถีจิตทางปัญจทวารรู้ ถ้าชวนจิตทางปัญจทวารเป็นโลภมูลจิต ชวนจิตทางมโนทวารวาระแรก ก็เป็นโลภมูลจิตประเภทเดียวกัน จักขุทวารวิถีจิตกับมโนทวารวิถีจิตเกิดต่อกันเร็วเหลือเกิน อุปมาเหมือนนกที่บินไปเกาะกิ่งไม้ ทันทีที่นกเกาะกิ่งไม้เงาของนกก็ปรากฏที่พื้นดินฉันทะใจ เมื่ออารมณ์ปรากฏทางจักขุทวารแล้วก็ปรากฏต่อทางมโนทวารวิถีจิตทันที หลังจากที่มีภวังคจิตเกิดขึ้นแล้วหลายขณะอย่างรวดเร็วที่สุด จึงทำให้ไม่รู้ว่ามีรูปารมณ์ที่ปรากฏทางตาเป็นแต่เพียงปรมาตมธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อกระทบจักขุปสาทแล้วก็ปรากฏ
- ถ. อย่างทางตาขณะที่เห็น พอเห็นเป็นปากกาก็แสดงว่า คำว่าปากกาเป็นทางมโนทวารแล้ว

ส. ยังไม่ได้คิดถึงคำว่าปากกาก็มีบัญญัติก่อนแล้ว ฉะนั้น บัญญัติจึงไม่ได้หมายความว่าแต่สหทบัญญัติหรือนามบัญญัติ ซึ่งเป็นเสียงหรือเป็นคำ

ถ. พอเห็นแล้วจำได้ นั่นก็บัญญัติแล้วใช่ไหม

ส. ที่ชื่อว่าบัญญัติ เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้น ๆ

ถ. นั่นก็หมายความว่าทุกทวาร ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ต้องผ่านทางมโนทวารด้วยใช่ไหม

ส. อารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์นั้นจิตรู้ได้ ๒ ทวาร คือ จักขุทวารวิธิจิตรูรูปารมณ์แล้ว มโนทวารวิธิจิตรูรูปารมณ์นั้น ต่อเมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ จิตก็รู้ได้ ๒ ทวาร คือ เมื่อวิธิจิตทางทวารนั้นๆ รู้อารมณ์นั้นๆ แล้ว วิธิจิตทางมโนทวารก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ สืบต่อทางทวารนั้นๆ เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว โดยนัยเดียวกัน

ถ. สมมติว่าเราลิ้มรสเปรี้ยว ขณะที่เปรี้ยวก็เป็นบัญญัติแล้ว ใช่ไหม

ส. อะไรเปรี้ยว

ถ. สมมติว่ารับประทานส้มเปรี้ยว

ส. รสเปรี้ยวเป็นปรมาณธรรม คิดนึกว่าส้มเปรี้ยวเป็นบัญญัติ คำเป็นสหทบัญญัติ ขณะตั้งชื่อเรียกชื่อเป็นนามบัญญัติ ถ้าไม่มีเสียง ไม่มีคำ ไม่มีความหมาย เรื่องราวต่างๆ ก็จะไม่มากมายอย่างที่เป็นอย่างอยู่เลย แต่เมื่อเสียงเป็นอารมณ์แก่จิตทางโสททวารวิธิจิตแล้ว ก็เป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดสืบต่อทางมโนทวาร

วิธีจิตด้วย (เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว) สัญญาที่จำหมายรู้เสียงต่าง ๆ ทำให้นึกถึงคำต่าง ๆ ชื่อต่าง ๆ

ข้อความในธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ พระบาลีแสดงนิทเทศ อริยจนทุกะ ข้อ ๘๔๑ มีข้อความว่า **อริยจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อ เป็นไฉน**

อริยจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อเป็นไฉน คือการกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อ การเรียกชื่อของธรรมนั้นๆ อันใด สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า อริยจนธรรม คือธรรมเป็นชื่อ (ทุกอย่างเป็นชื่อทั้งนั้น ดินสอ ปากกา โต๊ะ เก้าอี้ ฯลฯ)

ธรรมทั้งหมดแล ชื่อว่า **อริยจนปถธรรม** คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ

ถ้าไม่มีสภาพธรรมชื่อก็ไม่มี แต่เมื่อมีสภาพธรรมแล้วที่ไม่มีชื่อมีไหม

ข้อความในอัฐฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์มีว่า ธรรมทั้งหมดแลชื่อว่า อริยจนปถธรรม คือธรรมเป็นเหตุของชื่อ ถ้าเข้าไปในป่ามีต้นไม้หลายชนิดก็จะมีผู้ถามว่านี่ต้นอะไร บางคนรู้จักชื่อก็บอกว่า ต้นกระถิน ต้นมะม่วง ต้นตะเคียน แม้ต้นไม้ไม่มีชื่อก็ยังบอกว่าต้นไม้ไม่มีชื่อ หรือบอกว่าต้นไม้ไม่รู้จักชื่อ ฉะนั้น ทุกอย่างจึงมีชื่อที่จะให้รู้ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีธรรมใดๆ เลยที่จะไม่เป็นเหตุของชื่อ

ข้อความต่อไปมีว่า คำว่า “**ธรรมทั้งหมดแลชื่อว่าอริยจนปถธรรม**” คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่าธรรมที่ไม่เป็นเหตุของชื่อหาไม่มี

ธรรมเอกย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้งหมด ธรรมทั้งหมดก็
ประมวลเข้าในธรรมเอก ประมวลเข้าอย่างไร อธิบายว่านามบัญญัตินี้
ชื่อว่า เป็นธรรมเอก ธรรมเอกนั้นย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้ง ๔ ภูมิ
ทั้งสิ้น ทั้งสัตว์ทั้งสังขารชื่อว่าพ้นไปจากนามหามีไม่

ถ้าไม่มีชื่อก็ไม่สะดวกที่จะทำให้เข้าใจกันได้ ฉะนั้น แม้ว่าจะเป็น
ปรมาตมธรรม เป็นสภาพธรรมแต่ก็ยังไม่พ้นจากชื่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาค
ทรงบัญญัติตามลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

ชั้นบัญญัติ	๕
อายตนะบัญญัติ	๑๒
ธาตุบัญญัติ	๑๘
สังขยบัญญัติ	๔
อิทธิยบัญญัติ	๒๒

บุคคลบัญญัติหลายจำพวก

นี้ก็แสดงให้เห็นว่า แม้พระธรรมที่ทรงแสดงก็ไม่พ้นไปจากชื่อนามบัญญัติต่างๆ

นิรุตติ^๑ การพูด คือ การกล่าวอรรถออกโดยทางอักขระชื่อว่า
นิรุตติ

พยัญชนะ นามที่ชื่อว่า พยัญชนะ (คำ) เพราะอรรถว่า ประกาศ
อรรถ

๑ อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวินิฉายกถา ปริญญะที่ ๘

อภิลाप เสียง ที่ชื่อว่า อภิลाप เพราะอรรถว่าเป็นเสียงที่บุคคลพูด คือ ลำดับแห่งการประชุมของอักษรที่เป็นไปตามเสียง

ก็**บัญญัติ**นั้นมียอยู่ ๒ อย่าง คือ ปณฺญาปิยตฺตาปณฺณตฺติ (การแต่งตั้งเพราะต้องการรู้ความหมาย) ๑ ปณฺญาปนโตปณฺณตฺติ (การแต่งตั้งโดยให้รู้อรรถตามเสียง) ๑

บัญญัติทั้งหลายมีประการต่างๆ ดังนี้

สันตानบัญญัติ บัญญัติที่เทียบอาการ คือ ความเปลี่ยนแปลงสืบต่อของภูตนั้นๆ คือบัญญัติว่า แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น

สมุหบัญญัติ บัญญัติที่หมายถึงอาการ คือ การประชุมแห่งสัมภาระ เช่น บัญญัติว่า รถ เกวียน เป็นต้น

สมมติบัญญัติ บัญญัติเป็นต้นว่า บุรุษ บุคคล หมายถึงชั้นรบัญจะ

ทิสบัญญัติ บัญญัติทิศ หมายถึง ความหมุนเวียนของพระจันทร์ มีทิศตะวันออก เป็นต้น

กาลบัญญัติ บัญญัติกาลเวลา เช่น เวลาเช้า เป็นต้น

มาสาทิบัญญัติ บัญญัติเดือน ฤดู และชื่อเดือน มีวิสาขมาส เป็นต้น

อาภาสบัญญัติ บัญญัติหลุม ถ้ำ หมายถึง อาการที่มหาภูตรูปไม่จรดถึงกัน

นิमितตบัญญัติ บัญญัติกสิณนิमित หมายถึง ภูตนิมิตนั้นๆ และอาการพิเศษที่สืบเนื่องกันของภาวานา

ก็บัญญัติที่มีความแตกต่างกันดังที่กล่าวมาแล้วด้วยประการอย่างนี้ แม้จะไม่มีอยู่โดยปรมาตม์ก็เป็นอารมณ์แห่งจิตตูปาทาโดยอาการ คือ เงามของอรรถ (ส่วนเปรียบของปรมาตม์) ถูกกำหนดหมายโดยอาการนั้นๆ เพราะเทียบเคียง คือเปรียบเทียบ ได้แก่ ทำอาการสัจฐานเป็นต้นนั้นๆ ให้เป็นเหตุกล่าวกัน เข้าใจกัน เรียกร้องกัน ให้รู้ความหมายกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าบัญญัติ

โลภมูลจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น แม้ว่าจะเป็นโลภมูลจิตซึ่งไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด คือ เป็นโลภมูลจิตที่ภวจิตตวิปยุตต์ ก็ไม่ใช่ว่ายินดีพอใจแต่เฉพาะปรมาตมธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเท่านั้น แต่ยังยินดีพอใจตลอดไป จนกระทั่งบัญญัติต่างๆ ทั้งนิमित อนุพยัญชนะ ชื่อต่างๆ และเรื่องราวต่างๆ ด้วย

ฉะนั้น ในขณะที่ถ้าสอบถามกันก็ตอบได้แล้วว่า ส่วนมากในชีวิตประจำวันนั้นมีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์จนกระทั่งปิดบังไม่ให้รู้ลักษณะของปรมาตมธรรมตามความเป็นจริง

- ถ. ที่ว่าองุ่นหรือภาพองุ่น เวลาเราไปแตะต้องมัน อ่อนแข็งอย่างนี้เป็นปรมาตม์ รสขององุ่นเป็นปรมาตม์ หลายๆ อย่างรวมกันก็เป็นองุ่นจริงๆ ที่เรียกว่าบัญญัติ เพราะฉะนั้นบัญญัติก็เป็นของจริง
- สุ. รูป รส เกิดแล้วก็ดับไป เพราะว่ามีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิต รูปสี่ที่เห็นว่าเป็นองุ่นก็เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว รูปมีอายุเพียงแค่ ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น จะมีองุ่นไหม
- ถ. มีในความจำ

- ส. ฉะนั้น ก็เป็นบัญญัติว่าสิ่งนั้นเป็นองุ่น แต่ความจริงสิ่งนั้นคือ
รสที่เกิดแล้วดับ สิ่งนั้นคือแข็งที่เกิดแล้วดับ
- ถ. บัญญัติก็มาจากปรมาต্মหลาย ๆ อย่างมารวมกันเป็นกลุ่มก้อน
- ส. เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดดับของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่รวมกัน
ก็ยึดถืออาการที่ปรากฏรวมกันนั้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด
- ถ. บัญญัติไม่ใช่ของจริงหรือ บัญญัติก็มาจากปรมาต্মหลาย ๆ อย่าง
อ่อน แข็ง เย็น ร้อน สี กลิ่น รส รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นวัตถุ
มีสื่อนั้น สัตฐานอย่างนั้น หรือว่ามีรูปร่างสัณฐานอย่างนั้น
ก็เป็นบุคคลนั้น บัญญัติก็มาจากปรมาต্ম
- ส. ที่จะรู้ได้ว่าบัญญัติไม่ใช่ปรมาตมธรรมนั้น จะต้องแยกปรมาตม-
ธรรมที่เกิดรวมกันออกเป็นปรมาตมธรรมแต่ละลักษณะที่ปรากฏ
แต่ละทวาร และต้องประจักษ์การเกิดดับของรูปที่ปรากฏแต่ละ
ทวาร สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิตแล้วก็ดับ รูปที่
เกิดมาชั่ว ๑๗ ขณะจิตนั้น ยังไม่ทันยืนหรือเดิน หรือทำอะไรทั้ง
นั้น เพราะที่ยกมือขึ้นก็เกิน ๑๗ ขณะจิตแล้ว ฉะนั้น ที่เห็นเป็น
คนเดิน หรือเห็นเป็นคนยกมือ ก็แสดงให้เห็นว่า รูปดับแล้วเกิด
สืบต่อ ปรากฏทั้งทางจักขุทวารวิถี และมโนทวารวิถีหลายวาระ
โดยมีภวังค์คั่นจนปรากฏเป็นคนกำลังเดินหรือกำลังยกมือ แต่
ตามความเป็นจริง ๑๗ ขณะจิตนั้นเร็วมาก ซึ่งพิจารณาเข้าใจ
ตามได้ว่า รูปที่ปรากฏทางตาซึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะจิตนั้น ต้องดับ
ก่อนที่จะได้ยินเสียง ทั้งๆ ที่ปรากฏเสมือนว่าทั้งได้ยินและทั้ง
เห็นด้วยนั้น แต่ระหว่างจิตได้ยินกับจิตเห็นนั้นก็ห่างกันเกิน
กว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ซึ่ง
มีอายุ ๑๗ ขณะ จิตเห็นต้องดับไปก่อนจิตได้ยินจึงเกิดขึ้นได้

ฉะนั้น ที่ปรากฏเสมือนทั้งได้ยินและเห็นด้วยนั้น ก็เพราะรูปเกิดดับปรากฏสืบต่อทั้งทางจักขุทวารวิถิ และมโนทวารวิถิมากมายโดยมีภวังค์คั่น จนกระทั่งปรากฏเป็นคนกำลังเดิน หรือว่ากำลังยกมือ และกำลังเคลื่อนไหว เป็นต้น แต่เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม จึงยึดถือโดยบัญญัติสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นคนบ้าง เป็นหญิงบ้าง ชายบ้าง วัตถุสิ่งนั้นสิ่งนี้บ้าง แต่ควรระลึกว่าตั้งแต่เริ่มศึกษาปรมัตถธรรมนั้นรู้ว่า ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริงซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่วัตถุสิ่งใด ๆ ธรรมที่เป็นสัจจธรรมนั้นต้องเป็นความจริงตั้งแต่ต้นไปจนตลอด จนกว่าจะอบรมเจริญปัญญาขึ้นถึงขั้นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมตามที่ชินหูและพูดตามว่า ปรมัตถธรรมเป็นสิ่งที่มีความจริง แต่ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน รสมีจริง แข็งมีจริง บัญญัติรสและแข็งนั้นว่าองุ่น แต่สิ่งที่มีความจริงคือรูปเกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะฉะนั้น จึงไม่มีองุ่น ไม่มีสัตว์บุคคล มีแต่เพียงรูปธรรมและนามธรรมซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว

ปรมัตถธรรมเป็นปรมัตถธรรม ไม่ใช่บัญญัติ การศึกษาและการปฏิบัติธรรมจะต้องตรงตามที่ได้ศึกษาแม้ในตอนต้น และต้องตรงต่อลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เช่น ตามที่ศึกษาว่าปรมัตถธรรมเป็นอนัตตานั้น ก็จะต้องเข้าถึงอรรถของปรมัตถธรรมทั้งขั้นของการฟัง การพิจารณา การอบรมเจริญปัญญาจนประจักษ์แจ้งความจริงตามที่ได้ศึกษาแล้วด้วย

- ถ. เมื่อก็ที่คุณผู้ฟังถามว่า บัญญัติก็เป็นของจริงใช่ไหม ถ้าจะพูดว่า ของจริงที่ท่านแยกไว้ว่าเป็นปรมัตถสัจจะ และสมมติสัจจะ บัญญัติจะเป็นสมมติสัจจะได้อย่างไร

ส. ได้ แต่บัญญัติไม่ใช่ปรมาตม์ อย่างชื้อองุ่น ชื้อองุ่นไม่มีรสอะไร
ทั้งนั้น แต่รสเป็นสภาพธรรมที่มีจริง และบัญญัติรสนั้นว่าเป็น
องุ่น

โลภมูลจิตที่ปฏิสนธิวิปยุตต์นั้น นอกจากจะพอใจในรูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และพอใจบัญญัติในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังพอใจ
ในมิจฉาสมาธิได้ เช่น ผู้ที่พอใจในการบริหารร่างกาย รู้ว่าถ้าฝึกแบบ
โยคะโดยให้จิตตั้งมั่น จดจ้องที่ลมหายใจ จะทำให้ร่างกายแข็งแรง
ในขณะนั้นเป็นการทำสมาธิประเภทหนึ่ง ซึ่งเมื่อไม่ใช่กุศลจิตก็จะต้อง
เป็นโลภมูลจิต ซึ่งเป็นมิจฉาสมาธิ แต่ผู้นั้นไม่ได้เห็นผิดว่านี่เป็น
หนทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม ขณะนั้นเป็นแต่เพียงความพอใจ
ที่จะทำสมาธิ และรู้ว่าในขณะนั้นมีความต้องการสมาธิเพื่อประโยชน์
แก่สุขภาพร่างกาย ไม่ใช่เห็นผิดโดยยึดถือว่าต้องทำอย่างนี้เสียก่อน
แล้วภายหลังจึงมาพิจารณานามธรรมและรูปธรรม จะได้เร็วขึ้น ซึ่ง
ถ้าเข้าใจอย่างนั้นก็ไม่เข้าใจลักษณะของสัมมาสติ ไม่รู้ว่าสัมมาสติเป็น
อนัตตา เพราะไม่ใช่ทำให้ไปทำมิจฉาสมาธิก่อน แล้วจะได้มาก็ก่อให้เกิด
ปัญญาสามารถที่จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ แต่การที่
สติจะเป็นสัมมาสติเป็นมัคค์ ๑ ในมัคค์มีองค์ ๘ ได้ก็ต่อเมื่อมีสมาธิ
ปฏิสนธิ ความเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ซึ่งเป็น
อารมณ์ที่สติจะต้องระลึกโดยถูกต้องและละเอียดขึ้น เป็นสังขารขันธ์
ปรุงแต่งให้สติเกิด ระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง
เช่น ทางตาที่กำลังเห็น ก็จะมีรู้ได้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะ
ใดเป็นปรมาตม์ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น ไม่ว่าจะดูโทรทัศน์หรือดูกีฬาอะไรก็ตามแต่ จะอ่านหนังสือ จะดูภาพเขียน ก็จะมีรู้ได้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะใดเป็นปรมาตม เพราะมีฉะนั้นแล้ว อาจจะคิดว่าเรื่องในโทรทัศน์เป็นบัญญัติ แต่ขณะที่ไม่ใช่เรื่องในโทรทัศน์นั้นไม่ใช่บัญญัติ แต่ความจริงแล้วทั้งเรื่องในโทรทัศน์และไม่ใช่ในโทรทัศน์ก็เป็นบัญญัติทั้งนั้น แม้แต่ชื่อของทุกท่านก็เป็นนามบัญญัติ เป็นคำที่ตั้งขึ้นเพื่อให้รู้ว่าหมายความว่าจิต เจตสิก รูปใดที่เกิดรวมกัน ที่สมมติขึ้นเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้

มิจจาสมาธิที่เป็นโลภมูลจิตทวิวิตติกัตตวิปปยุตต์ต่างกับโลภมูลจิตทวิวิตติกัตตสัมปยุตต์ ซึ่งเข้าใจว่ามิจจาสมาธินั้นเป็นทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม มิจจาสมาธิมีทั่วไปในทุกประเทศ เพราะการทำสมาธิขณะใดก็ตามที่ไม่ใช่กุศลญาณสัมปยุตต์ คือไม่ประกอบด้วยปัญญา ขณะนั้นก็ต้องเป็นมิจจาสมาธิ ถ้าใครเข้าใจว่ามิจจาสมาธิเป็นหนทางที่จะทำให้สติระลึกลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้เร็วขึ้นก็เข้าใจผิด เพราะสัมมาสติจะระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง ก็เมื่อเข้าใจลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏเสียก่อน แต่ไม่ใช่โดยอาศัยการทำมิจจาสมาธิเสียก่อน

ถ. ในลักษณะที่จิตตกจะบอกว่าสมาธิเป็นเหตุใกล้ของวิปัสสนา

สุ. หมายถึงสมาธิอะไร

ถ. ก็คงจะเป็นสัมมาสมาธิ จึงจะเป็นเหตุใกล้

สุ. ต้องเป็นสัมมาสมาธิที่เกิดร่วมกับสัมมาสติ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ และสัมมาวายามะ

บัญญัติอารมณ์ เป็นอารมณ์ของจิตในชีวิตประจำวัน ในขณะที่จิตไม่มีปรมาตมธรรมเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น ลองคิดว่าวันหนึ่งๆ จะมีบัญญัติเป็นอารมณ์มากไหม ทางตาที่กำลังเห็นก็มีเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหูที่ได้ยินก็มีเรื่องของเสียงที่ได้ยิน ทางจมูกที่ได้กลิ่นก็มีเรื่องของกลิ่น ทางลิ้นที่ลิ้มรสก็มีเรื่องของรส ทางกายที่กระทบสัมผัสก็มีเรื่องของโผฏฐัพพารมณ์ ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิดขึ้นทางใจนั้นรู้ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ และคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ของอารมณ์เหล่านั้น จะมีอารมณ์อื่นอีกไหม ในวันหนึ่งๆ นอกจากปรมาตมอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ ในวันหนึ่งๆ ทั้งชาตินี้ ชาติก่อน ชาติหน้า ทุกภูมิ ทุกโลกจะมีอารมณ์อื่นนอกจากปรมาตมอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ได้ไหม ไม่ได้ เพราะว่าอารมณ์มี ๖ เท่านั้น และในอารมณ์ ๖ นี้ นอกจากปรมาตมธรรมแล้วก็เป็นบัญญัติ ฉะนั้น จึงไม่มีอารมณ์อื่นอีก

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็นอารมณ์หรือเปล่า

ชีวิตประจำวันของทุกสัตว์บุคคลนั้น เมื่อจักขุทวารวิถิจิตดับหมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตก็มีปรมาตมอารมณ์เดียวกับทางจักขุทวารวิถิจิตที่เพ่งดับไปวาระ ๑ และเมื่อภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตที่เกิดขึ้นก็ถึงรูปร่างสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏ เพราะสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นรูปประเภทหนึ่งซึ่งเกิดกับธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เอาสีออกจากธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ได้ไหม ไม่ได้เลย เพราะที่ได้ก็ตามที่มีมหาภูตรูป ๔ ที่นั้นต้องมีรูปสี (วัณณะ) กลิ่น รส โอชา รวมอยู่ด้วยแยกกันไม่ได้เลย เมื่อเอาสีออกไปจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีจึงปรากฏให้เห็นทางตา และสัญญาจำหมายเป็นรูปร่างสัณฐานให้รู้บัญญัติว่า สิ่งนี้

ปรากฏให้เห็นนั้นเป็นอะไร ถ้าไม่มีสียเลย เอาสีออกจากมหาภูตรูปหมด จะเห็นเป็นคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของต่าง ๆ ได้ไหม แม้จิตก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ ทางตาไม่ได้เลย เพราะไม่มีสิ่งที่กระทบจักขุปสาท

ฉะนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็นอารมณ์ หรือเปล่า ต้องมีการฟังพระธรรมนั้นต้องพิจารณาเหตุผลของสภาพ ธรรมประกอบกันด้วย อารมณ์มี ๒ อย่าง คือ **ปรมาัตถธรรม** และ **บัญญัติ** ขณะที่ไม่มีปรมาัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นต้องมีบัญญัติ เป็นอารมณ์ ที่กล่าวย่อๆ ก็เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกลักษณะของ สภาพธรรมที่กำลังปรากฏให้ถูกต้องว่า ในขณะที่มีสิ่งที่กำลังปรากฏ ทางตาเป็นสีสนั่นขณะต่างๆ นั้น เมื่อสีแยกจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีที่เกิดขึ้นกับมหาภูตรูปจึงปรากฏให้เห็นเป็นบัญญัติต่างๆ ขึ้น เมื่อสติปัญญา เกิดก็แยกระลึกพิจารณาสังเกตรู้ได้ถูกต้องว่า สิ่งที่กำลังปรากฏ เป็นสีสนั่นต่างๆ นั้นเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่ปรากฏทางตา และขณะที่ รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นอะไร ก็เป็นวิถิจิตที่รู้ทางมโนทวาร

เมื่อได้ศึกษาเข้าใจแล้วก็จะเห็นได้ว่า ในชีวิตประจำวันของทุก สัตว์บุคคลนั้น บางขณะจิตมีปรมาัตถธรรมเป็นอารมณ์ และบางขณะ ก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์สลับต่อกัน เช่น ทางตาก็มองไม่เห็นแต่จักขุทวาร วิถิจิตซึ่งมีแต่สีเป็นอารมณ์เท่านั้น เมื่อจักขุทวารวิถิจิตดับหมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตก็เกิดขึ้นรับรู้สีต่อจากจักขุทวาร วิถี เมื่อมโนทวารวิถิจิตวาระแรกดับหมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตวาระต่อไปก็เกิดขึ้น มีบัญญัติเป็นอารมณ์ มิฉะนั้น แล้วจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ถ้าไม่รู้บัญญัติว่าเป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็น อาหาร เป็นถ้วย เป็นจาน เป็นช้อน ฯลฯ ก็จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้เลย สัตว์ ดิรัจฉานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ไหม ต้องมีเหมือนกัน ถ้าไม่มีบัญญัติ

เป็นอารมณ์ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ย่อมมีชีวิตอยู่ไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าจะไรเป็นอาหาร อะไรไม่ใช่อาหาร

ผู้ที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลาย พระอนาคามีบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระโสดาบันบุคคล และปุถุชน ต่างกันอย่างใดหรือไม่ต่างกันเลย ผู้ที่เป็นพระอริยเจ้ากับผู้ที่ป็นปุถุชนต่างกันที่บัญญัติ ปุถุชนที่ไม่รู้เรื่องปรมัตถธรรมเลยก็ยึดถือว่าบัญญัติเป็นสิ่งที่จริง แต่ผู้ที่รู้แจ้งอริยสัจธรรมแล้วรู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา สภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจไม่เที่ยง และบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรม ที่ชื่อว่าบัญญัตินั้นเพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิก ขณะรู้ความหมาย หรืออรรถของสิ่งที่ปรากฏ ถ้าไม่มีจิต เจตสิก มีบัญญัติได้ไหม สภาพธรรมเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ตามเหตุผล ถ้าไม่มีจิต เจตสิก จะมีบัญญัติไม่ได้ ถ้ามีแต่รูปธรรมเท่านั้นไม่มีนามธรรมเลย ไม่มีจิต เจตสิกเลย จะมีบัญญัติไหม ไม่มี เพราะว่ารูปไม่ใช่สภาพที่รู้ อารมณ์ จิตและเจตสิกเป็นสภาพที่รู้อารมณ์ ถ้าจิตและเจตสิกไม่เกิดก็ไม่มีการรับรู้บัญญัติ การมีบัญญัติเป็นอารมณ์ของผู้ที่เป็นพระอริยบุคคล กับผู้ที่ไม่ใช่พระอริยบุคคลนั้น ต่างกันที่ผู้ที่ไม่ใช่พระอริยบุคคลยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่จริง แต่ผู้ที่เป็นอริยบุคคลรู้ว่าจิตขณะใดมีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ และจิตขณะใดมีบัญญัติเป็นอารมณ์

ขณะใดที่จิตรับรู้บัญญัติ คือกำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้นเป็นมิจฉาทิภูฏฐิหรือเปล่า แล้วแต่ประเภทของจิตที่กำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์ พระอริยบุคคลทั้งหลายมีบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่พระอริยบุคคลทั้งหลายไม่มีมิจฉาทิภูฏฐิ เพราะพระอริยบุคคลทั้งหลายดับ

ทิวจิตเจตสิกเป็นสมุจเฉท ถ้าไม่พิจารณาโดยละเอียดก็จะไม่รู้ว่ามีโลก
มูลจิตทิวจิตคตสัมปยุตต์กับโลกมูลจิตทิวจิตคตวิปยุตต์ต่างกันอย่างไร
โลกมูลจิตทิวจิตคตวิปยุตต์ยินดีพอใจในอารมณ์ทุกอย่าง พอใจสิ่งที่
ปรากฏทางตา พอใจเสียงที่ปรากฏทางหู และบัญญัติของเสียงที่ได้ยิน
ทางหูด้วย ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยนัยเดียวกันเป็นชีวิต
ปกติประจำวัน ขณะที่ไม่มีใครมีความคิดเห็นผิดในเรื่องสภาพธรรม ขณะ
นั้นไม่ใช่โลกมูลจิตทิวจิตคตสัมปยุตต์

พระโสธาบันบุคคละและพระสททาคามิบุคคละ มีโลกมูลจิตทิวจิต-
คตวิปยุตต์ ซึ่งเป็นไปในอารมณ์ทั้ง ๖ พระอนาคามีบุคคละมีโลกมูลจิต
ทิวจิตคตวิปยุตต์ในธัมมมารมณ เพราะดับความยินดีพอใจในรูป เสียง
กลิ่น รส โสภณูปพารมณ ซึ่งเป็นกามอารมณ์เป็นสมุจเฉท ส่วนพระ
อรหันต์นั้น แม้จะมีอารมณ์ ๖ แต่ก็ไม่มีทั้งกุศลธรรมและอกุศลธรรม
ใดๆ ทั้งสิ้น เพราะพระอรหันต์ดับกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมดเป็น
สมุจเฉท ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น ถึงแม้จะรู้ลักษณะของอารมณ์
ตามความเป็นจริงว่า ขณะใดเป็นปรมัตถธรรม ขณะใดเป็นบัญญัติ
แม้กระนั้น เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสหมด จึงยังมีปัจจัยที่จะให้เป็นสุข เป็น
ทุกข์ ยินดี ยินร้ายไปตามปรมัตถอารมณ์และบัญญัติอารมณ์ตามขั้น
ของบุคคลนั้นๆ

ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาโดยละเอียดว่า ขณะใดเป็นมิจฉา-
ทิวจิต ขณะที่ยึดมั่นในบัญญัติต่างๆ ด้วยความเห็นผิดว่า สิ่งที่ไม่ใช่
ปรมัตถธรรมนั้นมีจริง ในขณะนั้นเป็นสัkkายาทิวจิต เมื่อบัญญัติไม่ใช่
ปรมัตถธรรม แต่เห็นผิด ยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่เป็นตัวตนจริงๆ
เป็นสัตว์บุคคล เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ จริงๆ จึงเป็นความเห็นผิด เป็น
สัkkายาทิวจิต เมื่อสัkkายาทิวจิตยังไม่ดับเป็นสมุจเฉท ก็ย่อมจะเป็น

ปัจจัยให้เกิดความเห็นผิดประการต่างๆ เพิ่มขึ้นอีก เช่น เห็นว่ากรรมไม่มี ผลของกรรมไม่มี เห็นว่ามีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงสร้างโลก และสัตว์บุคคลทั้งหลายทั้งปวง เมื่อไม่รู้ปัจจัยที่ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ทำให้เกิดความเห็นผิดต่างๆ แต่ในขณะที่จิตตามที่ตั้งมโนบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้นไม่ใช่มีมิจฉาทิภูฏิกุทุกครั้ง เพราะมิจฉาทิภูฏิต้องเป็นขณะที่ยึดมั่นในความเห็นผิดต่างๆ

บัญญัติเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ไหม ได้ เป็นอยู่เป็นประจำ โลภมูลจิตเกิดพอใจในบัญญัติ โทสมูลจิตเกิดไม่พอใจในบัญญัติ เช่น ไม่พอใจคนนั้น ไม่พอใจคนนี้ ในขณะที่นั้นมีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นอกุศลประเภทใดก็ตาม

บัญญัติเป็นอารมณ์ของกุศลจิตได้ไหม ได้ เพราะชีวิตตามความเป็นจริงเป็นอย่างไร ก็ต้องเป็นอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างไม่ได้เลย ในขณะที่ให้ทาน ถ้าไม่รู้ว่าจะให้นั่นเป็นอะไร กุศลจิตก็เกิดไม่ได้ ในขณะที่วิริตฺตทุจฺจิตฺตภาสํ ถ้าไม่รู้ว่าจะสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ก็จะมีการวิริตฺตทุจฺจิตฺตไม่ได้ ในขณะที่อบรมเจริญความสงบของจิตซึ่งเป็นสมถภาวนา มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ไหม บางท่านอาจจะคิดว่ายังไม่ได้ศึกษาเรื่องของสมถภาวนาหรืออารมณ์ของสมถภาวนาโดยละเอียด จึงตอบไม่ได้ แต่ถ้าไม่ลืมนามจริงที่ว่า ขณะใดที่ไม่มีปรมาตมธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ก็พอที่จะรู้ได้ว่าแม้สมถภาวนาก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ด้วย นอกจากสติปัฏฐานและปัญจทวารวิถิจิตแล้ว จิตขณะอื่นย่อมมีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ การที่จะรู้ว่ามีสภาพธรรมใดเป็นปรมาตมธรรมนั้นต้องอาศัยการอบรมเจริญสติปัฏฐานเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ถ้าขณะใด

สติปัญฐานไม่เกิด ขณะนั้นก็ไม่มีการศึกษาสังเกตรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นปรมาตถธรรม ฉะนั้น ชีวิตปกติประจำวันจึงมีปรมาตถธรรมเป็นอารมณ์บ้าง มีบัญญัติเป็นอารมณ์บ้าง

การอบรมเจริญสติปัญฐานเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการอบรมเจริญปัญญารู้สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ถ. สติปัญฐานไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ถูกหรือผิด

ส. ถูก

ถ. เจริญสติปัญฐานโดยพยายามไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ ถูกหรือผิด

ส. ผิด เพราะว่าไม่ใช่ชีวิตตามความเป็นจริง ใครจะยับยั้งไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ได้ แต่ปัญญาจะอบรมเจริญขึ้นจนสามารถรู้ได้ว่า ขณะที่ มีบัญญัติเป็นอารมณ์นั้น คือจิตซึ่งเป็นนามธรรมกำลังรู้บัญญัติ มิฉะนั้นจะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อบรมเจริญสติปัญฐานจึงไม่ใช่พยายามที่จะไม่คิดอะไรเลย หรือพยายามที่จะไม่รู้ว่ามีสิ่งที่ปรากฏทางตาที่ เคยเห็น ที่เคยรู้ตามปกตินั้นเป็นอะไร ถ้าพยายามทำอย่างนั้น ก็จะไม่สามารถรู้ลักษณะของนามธรรมจริงๆ ว่า ขณะที่กำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์นั้นก็เป็นนามธรรม คือ จิตและเจตสิกเกิดขึ้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้น สติปัญฐานระลึก ศึกษา พิจารณา สังเกตว่าขณะที่คิดนึกขณะนั้นเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ ไม่ใช่ตัวตน สัตว์บุคคล และรู้สภาพที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลายว่ายับยั้งจิตไม่ให้เกิดขึ้น นึกคิดเรื่องราวต่างๆ ไม่ได้ ฉะนั้น ปัญญาจึงจะต้องรู้ทั่วในลักษณะของนามธรรมต่างๆ ที่มีอารมณ์ต่างๆ ทั้งทางตา ทาง

หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงจะหมดความสงสัยในลักษณะของนามธรรมได้ แต่ถ้าไปกันไว้ไม่ให้รู้บัญญัติ ไม่ให้คิดนึกก็ไม่ใช้การอบรมเจริญปัญญา เพราะไม่มีใครจะห้ามการเกิดขึ้นเป็นไปของสภาพธรรมทั้งหลายในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริงได้ แต่เพราะความไม่รู้ จึงทำให้เข้าใจว่าจะพยายามไม่ให้จิตคิดนึก หรือจะพยายามไม่ให้รู้บัญญัติของสิ่งที่ปรากฏ

เพราะฉะนั้นจึงพิจารณาจากหนทางปฏิบัติได้ว่า หนทางปฏิบัติใดไม่ใช้การอบรมเจริญปัญญาที่ศึกษาสังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม แต่พยายามทำให้ผิดปกติจากชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง หนทางนั้นก็**เป็นมิจฉามัคค์** คือ เป็นมิจฉาทิฎฐิ มิจฉาสังกับปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ ไม่ใช่ **สัมมามัคค์** ซึ่งเป็นการอบรมเจริญสติปัฏฐาน อบรมเจริญวิปัสสนา

การไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และไม่รู้เหตุและผลของสภาพธรรมนั้นๆ ตามความเป็นจริง ทำให้เข้าใจผิดยึดมั่น เห็นผิด และพอใจแสวงหาหนทางปฏิบัติที่ผิดด้วยความไม่รู้ แม้ในขณะที่เห็นสีต่างๆ สิ่งต่างๆ ในสังยุตตนิกาย มหาวรรคมัคคสังยุตต์ พราหมณสูตร ข้อ ๑๒ มีข้อความโดยย่อว่า สาวตถีนิทาน (คือ เรื่องนี้เกิดที่พระนครสาวตถิ)

ครั้งนั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์นั่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวตถิ ได้เห็นชาณฺสุโสณิพราหมณ์ออกจากกรุงสาวตถิด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วน ได้ยินว่าม้าที่เทียมเป็นม้าขาวเครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว ด้ามประตกขาว รมขาว ผ้าโพกขาว ผ้านุ่งขาว รองเท้าขาว พัดวาลวิชนีที่ด้าม

พดกัขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้วพูดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยาน
ประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ

(เพียงเห็นสีขาาก็เข้าใจผิดได้เมื่อไม่รู้สภาพธรรม ไม่รู้หนทางที่
จะประจักษ์แจ้งในสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน ก็แสวงหาหนทางอื่นแล้วก็เข้าใจ
ผิดว่ายานที่มีสีขาว่าเป็นยานที่ประเสริฐ)

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว เวลา
ปัจฉาภัตรกลับจากบิณฑบาต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
ได้กราบทูลเล่าเรื่องที่เห็นชาณฺโสโสณิพราหมณ์ให้พระผู้มีพระภาคฟัง
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอริยมัคค์มีองค์ ๘ ว่า เป็นสภาพธรรมที่ดับ
กิเลส ไม่ใช่รถขาวและทุกอย่างขาว แล้วได้ตรัสสถาปนาประพันธ์ต่อไป
อีกว่า

อริยมัคคญาณนั้นมีธรรม คือ ศรัทธากับปัญญาเป็นเอก
มี**ศรัทธา**เป็นทูป มี**hiri**เป็นงอน มี**ใจ**เป็นเชือกชัก มี**สติ**เป็นสารถิผู้
ควบคุม รถนี้มี**ศีล**เป็นเครื่องประดับ มี**มาน**เป็นเพลลา มี**ความเพียร**
เป็นล้อ มี**อุเบกขา**และ**สมาธิ**เป็นทูป มี**ความไม่**อยากได้เป็นประทุน
กุลบุตรใดมีความ**ไม่**พยาบาท **ความไม่**เบียดเบียนและ**วิเวก**เป็น
อาวุธ มีความ**อดทน**เป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความ
เกษมจากโยคะ พรหมยานอันยอดเยี่ยมนี้เกิดแล้วในตนของบุคคล
เหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมออกไปจากโลกโดยความ
แน่ใจว่ามีชัยชนะโดยแท้

(แสดงให้เห็นว่า รถสีขาวและเครื่องประดับขาวหมดไม่ใช่
อริยยาน)

ในอรรถกถาพราหมณสูตร มีข้อความว่า ชาณุสโสณีพราหมณ์ ย่อมกระทำประทักษิณนคร ๖ เดือนครั้งหนึ่ง โดยมีคนประกาศไปล่วงหน้าว่า แต่นี้ไปพราหมณ์นั้นจะกระทำประทักษิณนครโดยวันทั้งหลายประมาณเท่านี้ ชนเหล่าใดฟังการประกาศนั้นแล้วกำลังออกไปจากพระนคร ชนเหล่านั้นจะยังไม่หลีกไป (พอได้ข่าวว่าชาณุสโสณีพราหมณ์จะประทักษิณ แม้คนที่มีธุระจะออกไปจากนครก็ยังไม่ไป) แม้ชนเหล่าใดหลีกไปแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมกลับ เพื่อที่จะได้ดูชาณุสโสณีพราหมณ์กระทำประทักษิณพระนคร ด้วยคิดว่าพวกเราจะได้เห็นสิริสมบัติของท่านผู้มีบุญ

พราหมณ์ย่อมเที่ยวไปสู่นครตลอดวันใด ชาวเมืองทั้งหลาย กวาดถนนในนครในกาลนั้นแต่เช้าตรู่ เกลี่ยทรายลง โปรยด้วยดอกไม้ทั้งหลาย อันมีข้าวดอกเป็นที ๕ ให้ตั้งหมอน้ำ ช่วยกันยกต้นกล้วยทั้งหลายและธงทั้งหลายขึ้น แล้วย่อมทำนครทั้งสิ้นให้อบอวลด้วยกลิ่นรูป พราหมณ์ประทักษิณนครด้วยรถเครื่องประดับ คือ ด้วยรถเทียมด้วยม้า ๔ ตัวอันขาวล้วน รถมีสล้อและซีกงทั้งหมดได้หุ้มด้วยเงิน (คือ ขวามุมใดไม่ว่าจะเป็นด้วยเงินหรือด้วยเครื่องประดับใดๆ ทั้งสิ้น) รถมี ๒ อย่าง คือ รถรบ ๑ และรถเครื่องประดับ ๑ รถรบมีสัณฐานสี่เหลี่ยมไม่ใหญ่นัก สามารถบรรทุกทุกคนได้ ๒ คน หรือ ๓ คน แต่รถเครื่องประดับนั้นเป็นรถใหญ่ คือ ยาวและกว้าง คนถือร่ม ถือวาลวิชนี ถือพัดใบตาล ย่อมอยู่ในรถนั้น ๘ คน หรือ ๑๐ คน สามารถจะขึ้นก็ได้ นอนก็ได้ตามสบายในรถนั้น และม้าที่เทียมรถนั้นก็ขาว เครื่องประดับของม้าเหล่านั้นได้เป็นของที่สำเร็จด้วยเงินทั้งหมด รถชื่อว่าขาวเพราะหุ้มด้วยเงิน และเพราะประดับด้วยงาในที่นั้นๆ รถเหล่านี้หุ้มด้วยหนังราชสีห์บ้าง หุ้มด้วยหนังเสือบ้าง หุ้มด้วยผ้ากำพลเหลืองบ้าง ฉันทิ รถของ

ชาณุสโสนีพราหมณ์หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าได้ห่มด้วยผ้าอย่างดี เชือกอันห่มด้วยเงินและแก้วประพาฬ แม้ด้ามประทักษิณก็ห่มด้วยเงิน แม้ร่มที่เขาให้ยกขึ้นในท่ามกลางรถก็ขาว ผ้าโพกทำด้วยเงินกว้าง ๗ นิ้วก็ขาว ผ้านุ่งขาว คือมีสีดั่งก้อนฟองน้ำในผ้าเหล่านั้น ผ้านุ่งมีราคา ๕๐๐ ผ้าห่มมีราคาพันหนึ่ง และสำหรับรองเท้านั้น คนเดินทางหรือคน ผู้เข้าสู่ดงย่อมมีได้ แต่ส่วนรองเท้านี้สำหรับขึ้นรถเป็นเครื่องประดับ ทำที่ผสมเงิน จามรและพิศดาลวิชนีมีสีขาว มีด้ามทำด้วยแก้วผลึก ก็เครื่องประดับเฉพาะเท่านั้นขาว ได้มีแล้วแก่พราหมณ์นั้นอย่างเดียว เท่านั้นหามิได้ แม้เครื่องประดับของพราหมณ์ก็ทำด้วยเงิน มีเป็นต้น อย่างนี้ว่า ก็พราหมณ์นั้นลู่ได้ขาว ประดับดอกไม้ขาว ที่นิ้วทั้ง ๑๐ สวมแหวน ที่หูทั้งสองใส่ต่างหู แม้พราหมณ์ผู้เป็นบริวารของเขา ประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ก็ประดับขาวล้วนทั้งหมด ทั้งเสื้อผ้า ดอกไม้ และเครื่องประดับตัวด้วยประมาณเท่านั้นเหมือนกัน

ชาณุสโสนีพราหมณ์สนานศีรษะแต่เช้าตรู่ บริโภคอาหารเข้า แล้วก็แต่งตัวด้วยเครื่องนุ่งห่มมีผ้านุ่งขาว เป็นต้น ลงจากปราสาท ขึ้นรถ พวกพราหมณ์ก็ตกแต่งด้วยผ้า เครื่องลู่ได้ และดอกไม้ขาว ทั้งหมด ถือร่มขาวแวดล้อมชาณุสโสนีพราหมณ์

ต่อจากนั้นชนทั้งหลายก็ยอมโปรยผลาผลแก่พวกเด็กหนุ่มก่อน เพื่อการประชุมของมหาชน ต่อจากนั้นก็ยอมโปรยเงินมาสก ต่อจากนั้นก็โปรยกหาปณะทั้งหมด มหาชนย่อมประชุมกันโห่ร้องและโยนผ้า พราหมณ์ยอมเที่ยวไปส่นครเพื่อมหาสมบัติ เมื่อชนทั้งหลายผู้มีความ ต้องการมงคลและต้องการสวัสดิ เป็นต้น กระทำมงคลและสวัสดิอยู่ มนุษย์ทั้งหลายผู้มีบุญขึ้นไปบนปราสาท มีชั้นเดียว เป็นต้น เปิดช่อง

หน้าต่างเช่นกับปีกนกแก้วแลดูอยู่ แม้พราหมณ์ย่อมมุ่งตรงไปทางประตูทิศใต้ คล้ายจะครอบครองนครด้วยยศและสิริสมบัติของตน

เมื่อมหาชนเห็นรถนั้นก็กล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานเช่นยานอันประเสริฐหนอ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ ธรรมดาว่ามนุษย์ทั้งหลายให้ทรัพย์แก่ผู้ที่กล่าวสรรเสริญ แล้วก็ยอมให้ขับร้องเพลงขับสรรเสริญทาริกาทั้งหลายของตนว่า เป็นผู้น่ารัก น่าดู มีทรัพย์มาก มีโภคะมากดังนี้ แต่บุตรหลานเหล่านั้นก็หาเป็นผู้น่ารักหรือมีโภคะมาก ด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญนั้นไม่ มหาชนเห็นรถของพราหมณ์อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวสรรเสริญอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นยานนั้นจะชื่อว่าเป็นยานประเสริฐด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญก็หาไม่ได้ ที่จริงนั้น ยานนั้นเป็นของลามก เลว

ดูกร อานนท์ แต่โดยปรมาตถ์ ยานนั้นเป็นชื่อของอริยมัคค์มีองค์ ๘ นี้เท่านั้นแล ก็อริยมัคค์นี้ประเสริฐเพราะปราศจากโทษทั้งปวง ด้วยว่าพระอริยะทั้งหลายยอมไปสู่นิพพานด้วยอริยมัคค์นี้ ดังนั้นจึงควรกล่าวว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง เพราะเป็นธรรมและเป็นยาน ว่าเป็นรถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง เพราะไม่มีสิ่งอื่นอันยิ่งกว่า และเพราะชนะสงครามคือกิเลสแล้ว

นี่คือความต่างกัน ซึ่งเกิดจากเพียงการเห็นก็ทำให้เกิดความเห็นผิด ความเข้าใจหนทางปฏิบัติผิด เพราะคิดว่าสีขาวจะเป็นมงคล ทำให้เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หรือหมดกิเลสได้ แต่ความจริงนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่จริงยานนั้นเป็นของลามก เลว เพราะจะทำให้คนเข้าใจผิด คิดว่าเป็นยานประเสริฐ เพราะฉะนั้น การที่จะรู้สภาพธรรมตาม

ความเป็นจริง จึงไม่เกี่ยวกับเรื่องสีของเครื่องนุ่งห่ม และเครื่องประดับ
ตกต่าง แต่ที่ว่า เมื่อใดที่สติปัญญาเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม
ที่กำลังปรากฏ จึงชื่อว่ายานนั้นมีในผู้นั้นที่จะนำไปสู่การดับกิเลสได้

ภาคผนวก

จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท

จิต ๘๙ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรุปาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

จิต ๑๒๑ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรุปาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๔๐	ดวง

กามาวจรจิต เป็นจิตขั้นต้นซึ่งเกิดดับเป็นปกติประจำวันทุกขณะ ไม่ว่าจะหลับหรือตื่น รูปปรมาณูเป็นกามอารมณ์ ในบรรดารูปปรมาณู ๒๘ รูปนั้น รูปปรมาณูที่ปรากฏเป็นอารมณ์ตามปกติทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นมี ๗ รูป เรียกว่าโคจรรูป หรือ วิสยรูป (รูปซึ่งเป็นวิสัยเป็นโคจร คือ เป็นรูปที่จิตย่อมเกิดขึ้นรู้เป็นปกติ) ได้แก่ รูปารมณ (วิณะ ปรากฏเมื่อกระทบจักขุปสาทรูป) ๑ รูป สัทธารมณ (เสียง ปรากฏเมื่อกระทบโสตปสาทรูป) ๑ รูป คันธารมณ (กลิ่น ปรากฏเมื่อกระทบฆานปสาทรูป) ๑ รูป รสารมณ (รส ปรากฏเมื่อกระทบชีวหาปสาทรูป) ๑ รูป โผฏฐัพพารมณ ๓ รูป (อ่อนหรือแข็งเป็นธาตุดิน ๑

เย็นหรือร้อนเป็นธาตุไฟ ๑ ตึงหรือไหวเป็นธาตุลม ๑ ปรากฏเมื่อกระทบกับกายปสาทรูป)

จิตที่เกิดดับตามปกติในชีวิตทุกๆ ขณะนั้น เป็นจิตชั้นกามาวจรจิต ซึ่งเป็นไปกับรูปเหล่านี้ คือ มีรูปเหล่านี้เป็นอารมณ์ หรือคิดนึกเรื่องรูปเหล่านี้

กามาวจรจิต ๕๔ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	ดวง
อเหตุกจิต	๑๘	ดวง
กามโสภณจิต	๒๔	ดวง

อกุศลจิต ๑๒ ดวง

อกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ดีงาม เพราะมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย อกุศลจิต ๑๒ ดวง ได้แก่ โลกมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒ ดวง โมหมูลจิต ๒ ดวง

มูล คือต้นเหตุของอกุศลธรรมทั้งหลายนั้นมี ๓ คือ โลกเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ รวมเป็นอกุศลเหตุ หรืออกุศลมูล ๓

โลกมูลจิต คือ จิตที่มีโลกเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงทำให้พอใจติดข้องในอารมณ์ที่ปรากฏ โลกมูลจิตมี ๘ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสสหคตํ ทัญญูจิตตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โลกมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา (โสมนัสสสหคตํ) ความรู้สึก

ดีใจเป็นสุข เป็นไปกับความเห็นผิด (ทิฏฐิคติสมปยุตต์) คือ มีทิฏฐิ
เจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง
(อสงฺขาริก)

ดวงที่ ๒ โสมนัสสหคตํ ทิฏฐิคติสมปยุตต์ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด
เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง (สสงฺขาริก)

ดวงที่ ๓ โสมนัสสหคตํ ทิฏฐิคติวิปยุตต์ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาไม่เป็นไปกับความเห็นผิด
(ทิฏฐิคติวิปยุตต์) คือ ไม่มีทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลัง
เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนัสสหคตํ ทิฏฐิคติวิปยุตต์ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาไม่เป็นไปกับความเห็นผิด
เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิคติสมปยุตต์ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา (อุเบกขาสหคตํ) ความ
รู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดย
ไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิคติสมปยุตต์ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด
เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิคติวิปยุตต์ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาไม่เป็นไปกับความเห็นผิด
เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุเบกขาสหคตํ ทิฏฐิจิตวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โทสมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง ไม่พอใจในอารมณ์ โทสมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โทมนสฺสสหคตํ ปฏิมสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนา ความรู้สึกไม่สบายใจและเกิดร่วมกับปฏิมะ (โทสเจตสิก) ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โทมนสฺสสหคตํ ปฏิมสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาและโทสเจตสิก เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โมหมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโมหเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หลง ไม่รู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย โมหมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ อุเบกขาสหคตํ วิจิกิจฺจาสมฺปยุตฺตํ

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจจาเจตสิก) ในความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย

ดวงที่ ๒ อุเบกขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทฺธจฺจเจตสิก)

จิตดวงหนึ่งๆ นั้นมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยหลายประเภท จิตดวงหนึ่งๆ จะมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากน้อยต่างกันตามประเภทของจิตนั้นๆ จิตทุกดวงต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วยตามประเภทของจิตนั้นๆ

อกุศลจิตทุกดวงต้องมีอกุศลสาธารณเจตสิก (เจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตทุกดวง) ๔ ดวงเกิดร่วมด้วย คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่รังเกียจบาป) ๑ อนัตตตัปปเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรม) ๑ และอุทฺธัจเจตสิก (สภาพธรรมที่พุ่งชนไปตามอกุศลธรรม) ๑

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยมูล (อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ) คือ

โมหมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทสมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โลภมูลจิต ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยเวทนา ๓ (อุเบกขา เวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา) คือ

อุเบกขาเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิตและโมหมูลจิตได้ เกิดร่วมกับโทสมูลจิตไม่ได้

โสมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิตได้ เกิดร่วมกับโทสมูลจิตและโมหมูลจิตไม่ได้

โทมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ ดวง เท่านั้น ไม่เกิดกับจิตประเภทอื่นๆ เลย

สำหรับอกุศลจิตดวงสุดท้าย คือ โมหมูลจิตดวงที่ ๒ อุปเพกขา-
สหคต อุกุฏัจจสมุปยุตต์ นั้น เป็นโมหมูลจิตที่ไม่มีวิจิกิจฉาเจตสิก
เกิดร่วมด้วย แต่ก็ใช่ว่าเป็นอกุศลจิตประเภทหนึ่ง เพราะมีอกุศลเจตสิก
เกิดร่วมด้วย ขณะใดที่ไม่เป็นโลภมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒ ดวง
และโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ อกุศลจิตขณะนั้นก็เป็นโมหมูลจิต
อุทธีจจสัมปยุตต์

เมื่ออกุศลจิตขณะใดมีกำลังแรงกล้า ก็จะเป็นเหตุให้เจตนา
กระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

กายกรรม ๓ ได้แก่ ปาณาติปาต (ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต) ๑ อทินนา-
ทาน (ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้มาเป็นของตน) ๑ กาเมสุมิฉฉาจาร
(ประพฤติดีในกาม) ๑

วจีกรรม ๔ ได้แก่ มุสาวาท (พูดเท็จ) ๑ ผรุสวาท (พูดคำหยาบ)
๑ ปิสฺสุณวาจา (พูดคำส่อเสียด) ๑ สัมผัปปลาปวาจา (พูดเพ้อเจ้อ) ๑

มโนกรรม ๓ ได้แก่ อภิชฌา (คิดเฟื่องเลี้ยงเอาของของผู้อื่นมา
เป็นของตน) ๑ พยาบาท (คิดเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น) ๑ มิจฉาทิฏฐิ
(คิดเห็นผิดว่าผลของกรรมไม่มี เป็นนัตถิกทิฏฐิ คือเห็นว่าผลที่เกิดขึ้น
นั้นไม่ได้เกิดจากกรรม ๑ เห็นผิดว่ากรรมไม่มีผล เป็นอเหตุกทิฏฐิ คือ
เห็นว่ากรรมไม่เป็นเหตุให้เกิดผล ๑ เห็นผิดว่ากรรมเป็นเพียงกิริยา
อาการของกายเท่านั้น เป็น อกิริยทิฏฐิ ๑) ๑

เมื่ออกุศลจิตที่เป็นเหตุให้กระทำอกุศลกรรมบถดับไปแล้ว
เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตที่ดับไปนั้น ก็เป็นกัมมปัจจัยให้อกุศล
วิบากจิต ๗ ดวง เกิดขึ้นเป็นผลของกรรมนั้นๆ เมื่อถึงกาลอันสมควร

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ จิตที่ไม่เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเลย เจตสิกที่เป็นเหตุมี ๖ ดวง คือ โลภเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ เป็นอกุศลเหตุ ๓ (อกุศลเหตุ ๓ นี้เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น ไม่เกิดกับจิตประเภทอื่นๆ เลย) อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑ ปัญญาเจตสิก (อโมหะ) ๑ เป็นโสภณเหตุ ๓ จิตใดมีโสภณเหตุเกิดร่วมด้วย จิตนั้นเป็นโสภณจิต คือเป็นจิตที่ดีงาม

จิต ๑๘ ดวงไม่เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ เลย จิต ๑๘ ดวงจึงเป็นอเหตุกจิต และเป็นอโสภณจิตด้วย ส่วนจิตอื่นๆ ๗๑ ดวงนั้นเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ จิต ๗๑ ดวง จึงเป็นสเหตุกจิต

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง และอเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง คือ

อุpekhasahadā jhānāyānaṃ

จิตเห็นวิณณะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahadā sīdāyānaṃ

จิตได้ยินเสียง (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahadā ānāyānaṃ

จิตได้กลิ่น (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahadā cīvāyānaṃ

จิตลิ้มรส (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

ทุkkhasahadā kāyāyānaṃ

จิตรู้แผ้วถ่วงพะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับทุกขเวทนา

ปัญจ-
วิญญาน ๕
รู้อารมณ์ ๕
เฉพาะ
อารมณ์
ของตนๆ
เท่านั้น

อุpekขาสหคตัม สม่ปฏิจจน्हัม

จิตรับรู้อารมณ์ ๕ ต่อจากปัญจวิญญาน อกุศลวิบาก

อุpekขาสหคตัม สนฺตึรณ्हัม

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ต่อจากสัมปฏิจจันนจิต อกุศลวิบาก

อกุศลวิบากจิตทุกดวงเป็นผลของอกุศลกรรม จึงเป็นจิตที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง เป็นผลของกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งมีเจตนาที่เป็นกุศลสำเร็จในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น เมื่อกุศลเจตนาเกิดขึ้นกระทำกุศลกรรมสำเร็จแล้ว กุศลเจตนาที่ย่อมเป็นกัมมปัจจัยให้เกิดผล คือ กามาวจรกุศลวิบากจิต ๑๖ ดวง คือ เป็นกามาวจร สเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง และเป็นอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง คือ

อุpekขาสหคตัม จกฺขวิญญานัม

จิตเห็นวิณณะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekขาสหคตัม โสตวิญญานัม

จิตได้ยินเสียง (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekขาสหคตัม ฆานวิญญานัม

จิตได้กลิ่น (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekขาสหคตัม ชิวหาวิญญานัม

จิตลิ้มรส (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

สุขสหคต กายวิญญาณ

จิตวิภูฏัพพะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับสุขเวทนา

อุเปกขาสหคต สมปฏิจจนน

จิตวิภูฏารมณ ๕ ต่อจากปัญจวิญญาณ กุศลวิบาก

อุเปกขาสหคต สนตัตถิณ

จิตพิจารณาอารมณ ๕ ต่อจากสัมปฏิจฉินนจิต กุศลวิบาก

โสมนสุสสหคต สนตัตถิณ

จิตพิจารณาอารมณ ๕ ที่ดีพิเศษ ต่อจากสัมปฏิจฉินนจิต
กุศลวิบาก

อารมณที่น่าพอใจนั้นมี ๒ คือ อិฏฐารมณ และอดิอิฏฐารมณ
(อารมณที่น่าพอใจยิ่ง) ขณะที่ เป็นผลของกุศลกรรมที่โสมนัส
ผ่องแผ้ว กุศลวิบากก็เกิดขึ้นรู้อารมณที่เป็นอดิอิฏฐารมณ และสันตัต
ถิณจิตที่พิจารณารู้อดิอิฏฐารมณนั้นก็เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ถ้า
ขณะใดกุศลวิบากจิตเกิดขึ้นรู้อิฏฐารมณ สันตัตถิณจิตที่พิจารณารู้
อิฏฐารมณนั้นก็เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อเหตุกิริยาจิต ๓ ดวง

กิริยาจิต คือ จิตที่ไม่ใช่กุศลจิตและอกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุและ
ไม่ใช่วิบากจิตซึ่งเป็นผล อเหตุกิริยาจิต คือ กิริยาจิตที่ไม่เกิดรวม
กับเจตสิกที่เป็นเหตุ อเหตุกิริยาจิตมี ๓ ดวง คือ

อุเปกขาสหคต ปณจทวาราวชชนจิตต ๑ ดวง

อุเปกขาสหคต มโนทวาราวชชนจิตต ๑ ดวง

โสมนสุสสหคต หสิตุปปาทจิตต ๑ ดวง

ปัญจทวาราวัชชนจิต (ปัญจ + ทวาร + อวาชชน) คือ วิธีจิต
 ขณะแรกที่เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย กิริยา
 จิตต่างกับวิบากจิต คือ กิริยาจิตรู้อารมณ์ที่เป็นอภิญญารมณ์ก็ได้
 อภิญญารมณ์ก็ได้ ส่วนวิบากจิตนั้น กุศลวิบากจิตรู้ได้เฉพาะ
 อภิญญารมณ์ อกุศลวิบากจิตก็รู้ได้เฉพาะอภิญญารมณ์เท่านั้น

เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใดกระทบตา (หรือ
 หู หรือจมูก หรือลิ้น หรือกาย) แล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณ (หรือโส-
 ตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชีวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ)
 จึงเกิดสืบต่อเห็น (หรือได้ยิน หรือได้กลิ่น หรือลิ้มรส หรือรู้ไผฏฐัพพะ)
 อารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป สัมปฏิจฉันทนจิตจึงเกิดต่อรับอารมณ์
 เดียวกันนั้นแล้วดับไป สันตிரณจิตจึงเกิดต่อ พิจารณาอารมณ์เดียวกัน
 นั้นแล้วดับไป

เมื่อจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ
 กายวิญญาณ จะเกิดขึ้นรับผลของกรรมทางตา หรือหู หรือจมูก หรือ
 ลิ้น หรือกาย แต่ละวาระนั้น ปัญจทวาราวัชชนจิตจะต้องเกิดก่อน
 เพราะต้องมีวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้ว่าอารมณ์กระทบทวารใดก่อน จิตที่ชื่อ
 ว่า อวาชชนะนั้น เพราะอรรถว่า นำออกไปจากสันดาน (การสืบต่อ)
 อันเป็นภวังค์ แล้วน้อมไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร เมื่อปัญจทวาร-
 าวัชชนจิตดับแล้ว จักขุวิญญาณหรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ
 หรือชีวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ จึงจะเกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้
 กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผฏฐัพพะ ทางทวารนั้นๆ ได้

มโนทวาราวัชชนจิต (มโน + ทวาร + อวาชชน) เป็นวิถีจิต
 ขณะแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจ และเป็นจิตที่เกิดก่อนอกุศลจิตหรือ

กามาวจรกุศลจิต (ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เป็นกามาวจรกิริยาจิตแทนกุศลจิต) และทางปัญจทวารนั้น เมื่อสันติระณจิตดับไปแล้ว มโนทวารวัชชนจิตก็เกิดต่อทำโวฏฐัพพนกิจ จึงเป็นโวฏฐัพพนจิต (เพราะไม่ได้เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร จึงไม่ได้ทำอวัชชนกิจ) คือเป็นจิตที่กระทำทางให้จิตที่เกิดต่อมนสิการโดยไม่แยบคายเป็นอกุศลจิต หรือมนสิการโดยแยบคายเป็นกุศลจิต (หรือกิริยาจิตของพระอรหันต์) ตามการสะสมของจิต

ไม่ว่าจิตดวงนั้นจะเกิดทางปัญจทวาร เป็นโวฏฐัพพนจิตสืบต่อจากสันติระณจิต หรือเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจขณะแรกเป็นมโนทวารวัชชนจิตก็ตาม เมื่อจิตดวงนี้ดับไปแล้ว อกุศลจิตหรือกามาวจรกุศลจิต (หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) จึงเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น จิตดวงนี้จึงเกิดขึ้นก่อนอกุศลจิตและกามาวจรกุศลจิต (หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) ทั้ง ๖ ทวาร

หสิตุปปาทจิต เป็นจิตที่เพียงทำให้พระอรหันต์แยมยิ้มใน ๖ อารมณ์ ทาง ๖ ทวาร

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง เป็นจิตที่ตึงามขึ้นกามาวจร เพราะมีเจตสิกที่ตึงาม (โสภณเจตสิก) เกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง คือ กามาวจรกุศลจิต (มหากุศล) ๘ ดวง กามาวจรวิปากจิต (มหาวิปาก) ๘ ดวง กามาวจรกิริยาจิต (มหากิริยา) ๘ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณสมุပ္पยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา (ฌาณสมุပ္पยุตฺตํ) คือ มีปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย เป็นจิตที่กำลังเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณสมุပ္पยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๓ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณวิปปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณวิปปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุเบกขาสหคตฺ ฌาณสมุပ္पยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุเบกขาสหคตฺ ฌาณสมุပ္पยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุเบกขาสหคตฺ ฌาณวิปปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุปเพกขาสหคตฺ ฌาณวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุปเพกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

เจตนาเจตสิกในกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ย่อมสำเร็จเป็นกุศลกรรมในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ^๑

ทานมัย	บุญสำเร็จด้วยทาน การสละวัตถุที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น
ศีลมัย	บุญสำเร็จด้วยศีล การวิริยอุตสาหะ
ภาวนามัย	บุญสำเร็จด้วยการเจริญสมณะและการเจริญวิปัสสนา
อปจายนมัย	(อปจิตีสหคตะ) บุญสำเร็จด้วยการอ่อนน้อมต่อผู้ควรอ่อนน้อม
เวยยาวัจจมัย	(เวยยาวัจจสหคตะ) บุญสำเร็จด้วยการชวนช่วยช่วยเหลือในกิจการงานที่ควรกระทำ
ปัตติทานมัย	(ปัตตานุปทานมัย) บุญสำเร็จด้วยการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้อื่นรู้เพื่ออนุโมทนา
ปัตตานุโมทนามัย (อัปภานุโมทนามัย)	บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาในกุศลของผู้อื่น
เทสนามัย	บุญสำเร็จด้วยการแสดงพระธรรม
สวนมัย	บุญสำเร็จด้วยการฟังพระธรรม
ทิฏฐุชุกัมม	บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง

๑ อัญญาสาสนี จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายบุญกิริยาวัตถุ

ขณะที่จิตไม่เป็นไปในบุญญกิริยาวัตร ๑๐ ขณะนั้นไม่ใช่
กุศลจิต

กามาวจรกุศลจิตเป็นกุศลที่เป็นไปทั้งในทาน (ทาน ปัตติทาน
ปัตตนาโมทนา) ในศีล (ศีล อปจายนะ เวยยาวัจจะ) ในภาวนา (ภาวนา
ธัมมเทสนา ธัมมสวณะ ทิฏฐชุกัมม) เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก
ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ด้วยเหตุนี้กามาวจรกุศลจึงชื่อว่า **มหากุศล**

เมื่อกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง เกิดขึ้น สำเร็จเป็นกุศลกรรมแล้ว
เจตนาที่กระทำกุศลกรรมนั้นๆ เป็นกัมมปัจจัยให้กามาวจรกุศลวิบาก
จิต ๑๖ ดวงเกิดขึ้น เป็นผลของกรรมนั้นๆ ตามควรแก่เหตุและกาล
กามาวจรกุศลวิบาก ๑๖ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิบาก ๘ ดวง และ
กามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๒ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๓ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๔ โสมนัสสสหคตฺ ฌาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

มหาวิบากจิต ๘ ดวงนี้มีโสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงเป็น
สเหตุกกุศลวิบากจิต ต่างกับอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง ซึ่งไม่มี
โสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณกิริยาจิต (มหากิริยาจิต) ๘ ดวง เป็นจิตของ
พระอรหันต์ ซึ่งเมื่อดับอกุศลและกุศลทั้งหลายซึ่งเป็นเหตุให้เกิด
วิบากจิตในกาลข้างหน้าแล้ว สภาพของโสภณจิตที่เป็นกุศลก่อนเป็น
พระอรหันต์นั้น เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วก็เป็นเพียงกิริยาจิต ซึ่งไม่เป็น
เหตุให้เกิดวิบากจิตอีกต่อไป ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมีแต่วิบากจิตและ
กิริยาจิต คือมีวิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรมก่อนเป็นพระอรหันต์
และมีกิริยาจิตซึ่งไม่ใช่กุศลจิต จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตในกาลต่อ
ไปอีกเลย

**กามาวจรโสภณกิริยาจิต หรือกามาวจรสเหตุกิริยาจิต
หรือ มหากิริยาจิต ๘ ดวง คือ**

- ดวงที่ ๑ โสมนัสสุสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
- ดวงที่ ๒ โสมนัสสุสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
- ดวงที่ ๓ โสมนัสสุสหคตฺ ฌาณวิปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
- ดวงที่ ๔ โสมนัสสุสหคตฺ ฌาณวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
- ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
- ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณสมปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
- ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณวิปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
- ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตฺ ฌาณวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

รูปาวจรจิต เป็นจิตระดับสูงกว่ากามาวจรจิต เป็นจิตที่ได้อบรมเจริญขึ้นจนพ้นจากกามารมณ์ โดยอาศัยการอบรมเจริญกามาวจรกุศลจิตจนสงบมั่นคงขึ้นเป็นสมถภาวนา เมื่อกามาวจรกุศลจิตสงบมั่นคงขึ้นเป็นสมาธิขั้นต่างๆ จนจิตแนบแน่นในอารมณ์เป็นอุปปนาสมาธิขณะใด ขณะนั้นก็เป็รูปาวจรกุศลจิต (รูปฌานกุศลจิต) พ้นจากสภาพของกามาวจรจิต

รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง

วิตกกุวิจารปีติสุขเขกคตาสหิตํ ปฐมชฺฌมานกุสลจิตฺตํ
ปฐมฌานกุศลจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารปีติสุขเขกคตาสหิตํ ทุตติยชฺฌมานกุสลจิตฺตํ
ทุตติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเขกคตาสหิตํ ตตติยชฺฌมานกุสลจิตฺตํ
ตตติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเขกคตาสหิตํ จตฺตตถชฺฌมานกุสลจิตฺตํ
จตตถฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺขเขกคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌมานกุสลจิตฺตํ
ปญฺจมฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ฌานจิตชั้นสูงขึ้นๆ นั้น ละองค์ของฌานไปตามลำดับโดยนัย
ของรูปฌาน ๔ นั้นไม่มีทุติยฌาน ตติยฌานจิตจึงเป็นทุติยฌาน
จตุตถฌานจิตจึงเป็นตติยฌาน และปัญจมฌานจิตจึงเป็นจตุตถฌาน
ทั้งนี้เพราะบางบุคคลสามารถละวิตกและวิจารณ์ได้พร้อมกัน

รูปาวจรวิปากจิต ๕ ดวง

วิตกภูมิจิต ปิติดุสฺสเนกคตาสหิตํ ปฐมชฺฌมานวิปากจิตตํ

ปฐมฌานวิปากจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา

วิจารณ์ปิติดุสฺสเนกคตาสหิตํ ทุติยชฺฌมานวิปากจิตตํ

ทุติยฌานวิปากจิต มีองค์ ๔ คือ วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา

ปิติดุสฺสเนกคตาสหิตํ ตติยชฺฌมานวิปากจิตตํ

ตติยฌานวิปากจิต มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

สุสฺสเนกคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌมานวิปากจิตตํ

จตุตถฌานวิปากจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺขเนกคตาสหิตํ ปัญจมชฺฌมานวิปากจิตตํ

ปัญจมฌานวิปากจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

เมื่อรูปาวจรกุศลจิตมีกำลัง ถึงพร้อมด้วยวสี คือ ความชำนาญ
คล่องแคล่วในการเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา และเกิดดับสืบต่อกัน
ไปโดยไม่ขาดสายตามกำหนดเวลา และออกจากฌาน คือ ฌานจิต
ไม่เกิดสืบต่อไปอีกตามกำหนดเวลาเป็นต้น เมื่อฌานจิตนั้นไม่เสื่อม
ฌานกุศลจิตขั้นใดขั้นหนึ่งย่อมมีปัจจัยเกิดขึ้นก่อนจตุตถจิต ฌานกุศล

จิตที่เกิดก่อนจตุตถจิตย่อมเป็นปัจจัยให้ฌานวิปากจิตปฏิสนธิเกิดขึ้น
เป็นรูปพรหมบุคลตามภูมิของฌานจิตนั้นๆ

รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

วิตกภูมิจิต วิตกภูมิจิต ๕ คือ วิตก วิचार ปิตี สุข เอกัคคตา

ปิตีสุขภูมิจิต ปิตีสุขภูมิจิต ๔ คือ วิचार ปิตี สุข เอกัคคตา

วิचारภูมิจิต วิचारภูมิจิต ๓ คือ ปิตี สุข เอกัคคตา

ตัตถิยภูมิจิต ตัตถิยภูมิจิต ๓ คือ ปิตี สุข เอกัคคตา

จตุตถภูมิจิต จตุตถภูมิจิต ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเบกขาภูมิจิต อุเบกขาภูมิจิต ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อภิสมาสี อภิสมาสี ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อภิสมาสี อภิสมาสี ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อภิสมาสี อภิสมาสี ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อภิสมาสี อภิสมาสี ๒ คือ สุข เอกัคคตา

รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ในขณะที่เป็นอุปนา
สมาธิ รูปาวจรกิริยาจิตไม่เป็นปัจจัยให้เกิดรูปาวจรวิปากจิตเลย

อรุปาวจรจิต ๑๒ ดวง

อรุปาวจรฌานจิต คือ ปัญจฌานจิตที่ไม่มีรูปกรรมฐานเป็นอารมณ์ เพราะเห็นว่าเมื่อยังมีรูปเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยังใกล้ชิดต่อการที่จะมีกามเป็นอารมณ์ เมื่อบรรลुरुูปปัญจฌานแล้วก็เพิกรูปที่เป็นอารมณ์ โดยน้อมระลึกถึงสภาพที่ไม่มีรูปนิमित และมีอารมณ์ไม่มีที่สุด อรุปาวจรจิต ๑๒ ดวง คือ อรุปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง อรุปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง อรุปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

อรุปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง

อากาศาณญายตนกุศลจิตต์

วิญญานญายตนกุศลจิตต์

อาภิณญายตนกุศลจิตต์

เนวสณฺณานาสณฺณายตนกุศลจิตต์

อากาศาณญายตนกุศลจิต เป็นอรุปปัญจฌานจิตที่ระลึกถึงอากาศที่กว้างใหญ่ไพศาลไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

วิญญานญายตนกุศลจิต เป็นอรุปปัญจฌานจิตที่มีวิญญานที่ไม่มีที่สุด คือ อากาศาณญายตนจิตเป็นอารมณ์

อาภิณญายตนกุศลจิต เป็นอรุปปัญจฌานจิตที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์เลย ไม่มีแม้อากาศาณญายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าการไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยย่อมประณีตกว่ามีอากาศาณญายตนจิตเป็นอารมณ์

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจมณานจิตที่มีอาภิญญัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าแม้ขณะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยนั้น ก็ยังมีอาภิญญัญญายตนจิต ฉะนั้น อรูปมณานชั้นสูงสุดคือ เนวสัญญานาสัญญายตนจิต จึงมีอาภิญญัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสภาพที่ละเอียดประณีตมาก โดยขณะนั้นจะว่ามีสัญญาหรือไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวงนี้เมื่อถึงพร้อมด้วยวสีไม่เสื่อม ย่อมเป็นปัจจัยให้อรูปมณานกุศลดวงใดดวงหนึ่งเกิดก่อนจุติจิต และเมื่อจุติจิตดับแล้ว อรูปมณานกุศลจิตที่เกิดก่อนจุติจิตก็เป็นปัจจัยให้อรูปาวจรวิปากจิตปฏิสนธิเกิดเป็นอรูปพรหมบุคคลในอรูปมณานภูมิตามขั้นของอรูปมณานจิตนั้นๆ

อรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง

อากาสาณญายตนวิปากจิตต์

วิญญาณญายตนวิปากจิตต์

อาภิญญญายตนวิปากจิตต์

เนวสัญญานาสัญญายตนวิปากจิตต์

เมื่ออรูปาวจรวิปากจิตดวงใดดวงหนึ่งปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหมบุคคลในอรูปพรหมภูมิตามขั้นของอรูปมณานจิตนั้นแล้ว ก็ดำรงความเป็นอรูปพรหมบุคคลนั้นๆ จนกว่าจะจุติเมื่อสิ้นอายุของพรหมภูมินั้นๆ ระหว่างที่เป็นอรูปพรหมบุคคลนั้น ไม่มีรูปชั้นใด ๆ เกิดเลย มีแต่นามขั้น ๔ เท่านั้น จึงเป็นอรูปพรหมบุคคล

อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

อากาศาณญายตนกิริยาจิตต์

วิญญานญายตนกิริยาจิตต์

อาภิญจญายตนกิริยาจิตต์

เนวสญญานาสญญายตนกิริยาจิตต์

อรูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้ได้อบรมเจริญสมถภาวนามาแล้วจนถึงอุปमान เมื่อบรรลุลุทธิยสังจรรย์เป็นพระอรหันต์แล้ว อรูปาวจรมานจิตที่เกิดขึ้นจึงเป็นกิริยาจิต ไม่ใช่อรูปาวจรกุศลจิตอีกต่อไป

โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โลกุตตรจิต คือ จิตที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน โดยเป็นจิตที่ดับกิเลส เป็นโลกุตตรกุศลจิต ๔ ดวงประเภทหนึ่ง และโดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว เป็นโลกุตตรวิบากจิต ๔ ดวงประเภทหนึ่ง โลกุตตรจิต ๘ ดวง คือ

โสดาปัตติมัคคจิต (กุศล)	๑	ดวง
โสดาปัตติผลจิต (วิบาก)	๑	ดวง
สกทาคามิมัคคจิต (กุศล)	๑	ดวง
สกทาคามิผลจิต (วิบาก)	๑	ดวง
อนาคามิมัคคจิต (กุศล)	๑	ดวง
อนาคามิผลจิต (วิบาก)	๑	ดวง

อรหัตตมัคคจิต (กุศล) ๑ ดวง

อรหัตตผลจิต (วิบาก) ๑ ดวง

เมื่อคามาวจรกุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลึก และพิจารณา
รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจนประจักษ์แจ้งลักษณะของ
นามธรรมและรูปธรรม และละคลายความยึดมั่นเห็นผิดในสภาพธรรม
จนบรรลุวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นแล้ว โลกุตตรจิตก็เกิดขึ้นประจักษ์
แจ้งลักษณะของพระนิพพาน และดับกิเลสตามลำดับขั้น คือ

โสดาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิต เกิดขึ้นเพียงขณะ
เดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับกิเลส คือ มิจฉาทิณฺฐิ วิจิกิจฉา และ
อกุศลธรรมในฐานะเดียวกัน จึงไม่มีปัจจัยให้เกิดในอบายภูมิอีกเลย

เมื่อโสดาปัตติมัคคจิตดับแล้ว โสดาปัตติผลจิตซึ่งเป็น
โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่น โสดา-
ปัตติมัคคจิตเป็นกุศลกรรมที่ให้ผลทันที โดยเป็นปัจจัยให้โสดาปัตติ-
ผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากเกิดขึ้น มีพระนิพพานเป็นอารมณ์สืบต่อ
จากโสดาปัตติมัคคจิตทันที แตต่างกันโดยสภาพที่โสดาปัตติมัคคจิต
เกิดขึ้นดับกิเลสเมื่อมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โสดาปัตติผลจิตเกิดขึ้น
รับผล คือ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

สกทาคามิมัคคจิต ก็โดยนัยเดียวกันคือ เกิดขึ้นเพียงขณะ
เดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะอย่างหยาบ เมื่อสกทาคามิมัคคจิตดับแล้ว สกทาคามิผล
จิตก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

อนาคามิมัคคจิต เกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับความยินดี พอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างละเอียด เมื่ออนาคามิมัคคจิตดับแล้ว **อนาคามิผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

อรัหัตตมัคคจิต เกิดขึ้นขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับกิเลสที่เหลืออยู่ทั้งหมด เมื่ออรัหัตตมัคคจิตดับแล้ว **อรัหัตตผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว

โลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

ฉานลาภีบุคคล คือ ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนแคล้วคล่องชำนาญยิ่งนั้น ขณะใดที่ฉานจิตขั้นหนึ่งขั้นใดเกิด กามาวจรกุศลญาณสัมปยุตตจิตก็เกิดสลับ ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมขณะนั้น เมื่อปัญญาพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้น ชัดแจ้งขึ้น ก็ย่อมละคลายความยึดถือเห็นผิดว่าเป็นตัวตนลง เมื่อโลกุตตรจิตขั้นใดเกิดขึ้นพร้อมกับองค์ของฉานขั้นใด โดยมีฉานขั้นนั้นเป็นบาท ก็เป็นมัคคจิตและผลจิตที่เป็นโลกุตตรฉานขั้นนั้นๆ ฉะนั้น จึงเป็นโลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

โสดาปัตติมัคค์	ปฐมฉาน ๑	ทุติยฉาน ๑	ตติยฉาน ๑
	จตุตถฉาน ๑	ปัญจฉาน ๑	
โสดาปัตติผล	ปฐมฉาน ๑	ทุติยฉาน ๑	ตติยฉาน ๑
	จตุตถฉาน ๑	ปัญจฉาน ๑	

สกทาคามีมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	
สกทาคามีผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	
อนาคามีมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	
อนาคามีผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	
อรหัตตมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	
อรหัตตผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	

มัคคจิตทั้ง ๔ ดวง นั้นเกิดขึ้นได้เพียงขณะเดียวเท่านั้นในสังสารวัฏฏ์ แต่โลกุตตรฌานวิบาก คือผลจิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้อีกเมื่อบุคคลนั้นมีฌานจิตคล่องแคล่ว เป็นปัจจัยให้โลกุตตรฌานวิบากจิตเกิดขึ้นได้อีกวาระอื่นๆ โลกุตตรฌานจิตที่เกิดในวาระหลังๆ ไม่ใช่ในมัคควิถีซึ่งดับกิเลสแล้ว เป็นผลสมบัติเพราะเป็นโลกุตตรฌานวิบากจิต (ผลจิต) ที่เกิดดับสืบต่อกัน โดยไม่มีจิตอื่นเกิดแทรกคั่นเลยในระหว่างที่กำลังเป็นผลสมบัติอยู่นั้น

เจตสิก ๕๒ ประเภท

เจตสิก ๕๒ ประเภท คือ

อัญญสมานาเจตสิก	๑๓	ดวง
อกุศลเจตสิก	๑๔	ดวง
โสภณเจตสิก	๒๕	ดวง

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

อัญญสมานาเจตสิก คือ เจตสิกที่เสมอกับเจตสิกประเภทอื่นที่อัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เมื่ออัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก อัญญสมานาเจตสิกก็เป็นอกุศลด้วย เมื่ออัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิก อัญญสมานาเจตสิกก็เป็นโสภณะด้วย อัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ เกิดร่วมกับโสภณเจตสิกก็ได้ แต่อกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิกไม่ได้เลย

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง มี ๒ ประเภท คือ สัพพจิตต-
สาธารณเจตสิก ๗ ดวง และปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง จิตทุกประเภทและทุกขณะที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดร่วมด้วย สำหรับทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง มีสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดขึ้นร่วมด้วยเท่านั้น ไม่มีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมด้วยอีกเลย ฉะนั้น ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวงจึงมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย

น้อยที่สุด คือมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงนี้เท่านั้น จิตอื่นๆ นอกจากนี้ มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากกว่า ๗ ดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๑. **ผัสสเจตสิก** เป็นเจตสิกที่กระทบอารมณ์ ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด ก็เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกัน ในขณะนั้นกระทำการกิจการงานตามหน้าที่ของจิตและเจตสิกนั้นๆ ในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ จิต ผัสสเจตสิก และเจตสิกอื่นๆ เกิดขึ้นกระทำการกิจการงานของตนๆ พร้อมกันแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว การกระทบอารมณ์ของผัสสเจตสิกจึงทำให้อารมณ์ปรากฏ พร้อมด้วยอาการของเจตสิกต่างๆ ที่เป็นไปในอารมณ์นั้น เช่น พอใจ (โลภะ) หรือไม่พอใจ (โทสะ) ในอารมณ์นั้นๆ เป็นต้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารนำมาซึ่งผล คือ จิตและเจตสิกต่างๆ เกิดขึ้นร่วมกัน ทำกิจให้ปรากฏความเป็นไปของสภาพธรรมในขณะนั้น ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารปัจจัยของจิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกัน

๒. **เวทนาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่รู้สึก ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใด เวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตในขณะนั้นก็รู้สึกดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์หรือเฉยๆ ในอารมณ์นั้น เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวงและต่างกันไปตามประเภทของจิตนั้นๆ เช่น โทมนัสเวทนาเกิดร่วมกับโทสมูลจิต อุเบกขาเวทนาเกิดร่วมกับโมหมูลจิตและโลภมูลจิต เป็นต้น

๓. **สัญญาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่จำหมายอารมณ์ สัญญาเจตสิกจำอารมณ์ทุกอย่างที่ปรากฏสืบต่อเป็นเรื่องราว สัตว์ บุคคลต่างๆ

สัญญาจำความรู้สึกสุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ เฉยๆ ในอารมณ์ทุกอย่าง สัญญาเจตสิกเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความผูกพันยึดมั่นในชีวิต เช่นเดียวกับเวทนาเจตสิกซึ่งเมื่อรู้สึกสุขหรือดีใจ เป็นต้น ก็ย่อมสำคัญยึดมั่นผูกพันต้องการความรู้สึกนั้นๆ เรื่อยๆ ไป ด้วยเหตุนี้เวทนาเจตสิกจึงเป็นเวทนาขั้น ๑ และสัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขั้น ๑ เจตสิกอีก ๕๐ ประเภทที่เหลือนั้นก็ปรุงแต่งจิตไปตามสภาพของเจตสิกนั้นๆ เจตสิก ๕๐ ดวงนั้นจึงเป็นสังขารขั้น

๔. เจตนาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตั้งใจ ตั้งใจ ขวนขวายกระทำกิจตามประเภทของเจตนา และสัมปยุตตธรรมที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ เจตนาเจตสิกจึงเป็นกัมมปัจจัย เจตนาเจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมกับวิบากจิตเป็นสหชาตกัมมปัจจัย เพราะกระทำกิจของเจตนาที่เป็นวิบากพร้อมกับวิบากจิตและวิบากเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นกิริยาเกิดขึ้นกระทำกิจของเจตนาร่วมกับกิริยาจิตและกิริยาเจตสิกอื่นๆ แล้วดับไป ก็เป็นสหชาตกัมมปัจจัย แต่อกุศลเจตนาที่เกิดกับอกุศลจิตหรืออกุศลเจตนาที่เกิดกับกุศลจิตนั้น เมื่อสำเร็จเป็นอกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วดับไป เป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัย เพราะทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า ซึ่งไม่ใช่ในขณะเดียวกับอกุศลเจตนาหรืออกุศลเจตนาที่กระทำกรรมนั้น เมื่อให้ผลต่างขณะ คือทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดภายหลังจากอกุศลเจตนา หรืออกุศลเจตนาซึ่งเป็นเหตุดับไปแล้ว เจตนากรรมซึ่งเป็นอกุศลเจตนาหรืออกุศลเจตนา นั้น จึงเป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัย

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตั้งมั่นในอารมณ์ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใด เอกัคคตาเจตสิกก็ตั้งมั่นในอารมณ์นั้น แต่เอกัคคตา

เจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต ไม่มีกำลังตั้งมั่นคงในอารมณ์เท่ากับเอกัคคตา เจตสิกที่เกิดกับกุศลจิต ขณะที่จิตเกิดรับรู้อารมณ์เดียวสืบต่อกัน นานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกซึ่งตั้งมั่นในอารมณ์แต่ละขณะ จิตนั้น ก็ปรากฏเป็นสมาธิขั้นต่างๆ ขณะที่กุศลเอกัคคตาตั้งมั่นในอารมณ์ ขณะนั้นจึงเป็นสัมมาสมาธิตามลำดับขั้นของกุศลนั้นๆ

๖. ชีวิตินทริยเจตสิก เป็นเจตสิกที่ดำรงรักษาสัมปยุตตธรรม ให้ดำรงชีวิตอยู่ก่อนที่จะดับไป แม้แต่นามธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้นจะ ดำรงอยู่ได้เพียงชั่วขณะ ก็ยังต้องอาศัยปัจจัย คือ ชีวิตินทริยเจตสิก ที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นรักษาไว้จึงดำรงอยู่ได้ ชีวิตินทริยเจตสิกจึง เป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันโดยเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็น ใหญ่ในการรักษาสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมด้วยให้ดำรงอยู่ชั่วขณะก่อน ที่จะดับไป

๗. มนสิการเจตสิก เป็นเจตสิกที่ใส่ใจ สนใจในอารมณ์ การใส่ใจในอารมณ์ย่อมเป็นปัจจัยให้เจตสิกอื่นๆ ตรึงถึงอารมณ์และปรุง แต่งเป็นความวิจิตรต่างๆ เป็นวิทยาการต่างๆ ไม่รู้จบในทางโลก ส่วน ในทางธรรมนั้นก็ตรงกันข้ามกับทางโลก

เมื่อสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดกับจิตประเภทใด ก็เสมอกับจิตประเภทนั้น คือ เมื่อเกิดกับกุศลจิตก็เป็นกุศล เมื่อเกิด กับอกุศลจิตก็เป็นอกุศล เมื่อเกิดกับวิบากจิตก็เป็นวิบาก เมื่อเกิดกับ กิริยาจิตก็เป็นกิริยา เมื่อเกิดกับกามาวจรจิตก็เป็นกามาวจร เมื่อเกิด กับรูปาวจรจิตก็เป็นรูปาวจร เมื่อเกิดกับอรูปาวจรจิตก็เป็นอรูปาวจร เมื่อเกิดกับโลกุตตรจิตก็เป็นโลกุตตระ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ โสภณเจตสิกก็ได้ แต่เว้นไม่เกิดกับจิตบางดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

๑. **วิตกกเจตสิก** (วิตกเจตสิก) เป็นเจตสิกที่จรดหรือตรึกในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ วิตกเจตสิกเกิดกับจิต ๕๕ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง และปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง **เวหนวิปัญญวิญญาน ๑๐ และหุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน** วิตกเจตสิกย่อมจรดหรือตรึกในอารมณ์ตามสภาพของจิต และเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย วิตกเจตสิกซึ่งจรดหรือตรึกในอารมณ์นั้นเหมือนเท้าของโลก เพราะทำให้โลกก้าวไป (โดยจิตเกิดขึ้นเป็นไป) ตามวิตกเจตสิกนั้นๆ

๒. **วิจารณ์เจตสิก** เป็นเจตสิกที่ประกอบตามวิตก ไม่ว่าวิตกจะตรึกอย่างไร วิจารณ์เจตสิกก็ประกอบตามอย่างนั้น วิจารณ์เจตสิกเกิดกับจิต ๖๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง และหุติยฌานจิต ๑๑ ดวง **เวหนวิปัญญวิญญาน ๑๐ ดวง ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน** จิตใดมีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตนั้นต้องมีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย เว้นจิต ๑๑ ดวง ที่มีวิจารณ์เจตสิกโดยไม่มีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย คือ หุติยฌานจิต ๑๑ ดวง

๓. **อวิโมกขเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์ อวิโมกขเจตสิกเกิดกับจิต ๗๘ ดวง **เวหนวิปัญญวิญญาน ๑๐ ดวง และโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง** อวิโมกขเจตสิกเป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์ จึงไม่เกิดกับโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์

๔. **วิริยเจตสิก** เป็นเจตสิกที่อุตสาหะคำจุนสหชาติธรรม ไม่ทอดย วิริยเจตสิกเกิดกับจิต ๗๓ ดวง **เว้นอเหตุกจิต ๑๖ ดวง** คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง สัมปฏิจจันนจิต ๒ ดวง สันติริณจิต ๓ ดวง เพราะจิต ๑๖ ดวงนี้กระทำกิจของตนๆ ได้ โดยไม่มีวิริยเจตสิกเป็นปัจจัยเลย

๕. **ปีติเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ปลาบปลื้ม เอิบอím ร่าเริง จึงเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเท่านั้น ไม่เกิดร่วมกับเวทนาอื่นๆ เลย ปีติเจตสิกเกิดร่วมกับจิตที่มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๕๑ ดวง คือ กามโสมนัสจิต ๑๘ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง ทุตติยฌานจิต ๑๑ ดวง ตติยฌานจิต ๑๑ ดวง จิตที่มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย แต่ไม่มีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้นมี ๑๑ ดวง คือ จตุตถฌานจิต ๑๑ ดวง ทั้งนี้เพราะ จตุตถฌานจิตประณีตกว่าตติยฌานจิตซึ่งมีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๖. **ฉันทเจตสิก** เป็นเจตสิกที่พอใจกระทำ เกิดกับจิต ๖๙ ดวง **เว้นไม่เกิดกับจิต ๒๐ ดวง** คือ อเหตุกจิต ๑๘ ดวง และโมหมูลจิต ๒ ดวง ทั้งนี้เพราะอเหตุกจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ส่วนโมหมูลจิตนั้น แม้ว่ามีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่เมื่อไม่มีโลภเจตสิกหรือโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วยจึงไม่มีฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะฉันทเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่พอใจตามสภาพของโลภมูลจิต หรือโทสมูลจิต หรือจิตอื่นๆ ที่ฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย

อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

อกุศลเจตสิก คือ เจตสิกที่ไม่ดีงาม เมื่อเกิดกับจิตใด จิตนั้นก็เป็นอกุศล ฉะนั้น อกุศลเจตสิกจึงเกิดได้กับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

เท่านั้น เกิดร่วมกับกุศลจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับวิบากจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับ
กิริยาจิตไม่ได้ อกุศลเจตสิกแต่ละดวงย่อมเกิดร่วมกับอกุศลจิตตาม
ประเภทของอกุศลจิตนั้นๆ แต่อกุศลจิตทุกดวงจะต้องมีอกุศลเจตสิก
๔ ดวง คือ โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อโนตตปปเจตสิก อุทัจจเจตสิก
เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น อกุศลเจตสิก ๔ ดวงนี้ จึงเป็นอกุศลสาธารณ
เจตสิก นอกจากอกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวงนี้แล้ว อกุศลเจตสิกอื่นๆ
ก็เกิดร่วมกับอกุศลจิตตามควรแก่กุศลจิตนั้นๆ

๑. โมหเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตาม
ความจริง โมหเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๒. อหิริกเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ละอายต่ออกุศลธรรมเกิดร่วม
กับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๓. อโนตตปปเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่หวั่นเกรงภัยของอกุศล-
ธรรม เกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๔. อุทัจจเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่สงบในอารมณ์ เกิดร่วมกับ
อกุศลจิต ๑๒ ดวง

๕. โลภเจตสิก เป็นเจตสิกที่ติดข้อง ต้องการอารมณ์เกิดร่วม
กับโลภมุลจิต ๘ ดวง

๖. ทิฏฐิเจตสิก เป็นเจตสิกที่เห็นผิดในสภาพธรรมจึงทำให้ยึด
มั่นในหนทางประพฤติปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตามเหตุและผลของสภาพ
ธรรม และชวนชวายเป็นการกระทำความผิดนั้นๆ ต่างๆ ขณะที่เห็นผิด
ชวนชวายเป็นปฏิบัติธรรมผิดๆ ทางกาย วาจา ใจ ขณะนั้นทิฏฐิเจตสิกเกิด
ร่วมกับโลภมุลจิต ๔ ดวง (ทิฏฐิคตสัมปยุตต์) ทิฏฐิเจตสิกจะดับเป็น

สมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อโสดาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว จึงไม่มีโลภมูลจิต ทิฏฐิตสัมปยุตต์ ๔ ดวงอีก

๗. มานเจตสิก เป็นเจตสิกที่สำคัญตน ทะนงตน เกิดได้กับโลภ-มูลจิต ทิฏฐิตวิปปยุตต์ ๔ ดวง โลภมูลจิต ทิฏฐิตวิปปยุตต์ ๔ ดวง นั้น บางวาระก็มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย มานเจตสิกจะดับเป็นสมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นพระอรหันตบุคคล

๘. โทสเจตสิก เป็นเจตสิกที่หยาบกระด้าง เป็นสภาพธรรมที่ประทุษร้าย เดือดร้อน ขุ่นเคือง เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ ดวง โทสเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทเมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมชั้นพระอนาคามีบุคคล ฉะนั้น พระโสดาบันบุคคลจึงยังมีความเศร้าโศกเสียใจ เพราะยังมีโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง

๙. อิสสาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ริษยาสมบัติของผู้อื่น ทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ อิสสาเจตสิกเกิดร่วมกับโทสมูลจิต โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย อิสสาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสดาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้น รู้แจ้งอริยสัจจธรรม ฉะนั้น พระอริยบุคคลจึงไม่มีอิสสาเจตสิกอีกเลย

๑๐. มัจฉริยเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตระหนี่สมบัติของตน ไม่ต้องการให้บุคคลอื่นมีส่วนร่วมใช้สอยได้รับประโยชน์ใดๆ จากสมบัติของตน มัจฉริยเจตสิกเกิดได้กับโทสมูลจิต ๒ ดวง แต่ไม่เกิดกับโลภ-มูลจิตเลย เพราะขณะใดที่มีมัจฉริยเจตสิกเกิด ขณะนั้นจิตเดือดร้อนไม่สบายใจ มัจฉริยเจตสิกจึงเกิดร่วมกับโลภมูลจิตไม่ได้ เพราะโลภมูลจิต

เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาและโสมนัสเวทนาเท่านั้น แต่มัจฉริยเจตสิกต้องเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาทุกครั้ง โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย มัจฉริยเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสดาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดอีกเลย แต่ที่พระเสกขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษาและปฏิบัติเพื่อดับกิเลส ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ไม่ใช่พระอรหันต์) ผู้เป็นคฤหัสถ์ ยังไม่สละสมบัติทั้งหลายก็เพราะยังมีโลกเจตสิก แต่เมื่อเป็นไปในทางที่ชอบที่ควรแล้ว พระเสกขบุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ผู้ปราศจากมัจฉริยะแล้ว ย่อมสละวัตถุนั้นเป็นทานได้ เพราะโสดาปัตติมัคคจิตดับมัจฉริยะเป็นสมุจเฉท

๑๑. กุกกุจเจตสิก เป็นเจตสิกที่เดือดร้อนรำคาญใจในอกุศลที่ได้กระทำแล้วและในอกุศลที่ไม่ได้กระทำ กุกกุจเจตสิกเกิดได้กับโทสมูลจิต ๒ ดวง บางวาระโทสมูลจิตก็มีกุกกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระโทสมูลจิตก็ไม่มีกุกกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วย กุกกุจเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วย อนาคามีมัคคจิต

๑๒. ถีนเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตท้อถอย หดหู่ เกิดได้กับอกุศลสสังขาริกจิต ๕ ดวง คือ โลกมูลจิต สสังขาริก ๔ ดวง โทสมูลจิต สสังขาริก ๑ ดวง บางวาระอกุศล สสังขาริกก็มีถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระอกุศล สสังขาริกก็ไม่มีถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๑๓. มិทธเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย ชบเซา ง่วงเหงา ท้อแท้ เกิดได้กับอกุศล สสังขาริก ๕ ดวง โดยนัยเดียวกับถีนเจตสิก เพราะถีนเจตสิกและมิทธเจตสิกต้องเกิดร่วมกันทุกครั้ง แยกกันไม่ได้เลย ถีนเจตสิกและมิทธเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วยอรหัตตมัคคจิต

๑๔. วิจิกิจจาเจตสิก เป็นเจตสิกที่สงสัยในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม สงสัยในอริยสัจจธรรม สงสัยในพระรัตนตรัย เกิดร่วมกับโมหมูลจิต ๑ ดวง (อุปกุขาสหคต วิจิกิจจาสมปยุตต์) วิจิกิจจาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วยโสตาปัตติมคคจิต

เพื่อสะดวกแก่การจำ จึงจำแนกอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง เป็นจำพวกดังนี้

โมหตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโมหเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก ๑ อนัตตัมปเจตสิก ๑ อุทัจจเจตสิก ๑

โลติกะ (เจตสิก ๓ มีโลภเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โลภเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิก ๑ มานเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมกับโลภเจตสิก มานเจตสิกก็เกิดร่วมกับโลภเจตสิก แต่ทิฏฐิเจตสิกและมานเจตสิกไม่เกิดร่วมกัน ขณะที่มามีทิฏฐิเจตสิก (โลภมูลจิต ทิฏฐิคตสัมปยุตต์) ขณะนั้นไม่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น มานเจตสิกจึงเกิดกับโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปยุตต์ ๔ ดวง โดยไม่แน่นอน คือ บางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปยุตต์ที่ไม่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย และบางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปยุตต์ที่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทชตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโทสเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โทสเจตสิก ๑ อีสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ กุกกุจเจตสิก ๑ อีสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิกเกิดร่วมกับโทสเจตสิกโดยไม่แน่นอนและไม่เกิดพร้อมกัน ฉะนั้น โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระไม่มีอิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิก เกิดร่วมด้วยเลย และบางวาระ

ก็มีอิสสาเจตสิก หรือมัจฉริยเจตสิก หรือกุกกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วย
ขณะละ ๑ ดวง

ถ้าทุกะ (เจตสิก ๒ มีถิ่นเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ ถิ่นเจตสิก ๑ และ
มิทฺธเจตสิก ๑ เจตสิก ๒ ดวงนี้ไม่แยกกันเลย ไม่ว่าจะเกิดในขณะใด
ต้องเกิดร่วมกันทุกครั้ง

รวมอกุศลเจตสิก ๔ จำพวก เป็นอกุศลเจตสิก ๑๓ ดวง และ
วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ดวง จึงรวมเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

โสภณเจตสิกเป็นเจตสิกที่ดีงาม เมื่อเกิดร่วมกับจิตใด
จิตนั้นก็เป็จิตที่ดีงาม เป็นโสภณจิต โสภณเจตสิกต่างกับอกุศล
เจตสิก เพราะอกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น แต่
โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับกุศลจิตก็ได้ เกิดร่วมกับกุศลวิบากจิตก็ได้
เกิดร่วมกับโสภณกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น โสภณเจตสิกจึงเกิดร่วมกับ
กามาวจรกุศล (มหากุศล) รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล โลกุตตร-
กุศล กามาวจรสเหตุกวิบาก (มหาวิบาก) รูปาวจรวิบาก อรูปาวจร
วิบาก โลกุตตรวิบาก กามาวจรสเหตุกิริยา (มหากิริยา) รูปาวจร
กิริยา อรูปาวจรกิริยา

โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณจิตตามควรแก่ประเภทของ
โสภณเจตสิกดังนี้ คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดกับจิต ๑๖ ดวง คือ มหากุศล ๘ ดวง และโลกุตตรจิต ๘ (หรือ ๔๐) ดวง

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง เกิดกับจิต ๒๘ ดวง คือ มหากุศล-จิต ๘ ดวง มหาภิรียาจิต ๘ ดวง และรูปาวจรกุศล ๔ ดวง รูปาวจรวิปาก ๔ ดวง รูปาวจรภิรียา ๔ ดวง (เว้นปัญจมณาน)

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดกับจิต ๔๗ ดวง คือ กามาวจรญาณสัมปยุตต์ ๑๒ ดวง มหัคคตจิต ๒๗ ดวง (รูปาวจรจิต ๑๕ + อรูปาวจรจิต ๑๒) โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

๑. สัทธาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ผ่องใสสะอาด เปรียบเสมือนสารส้มหรือแก้วมณีที่ทำให้น้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว เมื่อสัทธาเจตสิกเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งเปรียบเสมือนโคลนตมย่อมจมลง คือ เกิดไม่ได้ เพราะขณะนั้นสัทธาเป็นสภาพที่เลื่อมใสในกุศลธรรม

๒. สติเจตสิก เป็นเจตสิกที่ระลึกได้ในกุศลทั้งหลาย ขณะที่อกุศลเกิดขึ้นในวันหนึ่ง ๆ นั้น ขณะนั้นสติไม่ได้เกิดขึ้นระลึกเป็นไปในทาน ศีล ภาวนาเลย กุศลจิตเกิดขึ้นเป็นไปในทานหรือศีลหรือภาวนาขณะใด ขณะนั้นสติเจตสิกเกิดขึ้นระลึกเป็นกุศลประเภทนั้นๆ

๓. หิริเจตสิก เป็นเจตสิกที่ละอาย รังเกียจอกุศลธรรม ขณะที่กุศลจิตเกิดขึ้น ขณะนั้นละอายอกุศลธรรม ลักษณะของหิริเจตสิกจึงเปรียบได้กับการรังเกียจไม่จับต้องของไม่สะอาด

๔. โอตตปปเจตสิก เป็นเจตสิกที่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรมทั้งหลาย ขณะใดที่อกุศลธรรมประเภทใดเกิดขึ้นแม้เพียงเบาบาง ขณะนั้นก็ไม่มี ความหวั่นเกรงในโทษของอกุศลธรรมนั้นเลย ลักษณะของ โอตตปปเจตสิกจึงเปรียบได้กับการไม่จับต้องก่อนเหล็กร้อน

๕. อโลภเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ติดข้องในอารมณ์ ถ้าขณะใดมีความยินดีติดข้องในอารมณ์ ขณะนั้นทาน ศีล ภาวนา ก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น กุศลจิตทุกประเภทจึงเกิดขึ้นโดยมีอโลภเจตสิกเป็นเหตุ ลักษณะอาการของอโลภเจตสิกนั้นดุจหยาดน้ำไม่ติดค้างอยู่บนกลีบบัว

๖. อโทสเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ขัดเคือง ไม่หยาบกระด้างดูร้าย มีลักษณะอาการเป็นมิตรไมตรี (และเพราะแผ่ประโยชน์ แก่กุลแก่สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า เมตตา)

๗. ตตรมัชฌัตตตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เป็นกลาง ไม่เอนเอียง ปราศจากอคติ จึงเป็นอาการวางเฉย อุเบกขาในอารมณ์

อุเบกขา การวางเฉยมี ๑๐ อย่าง คือ

ฉฬังคุเปกขา ได้แก่ ตตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพที่วางเฉยในอารมณ์ ๖ ของพระอรหันต์ผู้ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว

พรหมวิหารุเปกขา ได้แก่ ตตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งวางเฉยเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย

โพชฌังคุเปกขา ได้แก่ ตตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่เป็นองค์ คือ ส่วนประกอบที่ทำให้ตรัสรู้วิริยสัมปทา

วิริยุเปกขา ได้แก่ วิริยเจตสิกที่เป็นความเพียรถูก ซึ่งไม่ตั้งนัก ไม่หย่อนนักในการเจริญภาวนา

สังขารเพกขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่วางเฉยเมื่อประจักษ์ไตรลักษณ์ของสังขารธรรม

เวทนุเพกขา ได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

วิปัสสนุเพกขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่เป็นกลางในการพิจารณาอารมณ์ที่เกิดตามเหตุปัจจัย

ัตตรมัชฌัตตุดเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตดาเจตสิกที่เป็นกลางไม่เอนเอียงด้วยอคติ

ฆานุเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตดาเจตสิกในฆาน ซึ่งคลายความผูกฝืนในธรรมอื่นที่ทำให้ไม่สงบมั่นคง โดยเฉพาะ ได้แก่ ตติยฆาน (โดยจตุกกนัย) ซึ่งคลายปิติแล้ว

ปาริสุทฺธุเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตดาเจตสิกในจตุตถฆาน (โดยจตุกกนัย) ซึ่งสงบหมดจดแล้วจากข้าศึกทั้งปวง ไม่ต้องทำกิจละองค์ฆานได้อีก

๘. **กายปััสสัทธิเจตสิก** เป็นเจตสิกที่สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน

๙. **จิตตปััสสัทธิ** เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยสงบ ขณะที่พอใจอยู่คนเดียวเฉียบๆ ไม่รุ่มรวยนั้น ไม่ใช่สงบ ถ้าจิตขณะนั้นไม่เป็นไปในทาน ศีล ภาวนา (สมถภาวนา คือ การอบรมเจริญความสงบจากอกุศลด้วยปัญญา วิปัสสนาภาวนา คือ การอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง) ถ้าพอใจที่จะอยู่คนเดียวเฉียบๆ แม้ในป่าก็เป็นโลภมูลจิต ในขณะที่ไม่ใช่ทาน ศีล ภาวนา

(กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ เป็นสภาพเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุทฺธจเจตสิก)

๑๐. กายลหุตา เป็นเจตสิกที่เบา ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเบา ไม่หนักอย่างอกุศล

๑๑. จิตตลหุตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยไม่หนัก (กายลหุตาและจิตตลหุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับถีนเจตสิกและมีทฐเจตสิก)

๑๒. กายมุทุตา เป็นเจตสิกที่อ่อนโยน ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยไม่หยาบกระด้าง

๑๓. จิตตมุทุตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยอ่อนโยน ไม่หยาบกระด้าง

(กายมุทุตาและจิตตมุทุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับทิฏฐิเจตสิก และมานเจตสิก)

๑๔. กายกัมมัฏญตา เป็นเจตสิกที่ควรแก่การงานของโสภณธรรม ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมด้วย ควรแก่การงานของโสภณธรรม

๑๕. จิตตกัมมัฏญตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วย ควรแก่การงานของโสภณธรรม

(กายกัมมัฏญตาและจิตตกัมมัฏญตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอกุศลธรรม (ที่เหลือ) ที่ทำให้จิตไม่ควรแก่ธรรมที่ดีงาม)

๑๖. กายปาคุญญตา เป็นเจตสิกที่คล่องแคล่วและทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยคล่องแคล่วในธรรมที่ดีงาม

๑๗. จิตตปาคุญญตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วย คล่องแคล่วในธรรมที่ต้งาม

(กายปาคุญญตาและจิตตปาคุญญตาเป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับความไม่เชื่อ เป็นต้น ในธรรมที่ต้งาม)

๑๘. กายชุกตา เป็นเจตสิกที่ชื่อตรง ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย แน่วแน่ ไม่คดโกง มุ่งตรงต่อธรรมที่ต้งาม

๑๙. จิตตชุกตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตมุ่งตรงต่อธรรมที่ต้งาม (กายชุกตาและจิตตชุกตาเป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุปกิเลส มีมายา สำไถย เป็นต้น ซึ่งทำให้จิตคดโกงไม่ตรง)

เจตสิก ๑๙ ดวงนี้ เกิดร่วมกับโสภณจิตทุกดวง เว้นไม่เกิดกับ อกุศลจิต ๑๒ ดวง และอเหตุกจิต ๑๘ ดวง รวม ๓๐ ดวง ฉะนั้น โสภณจิตจึงเป็น ทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ แต่ที่เป็นเอกเหตุกะไม่มีเลย ส่วนอกุศลจิต ๑๒ ดวงนั้น เป็นเอกเหตุกะ ๒ ดวง เป็นทวิเหตุกะ ๑๐ ดวง เป็นติเหตุกะไม่มีเลย

วิรติเจตสิก ๓ ดวง

วิรติเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรติทุกจิต มี ๓ ดวง คือ

๑ (๒๐) สัมมาวาจาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรติวิจิกฤติ ๔ คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาท สัมผัปปลาปวาจา ขณะใดที่ไม่ล่วงวิจิกฤติ ขณะนั้นสัมมาวาจาเจตสิกเกิดขึ้นวิรติวิจิกฤติ ประเภทนั้นๆ

๒ (๒๑) สัมமாகัมมันตเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรติกาย
ทุจิริต ๓ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจจารา ขณะใดที่
เวรกายทุจิริต ๓ ขณะนั้นสัมமாகัมมันตเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรติกาย
ทุจิริตนั้นๆ

๓ (๒๒) สัมมาอาชีวะเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรติกายทุจิริต
๓ และเวรจิต ๔ ซึ่งเป็นมิจจาชีพ ขณะใดที่ละเว้นมิจจาชีพ ขณะนั้น
สัมมาอาชีวะเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรติมิจจาชีพนั้นๆ

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง

เป็นเจตสิกที่มีสัตว์ บุคคล เป็นอารมณ์ไม่เกิดกับมหาวิบากจิต
รูปาวจรปัญญาฉาน อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต อัปมัญญาเจตสิก ๒
ดวง คือ

๑ (๒๓) กรุณาเจตสิก เป็นเจตสิกที่กรุณาสัตว์ที่เป็นทุกข์ มี
การไม่เบียดเบียนเป็นอาการปรากฏ

๒ (๒๔) มุกิตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ยินดีต่อสัตว์ที่เป็นสุข เป็น
เจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอริสา

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง

๒๕. ปัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เห็นถูก เข้าใจถูกในสภาพ
ธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมนั้นๆ

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง เกิดกับโสภณจิตดังนี้

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง ทั้ง กุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต ทั้งกามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดได้กับมหากุศลจิต ๘ ดวง และโลกุตตรจิต ๘ ดวงหรือ ๔๐ ดวงเท่านั้น มหากุศลจิตบางดวงก็ไม่มีวิรตีเจตสิกเกิดร่วมด้วย วิรตีเจตสิกดวงหนึ่งดวงใดจะเกิดกับมหากุศลจิตที่กำลังวิรตีทุจริตประเภทหนึ่งประเภทใดในขณะนั้นเท่านั้น **วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงจะเกิดขึ้นพร้อมกันในมหากุศลจิตไม่ได้เลย แต่ขณะที่โลกุตตรจิตเกิดขึ้นนั้นวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง เกิดขึ้นพร้อมกัน** โดยทำกิจวิรตีทุจริตเป็นสมุจเจตตามขั้นของโลกุตรจิตนั้นๆ โลกุตรจิต ๘ ดวง หรือ ๔๐ ดวงต้องมีวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงเกิดร่วมด้วย

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับมหากิริยาจิต เพราะเมื่อพระอรหันต์ดับกิเลสทุกประเภทเป็นสมุจเจตแล้ว วิรตีเจตสิกไม่เกิดขึ้นวิรตีทุจริตใดๆ เลย

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับมหาวิบากจิต เพราะมหาวิบากต่างกับรูปาวจรวิบาก อรูปาวจรวิบาก โลกุตรวิบาก คือ รูปาวจรกุศล เป็นกัมมปัจจัยให้เกิดผลเป็นรูปาวจรวิบาก ซึ่งไม่ต่างจากรูปาวจรกุศลนั้นๆ อุปมาเหมือนตัวกับเงา รูปาวจรกุศลมีเจตสิกอะไรเกิดร่วมด้วยเท่าใด รูปาวจรวิบากก็มีเจตสิกนั้นๆ เกิดร่วมด้วยเท่านั้น รูปาวจรกุศลมีอารมณ์อะไร รูปาวจรวิบากก็มีอารมณ์นั้น อรูปาวจรกุศลและอรูปาวจรวิบาก โลกุตรกุศลและโลกุตตรวิบากก็โดยนัยเดียวกัน แต่มหากุศลหาเป็นเช่นนั้นไม่ วิรตีเจตสิกเกิดกับมหากุศลจิตเฉพาะในขณะทีวิรตีทุจริต แต่มหาวิบากซึ่งเป็นผลของมหากุศล

นั้น ไม่มีวิรตีเจตสิกและอัปปมัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะมหาวิบากไม่ได้ทำกิจวิรติทุจริตเช่นมหากุศล

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต เพราะขณะที่เป็นมหัคคตจิตนั้นไม่มีการกระทำใดๆ ทางกาย วาจาที่วิรตีเจตสิกจะต้องเกิดขึ้นวิรติทุจริตทางกายหรือทางวาจาเลย

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ไม่เกิดพร้อมกัน อัปปมัญญาดวงหนึ่งดวงใดย่อมเกิดในขณะที่จิตมีสัถว์ บุคคล (ที่เป็นทุกข์หรือเป็นสุข) เป็นอารมณ์เท่านั้น อัปปมัญญาเจตสิกไม่เกิดกับมหาวิบากจิตโดยนัยเดียวกับวิรตีเจตสิก แต่อัปปมัญญาเจตสิกดวงหนึ่งดวงใดเกิดกับมหากุศลจิตและมหากิริยาจิตได้เมื่อมีสัถว์ที่เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเป็นอารมณ์ และในการเจริญพรหมวิหารภาวนา คือ เมตตาภาวนา ได้แก่ อโหสเจตสิก กรุณาภาวนา ได้แก่ กรุณาเจตสิก มุทิตาภาวนา ได้แก่ มุทิตาเจตสิก อุเบกขาภาวนา ได้แก่ ตัตถมัชฌัตตตาเจตสิก เมื่ออบรมเจริญสมถภาวนาซึ่งเป็นพรหมวิหารนั้น มหากุศลที่ประกอบด้วย เมตตา หรือกรุณา หรือมุทิตาย่อมเจริญเพิ่มขึ้นจนเป็นความสงบที่มีกำลังมั่นคง เป็นอุปจารสมาธิ (สมาธิใกล้ต่อการแนบแน่นในอารมณ์) และอัปปนาสมาธิ (แนบแน่นในอารมณ์) ซึ่งเป็นฌานจิตขั้นที่ ๑ และเมื่ออบรมเจริญต่อไปก็บรรลุถึงฌานจิตขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ขั้นที่ ๔ ตามลำดับ แต่เมตตา กรุณา มุทิตา ไม่อาจบรรลุถึงขั้นปัญจมฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานที่ ๕ ได้ เพราะฌานจิตขั้นที่ ๑, ๒, ๓, ๔ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ดังนั้น เมื่อจะอบรมพรหมวิหารภาวนาให้ถึงปัญจมฌานต้องเป็นอุเบกขาพรหมวิหารเท่านั้น ฉะนั้น เมตตา กรุณา มุทิตา จึงเป็นได้เพียงปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ส่วนอุเบกขาพรหมวิหารนั้นเป็นปัญจมฌานเท่านั้น

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับอรุปาวจรจิต เพราะ
อรุปาวจรจิตไม่มีสัตว์บุคคลเป็นอารมณ์

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับโลกุตตรจิต เพราะโลกุตตร-
จิตมีนิพพานเป็นอารมณ์

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดร่วมกับกามาวจรจิตที่เป็นญาณ-
สัมปยุตต์ทั้งหมด และเกิดร่วมกับรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และ
โลกุตตรจิตด้วย เพราะจิตเหล่านี้ต้องประกอบด้วยปัญญาเจตสิกทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่า โดยทั่วไปกามาวจรกุศลจิตเกิดร่วมกับโสภณ
สาธารณเจตสิกเท่านั้น แต่บางกาลก็มีวิรติเจตสิก ๑ ดวงเกิดร่วมด้วย
เมื่อวิรติหุจรีต และบางกาลก็มีอัปปมัญญาเจตสิก ๑ ดวงเกิดร่วมด้วย
และบางกาลก็เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ขณะอบรมเจริญสมถภาวนา
และวิปัสสนาภาวนานั้นเป็นมหากุศลจิตที่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย
จึงเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์

รูป ๒๘ ประเภท

รูปเป็นปรมาัตถธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ รูปเป็นสังขตธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ จึงต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้รูปเกิดขึ้น อุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปจึงเกิดขึ้นเป็นไป แต่ที่อุปาทายรูปและมหาภูตรูปจะเกิดขึ้นได้นั้นก็ต้องมีสมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้รูปทั้งหมดนั้นเกิดขึ้นมิฉะนั้น รูปทั้งหมดก็เกิดขึ้นเป็นไปไม่ได้เลย สมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้เกิดรูป มี ๔ สมุฏฐาน คือ กรรม ๑ จิต ๑ อุตฺ ๑ อาหาร ๑

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า กัมมชรูป

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า จิตตชรูป

รูปที่เกิดจากอุตฺเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อุตฺชรูป

รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อาหารชรูป

กัมมชรูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานโดยเฉพาะไม่เกิดจากสมุฏฐานอื่นเลย มี ๙ รูป คือ

๑. จักขุปสาทรูป
๒. โสตปสาทรูป
๓. ฆานปสาทรูป
๔. ชิวหาปสาทรูป
๕. กายปสาทรูป
๖. อิตถิการูป

๗. ปุริสหารูป

๘. หทยรูป

๙. ชีวิตินทรียรูป

สิ่งใดก็ตามที่ดูเหมือนมีชีวิตแต่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรมใดๆ เป็นสมุฏฐาน เช่น พืชพันธุ์ต่างๆ ไม่มีกัมมชรูปทั้ง ๙ รูปนี้เลย

บางบุคคลกรรมไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจักขุปสาทรูปบ้าง โสตปสาทรูปบ้าง ฆานปสาทรูปบ้าง ชิวหาปสาทรูปบ้าง กายปสาทรูปบ้าง อิตถิหารูปบ้าง ปุริสหารูปบ้าง แต่เมื่อเป็นสัตว์บุคคลในภูมิที่มีชั้น ๕ แล้วต้องมีหทยรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต และมีชีวิตินทรียรูปที่เกิดร่วมกับกัมมชรูปอื่นๆ ในทุกๆ กัมมชกาลาป สำหรับอสังขสัญญาสัตตาพรหมบุคคลซึ่งเป็นพรหมบุคคลที่มีแต่รูป ไม่มีนามธรรม คือ ระหว่างที่เป็นอสังขสัญญาสัตตาพรหมนั้น จิต เจตสิกไม่เกิดเลย จึงมีกัมมชรูปเพียงกาลาปเดียว คือ กาลาปที่มีชีวิตินทรียรูปเท่านั้น (ไม่มีจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป อิตถิหารูป ปุริสหารูป หทยรูป)

กัมมชรูป ๙ รูปนี้ เป็นอุปาทายรูป ฉะนั้น จึงต้องเกิดร่วมกับ อวินิพโกรูป ๘ รูป ดังนี้ คือ

๑. จักขุทสกกาลาป (กลุ่มของจักขุปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกรูป ๘ + จักขุปสาทรูป + ชีวิตินทรียรูป

๒. โสตทสกกาลาป (กลุ่มของโสตปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกรูป ๘ + โสตปสาทรูป + ชีวิตินทรียรูป

๓. **ฆานทสกกလာป** (กลุ่มของฆานปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป)
คือ อวินิพโภครูป ๘ + ฆานปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๔. **ชีวหาทสกกလာป** (กลุ่มของชีวหาปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป)
คือ อวินิพโภครูป ๘ + ชิวหาปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๕. **กายทสกกလာป** (กลุ่มของกายปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป)
คือ อวินิพโภครูป ๘ + กายปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๖. **อิตถีภาวทสกกလာป** (กลุ่มของอิตถีภาวรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป)
คือ อวินิพโภครูป ๘ + อิตถีภาวรูป + ชีวิตินทริยรูป

๗. **ปฐิสภาวทสกกလာป** (กลุ่มของปฐิสภาวรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป)
คือ อวินิพโภครูป ๘ + ปฐิสภาวรูป + ชีวิตินทริยรูป

๘. **หทยทสกกလာป** (กลุ่มของหทยรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ
อวินิพโภครูป ๘ + หทยรูป + ชีวิตินทริยรูป

๙. **ชีวิตนวกกလာป** (กลุ่มของชีวิตรูปซึ่งมีรูปรวม ๙ รูป) คือ
อวินิพโภครูป ๘ + ชีวิตินทริยรูป

กัมมชกလာปเหล่านี้เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของปฏิสนธิจิตตาม
ควรแก่ภพภูมินั้นๆ และเกิดทุกอนุขณะของจิตทุกดวง คือ อุปาทกขณะ
จิตินขณะ และภังคขณะของจิตดวงหนึ่งๆ และจะหยุดเกิดก่อนจุติจิต
๑๖ ขณะจิต ฉะนั้น กัมมชรูปทั้งหมดจึงดับพร้อมกับจุติจิต

กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตในภุมิมนุษย์ซึ่งเป็นชลาพุช
กำเนิด (เกิดในครรภ์) มี ๓ กလာป คือ หทยทสกกလာป กายทสกกလာป
ภาวทสกกလာป เมื่อเจริญเติบโตขึ้น จักขุทสกกလာป โสททสกกလာป
ฆานทสกกလာป ชิวหาทสกกလာป ก็เกิดตามควรแก่กาลของกลาปนั้นๆ

ผู้ที่ปฏิสนธิเป็นโอปปาติกกำเนิด (เกิดเป็นกายที่มีอวัยวะครบ
ทันที) เช่น เทวดา เปเรต อสุรกาย และผู้ที่เกิดในนรก มีกัมมชรูปครบ
ทั้ง ๗ กลาป พร้อมกันทันทีในขณะที่ปฏิสนธิ คือ หทยทสกกลาป
กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป
ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป แต่ถ้ากรรมประเภทใดไม่เป็นปัจจัย
ให้รูปประเภทใดเกิด ก็เว้นรูปกลาปนั้นๆ ทั้งในปฏิสนธิกาล (ขณะ
ปฏิสนธิจิตเกิด) และในปวัตติกาล คือ ขณะหลังปฏิสนธิ

ผู้ที่ปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิเป็นโอปปาติก
กำเนิด มีกัมมชรูป ๔ กลาปเท่านั้น คือ หทยทสกกลาป จักขุทสกกลาป
โสตทสกกลาป และชีวิตนวกกลาป เว้นฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป
กายปสาทรูป ภาวรูป ซึ่งเป็นผลของการระงับความเพลิดเพลินินดี
ในกามอารมณ์ด้วยกำลังของฌานจิตที่เป็นปัจจัยให้เกิดเป็นรูปพรหม
บุคคล

ผู้ที่เป็นอสังขญัตตดาพรหม คือ พรหมที่มีแต่รูปธรรม ไม่มี
นามธรรมเลยนั้น มีกัมมชกลาป ๑ กลาป คือ ชีวิตนวกกลาป การ
เกิดเป็นอสังขญัตตดาพรหมนั้น เป็นผลของปัญจมฌานที่คลายความ
ยินดีในนามธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมที่เป็นไปตามกิเลส
จึงปรารถนาที่จะไม่มีนามธรรม เมื่อปัญจมฌานกุศลจิตไม่เสื่อม และ
ปัญจมฌานกุศลจิตเกิดก่อนจตุตติจิต ด้วยความหน่ายในนามธรรม จึง
เป็นปัจจัยให้รูปปฏิสนธิในอสังขญัตตดาพรหมภูมิ มีอายุ ๕๐๐ กัป
เมื่อไม่มีนามธรรมเกิดเลย จึงไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ทั้งสิ้น เมื่อจตุ
(ก่อนเป็นอสังขญัตตดาพรหม) ด้วยอิริยาบถใด รูปปฏิสนธิของอสังขญ
ัตตดาพรหม ก็เป็นอิริยาบถนั้นจนกว่ารูปจะจุติ และกุศลกรรมหนึ่งจึง
เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิต และกัมมชรูปเกิดในกามสุคติภูมิ วนเวียนเป็น
กิเลส กรรม วิบากต่อไป ตราบใดที่ยังไม่ได้ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท

จิตตชรูป

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมมุติฐาน มี ๖ กลาป คือ

๑. สุทธัญฐกกลาป เป็นกลาปที่มีแต่อวิพโมครูป ๘ รูปเท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตเกิดสืบต่อ จิตตชรูปที่เป็น สุทธัญฐกกลาปเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของปฐมภวังคจิต และทุกอุปาทกขณะของจิต เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง ซึ่งไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมมุติฐานให้เกิดรูปได้

จิตที่ไม่เป็นสมมุติฐานให้เกิดจิตตชรูปมี ๑๖ ดวง คือ อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวง ปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง จุตติจิตของพระอรหันต์ ๑ ดวง รวม ๑๖ ดวง

อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวงไม่เป็นสมมุติฐานให้เกิดรูปเลย เพราะเป็นผลของอรูปฌานกุศล ซึ่งเห็นโทษของรูปว่าเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่กิเลส จึงเจริญอรูปฌานกุศลซึ่งไม่มีรูปใดๆ เป็นอารมณ์เลย เมื่ออรูปฌานวิบากทำกิจปฏิสนธิในอรูปพรหมภูมิ จึงไม่เป็นปัจจัยให้รูปใดๆ เกิดเลยทั้งสิ้น

ปฏิสนธิจิตไม่เป็นสมมุติฐานให้เกิดจิตตชรูป เพราะเป็นจิตขณะแรกในภพภูมิหนึ่ง จึงยังไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมมุติฐานให้เกิดจิตตชรูปได้

จุตติจิตของพระอรหันต์ไม่เป็นสมมุติฐานให้เกิดรูป เพราะเป็นจิตดวงสุดท้ายของสังสารวัฏฏ์ซึ่งสิ้นสภาพความเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดได้

๒. กายวิญญูตินวกกလာป กลุ่มของกายวิญญูติรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๙ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + กายวิญญูติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทกณะของจิตที่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย

๓. วจีวิญญูติสัททสกกလာป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๐ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วจีวิญญูติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทกณะของจิตที่เป็นสมมุตฐานของเสียง คือ วาจา

๔. ลหุตาทีเอกาทสกกလာป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทกณะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่างๆ

๕. กายวิญญูติลหุตาทีทวาทสกกလာป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๒ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ + กายวิญญูติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทกณะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่างๆ ที่แสดงความหมาย

๖. วจีวิญญูติสัททลหุตาทีเตรสกกလာป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๓ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ + วจีวิญญูติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทกณะของจิตที่ต้องการให้เกิดเสียงพิเศษที่ต้องอาศัยวิการรูปจึงจะเกิดเสียงนั้นๆ ที่ฐานของเสียงได้

จิตตชกလာป ทุกกลาปต้องเกิดพร้อมกับอุปาทกณะของจิตที่เป็นสมมุตฐานให้จิตตชกလာปนั้นเกิด จิตตชกလာปจะไม่เกิดในจิตฺติขณะและภังคขณะของจิตเลย

อตุขรูป

รูปที่เกิดจากอตุ มี ๔ กลาป คือ

๑. สุธัฏฐกกลากาป มีอวินิพโกครูป ๘ รูปเท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย ในรูปที่มีใจครองนั้น เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้น ในอุปาทกขณะ จิตินขณะ และภังคขณะของปฏิสนธิจิต มีกัมมชรูปเกิดตามที่ได้กล่าวแล้ว แต่ในจิตินขณะของปฏิสนธิจิตนั้นเอง อตุ คือ ธาตุไฟ ในกัมมชกลาปที่เกิดขึ้น ก็เป็นสมุฏฐานให้อตุขรูปที่เป็นสุธัฏฐกกลากาปเกิดขึ้น และอตุขสุธัฏฐกกลากาปนี้จะเกิดขึ้นในจิตินขณะของรูปต่อไป

๒. สัทททวกลากาป กลุ่มของเสียงซึ่งมีรูปรวมกัน ๙ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + สัททรูป ๑ ขณะที่รูปเสียงไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานให้วชิณญัตติรูปกระทบที่ฐานของเสียง ขณะนั้นเสียงเกิดจากอตุเป็นสมุฏฐาน เช่น เสียงรถยนต์ เสียงน้ำตก เป็นต้น

๓. ลหุตาทิเอกาทสกกกลากาป กลุ่มของวิการรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ อตุย่อมเป็นสมุฏฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดรูปที่เบา รูปที่อ่อน รูปที่ควรแก่การทำงานในกายที่มีใจครอง ถ้าอตุไม่สม่ำเสมอเกิดโรค และกายส่วนใดไม่มีวิการรูป แม้จิตก็เป็นสมุฏฐานให้กายส่วนนั้นเคลื่อนไหวไปตามความต้องการไม่ได้

๔. สัททลหุตาทิทวาทสกกกลากาป กลุ่มของวิการรูปและเสียงรวมกันทั้งสิ้น ๑๒ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ + สัททรูป ๑ ในขณะที่กลุ่มของวิการรูปนั้นมีเสียงเกิดร่วมด้วย เช่น ดีดนิ้ว ปรบมือ เป็นต้น

อาหารรูป

รูปที่เกิดจากโอหารูปในกพพิงการหาร คือ อาหารที่เป็นคำที่กลืนกินเข้าไปนั้นมี ๒ กลาป อาหารชกลาปนี้เกิดได้เฉพาะภายในร่างกายของสัตว์บุคคลเท่านั้น อาหารชกลาป ๒ กลาป คือ

๑. สุธัญญุกกลาป มีอวินิพโกครูป ๘ เท่านั้น ไม่มีรูปอื่นเกิดร่วมด้วยเลย

๒. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป กลุ่มของวิการรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ นอกจากจิตและอตุจะเป็สมุฏฐานให้เกิดวิการรูป ๓ แล้ว อาหารก็เป็นอีกสมุฏฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดวิการรูป ๓ ถ้ามีเพียงวิการรูปที่เกิดจากอตุเท่านั้น แต่ขาดอาหารคือ แม้อากาศดีแต่ขาดอาหาร วิการรูปก็ไม่มีกำลังพอที่จะเคลื่อนไหวได้สะดวกรวดเร็ว

อาหารรูป อาศัยการแผ่ซ่านของโอชาในอาหารที่กลืนเข้าไปนั้นเป็นสมุฏฐานเมื่อใด ก็เกิดขึ้นในฐิตินะของโอหารูปซึ่งเป็นสมุฏฐานเมื่อนั้น

รวมรูปแต่ละรูปเกิดจากสมุฏฐานใดสมุฏฐานหนึ่งใน ๔ สมุฏฐาน ดังนี้ คือ

อวินิพโกครูป ๘ เกิดได้จากสมุฏฐาน ๔ คือ
บางกลาปก็มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปก็มีจิตเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปก็มีอตุเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปก็มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ปสาทรูป ๕	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
ภาวรูป ๒	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
หทยรูป ๑	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
ชีวิตินทรียรูป ๑	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
วีการรูป ๓	เกิดจากสมุฏฐาน ๓ คือ บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน บางกลาปเกิดจากอตุเป็นสมุฏฐาน บางกลาปเกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน
วิญญัตติรูป ๒	เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
สัททรูป ๑	เกิดจากสมุฏฐาน ๒ คือ บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน บางกลาปเกิดจากอตุเป็นสมุฏฐาน
ปริจเณทรูป ๑	เกิดจากสมุฏฐาน ๔ คือ เกิดจากกรรมเป็น สมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่าง กลาปที่เกิดจาก กรรมเป็นสมุฏฐาน เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่างกลาปที่เกิดจากจิตเป็น สมุฏฐาน เกิดจากอตุเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่น ระหว่างกลาปที่เกิดจากอตุเป็นสมุฏฐาน เกิด จากอาหารเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่าง กลาปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน
ลักษณรูป ๔	ไม่เกิดจากสมุฏฐานใดเลย เพราะเป็นเพียง ลักษณะอาการของสภาวะรูป ๑๘ รูป

รูป ๒๘ รูป จำแนกได้หลายนัย ดังนี้ คือ

- สภาวะรูป ๑๘ คือรูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวะรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตินทริยรูป ๑ สัททรูป ๑ รวม ๑๘ รูป
- อสภาวะรูป ๑๐ คือรูปที่ไม่มีลักษณะเฉพาะอีกต่างหาก ได้แก่ วิศวกรูป ๓ วิญญูติรูป ๒ ปริจเฉทรูป ๑ ลักษณะรูป ๔
- อัมมัตติกรูป ๕ คือ รูปภายใน ได้แก่ ปสาทรูป ๕
- พาหिरูป ๒๓ คือ รูปภายนอก ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓ รูป
- วัตถุรูป ๖ คือ รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑
- อวัตถุรูป ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒
- ทวารรูป ๗ คือ รูปที่เป็นทางรับอารมณ์ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ และรูปที่เป็นทางของกายกรรมและวจีกรรม คือ กายวิญญูติรูป ๑ วจีวิญญูติรูป ๑
- อทวารรูป ๒๑ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๑ รูป
- อินทริยรูป ๘ คือ รูปที่เป็นใหญ่ในกิจการงานเฉพาะของตน ๘ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวะรูป ๒ ชีวิตินทริยรูป ๑
- อนินทริยรูป ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐ รูป
- โอฬาริกรูป ๑๒ คือ รูปหยาบ ๑๒ รูป ได้แก่ วิสยรูป ๗ (รูปที่เป็นอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย) ปสาทรูป ๕
- สุขุมรูป ๑๖ คือ รูปละเอียด ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป

สันติเกรูป ๑๒	คือ รูปใกล้เคียง (ต่อการพิจารณารู้ได้) ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
ทวารูป ๑๖	คือ รูปใกล้เคียง (ยากต่อการพิจารณาแทงตลอด) ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป
สัปปิฎฐิกรูป ๑๒	คือ รูปที่กระทบได้ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
อัปปิฎฐิกรูป ๑๖	คือ รูปที่กระทบไม่ได้ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป
โคจรคคาหิกรูป ๕	คือ รูปที่กระทบอารมณ์ได้ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
อโคจรคคาหิกรูป ๒๓	คือ รูปที่กระทบอารมณ์ไม่ได้ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓ รูป
อวินิพโกครูป ๘	คือ รูปที่แยกกันไม่ได้ ๘ รูป
วินิพโกครูป ๒๐	คือ รูปที่แยกกันได้ ได้แก่ รูป ๒๐ รูป

คำถามทบทวนภาคผนวก

๑. จิตที่ไม่เกิดร่วมกับอโลภเหตุ โทสเหตุ อโมหเหตุ เป็นอกุศลจิตไหม
๒. อโลภณจิตและอกุศลจิตต่างกันอย่างไร
๓. อโลภณจิตมีกี่ดวง อะไรบ้าง
๔. จิตอะไรทำวัฏฐัพพนกิจ
๕. ปัญจทวาราวัชชนจิตเป็นชาติอะไร

๖. เมื่อเสียงกระทบหู จิตอะไรรู้เสียงเป็นขณะแรก
๗. จิตอะไรเกิดก่อนหสิตูปาทจิต
๘. มโนทวาราวชชนจิตเป็นมโนทวารใช้ใหม่
๙. มโนทวาราวชชนจิตมีก่อกิจ เกิดได้กี่ทวาร รู้อารมณ์อะไรได้บ้าง
๑๐. เหตุเป็นปรมัตถ์อะไร
๑๑. เหตุเป็นชั้นธอะไร
๑๒. นิพพานเป็นเหตุหรือนเหตุ อเหตุกะหรือสเหตุกะ
๑๓. นเหตุที่ไม่ใช่สังขารชั้นธได้แก่อะไรบ้าง
๑๔. สังขารชั้นธที่เป็นนเหตุมีกี่ดวง
๑๕. ปรมัตถธรรมที่เป็นนเหตุ นั้นเป็นชั้นธอะไรบ้าง
๑๖. โลกุตตรจิตเป็นอสังขตธรรมใช้ใหม่
๑๗. ชั้นธอะไรเป็นกุศล
๑๘. ชั้นธอะไรเป็นอัปยาคตธรรม
๑๙. ชั้นธที่ไม่ใช่อัปยาคตธรรมมีไหม
๒๐. อัปยาคตธรรมที่ไม่ใช่ชั้นธมีไหม
๒๑. กุศลธรรมที่ไม่ใช่ชั้นธมีไหม
๒๒. อกุศลจิตในอรูปพรหมภูมิเป็นชาติอะไร
๒๓. เวทนาเจตสิกเป็นภูมิอะไร
๒๔. นิพพานมีเวทนาไหม เพราะอะไร

๒๕. เจตสิกอะไรไม่มีเวทนาเกิดร่วมด้วย

๒๖. จิตภูมิไหนมี ๑ ชาติ

๒๗. จิตภูมิไหนมี ๒ ชาติ

๒๘. จิตภูมิไหนมี ๓ ชาติ

๒๙. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิตเป็นสมุฏฐาน เกิดเพราะเหตุปัจจัย
หรือเปล่า

๓๐. โมหเจตสิกที่เกิดร่วมกับโมหมูลจิต เกิดร่วมกับเหตุหรือเปล่า

สมถภาวนา

สมถภาวนา

สมถภาวนาไม่ใช้การทำสมาธิ สมาธิเป็นสภาพธรรมที่ตั้งมั่นในอารมณ์ ซึ่งได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เมื่อจิตฝึกฝนมีอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกก็ปรากฏเป็นสมาธิ คือ ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียงอารมณ์เดียว เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตเป็น **มิจจาสมาธิ** เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิตเป็น **สัมมาสมาธิ**

การทำสมาธิให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ นั้น **เมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญาก็เป็นมิจจาสมาธิ** เพราะขณะนั้นเป็นความพอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์เดียว เมื่อปราศจากปัญญาก็ไม่สามารถรู้ความต่างกันของโลภมูลจิตและกุศลจิต เพราะโลภมูลจิตและกามาวจรกุศลจิตมีเวทนาประเภทเดียวกันเกิดร่วมด้วย คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

ฉะนั้น ขณะที่อุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นหรือโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น จึงยากที่จะรู้ว่าจิตที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่ดีหรือร้อนหรือขณะที่โสมนัสยินดีเป็นสุขนั้น เป็นโลภมูลจิตหรือเป็นมหากุศลจิต

ความต่างกันของโลภมูลจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง คือ โลภมูลจิตมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย มหากุศลจิตมีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย อกุศลเจตสิกที่แสดงความต่างกันของโลภมูลจิตและมหา

กุศลจิต คือ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด และโสภณเจตสิกที่แสดงความต่างกันของกุศลจิต และโลภมูลจิต คือ สัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นปัญญาเจตสิก ฉะนั้น ความต่างกันของโลภมูลจิต ๘ ดวง และมหากุศล ๘ ดวง คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง

มหากุศลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง

ฉะนั้น ผู้ที่จะเจริญสมถภาวนาจึงต้องรู้ความต่างกันของโลภมูลจิต และกุศลจิต มิฉะนั้นก็จะทำสมาธิด้วยโลภมูลจิต เป็นมิจฉาสมาธิเมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญา

ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำสมาธิไม่ต้องการให้จิตวุ่นวายเดือดร้อนกังวลไปกับเรื่องราวต่างๆ พอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นอยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง โดยไม่รู้ว่าขณะที่กำลังต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ที่ต้องการนั้น ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์

การเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์ ผู้ที่จะเจริญสมถภาวนาต้องเป็นผู้มีปัญญา เห็นโทษของอกุศลทั้งโลภะและโทสะ ไม่ใช่เห็นแต่โทษของโทสมูลจิตซึ่งเป็นความกังวลใจ เดือดร้อนใจต่างๆ เท่านั้น ผู้ที่ไม่รู้จักกิเลสและไม่เห็นโทษของโลภะ ย่อมไม่เจริญสมถภาวนา ฉะนั้น ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจึงเป็นผู้ตรง มีปัญญาเห็นโทษของโลภะและมีสติสัมปชัญญะ รู้ขณะที่ต่างกันของโลภมูลจิตและมหากุศลญาณสัมปยุตต์จิต จึงจะเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์เพิ่มขึ้นๆ จนอกุศลจิตไม่เกิดแทรกคั่นได้ จนกว่าจะเป็น

อุปจารสมาธิ แล้วบรรลุอัปปนาสมาธิ คือ ปฐมฌานกุศลจิต ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

การเจริญสมถภาวนาที่จะให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเจริญขึ้น ๆ จนเป็นบาทให้เกิดปฐมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นรูปาวจรกุศลนั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก เพราะจะต้องไม่เป็นอภัพบุคคล คือผู้ที่แม้เจริญสมถะหรือวิปัสสนา ก็ไม่อาจบรรลุฌานจิตหรือโลกุตตรจิตได้ ผู้ที่เป็นอภัพบุคคล คือผู้ที่เมื่อเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนาก็อาจจะบรรลุฌานจิตหรือโลกุตตรจิตได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่

๑. ไม่มีวิบากเป็นเครื่องกั้น คือ ปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๒. ไม่มีกรรมเป็นเครื่องกั้น คือ ไม่ได้กระทำอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในอนันตริยกรรม ๕ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นสวรรค์ มัคคผล อนันตริยกรรม ๕ คือฆ่ามารดา ๑ ฆ่าบิดา ๑ ฆ่าพระอรหันต์ ๑ ทำร้ายพระผู้มีพระภาคให้ห้อพระโลหิต ๑ ทำสังฆเภท คือ ทำลายสงฆ์ให้แตกกันโดยไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน ๑

๓. ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น คือ ไม่มีนียตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ได้แก่ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ

แม้ว่าปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ ประกอบด้วยปัญญา แต่ถ้ายินดีเพิลิตเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะโดยไม่เห็นโทษ ก็ย่อมไม่คิดจะบรรเทาความเพิลิตเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยการรักษาศีลและเจริญภาวนา ฉะนั้น การอบรมสมถภาวนาให้ถึง

อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิจึงไม่ง่ายเลย ไม่ใช่เพียงการจดจ้องที่
อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่ต้องการก็จะเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ที่จะ
ทำให้บรรลุถึงอุปจารสมาธิได้ ถ้าเข้าใจผิดว่าโลกมุลจิตขณะนั้นเป็น
มหากุศลก็จะทำให้คิดว่า นิमितต่าง ๆ ที่จิตปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเห็นเป็น
นรก สวรรค์ สถานที่ เรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น เป็นอุปจารสมาธิ
และอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นฌานจิตขั้นต่าง ๆ

**ฉะนั้น สมถภาวนาจึงเป็นเรื่องละเอียดที่จะต้องศึกษาให้
เข้าใจถูกต้องจริง ๆ**

วันหนึ่ง ๆ ในขณะที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูฏัพพะ และ
คิดนึก อกุศลจิตย่อมเกิดมากกว่ากุศลจิต กุศลจิตที่เกิดในวันหนึ่ง ๆ
นั้นย่อมเป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เพียงเล็กน้อย ในแต่ละวันแต่ละ
เดือน ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจึงอบรมจิตให้เป็นกุศลเพิ่มขึ้นด้วย ใน
ขณะที่ไม่ใช่ทานและศีล การอบรมจิตให้สงบจากอกุศลทั้งหลายในวัน
หนึ่ง ๆ นั้นเป็นกุศลขั้นสมถภาวนาในชีวิตประจำวัน แม้ว่าจะไม่สามารถ
จะถึงขั้นอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ก็เป็นสิ่งที่ควรเจริญ แต่การจะ
ระงับจิตให้สงบจากอกุศลนั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตจะสงบในขณะที่
เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูฏัพพะ และคิดนึกได้อย่างไร มิฉะนั้น
กุศลจิตก็เกิดไม่ได้

จิตที่สงบจากอกุศลเป็นสมถภาวนานั้น ต้องเป็นกุศลจิตใน
อารมณ์ ๔๐ อารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อาหาเร-
ปฏิกูลสัญญา ๑ จตุราตฺตวชิฏฐาน ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔

กสิณ ๑๐

ชื่อว่า กสิณ เพราะอรรถว่าทำอารมณ์ทั้งสิ้น กสิณ ๑๐ ได้แก่

๑. ปถวิกสิณ ระลึกถึงแต่ดินเท่านั้น
๒. อาโปกสิณ ระลึกถึงแต่น้ำเท่านั้น
๓. เตโชกสิณ ระลึกถึงแต่ไฟเท่านั้น
๔. วาโยกสิณ ระลึกถึงแต่ลมเท่านั้น
๕. นีลกสิณ ระลึกถึงแต่สีเขียวเท่านั้น
๖. ปิตตกสิณ ระลึกถึงแต่สีเหลืองเท่านั้น
๗. โลหิตกสิณ ระลึกถึงแต่สีแดงเท่านั้น
๘. โอทาทกสิณ ระลึกถึงแต่สีขาวเท่านั้น
๙. อาโลกกสิณ ระลึกถึงแต่แสงสว่างเท่านั้น
๑๐. อากาสกสิณ ระลึกถึงแต่อากาศเท่านั้น

จิตที่ระลึกถึงแต่ดินเป็นกุศล หรือเป็นอกุศล เมื่อปัญญาไม่เกิด ขณะที่คิดถึงดินก็เป็นอกุศลที่ต้องการคิดถึงดิน หรือต้องการจัดจ้องที่ดิน

เมื่อปัญญาเกิด จิตที่ระลึกถึงดินก็เป็นกุศล เมื่อรู้วาระรูปทุกอย่างที่ปรากฏปราศจากธาตุดินไม่ได้ สิ่งที่เคยพอใจปรารถนาต้องการทั้งหมด ทั้งสิ้นนั้นล้วนเป็นแต่เพียงดินเท่านั้น เมื่อรู้ถึงแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงในโลกที่เคยพอใจ ปรารถนาว่าเป็นแต่เพียงดิน ก็ทำให้ละคลาย ความพอใจในสิ่งทั้งหลายได้ในขณะที่ระลึกรู้ว่าเป็นเพียงดินเท่านั้น

การที่จิตจะเป็นกุศลระลึกถึงแต่ดินนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะเมื่ออารมณ์กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ล่องลอยไปตามอารมณ์นั้นๆ ทันที ด้วยเหตุนี้การเจริญสมถภาวนาที่จะให้จิตสงบจากอกุศลมันคงขึ้น จึงต้องอาศัยสถานที่ที่เงียบสงบปราศจากเสียงผู้คนรบกวน และทำดินเป็นวงกลมเกลี้ยง (ปถวิกสิณ) ปราศจากมลทินโทษที่จะทำให้จิตน้อมนึกไปพอใจในรูปร่างลักษณะต่างๆ ได้ (ความละเอียดมีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมานินิเทศ ปถวิกสิณ) ขณะที่ดูปถวิกสิณนั้น เมื่อจิตระลึกถึงดินประกอบด้วยปัญญาเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ จิตจึงจะสงบได้ และจะต้องดูปถวิกสิณเพื่อเตือนให้ระลึกถึงดินเท่านั้นเรื่อยๆ ไป เพื่อไม่ให้จิตรู้อารมณ์อื่น

ยากแค่ไหนที่จะระลึกถึงแต่ดินด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลายอยู่เรื่อยๆ โดยดูปถวิกสิณที่ไม่เล็กนักไม่ใหญ่นัก ไม่ห้านักไม่ไกล่สัก ไม่สูงนักไม่ต่าสัก ฉะนั้น วิตกเจตสิกจึงเป็นองค์ฌานที่ขาดไม่ได้เลย วิตกเจตสิกที่เกิดกับมหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตจะต้องจรดที่ปถวิกสิณ ด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลาย ทั้งในขณะที่หลับตาและลืมตา จนกว่าอุคคหนิมิต คือ นิมิตของปถวิกสิณจะปรากฏทางมโนทวารเหมือนกับในขณะที่ลืมตา ซึ่งบางท่านแม้ปฏิสนธิจิตจะเป็นดิเหตุกะ แต่อุคคหนิมิตก็ไม่ปรากฏเลย อุคคหนิมิตจะปรากฏเมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์เพิ่มความสงบมันคงในปถวิกสิณแล้ว แต่ขณะที่อุคคหนิมิตปรากฏนั้นก็ยังไม่ถึงอุปจารสมาธิ

การประทับระคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตตั้งมั่นในอุคคหนิมิตต่อไปและมันคงขึ้นนั้นไม่ง่ายเลย ตามข้อความในวิสุทธิมรรค ปถวิกสิณ นิเทศ เมื่อนิรณทังหลาย (อกุศลธรรมที่กลุ้มรุมครอบงำจิต) ระวังลงโดยลำดับแล้ว จิตย่อมสงบมันคงเป็นอุปจารสมาธิ

เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏราวกะชาแรกอุคคหนิมิตออกมา ปฏิภาคนิมิตเป็นนิมิตที่ผ่องใสกว่าอุคคหนิมิต ขณะที่ปฏิภาคนิมิตปรากฏนั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตสงบมั่นคงถึงขั้นอุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ใกล้เคียงการสงบแนบแน่นในอารมณ์ขั้นอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นปฐมฌานจิต

การประคับประคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่สงบถึงขั้นอุปจารสมาธิสงบได้ต่อไปอีกเรื่อยๆ และเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้นจนถึงขั้นอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นจิตขั้นหยาบจกเป็นปฐมฌานจิตเกิดขึ้นได้นั้น ต้องรักษาอุปจารสมาธิที่ได้แล้ว ดุจนางแก้วรักษาครรภ์ซึ่งเป็นที่อุปบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ และต้องเว้นเหตุอันไม่เป็นสัปบายะ (ธรรมที่สะทวกลสบายเกื้อกูลแก่การเจริญภาวนา) ๗ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. เว้นอवास คือ ที่อยู่ซึ่งเมื่ออยู่แล้วนิมิตที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดที่เกิดแล้วก็หายไป

๒. เว้นโคจร คือ ทางไปที่ห่างจากอवासหรือที่ใกล้อवासมากที่หาภิกษาไม่ได้ง่ายและไม่สมบูรณ์

๓. เว้นถ้อยคำที่ไม่สบายที่นับเนื่องในดิรัจฉานกถา คือ กถาที่ไม่เกื้อกูลแก่ปัญญา ซึ่งทำให้นิมิตที่เกิดขึ้นแล้วหายไป

๔. เว้นบุคคลที่มากด้วยกิเลส ที่ชวนชวายนในกิเลส เพราะทำให้เกิดจิตเกิดกิเลสเศร้าหมอง

๕-๖. เว้นโภชนะและอากาศที่ไม่ถูกกับร่างกาย อันจะทำให้ป่วยไข้

๗. เว้นอริยาบถที่ไม่ทำให้จิตตั้งมั่น

เมื่อเว้นสิ่งที่ไม่ควรเว้นและเสพสิ่งที่ไม่ควรเสพแล้ว อัปปนาสมาธิก็ยังไม่เกิด ก็จะต้องบำเพ็ญอัปปนาโกศลให้เต็มที่ คือ ต้องประกอบ

ด้วยอัปนาโกศล ความรู้ความฉลาดในธรรมที่เกื้อกูลให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ ๑๐ ประการ คือ^๑

๑. โดยการทำวัตถุให้เป็นของสะอาด คือ ทั้งร่างกายและเครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัยให้สะอาด มิฉะนั้นแล้วจิตใจก็ไม่แจ่มใส

๒. โดยการยังความเสมอกันของอินทรีย์ ๕ คือ สัทธาและปัญญา วิริยะและสมาธิให้เสมอกันด้วยสติ

๓. โดยฉลาดต่อนิมิต

๔. ย่อมระคองจิตโดยสมัยที่ควรระคอง

๕. ย่อมข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม

๖. ย่อมยังจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรร่าเริง

๗. ย่อมเพ่งเฉยจิตในสมัยที่ควรเพ่งเฉย

๘. โดยการเว้นบุคคลผู้ไม่ตั้งมั่น

๙. โดยเสพบุคคลผู้ตั้งมั่น

๑๐. โดยความเป็นผู้มีอัธยาศัยน้อมไปในคุณนั้นๆ

ถ้าไม่เป็นผู้ฉลาดในอัปนาโกศล ๑๐ นี้ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตก็ไม่อาจเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้นอีกจนเป็นบาทให้อัปนาสมาธิ คือ รูปาวจรปฐมนจิตเกิดได้

ขณะที่รูปาวจรปฐมนจิตซึ่งเป็นจิตอีกระดับขั้นหนึ่ง คือ เป็นจิตอีกภูมิหนึ่งจะเกิดขึ้น พ้นจากสภาพจิตที่เป็นกามาวจรนั้นวิถิจิตจะเกิดสืบทอดกันตามลำดับทางมโนทวารเป็นฌานวิถี ดังนี้

๑ วิสุทธิมรรค ปถวิภังคินิเทศ

ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคจลนะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคุปัจเจตะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
มโนทวารารัทชนะ	เป็น	อเหตุกิริยา
บริกัมม	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์
อุปจาระ	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
อนุลอม	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
โคตรภู	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
ปฐมฌานกุศลจิต	เป็น	ฐปาวจรกุศลจิต
ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์

ฐปาวจรปฐมฌานกุศลจิตที่เกิดเป็นครั้งแรกนั้นเกิดเพียง ๑ ขณะเท่านั้น ต่อเมื่อภายหลังชำนาญขึ้นแล้ว ฌานจิตจึงจะเกิดดับสลับต่อเพิ่มขึ้นๆ ได้ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้ได้ ฌานวิถิจิตที่เกิดดับสลับต่อกันโดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยนั้นเป็นฌานสมาบัติ คือ เป็นการบรรลุถึงสภาพจิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ของฌานได้ตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้

ก่อนที่ฌานวิถิจิตจะเกิดขึ้น ต้องมีมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดก่อนทุกครั้ง

มหากุศลชวณะขณะที่ ๑ เป็นปริกัมม คือ เป็นปริกัมมของอัปนาสมาธิ เพราะปรุงแต่งอัปนา คือ ถ้ามหากุศลซึ่งเป็นปริกัมมไม่เกิด จิตชวณะต่อไปและอัปนาสมาธิ คือฌานจิตก็เกิดไม่ได้

มหากุศลชวณะขณะที่ ๒ เป็นอุปจาร เพราะเข้าไปใกล้อัปนาสมาธิ

มหากุศลชวณะขณะที่ ๓ เป็นอนุโลม เพราะอนุกุลแก่อัปนาสมาธิ

มหากุศลชวณะขณะที่ ๔ เป็นโคตรภู เพราะข้ามพ้นกามาวจรภูมิเพื่อขึ้นสู่รูปาวจรภูมิ

เมื่อมหากุศลชวณะขณะที่ ๔ ดับแล้ว ขวนวิถิจิตชวณะต่อไปจึงเป็นรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต

รูปาวจรฌานกุศลจิตประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา แม้ว่ามีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่องค์ประกอบที่ทำให้รูปาวจรปฐมฌานจิตเกิดนั้น ได้แก่ เจตสิก ๕ ดวงนี้ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อนิรวณธรรม คือ อกุศลธรรมที่กลุ้มรุมขัดขวางจิตไม่ให้ดำเนินไปในทางสงบ นิรวณธรรม ๕ คือ

กามฉันทนิรวณ

ได้แก่ ความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

พยาปาตนิรวณ

ได้แก่ ความขุ่นเคืองใจ

ถีนมิตถนิรวณ

ได้แก่ ความท้อถอย หดหู่ และ
ความซบเซาว่างเหงา

อุทธัจจกุกกุจจนีวรณ	ได้แก่ ความฟุ้งซ่าน และความ รำคาญใจ
วิจิกิจฉานีวรณ	ได้แก่ ความสงสัยไม่แน่ใจใน สภาพธรรม และในเหตุและผล ของสภาพธรรม

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อนิรณธรรม ๕ โดยวิตกเจตสิกจรตที่อารมณ์ซึ่งทำให้จิตสงบได้ และวิจารณ์เจตสิกตามประกอบอารมณ์ที่วิตกเจตสิกจรตลง ทำให้จิตไม่ฟุ้งซ่านไปสู่อารมณ์อื่น ปีติเจตสิกเป็นสภาพที่เอิบอิม สุขเวทนาเพิ่มพูนยิ่งขึ้นตามความเอิบอิม และเอกัคคตาที่องค์ฌาน ๔ อุปการะอุดหนุนแล้ว ตั้งมั่นคงในอารมณ์โดยอาการของปฐมฌานที่ประกอบด้วยองค์ ๕

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อนิรณธรรม ๕ ดังนี้^๑

๑. วิตกเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อถีนมิตถนีวรณ เพราะเมื่อวิตกเจตสิกตรึงถึงแต่อารมณ์ของสมถภาวนามากขึ้นเรื่อยๆ ความท้อถอย หดหู่ และความง่วงเหงากีย่อมเกิดไม่ได้

๒. วิจารณ์เจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฉานีวรณ เมื่อวิจารณ์เจตสิกประกอบอารมณ์ตามวิตกเจตสิกที่จรตลงในอารมณ์ของสมถภาวนาไปเรื่อยๆ ความสงสัยความไม่แน่ใจในสภาพธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมก็เกิดไม่ได้

๑ อภิธัมมัตถกวิภาวินี ปริจเฉทที่ ๒ วิเคราะห์องค์ฌาน

๓. ปิติเจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อพยาบาทนิวรณ์ เมื่อความสงบในอารมณ์ของสมถภาวนาเพิ่มขึ้น ปิติก็นำอารมณ์ในความสงบนั้นยิ่งขึ้น ทำให้ความพยาบาทขุ่นเคืองใจเกิดไม่ได้ในระหว่างนั้น

๔. สุข (โสมนัสเวทนา) เป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจกุกกุกจ-นิวรณ์ เมื่อกำลังเป็นสุขในอารมณ์ของสมถภาวนาอยู่ ความเดือดร้อนใจ กังวลใจ และความฟุ้งซ่านในอารมณ์อื่นก็เกิดไม่ได้ เพราะกำลังเป็นสุขในสมถอารมณ์ในขณะนั้น

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทนิวรณ์ เพราะเมื่อสมาธิตั้งมั่นในอารมณ์ของสมถภาวนาแล้ว ก็ไม่ยินดีในกามอารมณ์ใดๆ

รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตเป็นอัปปนาสมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ด้วยองค์ฌาน ๕ ฉะนั้น ถึงแม้ว่ารูปาวจรฌานกุศลจะเกิดขึ้นครั้งแรกเพียงขณะเดียว เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นหลายขณะดับไปแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดสืบต่อโดยมโนทวารวิชชณจิตเกิดขึ้นรำพึงถึงองค์ของฌาน ๑ ขณะ แล้วดับไป แล้วมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตก็พิจารณาองค์ฌานนั้น ๗ ขณะ แล้วภวังคจิตก็เกิดขึ้น มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์ของฌานที่ละองค์ทีละวาระ ขณะที่มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์ฌานแต่ละองค์แต่ละวาระนั้น เป็นปัจจุ-เวกขณวิถี ซึ่งต้องเกิดต่อจากฌานวิถีทุกครั้ง

ปัญญาของผู้บรรลุรูปาวจรฌานกุศลจิต จึงรู้ความต่างกันขององค์ฌานทั้ง ๕ คือ รู้ความต่างกันของวิตกเจตสิกและวิจารณ์เจตสิก รู้ความต่างกันของปิติเจตสิกและสุข (โสมนัสเวทนาเจตสิก) และรู้ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกที่เป็นอัปปนาสมาธิ

ผู้เจริญสมถภาวนาต้องมีสติสัมปชัญญะอย่างปกติ และรู้ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลและอกุศลที่เกิดสลับกันและแทรกคั่นอย่างรวดเร็วได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะเข้าใจผิดว่าโลกมूलจิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเป็นความสงบและเป็นกุศล

ผู้เจริญสมถภาวนาไม่มีอาการผิดปกติใดๆ เลย เพราะการเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญกุศลทางใจ ซึ่งเมื่อจิตสงบแล้วก็ปรากฏแต่นิมิตของอารมณ์ที่ทำให้จิตนุ่มเป็นกุศลมั่นคงยิ่งขึ้น เช่น ผู้ที่เจริญอาโปกสิณก็มีนิมิตของอาโปกสิณเป็นอารมณ์ จะไม่เห็นนรกสวรรค์ เหตุการณ์เรื่องราวต่างๆ เลย

ขณะที่ทำสมาธิแล้วเห็นภาพต่างๆ ขณะนั้นไม่ใช่สมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาต้องเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ซึ่งสงบเพราะระลึกรมณ์ของสมถภาวนาอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งใน ๔๐ อารมณ์ แม้โลกมूलจิตหรือมหากุศลญาณวิปยุตตจิตจะมีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๔๐ อารมณ์ ก็ไม่ใช่สมถภาวนา เช่น เด็กหรือผู้ใหญ่ที่ท่องพุทโธโดยไม่ได้ระลึกถึงพระพุทธรูปคุณประการต่างๆ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ผู้ที่เห็นซากศพแล้วตกใจกลัวก็เป็นโทสมูลจิต ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ ผู้ที่พยายามจดจ้องที่ลมหายใจโดยไม่รู้ว่าจะเพราะอะไรจิตจึงจะสงบได้ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ กสิณอื่นๆ และอารมณ์อื่นๆ ของสมถภาวนานั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตต้องพิจารณาโดยถูกต้อง จิตจึงสงบได้ โดยนับเดียวกับการเจริญปถวิกสิณ

เมื่อผู้บรรลุปฐมฌานกุศลเห็นโทษของวิตกเจตสิก ซึ่งเป็นเจตสิกที่จรดในอารมณ์ว่า ปกติย่อมจรดในอารมณ์ที่เป็นกามอารมณ์ คือ รูป

เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงยังไกล่ชิดต่อกุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าสามารถให้ฌานจิตนั้นปราศจากวิตกเจตสิก ให้มีแต่วิจารณ์เจตสิก ปีติ สุข เอกัคคตา ก็ย่อมสงบประณีตกว่า จึงเพียรระลึกถึงอารมณ์ของปฐมฌานกุศลที่บรรลุแล้ว และพยายามประคองให้จิตสงบมั่นคงที่อารมณ์ของปฐมฌาน โดยไม่ให้วิตกเจตสิก ต้องจรดในอารมณ์นั้นเลย ซึ่งจะสำเร็จได้เมื่อถึงพร้อมด้วย วสี ๕ คือ ความชำนาญแคล่วคล่องในฌาน ๕ ประการก่อน วสี ๕ คือ^๑

๑. **อาวัชชนวสี** ความชำนาญในการนึกถึงปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๒. **สมาปัชชนวสี** ความชำนาญในการเข้าฌาน คือ ให้ฌานจิตเกิดได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๓. **อธิษฐานวสี** ความชำนาญในการให้ฌานจิตเกิดดับสลับต่อนานมาน้อย ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๔. **วุฏฐานวสี** ความชำนาญในการออกจากฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๕. **ปัจจุเวกษณวสี** ความชำนาญในการนึกถึงองค์ฌานแต่ละองค์ได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

การที่จะบรรลุฌานจิตขั้นสูงขึ้นไปได้นั้น ต้องเห็นโทษขององค์ฌานขั้นต้นๆ แล้วละองค์ฌานได้ตามลำดับ คือ

ทุติยฌาน ละวิตก จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๔ คือ
วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามัคค์ มหาวรรค ญาณกถา ข้อ ๒๒๔

ตติยฌาน	ละวิจาร์ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
จตุตถฌาน	ละปีติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา
ปัญจฌาน	ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

การละองค์ฌานไปที่ละองค์นั้นเป็นฌานโดยปัญจกนัย คือ โดย
นัยของฌาน ๕

สำหรับผู้ที่มีปัญญาสามารถละวิตกและวิจาร์ได้พร้อมกันนั้น เป็น
ฌานโดยจตุกกนัย คือ โดยนัยของฌาน ๔ ดังนี้

หุตติยฌาน	ละวิตก วิจาร์ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
ตติยฌาน	ละปีติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา
จตุตถฌาน	ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

หุตติยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ตติยฌานโดยปัญจกนัย

ตติยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ จตุตถฌานโดยปัญจกนัย

จตุตถฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ปัญจฌานโดยปัญจกนัย

ถ้าชาวสีแล้ว การละองค์ฌานขั้นต้นๆ เพื่อบรรลุฌานขั้นสูงขึ้น
เรื่อยๆ ก็เป็นไปได้เลย

เมื่อมานวิถิจิตดับแล้ว ปัจจเวกชนวิถิต้องเกิดต่อทุกครั้ง

การระงับกิเลสด้วยการเจริญสมถภาวนา ไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ฉะนั้น มานจิตจึงเสื่อม คือเกิดซ้ำ ไม่ช้านาญคล่องแคล่วเหมือนเดิม หรืออาจจะไม่เกิดอีกเลยก็ได้ ฉะนั้น ที่มานจิตจะเกิดได้คล่องแคล่วจึงต้องมีวิธีทุกๆ มานอยู่เสมอ (ความละเอียดมีในวิสุทธิมัคค์)

อารมณ์ของสมถภาวนา ๔๐ อารมณ์นั้น บางอารมณ์จิตก็สงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงปฐมฌานเท่านั้น บางอารมณ์ก็สงบได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกนัย บางอารมณ์ก็สงบได้ถึงปัญจฌาน และบางอารมณ์ก็เป็นอารมณ์เฉพาะปัญจฌานเท่านั้น ดังนี้คือ อนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธา-
 อนุสสติ ๑ ธัมมานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑ จาคานุสสติ ๑ สีลานุสสติ ๑ เทวตานุสสติ ๑ ผู้ที่ไม่ใช่พระอริยบุคคลระลึกถึงอนุสสติ ๖ นี้ จิตสงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ สำหรับพระอริยบุคคลนั้นอาจสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น ไม่ถึงอัปนาสมาธิ

อนุสสติ ๒ คือ อุปमानุสสติ การระลึกถึงพระนิพพานและมรณานุสสติ การระลึกถึงความตายนั้น มรณานุสสติสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น แต่อุปमानุสสติสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเฉพาะผู้ที่เห็นพระอริยบุคคลเท่านั้น

อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ คือ การระลึกถึงความปฏิกูลของอาหาร จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ

จตุธาตวัญฐาน ๑ คือ การระลึกถึง ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่กาย จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ

อสุภ ๑๐ คือ การระลึกถึงสภาพของซากศพ ๑๐ อย่าง จิตสงบได้ถึงปฐมฌาน

กายคตาสติ (อนุสสติ) ๑ คือ การระลึกถึงความไม่น่าใคร่ของส่วนต่างๆ คือ อากาโร ๓๒ ของกายแต่ละส่วน เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น จิตสามารถสงบได้ถึงปฐมฌาน

อานาปานสติ (อนุสสติ) ๑ การระลึกถึงลมหายใจ จิตสงบได้ถึงปฐมฌาน

กสิณ ๑๐ จิตสงบได้ถึงปฐมฌาน

พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา ๑ กรุณา ๑ มุทิตา ๑ จิตสงบได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกนัย (ตติยฌานโดยจตุกกนัย)

พรหมวิหาร ๑ คือ อุเบกขาพรหมวิหาร เมื่อจิตสงบจากพรหมวิหาร ๓ ถึงจตุตถฌานแล้ว จึงเจริญอุเบกขาพรหมวิหารต่อไปได้ในบรรดาพรหมวิหาร ๔ อุเบกขาพรหมวิหารจึงเป็นอารมณ์ของเฉพาะปฐมฌาน ฌานเดียวเท่านั้น

อรุปฌาน ๔ คือ ปฐมฌานที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ ผู้ที่จะเจริญอรุปฌานได้นั้น ต้องบรรลुरुูปปฐมฌานก่อน เมื่อเห็นโทษของรูปปฐมฌานว่าถึงแม้จะเป็นรูปฌานชั้นสูงสุด คือ ชั้นรูปปฐมฌานก็จริง แต่เมื่อยังมีรูปเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยังใกล้ชิด ห้วนไหวต่อการที่จะน้อมไปสู่รูปที่เป็นกามอารมณ์ได้ง่าย ควรที่จะเพิก รูปที่เป็นอารมณ์แล้วน้อมจิตไปสู่อารมณ์ที่ไม่ใช่รูป ซึ่งสงบประณีตกว่ารูป เมื่อเพิก รูปและระลึกถึงความไม่มีที่สุดของอรุปเป็นอารมณ์ จนอุปปนาสมาธิเกิด ก็เป็นอรุปฌานกุศลโดยวิธีจิตเกิดดับสลับต่อกันทางมโนทวารเช่นเดียว

กับมานวิถึ และต้องประกอบด้วยสี ๕ จึงจะบรรลุถึงอรุณมานชั้นสูง
ขึ้นๆ ได้

**อรุณมานมี ๔ ชั้น เป็นปัญจมนทั้ง ๔ ชั้น แตต่างกันที่
อารมณ์ละเอียดขึ้นเป็นลำดับชั้น คือ**

อรุณมานที่ ๑ อากาสนัญญายตนฌานจิต มีอากาศซึ่งไม่มี
ที่สุดเป็นอารมณ์

อรุณมานที่ ๒ วิญญานัญญายตนฌานจิต มีอากาสนัญญายตน
จิตเป็นอารมณ์ เพราะพิจารณาเห็นว่าอากาศซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์
นั้นก็ยังไมละเอียดประณีตเท่ากับอากาสนัญญายตนจิตซึ่งมีอากาศที่
ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น จึงลวงอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ แล้ว
น้อมไปสู่อากาสนัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอุปปาสมาธิเกิดขึ้น
เป็นอรุณมานที่ ๒ คือ วิญญานัญญายตนฌานจิต ซึ่งเป็นอรุณมานจิต
ที่มีวิญญาน คือ อากาสนัญญายตนจิตเป็นอารมณ์

อรุณมานที่ ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเป็น
อารมณ์ เพราะเป็นภาวะที่ไม่มีอากาสนัญญายตนจิตเป็นอารมณ์แล้ว
เมื่อพิจารณาเห็นว่าเมื่อยังมีอากาสนัญญายตนจิตเป็นอารมณ์อยู่ก็
ยังไม่สงบ ไมละเอียดประณีตเท่ากับไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ จึงลวง
อากาสนัญญายตนจิต ซึ่งเป็นอารมณ์ แล้วน้อมไปสู่ภาวะที่ไม่มี
อากาสนัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอุปปาสมาธิเกิดขึ้นเป็นอรุณ-
มานที่ ๓ คือ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็น
อารมณ์ เพราะไม่มีอากาสนัญญายตนจิตเป็นอารมณ์

อรุณมานที่ ๔ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต มีอากิญจัญญา-
ยตนฌานจิตเป็นอารมณ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่าอากิญจัญญายตนฌาน-

จิตซึ่งมีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์นั้นเป็นสภาวะที่ละเอียดมาก จึงโน้มไปสู่ภาวะของอาภิญญายตนจิตที่ละเอียดนั้น จนอุปปนาสมาธิจิตเกิดขึ้นเป็นรูปฌานที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต เป็นสภาพที่สัญญาพร้อมทั้งสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นละเอียด จนกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มี เพราะไม่ได้กระทำกิจของสัมปยุตตธรรมทั้งหลายอย่างเต็มที่ จึงกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มีสัมปยุตตธรรมนั้นๆ รูปฌานที่ ๔ จึงชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

การเจริญสมถภาวนาจนจิตสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลายถึงขั้นรูปฌานนั้นเป็นจิตที่มีกำลัง สามารถฝึกให้เป็นประโยชน์ตามความประสงค์ได้ เช่น ระลึกชาติได้ อธิษฐานให้เกิดทิพจักขุเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ไกลหรือมีสิ่งกำบังได้ อธิษฐานให้เกิดโสตทิพ ได้ยินเสียงต่างๆ ทั้งที่ใกล้ที่ไกลได้ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น เดินบนน้ำ ไปในดิน เหาะไปในอากาศและเนรมิตสิ่งต่างๆ ได้ เป็นต้น แต่การจะฝึกอบรมให้เกิดคุณพิเศษแต่ละอย่างนี้ จะต้องเป็นผู้สามารถในกสิณทุกกสิณ และฌานสมาบัติทั้ง ๘ (รูปฌาน ๔ โดยจตุกกนัยและรูปฌาน ๔) อย่างยอดเยี่ยม และต้องฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ คือ^๑

๑. กสิณานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ
๒. กสิณปฏิโลมโต เข้าฌานย้อนกสิณ
๓. กสิณานุโลมปฏิโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ แล้วย้อนกสิณ

๑ วิสุทธิมรรค สมานินิเทศ อิทธีวรินิเทศ

๔. ฌานานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน ตั้งแต่ปฐมฌานถึง
เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน

๕. ฌานปฏิโลมโต เข้าฌานโดยย้อนฌานตามลำดับ ตั้งแต่
เนวสัณญานาสัณญายตนฌานถึงปฐมฌาน

๖. ฌานานุโลมปฏิโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน แล้วย้อน
ฌานตามลำดับ

๗. ฌานานุกุกนตโกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน แต่ไม่ข้ามกสิณ

๘. กสิณุกุกนตโกโต เข้าฌานโดยข้ามกสิณ แต่ไม่ข้ามฌาน

๙. ฌานกสิณุกุกนตโกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน และข้ามกสิณ

๑๐. อังคสงกนหิตโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงองค์

๑๑. อารมมณสงกนหิตโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงอารมณ์

๑๒. อังการมมณสงกนหิตโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงทั้งองค์และทั้ง
อารมณ์

๑๓. อังคววฏฐาปนโต เข้าฌานโดยกำหนดองค์ของฌานแต่ละ
ฌาน

๑๔. อารมมณวฏฐาปนโต เข้าฌานโดยกำหนดอารมณ์ของฌาน
แต่ละฌาน

การกระทำใดๆ หรือพฤติกรรมใดๆ ที่ดูคล้ายคุณวิเศษทั้ง
หลายนั้น หาใช่คุณวิเศษที่แท้จริงไม่ เมื่อเหตุไม่สมควรแก่ผล

ข้อความในวิสุทธิมรรค์แสดงว่า ผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรยังไม่ได้ฝึกจิต
ด้วยอาการ ๑๔ เหล่านี้ จักยังอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ให้สำเร็จได้นั้น ไม่ใช่
ฐานะที่จะเป็นไปได้เลย

แม้ในการบริกรรมมักสณ คือ การเริ่มบำเพ็ญสมถภาวนานั้น ใน ร้อยคนหรือในพันคนย่อมสามารถจะกระทำสำเร็จได้เพียงคนเดียว และเมื่อเจริญสมถภาวนาคือบริกรรมมักสณไปแล้ว ที่อุคคหณิมิตจะเกิด ได้ในร้อยคนหรือพันคนนั้นย่อมสามารถเพียงคนเดียว เมื่ออุคคหณิมิต เกิดแล้ว การรักษานิมิตไว้ และการประคับประคองจิตให้สงบมั่นคงขึ้น จนปฏิกาณิมิตเกิดแล้วบรรลุปัณาสมาธินั้น ในร้อยคนหรือพันคน ย่อมสามารถเพียงคนเดียว ในบรรดาผู้ที่บรรลุดานสมาบัติ ๘ แล้วนั้น ในร้อยคนพันคนจะฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ นี้ได้เพียงคนเดียว ในบรรดา ผู้ที่ฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ ได้แล้ว ในร้อยคนหรือพันคนจะสามารถแสดง ฤทธิ์ได้เพียงคนเดียว และในบรรดาผู้แสดงฤทธิ์ได้ร้อยคนหรือพันคน นั้น ผู้ที่จะแสดงฤทธิ์ได้อย่างฉับพลันก็จะสามารถสักคนเดียว

แม้ในเรื่องการระลึกชาติก็เช่นเดียวกัน ใครเลยจะได้อุปจารสมาธิ เมื่อไม่ใช่จิตที่สงบด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตต์ ใครเลยจะได้อุปปนา สมาธิซึ่งเป็นปฐมฌาน ใครเลยจะได้ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน และอรุพฌาน ใครเลยจะฝึกอบรมระลึกชาติ โดยฝึกระลึก ย้อนจากขณะนี้ไปทุกๆ ขณะจนถึงเช้าวันนี้ ถอยไปจนถึงค่ำคืนวันก่อน เช้าวันก่อน ค่อยๆ ระลึกถอยไปๆ ด้วยจิตที่สงบมั่นคงจนถึงปฏิสนธิ แล้วจึงจะถึงขณะสุดท้ายวันสุดท้ายของชาติก่อน แล้วจึงถอยไปๆ ตาม ลำดับด้วยกำลังของฌานจิตที่ฝึกอบรมให้คล่องแคล่วเป็นกำลัง เมื่อ อริชฌานให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลึกได้สำเร็จจากขณะ หนึ่ง แล้วถอยไปอีกขณะหนึ่งๆ

ผู้ที่ศึกษาเข้าใจเหตุและผลของคุณวิเศษทั้งหลายโดยละเอียดจึง รู้ได้ว่า พุทธการณใดเป็นคุณวิเศษที่แท้จริง และพุทธการณใดไม่ใช่ คุณวิเศษที่แท้จริง

การเจริญสมถภาวนาไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เพราะไม่ใช่การประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริง เมื่อฉานจิตไม่เสื่อม และฉานวิถิจิตเกิดก่อนจตุตถจิตเป็นกัมมปัจจัยให้ฉานวิบากจิตปฏิสนธิในพรหมภูมิชั้นต่างๆ แต่เมื่อหมดอายุของพรหมภูมินั้นๆ แล้วก็ต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก คือ ยินดี พอใจ ติดข้องในตัวตน ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ การเคยเจริญสมถภาวนาสะสมมาบ้างในชาติก่อนๆ ในสังสารวัฏฏ์ อาจจะทำให้บางท่านมีลังสังหรณ์ เป็นต้น ส่วนผู้ที่ทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่างๆ เห็นเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เมื่อไม่ใช่การอบรมเจริญสมถภาวนา ด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่สงบแนบแน่นมั่นคงในอารมณ์ตามลำดับจนเป็นฉานจิตชั้นต่างๆ ซึ่งย่อมจะเป็นไปได้ยากยิ่งนั้น ก็ไม่ใช่คุณวิเศษที่เป็นอุตตริมนุสสรธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งกว่าปกติของมนุษย์ทั้งหลาย ฉะนั้น เมื่อทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่างๆ บ้าง เห็นเหตุการณ์ต่างๆ เป็นต้นนั้น จึงเป็นผลเล็กๆ น้อยๆ ผิดบ้างถูกบ้างของสมาธิซึ่งไม่ใช่การเจริญสมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาที่จะบรรลุถึงแม้อุปจารสมาธิก็แสนยาก เพราะปกติเมื่ออารมณ์ใดกระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ย่อมคล้อยตามอารมณ์นั้นด้วยโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง กุศลที่เป็นไปในทานบ้าง ในศีลบ้าง ในภาวนาบ้างนั้น ในวันหนึ่งๆ มีเป็นส่วนน้อยมาก เมื่อเทียบกับอกุศลที่เกิดขึ้นรวดเร็วเป็นประจำทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และการเจริญสมถภาวนานั้นก็ดับกิเลสไม่ได้ เมื่อกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตใจขณะใด สมถภาวนาที่เพียรอบรมมาจนถึงขั้นสามารถแสดงอิทธิปฎิหาริย์ต่างๆ ได้ ก็เสื่อมหมดสิ้นไป

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคก็มีผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสมถ-ภาวนาจนบรรลุถึงแนวสัญญาญาณสัญญาตนฉาน และฝีกอบรม

จิตจนอธิษฐานให้มีตาทิพย์ หูทิพย์ ระลึกรู้ชาติได้ และสามารถกระทำ
อิทธิปาฏิหาริย์ได้ แต่แม้กระนั้นท่านเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถรู้แจ้งอริย-
สัจจธรรม เมื่อไม่ได้อบรมเจริญเหตุ คือวิปัสสนาภาวนาจนสมบูรณ์ที่
จะเป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้ และบางท่านก็ยังเห็นผิดยึดมั่นใน
การปฏิบัติ ซึ่งไม่ใช่หนทางให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม แม้เมื่อพระผู้มีพระ
ภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงพระธรรมแล้ว ผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมถึง
ความเป็นพระอริยสาวกที่ไม่บรรลุฉานจิต ก็มีมากกว่าพระอริยสาวก
ผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมพร้อมด้วยองค์ของฉานชั้นต่าง ๆ^๑

ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าการเจริญสมถภาวนาที่ถูกต้องนั้น
เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากเพียงใด

๑ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค วังคีสสังยุตต์ ปวารณาสูตฺร ข้อ ๗๔๕

วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนา

กิเลสมี ๓ ชั้น คือ อนุสัยกิเลส ปริยฐานกิเลส วิตีกมกิเลส

วิตีกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบ ทำให้ล่วงเป็นทุจริตกรรมทางกาย วาจา วิรติ คือ ละเว้นวิตีกมกิเลสได้ด้วยศีล

ปริยฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับอกุศลจิต แต่ไม่ถึงขั้นล่วงเป็นทุจริตกรรม ระวังปริยฐานกิเลสได้ชั่วคราว เป็นวิกขัมภณพหวนด้วยฌานกุศลจิต

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียด เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลส อนุสัยกิเลสก็นอนเนื่องอยู่ในจิตที่เกิดดับสืบต่อกัน เป็นเชื้อเป็นปัจจัยให้เกิดปริยฐานกิเลส กิเลสทั้งหลายจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉทพหวน ไม่เกิดอีกเลย เมื่อโลกุตตรมัคคจิตรู้แจ้งอริยสัจธรรมโดยประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพานตามลำดับขั้นของมัคคจิต ซึ่งพหวนกิเลสเป็นสมุจเฉท ตามลำดับขั้นของมัคคจิตนั้นๆ

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้ที่รักษาศีล วิริตฺต-ทุจริต และเจริญสมถภาวนาจนถึงอรุณมัคฌิมขั้นสูงสุด คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ระวังกิเลสได้ชั่วคราวเป็นวิกขัมภณพหวน แต่ไม่มีใครสามารถดับอนุสัยกิเลสได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปมาแล้ว จึงทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงแสดงหนทางปฏิบัติเพื่อการรู้แจ้งอริยสัจธรรม จึงมีพระอริยสงฆ์สาวกผู้บรรลุนิพพานดับกิเลสได้เป็นจำนวนมาก สืบต่อมาจนตรานพเก้าที่มีผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรง

ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงพระธรรมไว้โดยละเอียดตลอด ๔๕ พรรษา พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้วนั้น สุขุม ละเอียด ลึกซึ้ง เพราะทรงแสดงลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้ โดยทรงประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ ถ้าผู้ใดไม่ศึกษาพระธรรมที่ทรงแสดงไว้โดยละเอียดให้เข้าใจอย่างถูกต้อง ก็ย่อมไม่สามารถอบรมเจริญปัญญาที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมและดับกิเลสได้

การที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ก็จะต้องเข้าใจถูกต้องตั้งแต่เบื้องต้นว่า สภาพธรรมที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงนั้นคืออะไร คือทุกสิ่งที่เป็นของจริงที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง แสดงว่าทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูฏัพพะและคิดนึกนั้น ไม่ได้รู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏเป็นไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทุกวันทุกขณะโดยละเอียด เพื่อให้เห็นโทษของอกุศลธรรมและภัยของสังสารวัฏฏ์ ซึ่งเมื่อยังไม่เห็นโทษภัยของสังสารวัฏฏ์ ก็ย่อมไม่เพียรอบรมเจริญวิปัสสนา ซึ่งเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงจนดับกิเลสได้

การเจริญสมถภาวนาและการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่างกันที่ อารมณ์และระดับขั้นของปัญญา สมถภาวนามีอารมณ์ที่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตพิจารณาแล้วสงบ จนตั้งมั่นแน่วแน่ที่อารมณ์นั้นอารมณ์เดียว วิปัสสนาภาวนามีปรমัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วดับไป เป็นอารมณ์ที่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต

เริ่มสังเกตพิจารณาที่ละอารมณ์บ่อยๆ เนื่องๆ จนรู้ว่าเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่างที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ผลของสมถภาวนาทำให้เกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิ ผลของวิปัสสนาภาวนาทำให้ปัญญารู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริงและดับกิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของโลกุตตรมรรคจิตซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ จนถึงอรหัตตมรรคจิตซึ่งดับกิเลสหมดไม่เหลือเลย จึงดับสังสารวัฏฏ์ ไม่เกิดอีกเลย

ผู้อบรมเจริญวิปัสสนาต้องเป็นผู้ตรงที่รู้ว่ายังมีกิเลสครบทุกอย่าง และยังไม่ต้องการดับโลภะให้หมดก่อน เนื่องจากผู้ที่ปฏิกุชนจะเข้าไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ทันทีไม่ได้ เพราะต้องดับโลภะที่เกิดร่วมกับสักกายทิฏฐิที่ยึดถือสภาพธรรมที่เกิดร่วมกันเป็นตัวตน สัตว์บุคคล ให้หมดสิ้น เป็นสมุจเฉตก่อน กิเลสอื่นๆ จึงจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉตได้ต่อไปตามลำดับ

เมื่อไม่รู้วาระที่กำลังเห็นไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล จะละกิเลสคือ ความยินดีในร้าย ฯลฯ ได้อย่างไร ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

สภาพธรรมแต่ละอย่างเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหนทางปฏิบัติที่จะอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริงว่า มีหนทางเดียวคือ การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (ปัญญาเจตสิก) ๑ สัมมาสังกัปปะ (วิตกเจตสิก) ๑ สัมมาวาจา (สัมมาวาจาเจตสิก) ๑ สัมมากัมมันตะ (สัมมากัมมันตเจตสิก) ๑ สัมมาอาชีวะ (สัมมาอาชีวะเจตสิก) ๑ สัมมาวายามะ (วิริยเจตสิก) ๑ สัมมาสติ (สติเจตสิก) ๑ สัมมาสมาธิ (เอกัคคตาเจตสิก) ๑

ในเบื้องต้นที่โลกุตตรจิตยังไม่เกิด มัคค์มีองค์ ๕ (เว้นวิรตี เพราะวิรตีเกิดทีละดวง วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง จะเกิดพร้อมกันเฉพาะในโลกุตตรจิตเท่านั้น) ย่อมเกิดขึ้นกระทำกิจร่วมกันในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งเป็นนามธรรมหรือรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ และปัญญาเจตสิกที่เกิดร่วมกับสัมมาสติในขณะนั้น ก็เริ่มสังเกตพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมหรือรูปธรรมนั้นๆ ทีละเล็กทีละน้อยบ่อยๆ เองๆ จนกว่าจะรู้ชัดว่าเป็นนามธรรมหรือรูปธรรม

สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น จำแนกเป็น **สติปัฏฐาน ๔** เมื่อสติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของรูปที่กาย ขณะนั้นเป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึกที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นเป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของจิตประเภทต่างๆ ขณะนั้นเป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของรูปธรรมหรือนามธรรมอื่นๆ ขณะนั้นเป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คำว่า **สติปัฏฐาน** มี ๓ ความหมาย คือ

๑. สติปัฏฐาน เป็นสติเจตสิกที่เกิดกับญาณสัมปยุตตจิตซึ่งระลึกรู้อารมณ์ที่เป็นสติปัฏฐาน

๒. สติปัฏฐาน เป็นปรมาัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและรูปธรรมที่สตรระลึกรู้ (สติปัฏฐาน ๔)

๓. สติปัฏฐาน ความที่พระศาสดาประพาสดวงความยินดี ยินร้ายในหมู่สาวกผู้ปฏิบัติ ๓ อย่าง (คือ ปฏิบัติตาม ไม่ปฏิบัติตาม ปฏิบัติตามบ้างไม่ปฏิบัติตามบ้าง)

อริยมัคค์มีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัฏฐาน ๔ ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นปรากฏ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในวันหนึ่งๆ นั้นย่อมเกิดยากและไม่บ่อย ตามเหตุคือ อวิชชา โลภะ และอกุศลธรรมทั้งหลายที่สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ และแม้ในชาตินี้ตั้งแต่เกิดมาแต่ละวัน ผู้ที่เข้าใจเหตุและผลของสภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงเป็นผู้อดทนอย่างยิ่งต่อการที่จะฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรม พิจารณาพระธรรม ให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนกว่าจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติปัฏฐานเกิดขึ้นระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้องตามที่ได้ฟังและได้เข้าใจแล้ว ธรรมทั้งหลายแม้สติปัฏฐานและอริยมัคค์มีองค์ ๘ ก็เป็นอนัตตา ย่อมเกิดขึ้นได้เมื่อมีเหตุปัจจัย คือ เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์สะสมมาสมควรแล้ว ทำให้ไม่หันเหไปประพาสปฏิบัติหนทางที่ไม่ใช่การระลึกรู้ สังเกต พิจารณาสภาพของนามธรรมและรูปธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจที่กำลังปรากฏ

ผู้อบรมปัญญาเป็นผู้ตรง เมื่อสติปัญญาเกิดก็รู้ว่าต่างกับขณะที่หลงลืมสติ เมื่อสติปัญญาเกิดในตอนต้นๆ นั้น ยังไม่รู้ชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ความเพียรที่เกิดพร้อมสติปัญญาที่ระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจึงเป็นสัมมปปธาน ๔ คือ สังวรปธาน ๑ ปหานปธาน ๑ ภวานาปธาน ๑ อนุรักขนาปธาน ๑

สังวรปธาน	คือ เพียรเพื่อไม่ให้กุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น
ปหานปธาน	คือ เพียรเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
ภวานาปธาน	คือ เพียรเพื่อให้กุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น
อนุรักขนาปธาน	คือ เพียรเพื่อความเจริญมั่นคง บริบูรณ์ ของกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ความเพียรซึ่งเป็นสัมมปปธาน ๔ นั้น ย่อมเป็นบาทให้สำเร็จผลร่วมกับสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกับสภาพธรรมที่เป็นอิทธิบาท ๔ คือ

๑. **ฉันทอิทธิบาท** ได้แก่ ฉันทเจตสิก ความพอใจที่จะสังเกต พิจารณา รู้ลักษณะของสภาพนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง^๑ การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความพอใจนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระราชาก็ได้ฐานันดรโดยอาศัยการบำรุงนั้น

๑ สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ อิทธิบาทวิภังคินิเทศ

๒. **วิริยทธิบาท** ได้แก่ วิริยเจตสิก ความเพียรที่จะสังเกตพิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมที่กำลังปรากฏ^๑ การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความเพียรนั้นพึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ยังพระราชโอรสให้พอพระทัย โดยความเป็นผู้กล้าหาญในการทำงาน แล้วได้ฐานันดร

๓. **จิตตธิบาท** ได้แก่ จิต^๒ การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะความถึงด้วยดีแห่งชาติ

๔. **วิมังสีทธิบาท** ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ไตร่ตรอง สังเกตพิจารณาลักษณะของสภาพธรรม “การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยปัญญานั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะอาศัยความรู้

บุตรอำมาตย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดถึงแล้วซึ่งฐานันดรโดยกำลังแห่งภาวะอันเป็นที่อาศัย (โดยความสามารถ) ของตนๆ

การที่อิทธิบาท ๔ เหล่านี้จะดำเนินไปได้ ก็ต้องอาศัยการสะสมเจริญขึ้นของอินทรีย์ ๕ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการนำไปสู่สัมมามัคค์หนทางปฏิบัติที่ถูกต้อง อินทรีย์ ๕ คือ

๑. **สัทธินทรีย์** ได้แก่ สัทธาเจตสิก เป็นใหญ่ในการมีศรัทธาที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๒. **วิริยินทรีย์** ได้แก่ วิริยเจตสิก เป็นใหญ่ไม่เกียจคร้าน ไม่ท้อถอยที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๓. **สตินทริย์** ได้แก่ สติเจตสิก เป็นใหญ่ในการไม่หลงลืม ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

๔. **สมาธินทริย์** ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ

๕. **ปัญญินทริย์** ได้แก่ ปัญญาเจตสิก เป็นใหญ่ในการไตร่ตรองพิจารณา สังเกตศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

เมื่ออินทริย์ ๕ เจริญเพิ่มขึ้นเป็นสภาพธรรมที่มีกำลัง ไม่หวั่นไหวในการพิจารณาอารมณ์ใดๆ ที่ปรากฏ ก็เป็นสภาพธรรมที่เป็นผละ ๕ คือ

๑. **สัทธาผละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่ศรัทธา

๒. **วิริยผละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความท้อถอย

๓. **สติผละ** ไม่หวั่นไหวในการระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดๆ ที่ปรากฏ

๔. **สมาธิผละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความฟุ้งซ่านไม่มั่นคง

๕. **ปัญญาผละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่รู้

การที่สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ จะเป็นสภาพธรรมที่มีกำลังได้ ก็เมื่อปัญญาเป็นผละ เพราะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วขึ้น จึงไม่หวั่นไหวที่จะระลึกได้ว่าขณะที่กำลังเห็นเป็นนามธรรมและรูปธรรมอย่างไร ขณะที่กำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ผัสสวัตถุพละ ก็โดยนัยเดียวกัน

เมื่อปัญญาที่เกิดพร้อมสติซึ่งระลึกรู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมสมบูรณ์เป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นแล้ว ก็ประกอบด้วย โพชฌงค์ ๗ คือ องค์ธรรมของการตรัสรู้อริยสัจจธรรม โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ สติเจตสิก

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ ปัญญาเจตสิก

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ วิริยเจตสิก

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ ปีติเจตสิก

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ กายปัสสัทธิเจตสิก และจิตตปัสสัทธิเจตสิก

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ เอกัคคตาเจตสิก

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ องค์ของการตรัสรู้ คือ

ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก

เมื่อปัญญาอบรมสมบูรณ์พร้อมที่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมประกอบด้วยองค์ของการตรัสรู้ คือ โพชฌงค์ ๗ สมบูรณ์ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ (สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มัคค์มีองค์ ๘) แล้ว โลกุตตรจิตประกอบด้วยมัคค์มีองค์

๘ ครบทั้ง ๘ องค์ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมา-
กัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ก็เกิด
ขึ้นประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพาน เป็นมัคควิถี ทางมโนทวาร
ดังนี้ คือ

	ภวังค์	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต
	ภวังคจลนะ	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับภวังค์)
	ภวังคุปัจเฉทะ	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับภวังค์)
	มโนทวาราวชชนะ	เป็นกิริยาจิต
ชวนวิถิจิต	บริกัมม์	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
	อุปจาร	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
	อนุโลม	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
	โคตรภู	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
	โสดาปัตติมัคคจิต	เป็นโลกุตตรกุศลจิต
ชวนวิถิจิต	โสดาปัตติผลจิต	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
	โสดาปัตติผลจิต	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
	ภวังคจิต	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต

ถ้าเป็นโลกุตตรมานจิตขั้นใด ก็เกิดร่วมกับองค์มานขั้นนั้น คือ ถ้าเป็นโลกุตตรหฤทัยมาน ก็ไม่มีวิตกเจตสิกซึ่งเป็นสัมมาสังกัปปะเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรตติยมานก็ไม่มีวิจาร์เจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรจตุตถมาน ก็ไม่มีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรปัญจมาน ก็มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วยแทนโสมนัสเวทนา

มัคควิถีจิตของผู้บรรลุนิสังจรรย์ได้รวดเร็วขึ้นเป็นติกขบุคคล ไม่จำเป็นต้องมีบริกัมม ฉะนั้น มัคคชวนวิธิจึงมีแต่ อุปจาร ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ โคตรภู ๑ ขณะ มัคคจิต ๑ ขณะ และผลจิตเพิ่มจาก ๒ ขณะเป็น ๓ ขณะ รวมเป็นชวนวิธิจิต ๗ ขณะ

เมื่อมัคควิธิจิตดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดสืบต่อหลายขณะแล้ว ปัจจเวกขณะวิธีก็น่าจะเกิดขึ้นพิจารณามัคคจิตวาระ ๑ ผลจิตวาระ ๑ พระนิพพานวาระ ๑ กิเลสที่ดับแล้ววาระ ๑ กิเลสที่ยังเหลือวาระ ๑ รวมเป็นปัจจเวกขณะวิธีก็น่าจะ ๕ วาระ เมื่อมัคควิธิดับไปแล้ว ปัจจเวกขณะวิธิต้องเกิดต่อทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้พระอริยบุคคลจึงไม่เข้าใจผิดในคุณธรรมที่ตนบรรลุ คือ พระโสดาบันบุคคลไม่เข้าใจผิดว่าท่านเป็นพระสกทาคามีบุคคล พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ก็โดยนัยเดียวกัน

การบรรลุนิสังจรรย์ขั้นต่อไป คือ สกทาคามีมัคควิถี อนาคามีมัคควิถี และอรหัตตมัคควิธินั้น มหากุศลที่เป็นโคตรภูก็เปลี่ยนเป็นโฆทาน (ผ่องแผ้วขึ้น) เพราะท่านข้ามพ้นความเป็นปุถุชนแล้ว

ก่อนที่มัคควิธิจิตจะเกิดขึ้นได้นั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดขึ้น ระลึก ศึกษา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมไปแต่ละชาติๆ จนกว่าปัญญาที่สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจะเพิ่มขึ้น เมื่อปัญญาสมบูรณ์มั่นคงถึงขั้นใด มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่เป็นวิปัสสนาญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามลำดับขั้นของวิปัสสนาญาณทางมโนทวาร คือ

วิปัสสนาญาณที่ ๑ นามรูปปริจเจทญาณ

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดขึ้นประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่แยกขาดจากกันที่ละอารมณ์ โลกปรากฏสภาพที่สูญเปล่าจากตัวตน ขณะนั้นไม่มีอัตตสัญญาที่เคยทรงจำสภาพธรรมรวมกันเป็นโลก เมื่อสภาพธรรมขณะนั้นปรากฏลักษณะที่เป็นอนัตตา สัญญาจำลักษณะที่เป็นอนัตตาของสภาพธรรมนั้นๆ จึงจะเริ่มมีได้ และสติปัญญาก็จะต้องระลึกถึงอนัตตสัญญาที่ได้ประจักษ์แล้ว เมื่อพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ ต่อไป เพราะถ้าไม่ระลึกถึงอนัตตสัญญาที่ได้ประจักษ์แล้วในนามรูปปริจเจทญาณเพิ่มขึ้นอีก อัตตสัญญาที่สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็หมดสิ้นไปไม่ได้

วิปัสสนาญาณที่ ๒ ปัจจยปริคคหญาณ

เมื่อวิปัสสนาญาณดับไปหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือนเดิม ผู้เจริญสติปัญญานจึงรู้จักความต่างกันของขณะที่วิปัสสนาญาณเกิดขึ้น และขณะที่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณ เมื่อวิปัสสนาญาณดับหมดแล้ว ความไม่รู้ ความสงสัยในนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ ก็เกิดอีกได้ เพราะความไม่รู้และความสงสัยยังไม่ดับเป็นสมุจเฉท นามรูปปริจเจทญาณ เป็นญาณตปริยญา คือ ญาณที่รู้เฉพาะลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏในขณะที่เป็นวิปัสสนาญาณเท่านั้น ในขณะที่เป็นวิปัสสนาญาณนั้น ไม่มีความไม่รู้และความสงสัยลักษณะธรรมที่ปรากฏ นามรูปปริจเจทญาณเป็นวิปัสสนาขั้นต้นที่นำทางไปสู่วิปัสสนาญาณขั้นต่อไป ที่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้น

เมื่อสติปัญญาระลึกรู้และพิจารณาสังเกตลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมที่ปรากฏต่อๆ ไปอีก ย่อมพิจารณารู้ขณะที่อารมณ์แต่ละอารมณ์ปรากฏว่า สภาพรู้แต่ละอย่างนั้นย่อมเกิดขึ้นตามปัจจัย คือ อารมณ์ ถ้าอารมณ์นั้นๆ ไม่ปรากฏ นามธรรมที่รู้อารมณ์ก็เกิดไม่ได้ การปรากฏของแต่ละอารมณ์ย่อมทำให้ปัญญาเห็นสภาพการเป็นปัจจัยของธรรมที่กำลังปรากฏ ทำให้รู้ลักษณะที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลาย ค่อยๆ คลายการเพ่งเล็งติดตามอารมณ์ด้วยความเป็นตัวตนลง เมื่อมัคค์มีองค์ ๘ (ปกติมีองค์ ๕) ซึ่งเป็นสังขารขันธ์ เจริญขึ้นสมบูรณ์ขณะใด ก็ปรุงแต่งให้วิปัสสนาญาณที่ ๒ คือ ปัจจย-ปริคคหญาณเกิดขึ้น ประจักษ์การเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมตามปัจจัยต่างๆ ในขณะที่สภาพธรรมนั้นๆ เกิดขึ้น เช่น ประจักษ์การเกิดขึ้นของนามได้ยินหรือเสียง ประจักษ์การเกิดขึ้นของสุขเวทนาหรือทุกขเวทนา หรือนามคิดนึก ซึ่งปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกันทีละอารมณ์ โดยลักษณะสูญเปล่าจากตัวตน เป็นต้น

วิปัสสนาญาณประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามปกติ แต่เป็นการประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทางมโนทวาร ซึ่งแยกขาดลักษณะของแต่ละอารมณ์โดยลักษณะที่ว่างเปล่าจากสิ่งอื่นๆ และตัวตน เมื่อวิปัสสนาญาณดับหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือนเดิม

วิปัสสนาญาณที่ ๓ สัมมสนญาณ

สัมมสนญาณเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อไม่ใช้วิปัสสนาญาณ แม้จะพิจารณารู้ว่านามธรรมและรูปธรรมเกิดดับอย่างรวดเร็ว แต่การ

เกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรมก็ไม่ปรากฏ หรือแม้ในวิปัสสนาญาณที่ ๑ และที่ ๒ การประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เป็นการประจักษ์เฉพาะลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ละอย่างเท่านั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๑, ๒, ๓ เป็นตรุณวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณขั้นเริ่มแรก จึงเป็นวิปัสสนาที่ยังอ่อน ไม่ไหลพลวิปัสสนา คือวิปัสสนาที่มีกำลัง ที่เป็นวิปัสสนาญาณขั้นสูงขึ้นๆ ตรุณวิปัสสนายังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์แจ้ง แม้โดยอาการที่ว่างเปล่าจากโลกที่เคยรวมกัน

เมื่อยังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์จึงชื่อว่า จินตญาณ ซึ่งทำให้บางท่านเข้าใจว่าวิปัสสนาญาณทั้ง ๓ นี้คือ ขณะที่กำลังระลึก สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมและเข้าใจชัดขึ้น แต่ตราบใดที่วิปัสสนาญาณยังไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมไม่สามารถรู้ได้ว่า วิปัสสนาญาณที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางมโนทวารนั้น จะเกิดขึ้นโดยความเป็นอนัตตา ณสถานที่ใด ขณะใด และจะมีนามธรรมใดและรูปธรรมใดปรากฏเป็นอารมณ์ที่อารมณ์บ้าง

บางท่านเข้าใจว่า ขณะที่กำลังระลึก รู้พิจารณาสังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และคิดว่ารู้ชัดแล้วนั้น เป็นนามรูปปริจเจทญาณแล้ว ที่เข้าใจอย่างนี้ เพราะยังไม่รู้ว่า **วิปัสสนาญาณต้องเกิดขึ้น ปรากฏโดยความเป็นอนัตตา** เช่นเดียวกับนามธรรมอื่นๆ และการประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมสืบทอดกันทางมโนทวาร โดยลักษณะที่ทวารอื่นเสมือนถูกมโนทวารปิดบังไว้ โดยนัยตรงกันข้ามกับขณะที่วิปัสสนาญาณไม่เกิด ซึ่งแม้มโนทวาร

วิธีจิตเกิดคั่นปัญจทวารวิธีจิตทุกวาระ แต่มโนทวารวิธีจิตก็ไม่ปรากฏ เพราะอารมณ์ของปัญจทวารวิธีจิตปิดบังไว้

บางท่านคิดว่าขณะที่พิจารณาว่านามนี้เกิดจากรูปนี้ รูปนั้นเกิดจากนามนั้นจนเข้าใจแล้วนั้น เป็นวิปัสสนาญาณ คือ ปัจจัยปริคคหญาณ แต่เมื่อนามรูปปริจเฉทญาณยังไม่เกิด วิปัสสนาญาณอื่นๆ ก็เกิดไม่ได้ และเมื่อนามรูปปริจเฉทญาณเกิดแล้ว จะไม่เข้าใจผิดเลย ว่า ขณะที่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณนั้นเป็นวิปัสสนาญาณ ผู้ที่วิปัสสนาญาณเกิดแล้ว ย่อมรู้ความเป็นอนัตตาของวิปัสสนาญาณว่า วิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นตามที่มัคค์มืองค์ ๘ (ปกติมืองค์ ๕) ประจักษ์ไปจนถึงความสมบูรณ์ของวิปัสสนาญาณนั้นๆ วิปัสสนาญาณนั้นๆ จึงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ฉะนั้น จึงเป็นผู้อบรมเจริญเหตุ คือ สติปัฏฐาน ระลึกศึกษาพิจารณา สังเกต รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเป็นปกติต่อไปเรื่อยๆ เพิ่มขึ้น ละเอียดยิ่งขึ้น

บางท่านคิดว่า เมื่อสัมมสนญาณเกิดขึ้นนั้น จะเห็นนามธรรมเกิดขึ้นและดับไปเป็นดวงกลมๆ ต่อๆ กัน นามธรรมไม่ใช่รูปธรรม เมื่อไม่รู้ลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เพราะไม่ได้อบรมเจริญสติปัฏฐาน ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมแต่ละประเภท ก็คิดว่านามธรรมที่เกิดดับนั้นมีลักษณะเหมือนกับรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ที่ใจร้อนอยากจะทำให้วิปัสสนาญาณเกิดเร็วๆ นั้น ย่อมพยายามทำอย่างอื่นแทนการระลึก พิจารณา สังเกตลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามเหตุปัจจัยตามความเป็นจริง แต่ไม่มีทางจะเร่งรัดปัญญาได้เลย เหตุที่จะอบรมปัญญาให้ค่อยๆ เจริญขึ้นได้นั้น มีหนทางเดียว คือ สติปัฏฐานตามปกติในชีวิตประจำวันเท่านั้น ถ้าทำอย่างอื่นที่ผิดไปจากนี้ ก็แน่นอนที่ผล

ต้องผิดไปตามเหตุที่ผิดด้วย การปฏิบัติผิดนั้น เกิดจากการหวังผลอย่างรวดเร็ว เพราะไม่เข้าใจหนทางปฏิบัติที่ถูก โลกมุขจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเห็นผิดจึงเป็นมิจจามัคค์ที่นำไปสู่มิจจาวิมุตติ คือ การพ้นอย่างผิดๆ เพราะไม่ใช่การพ้นจากกิเลสอย่างถูกต้อง แต่ก็เข้าใจผิดว่าพ้นจากกิเลสแล้ว

วิปัสสนาญาณที่ ๔ อุทยัพพญาณ

แม้ว่าวิปัสสนาญาณที่ ๓ จะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปสืบทอดกันของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วแล้วก็ตาม แม้กระนั้นปัญญาก็ยังไม่ละเอียดพอที่จะละคลายหรือเห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม เพราะการเกิดขึ้นสืบทอดการดับไปนั้นเร็วจนปิดบังโทษของการเกิดดับ ปัญญาจะต้องสมบูรณ์ถึงขั้นต่อไป ที่แทงตลอดการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ซึ่งไม่มีใครจะพากเพียรทำอย่างอื่นได้นอกจากพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่อไปโดยไม่หวั่นไหวโดยทั่ว ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมนามธรรมประเภทใด กุศลธรรม อกุศลธรรมชั้นใด ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วิปัสสนาญาณขั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นอุทยัพพญาณนั้น ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทอย่างชัดเจนยิ่ง ซึ่งอุทยัพพญาณจะเกิดขึ้นได้เมื่อตรึงปริญา คือปัญญาที่พิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ทั่วทั้ง ๖ ทางถึงความสมบูรณ์แล้ว ตราบใดที่สติปัญญายังไม่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ชัดเจนทั่วทั้ง ๖ ทวารอุทยัพพญาณก็ไม่มีปัจจัยที่จะเกิดได้เลย

ผู้ที่อบรมเจริญอริยมัคค์ คือ สัมมามัคค์ที่ถูกต้อง จึงรู้ว่าไม่มีทางที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ดับกิเลสได้เลย ถ้าไม่

อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ ตามความเป็นจริงก่อน การที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพาน โดยปัญญาไม่พิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั้ง ๖ ทวาร โดยทั่วโดยละเอียดนั้นเป็นไปได้เลย เพราะถ้าไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วจริง ๆ ก็ไม่รู้ที่นามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะนั้นต่างกันอย่างไร เมื่อไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ต่างกันทั้ง ๖ ทวาร ก็ประจักษ์แจ้งการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมไม่ได้ เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ก็จะดับความไม่รู้ ความสงสัย และความเห็นผิดในสภาพธรรมไม่ได้เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๕ กังคญาณ

แม้ว่าอุทกยพหุญาณจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะอย่างชัดเจนแล้ว แต่ความยินดีพอใจ ยึดมั่นในสภาพธรรมทั้งหลายที่สะสมมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็ยังเหนียวแน่นอยู่ แสดงให้เห็นมูลรากที่ฝังแน่นของอวิชชาและตัณหา ในความเป็นตัวตน ซึ่งปัญญาจะต้องอบรมเพิ่มขึ้นอีก โดยสติปัญญานระลึกรู้ลักษณะที่ได้ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏแก่อุทกยพหุญาณแล้ว และจะต้องใส่ใจพิจารณาการดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ เพื่อปัญญาจะได้เห็นความไม่มีสาระของนามธรรมและรูปธรรมที่ดับไป ๆ เมื่อสติปัญญานเจริญขึ้น ปัญญาเพิ่มขึ้นจนมีปัจจัยสมบูรณ์พร้อมเมื่อไหร่ กังคญาณก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งความไม่มีสาระของการเกิดขึ้นและดับไป ๆ ของสภาพธรรมที่ปรากฏ เป็นปหานปริญญา ซึ่งจะนำไปสู่การเจริญปัญญา

ขั้นต่อไป ที่เริ่มจะละลายความพอใจยึดมั่นในสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล

วิปัสสนาญาณที่ ๖ ภยญาณ

เมื่อภังคญาณดับหมดแล้ว ผู้อบรมเจริญสติปัญญาก็รู้ว่ากิเลสทั้งหลายยังมีกำลังเกิดขึ้นเป็นไปตามการสะสม ซึ่งแม้จะฝืนใจระลึกลักษณะที่ดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม ความยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังฝังแน่นอยู่ ซึ่งจะละลายลงได้ก็ด้วยการเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรมนั่นเอง สติ-ปัญญานี้และปัญญาจึงระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่อไป ด้วยการพิจารณาเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อปัญญาสมบูรณ์พร้อมด้วยปัจจัยขณะใด ภยญาณก็เกิดขึ้นเห็นภัยของนามธรรมและรูปธรรมในขณะที่กำลังประจักษ์แจ้งการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๗ อาทินวญาณ

แม้ว่าภยญาณจะเห็นภัยของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแล้ว เมื่อภยญาณดับไปแล้ว ความยินดีพอใจในการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังไม่หมดสิ้น ผู้เจริญสติปัญญานี้จึงรู้ว่าจะต้องเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับเพิ่มขึ้น โดยประการต่างๆ อีก จนกว่าจะคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนลงไปอีก เมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดดับ ปัญญาก็เห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมละเอียดขึ้น จนปัจจัยสมบูรณ์พร้อมที่จะปรุงแต่งให้อาทิ-

นพญาณเกิดขึ้นขณะใด อาที่นพญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๘ นิพพิทาญาณ

เมื่อประจักษ์แจ้งในโทษของสังขารธรรมทั้งหลาย ดุจเรือนที่ถูกไฟติดทั่วทั้งหลังแล้ว ย่อมคลายความยินดีในภพ โดยความรู้ชัดความหน่ายลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ จึงเป็นนิพพิทาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๙ มุญจิจตุกัมยตาญาณ

เมื่อปัญญารู้ชัดความหน่ายนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏเพิ่มขึ้นอีก ย่อมเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับปรากฏในขณะนั้น ปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมเป็นมุญจิจตุกัมยตาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๐ ปฏิสังขาญาณ

เมื่อเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลายยิ่งขึ้นแล้ว ปัญญาก็พิจารณาไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายตามสภาวะที่เป็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะต่อไปอีก แล้วจึงประจักษ์อนิจจลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นดับๆ นั้น โดยเป็นสภาพที่ไม่แน่นอนเป็นที่สุด เป็นชั่วขณะ ก่อนแก่ แปรผัน ไม่ยั่งยืน ไม่มีสาระ ประจักษ์แจ้งในทุกขลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นดับๆ นั้น โดยสภาพที่บีบคั้นเนื่องๆ ไม่มีทาง

หลีกเลียง ไม่มีทางแก้ไข เป็นทุกข์ภัย คือ เป็นสภาพที่ไม่น่าพอใจติด
ข้อง ประจักษ์แจ้งในอนัตตลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิด
ดับๆ นั้น โดยสภาพที่สูญไป สิ้นไป ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับ
บัญชาได้ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลาย
นั้นเป็นปฏิสังขยาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๑ สังขารุปেকชาญาณ

เมื่อปัญญาประจักษ์แจ้งไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลาย
เพิ่มยิ่งขึ้นแล้ว ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายที่เคยปรากฏโดยเป็นสภาพ
ที่เที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตน อ่อนกำลังลงจนเกิดความวางเฉยใน
สังขารธรรมทั้งหลาย เพราะรู้ชัดว่าตราบใดที่ยังไม่ถึงกาลที่จะประจักษ์
แจ้งลักษณะของพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานปรากฏเป็นอารมณ์
ตรานั้นก็พิจารณาไตรลักษณะ ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์
ไปเรื่อยๆ ปัญญาที่รู้ชัดในความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลายที่
เกิดดับปรากฏนั้น เป็นสังขารุปেকชาญาณ สังขารุปেকชาญาณนี้เป็น
วิปัสสนาอันบรรลุดีถึงยอด เป็นวุฏฐานคามินีปัญญา คือ ปัญญาอันเป็น
เหตุพาพ้นออกไปจากภาวะแห่งปุถุชนเมื่อมีคควิถิเกิดขึ้น วุฏฐาน-
คามินี เป็นชื่อของญาณ ๓ คือ สังขารุปেকชาญาณ อนุโลมญาณ และ
โคตรภูญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ

อนุโลมญาณเป็นวิปัสสนาญาณในมัคควิถิ ซึ่งอนุโลมต่อการ
รู้แจ้งอริยสัจจธรรม อนุโลมญาณเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓
ขณะในมัคควิถิ คือ บริกัมม ๑ ขณะ อุปจาร ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓ ขณะนี้มีไตรลักษณ์ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์ คือ มือนิจจลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือ มีทุกขลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือมือนัตตลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ ซึ่งอนุโลมต่อการที่จะปล่อยอารมณ์ที่เป็นสังขารธรรม

สำหรับบุคคลที่เป็นติกขบุคคล คือ มีปัญญากล้าบรรลุนิริย-
สัจจธรรมได้เร็ว อนุโลมญาณก็มี ๒ ขณะ คือ เว้นขณะบริกัมม ๑ ขณะ
และเพิ่มผลจิตเป็น ๓ ขณะ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๓ โคตรภูญาณ

เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะ (สำหรับผู้เป็นมันทบุคคล คือ ผู้
บรรลุนิริยสัจจธรรมช้ากว่าติกขบุคคล) หรือ ๒ ขณะ (สำหรับผู้เป็น
ติกขบุคคล) ดับไปแล้ว โคตรภูญาณ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
ก็เกิดต่อโดยน้อมไปมีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจยให้โสตา-
ปัตติมัคคจิตเกิดต่อ มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่
ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท

ธรรมตาของชวนวิถีนวาระเดียวกัน ๗ ขณะนั้นต้องมีอารมณ์
เดียวกัน แต่ในมัคควิถีนั้นชวนวิถี ๗ ขณะ มีอารมณ์ต่างกัน คือ บริกัมม
๑ ขณะ อุปจาระ ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ มีไตรลักษณ์ลักษณะหนึ่ง
ลักษณะใดใน ๓ ลักษณะเป็นอารมณ์ แต่โคตรภูจิต ๑ ขณะ มัคคจิต
๑ ขณะ และผลจิต ๒ ขณะ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อโคตรภูจิต
เป็นมหากุศลจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ขณะแรก จึงเป็นจุดจาวัวขณะ

ของโสตาปัตติมคคจิตซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากโคตรภูจิต โสตาปัตติมคคจิตจึงทำกิจดับกิเลสได้

ข้อความในอัฐสาลีนี้ จิตตูปปาทกัณฑ์ พรรณนาโลกุตตรกุศล และ วิสุทธิมรรค ญาณทัสสนวิสุทธินิตยทเทศ อุปมาอนุโลมญาณและ โคตรภูญาณ ดุจบุรุษผู้แหงนดูดวงจันทร์ในเวลากลางคืน ขณะนั้น ดวงจันทร์ไม่ปรากฏเพราะเมฆหมอกกำบังไว้ ทันใดนั้นมีลมกองหนึ่งพัดเมฆก้อนที่บังนั้นให้กระจายไป แล้วลมอีกกองหนึ่งก็พัดเมฆที่กระจายแล้วนั้นให้ออกไปอีก แล้วลมอีกกองหนึ่งก็พัดเมฆแต่ละเม็ดที่ปิดบังดวงจันทร์นั้นให้ออกไป บุรุษนั้นจึงเห็นดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง นิพพานเปรียบดุจดวงจันทร์ อนุโลมญาณ ๓ ขณะเปรียบดุจลม ๓ กอง โคตรภูญาณเปรียบดุจบุรุษผู้เห็นดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง

อนุโลมญาณ ๓ ขณะเหมือนลม ๓ กองซึ่งอาจกำจัดเมฆที่ปิดบังดวงจันทร์ได้ แต่ไม่อาจเห็นดวงจันทร์ ฉะนั้น อนุโลมญาณก็บรรเทาความมืดอันปกปิดสัจจะได้ แต่ไม่อาจเห็นนิพพานได้ ฉะนั้น และบุรุษนั้นอาจเห็นดวงจันทร์ได้อย่างเดียว แต่ไม่สามารถกำจัดเมฆได้ ฉะนั้น โคตรภูญาณก็ฉะนั้น คือ อาจเห็นนิพพานได้ แต่ไม่อาจทำลายความมืดคือกิเลสได้

วิปัสสนาญาณที่ ๑๔ มัคคญาณ

เมื่อโคตรภูจิตดับไปแล้ว โสตาปัตติมคคจิตที่เกิดต่อก็ข้ามพ้นสภาพความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นพระอริยบุคคล โสตาปัตติมคคจิตเกิดขึ้นดับกิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของโลกุตตรปัญญา

วิปัสสนาญาณที่ ๑๕ ผลญาณ

เมื่อโสตาปัตติมคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเลย โลกุตตรกุศลจิตเป็นอกาลิโก เป็นอนันตร-
กัมมปัจจัยที่ทำให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มี
จิตอื่นเกิดคั่นเลย โลกุตตรวิบากจิตจึงเป็นวิบากจิตที่ต่างกับ
วิบากอื่น ๆ คือ ทำชวนกิจสืบต่อจากโลกุตตรกุศลจิต ๒ หรือ ๓
ขณะ ในมคควิธี และโลกุตตรวิบาก คือ ผลจิตซึ่งเกิดภายหลังของ
มคควิธีนั้นก็ทำชวนกิจ ไม่ทำกิจเหมือนวิบากจิตอื่นๆ เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๑๖ ปัจจเวกขณญาณ

เมื่อมคควิธีจิตดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดสืบต่อ และหลังจากนั้น
มโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้น พิจารณาสภาพธรรมที่เพ็งประจักษ์แจ้ง ที่ละ
วาระ คือ พิจารณามคคจิต วาระ ๑ พิจารณาผลจิต วาระ ๑ พิจารณา
กิเลสที่ละได้แล้ว วาระ ๑ พิจารณากิเลสที่ยังเหลือ วาระ ๑ พิจารณา
นิพพาน วาระ ๑

สำหรับผู้ที่บรรลุอรหัตตมคคและอรหัตตผลนั้น ไม่มีการพิจารณา
กิเลสที่ยังเหลือ เพราะอรหัตตมคคจิตดับกิเลสทุกประเภทหมดเป็น
สมุจเฉท ไม่มีกิเลสใดๆ เหลือเลย

วิปัสสนาญาณ ๑๖ นั้น ในบางแห่งแสดงวิปัสสนาญาณ ๙
ซึ่งเป็นพลวิปัสสนาญาณ คือ

๑. อุทยัพพญาณ
๒. กังคญาณ
๓. ภยญาณ

๔. อาทีนวญาณ
๕. นิพพิทาญาณ
๖. มุญจิตุกัมมตาญาณ
๗. ปฏิสังขยาญาณ
๘. สังขารูปেকชาญาณ
๙. อนุโลมญาณ

ในบางแห่งแสดง วิปัสสนาญาณ ๑๐ คือ เริ่มตั้งแต่สัมมสนญาณถึงอนุโลมญาณ การที่แสดงวิปัสสนาญาณตั้งแต่ญาณแรกถึงอนุโลมญาณนั้น ก็เพราะวิปัสสนาญาณเหล่านั้นค่อยๆ คมกล้าขึ้นจนอนุโลมต่อการมีนิพพานเป็นอารมณ์

การอบรมเจริญสติปัฏฐานทำให้ปัญญาคมกล้าและบริสุทธิ์ขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นนั้น เป็นวิสุทธิ ๗ ดังนี้

๑. ศีลวิสุทธิ ได้แก่ ศีลเมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ขณะนั้นวิสุทธิจากการไม่รู้สภาพปรมาัตถธรรมซึ่งไม่ใช่ตัวตน ขณะที่สติปัฏฐานไม่เกิดไม่ใช่ศีลวิสุทธิ เพราะยึดถือศีลว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๒. จิตตวิสุทธิ ได้แก่ สมาธิขั้นต่างๆ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และขณะใดที่ฌานจิตเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐาน ฌานจิตขณะนั้นก็เป็นจิตตวิสุทธิ เพราะขณะนั้นไม่ยึดถือฌานจิตนั้นว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๓. ทิณณวิสุทธิ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน ขณะ

นั้นจึงวิสุทธิจากการไม่เคยประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมโดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตนมาก่อนเลย

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ เมื่อทวิวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานก็เป็นญาณุตถญาณทัสสนะ คือเห็นลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ ในขณะทีสติระลึกลักษณะของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนสมบูรณ์ถึงขั้นเป็นปัจจัยปริคคหญาณ ข้ามพ้นความสงสัยในการเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ว่าเป็นไปตามปัจจัยทั้งสิ้น ปัจจัยปริคคหญาณจึงเป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อกังขาวิตรณวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากสติปัฏฐานที่พิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วขึ้นจนชิน รู้ว่าเป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมเท่านั้น เสมอกันหมดทุกประเภท ทำให้ละคลายการใส่ใจแสวงหายึดมั่นในนามหนึ่งนามใด รูปหนึ่งรูปใดโดยเฉพาะ และนุ่มพิจารณาการเกิดดับ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจนประจักษ์การเกิดดับสืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรม เป็นสัมมสนญาณและอุทยัพพยญาณตามลำดับ เมื่ออุทยัพพยญาณดับไปแล้ว ก็เลสที่ยังไม่ได้ดับเป็นสมุจเฉท ก็ทำให้เกิดความยินดีพอใจใน **วิปัสสนูปกิเลส ๑๐** อย่างใดอย่างหนึ่งคือ

๑. โอภาส	แสงสว่าง
๒. ญาณ	ความรู้
๓. ปิติ	ความอิ่มใจ
๔. ปัสสัทธิ	ความสงบ

๕. สุข	ความสบายแช่มชื่นใจ
๖. อริโมกข์	ความน้อมใจเชื่อ
๗. ปิศาหะ	ความเพียร
๘. อุပ္ปฐานะ	ความมั่นคง
๙. อุเบกขา	ความวางเฉย
๑๐. นิกันติ	ความไคร้

๑. เมื่ออุทฺทปฺพพญฺญาณดับไปแล้ว โอภาสย่อมเกิดจากจิตที่สงบถึงขั้นที่เป็นปัจจัยให้แสงสว่างเกิดขึ้นได้ ขณะที่เกิดความยินดีในโอภาสนั้นเป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้น

๒. ขณะที่เกิดความยินดีในความคมกล้าของปัญญาที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้นก็ เป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้นต่อไป

๓. ขณะที่ยินดีในปิติ ความอิมเิบที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้นก็ เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๔. ขณะที่ยินดีในความสงบ ซึ่งปราศจากความกระวนกระวาย ความแข็งกระด้างความคงอไม่ควรแก่การงาน เป็นต้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๕. ขณะที่ยินดีในความสุข ซึ่งเป็นโสมนัสเวทนาอย่างยั้งนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๖. ขณะที่ยินดีในความพอใจเชื่อที่มั่นคงยิ่งขึ้นนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๗. ขณะที่ยินดีในความเพียรที่ไม่ตั้งนึกไม่หย่อนนึก ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๘. ขณะที่ยินดีในความมั่นคงของสติปัฏฐาน ๔ ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๙. ขณะที่ยินดีในความวางเฉย คือ เป็นกลางเสมอกันในสังขารธรรมทั้งปวงที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ เมื่อประจักษ์การเกิดดับของอารมณ์ที่ปรากฏอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๑๐. ขณะที่ยินดีที่ได้ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

เมื่อปัญญาพิจารณาว่าวิปัสสนูปกิเลสเป็นสิ่งที่ควรละ ขณะที่ปัญญาคมกล้ารู้ชัดความละเอียดของวิปัสสนูปกิเลสซึ่งไม่ใช่ทางที่จะนำไปสู่การละคลายความติดข้องในสภาพธรรมทั้งหลายที่ละเอียดขึ้น ขณะนั้นเป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ อุทยัพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้ว

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี เมื่อพ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานต่อนั้นก็เป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ตั้งแต่อุทยัพพญาณที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส จนถึงอนุโลมญาณ ๓ ขณะในมัคควิตี คือ บริกัมม์ อุปจาร อนุโลม

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิตี เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะดับแล้ว โศตรภูญาณก็เกิด โศตรภูญาณไม่ใช่ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี และไม่ใช่ญาณทัสสนวิสุทธิตี เพราะโศตรภูญาณมีฐานะเป็นจุจาวัชชณะ

ของโลกุตตรจิตระหว่างปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิและญาณทัสสนวิสุทธิ แต่ถึงการนับว่าเป็นวิปัสสนาญาณเพราะเป็นกระแสของวิปัสสนา เมื่อโคตรภูญาณดับแล้วมัคคจิตต์เกิดเป็นญาณทัสสนวิสุทธิ

รวมเป็นวิสุทธิ ๗

ปริญญา ๓

การเจริญสติปัฏฐานซึ่งเป็นการอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้น ทำให้เกิดปริญญา คือ ปัญญาอบรมรู้ ๓ ชั้น ได้แก่ ญาณตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา

ญาณตปริญญา คือ ปัญญาที่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏโดยสภาพไม่ใช่ตัวตน ด้วยนามรูปปริจเจทญาณเป็นต้นไป เป็นพื้นฐานให้น้อมพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ เพิ่มขึ้น อบรมรู้ขึ้นตามลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ได้ประจักษ์แล้วในนามรูปปริจเจทญาณ

ตีรณปริญญา คือ ปัญญาที่พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏโดยเสมอกัน โดยอบรมรู้ ไม่เจาะจงฝึกไฝ่มุ่งหวังนามธรรมและรูปธรรมใดโดยเฉพาะ เพราะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร ความสมบูรณ์ของปัญญาที่รู้ชัดในความเสมอกันของนามธรรมและรูปธรรม ทำให้ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมตั้งแต่ สัมมสนญาณ เป็นต้นไป

ปหานปริญญา คือ เมื่อพิจารณาความดับไปของนามธรรมและรูปธรรม จนประจักษ์แจ้งการดับไปของนามธรรมและรูปธรรมด้วยกังคญาณแล้ว ปัญญาอบรมรู้เพิ่มขึ้น ก็เริ่มคลายความยินดีในนามธรรม

และรูปธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้นเป็น
ปหานปริยญา เป็นต้นไป จนถึงมัคคญาณ

ในวันหนึ่งๆ ปัจจัยที่จะให้สติปัญญาเกิดระลึกรู้ลักษณะของ
สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงนั้น น้อยกว่า
ปัจจัยที่จะให้อกุศลธรรมเกิดขึ้นมากเหลือเกิน ฉะนั้น การเจริญขึ้น
ของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของการรู้แจ้งอริย-
สัจจธรรม ๔ คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมัคค์มีองค์ ๘ รวมเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗
นั้น จึงต้องสะสมอบรมนานมาก เพราะไม่ใช่เป็นการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด
ขึ้นมา รู้ แต่เป็นการระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาที่มี
เหตุปัจจัยเกิดขึ้น ปรากฏแล้วดับไปรวดเร็วเป็นปกติในชีวิตประจำวัน
ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง ถ้าขณะนี้ไม่รู้ว่ามีสติปัญญา
เป็นอย่างไร ไม่รู้ว่าสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดย
สภาพที่เป็นปรมัตถธรรมไม่ใช่ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ก็จะต้องอบรม
ปัญญาขึ้นต้นด้วยการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้
เพื่อให้พุทธบริษัทเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ถูก
ต้องตรงตามความเป็นจริงตามที่ทรงตรัสรู้ และจะต้องพิจารณาหนทาง
ปฏิบัติ คือ การอบรมเจริญปัญญาให้ถูกต้องว่า เหตุต้องสมควรแก่ผล
เมื่อผลคือปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
สภาพที่เกิดขึ้นและดับไปเป็นทุกข์ เพราะไม่ใช่สภาพที่น่ายินดีและเป็น
อนัตตาของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ ก็ย่อมรู้ว่าไม่มีทางอื่น
เลย นอกจากหนทางเดียว คือ สติปัญญาเกิดขึ้นระลึกรู้ ศึกษา สังเกต
ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่า
สังขารขันธ์ทั้งหลายจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้ปัญญาที่อบรมสมบูรณ์
แล้วเกิดขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นๆ

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอบรมพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปป์ หลังจากทรงได้รับพระพุทธรูปจากพระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ทรงอบรมเจริญบารมีมาโดยตลอด และได้เฝ้าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ก่อนที่จะทรงตรัสรู้หรือริยสัจจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคล แล้วบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยลำดับ ในปัจฉิมยาม ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวันเพ็ญเดือน ๖

พระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ ท่านพระสารีบุตร ผู้เลิศทางปัญญา และท่านพระมหาโมคคัลลานะ ผู้เลิศทางอิทธิฤทธิ์นั้น อบรมเจริญปัญญามาแล้ว ๑ อสงไขยแสนกัปป์ ในชาติสุดท้ายท่านพระสารีบุตรบรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคล เมื่อได้ฟังท่านพระอัสสชิแสดงธรรมแก่ท่าน และท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อได้ฟังท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมที่ท่านพระอัสสชิได้แสดงแล้วนั้น

พระมหาสาวกผู้เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นเลิศในทางต่างๆ เช่น ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอานนท์ ท่านพระอุบาลี ท่านพระอนुरุทธะ เป็นต้น ก็ได้อบรมเจริญปัญญาแล้วแสนกัปป์ พระอรหันตสาวกและพุทธบริษัทก็ได้อบรมเจริญปัญญามาแล้วจนรู้แจ้งอริยสัจจธรรม เป็นพระอริยบุคคลเป็นจำนวนมากในกาลสมมติ คือ สมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงดับขันธปรินิพพาน และหลังจากทรงดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นานสืบต่อมาจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งการรู้แจ้งอริยสัจจธรรมย่อมลดน้อยลงไปตามการศึกษา การเข้าใจพระธรรมและการปฏิบัติธรรมโดยถูกต้อง และโดยเหตุ คือ การอบรมสะสมเจริญปัญญาที่สมควรแก่ผล

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้อบรมเจริญสมถภาวนาจนสามารถบรรลุคุณวิเศษ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้ แต่ไม่สามารถดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณและทรงแสดงพระธรรมแล้ว ก็มีผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นจำนวนมาก และบางท่านที่เจริญสมถภาวนาบรรลุฌานจิตมาแล้ว เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ก็รู้แจ้งอริยสัจธรรมด้วย ฉะนั้น พระอริยสาวกจึงมี ๒ ประเภท คือ พระอริยสาวกผู้ไม่ได้ฌาน และ พระอริยสาวกผู้ได้ฌานด้วย

พระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌานนั้นบรรลุมัคคจิตโดยไม่มีฌานจิตเป็นบาท คือ ไม่ได้บรรลุฌานจิต ฌานจิตจึงไม่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้พิจารณา และถึงแม้ว่าโลกุตตรจิตประจักษ์แจ้งนิพพานอย่างชัดเจน แนบแน่นเช่นเดียวกับอัปนาสมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ของฌานจิตชั้นต่างๆ แต่เมื่อพระอริยะผู้ไม่ได้ฌาน ไม่ได้บรรลุฌาน ก็ไม่สามารถเข้าถึงฌานสมาบัติได้ การนับประเภทจิตโดยนัย ๘๙ ดวง จึงนับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌาน

ส่วนพระอริยบุคคลผู้ได้ฌานด้วยนั้น บรรลุมัคคจิตผลจิตโดยมีฌานเป็นบาท ฉะนั้น จึงต้องเป็นผู้บรรลุฌานพร้อมด้วยวสี ฌานจิตจึงเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตพิจารณาจนบรรลุโลกุตตรมัคคจิตและผลจิต ได้ด้วยการพิจารณาฌานจิตนั่นเอง พระอริยบุคคลผู้บรรลุมัคคผลนิพพานพร้อมด้วยองค์ของฌานชั้นต่างๆ พ้นจากกิเลสด้วยปัญญาและความสงบของฌานชั้นต่างๆ การนับประเภทจิตโดยนัย ๑๒๑ ดวง จึงนับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ได้ฌาน

สมาบัติ ๓

สมาบัติ ๓ คือ ฌานสมาบัติ ๑ ผลสมาบัติ ๑ นิโรธสมาบัติ ๑

ปุถุชนผู้บรรลุนิพพานจิตและมีวสี ๕ คือ ความชำนาญในการเข้าและออกฌานแต่ละชั้น เป็นต้นนั้น เป็นฌานลาภบุคคล คือ ผู้มีฌานเป็นลาภ จึงสามารถเข้า**ฌานสมาบัติ** คือ ฌานวิถิจิตเกิดสืบต่อกันทางมโนทวาร โดยไม่มีภวังคจิตเกิดคั่นเลยตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ ขณะที่ เป็นฌานสมาบัตินั้นระงับทุกข์กายและทุกข์ใจ เพราะขณะนั้นสงบจาก อารมณ์อื่นๆ ทั้งหมด มีแต่ความสุขสงบด้วยการเข้าถึงอารมณ์ของฌาน เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ขณะนั้นจึงเป็น**ฌานสมาบัติ**

พระอริยบุคคลผู้ได้ฌานด้วยนั้น สามารถเข้า**ผลสมาบัติ** คือ โลกุตตรปฐมฌานผลจิต หรือโลกุตตรทุติยฌานผลจิต หรือโลกุตตรตติยฌานผลจิต หรือโลกุตตรจตุตถฌานผลจิต หรือโลกุตตรปัญจฌานผลจิต เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ใน วันหนึ่งๆ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดคั่นเลย ผลสมาบัติเป็นการเข้าถึง โลกุตตรฌานตามลำดับขั้นของโลกุตตรผลจิตซึ่งเกิดพร้อมด้วยองค์ ของฌานนั้นๆ

ขณะที่ผลสมาบัติวิถิจะเกิดนั้น กามาวจรจิตที่เกิดก่อนไม่ชื่อว่า บริกัมม์ และอุปจาร แต่เป็นอนุโลมทั้ง ๓ ขณะ เพราะอนุโลมต่อการที่ โลกุตตรผลจิตซึ่งเคยเกิดแล้วจะเกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์อีกตาม ขั้นของโลกุตตรฌาน ต่างกับบริกัมม์ อุปจาร อนุโลมในมัคควิถี ซึ่ง มัคคจิตจะเกิดขึ้นเพื่อดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ขณะที่ผลจิตเกิดขึ้นมีนิพพาน เป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ นั้น เป็น**ผลสมาบัติ**

สำหรับพระอนาคามีบุคคลและพระอรหันต์ผู้บรรลู่ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น สามารถเข้า **นิโรธสมาบัติ** คือดับจิตและ

เจตสิกไม่เกิดเลยตลอดเวลาไม่เกิน ๗ วัน เพราะอาหารที่บริโภคแล้ว นั้นคำจุนร่างกายได้ไม่เกิน ๗ วัน การเข้านิโรธสมาบัติซึ่งดับจิตและเจตสิกได้ชั่วคราวนั้น ต้องประกอบด้วยกำลัง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งสมณะและวิปัสสนา คือถึงแม้ว่าเป็นพระอนาคามีบุคคลหรือพระอรหันต์ แต่ไม่บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ พระโสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคลที่บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้

เมื่อจะเข้านิโรธสมาบัตินั้น ต้องเข้าตั้งแต่ปฐมฌานเป็นลำดับไป โดยเมื่อออกจากปฐมฌานแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯลฯ ตลอดไป จนถึงอาภิญญายตนฌาน เมื่อออกจากอาภิญญายตนฌานแล้ว กระทำกิจเบื้องต้น ๔ อย่าง คือ^๑

นानาพัทธวิโกปนะ	๑
สังขปฏิมานะ	๑
สัตตูปกโกสนะ	๑
อัทธานปริจเฉทะ	๑

นานาพัทธวิโกปนะ คือ อริชฌานให้บริหารของใช้อันเนื่องกับตน เช่น บาตร จีวร เตียง ที่อยู่อาศัย ไม่ถูกทำลายเสียหายด้วยไฟ

๑ สัทธัมมปกาสิณี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามัคค์ อรรถกถานิโรธสมาบัติญาณนิกเทส ข้อ ๒๑๗-๒๒๔

น้ำ ลม โจร เป็นต้น ภายใน ๗ วันที่เป็นนิโรธสมาบัติ ส่วนสิ่งใดที่ใช้ อยู่เนื่องกับตน เช่น ผ้าถุง ผ้าห่ม ที่นั่ง ไม่มีกิจที่จะอธิษฐานต่างหาก เพราะสมาบัตินั้นแลย่อมคุ้มครองมิให้ถูกทำลายเสียหายได้

สังขปฏิกุमानะ คือ อธิษฐานให้ออกจากนิโรธสมาบัติเมื่อต้อง ร่วมประชุมสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด

สัตตูปักโกสนะ คือ อธิษฐานให้ออกจากนิโรธสมาบัติเมื่อพระ ผู้มีพระภาคตรัสเรียกหา

อัทธานปริจเจตะ คือ การพิจารณากำหนดกาลของชีวิตว่าจะ มีอายุตลอดไป ๗ วันหรือไม่ เพราะระหว่างนิโรธสมาบัตินั้นจุติจิตเกิด ไม่ได้ เมื่อมีอายุตลอดไป ๗ วันได้จึงเข้านิโรธสมาบัติ

เมื่อทำบุพเพกิจ ๔ นี้แล้ว ก็เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยจิตเกิดดับสืบทอดกันตามลำดับวาระของเนวสัญญานาสัญญายตน- ฌานวิถิจิต โดยเนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิตเกิด ๒ ขณะ แล้วจิต เจตสิกไม่เกิดเลยในระหว่างที่เป็นนิโรธสมาบัติตลอด ๗ วัน

เมื่อถึงกำหนดออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ผลจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ แล้วภวังคจิตจึงเกิดต่อ

นิโรธสมาบัติมีเฉพาะในภูมิที่มีขั้น ๕ เท่านั้น ในอรุณพรหมภูมิ ไม่มีนิโรธสมาบัติเพราะไม่มีรูปฌานจิต

แนวทางเจริญวิปัสสนา

แนวทางเจริญวิปัสสนา

- ถ. การเจริญสมถภาวนามีอารมณ์ตั้ง ๔๐ ประเภท เห็นว่าส่วนใหญ่ นิยมอาณานาฬสติ เข้าใจว่าจะไม่สามารถขัดเกลากิเลสไม่ถึงพระนิพพานหรือบรรลุอริยสัจธรรมได้
- สุ. ถ้าเป็นการเจริญสมถภาวนาก็ดับกิเลสไม่ได้ เพราะไม่บรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นการรู้แจ้งอริยสัจธรรม
- ถ. ถ้าอย่างนั้นการจะขัดเกลากิเลสได้อย่างบุคคลทั่วไปนี้ที่มุ่งจะขัดเกลากิเลสให้ถึงพระนิพพาน แต่ว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่าในชีวิตประจำวันนี้ อะไรเป็นเหตุให้เรายึดถือ ถ้าเพื่อไม่เข้าใจ แต่เป็นโลภะ หรือเป็นความต้องการที่ว่าอยากจะละกิเลสอย่างเดียว โดยที่ไม่รู้จักกิเลส จะสามารถเจริญสติปัฏฐานหรือไม่
- สุ. เป็นไปไม่ได้
- ถ. สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ทั้งสองอย่างเจริญไม่ได้
- สุ. เข้าใจเอาเองว่ากำลังเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนา แต่เมื่อไม่ใช่ปัญญา ก็เจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาไม่ได้
- ถ. ที่นี้ถ้าจะเจริญสติปัฏฐาน อาจารย์จะมีแนวทางอย่างไรให้เขาพิจารณา
- สุ. ไม่มีใครเร่งรัดให้ใครเจริญสติปัฏฐานได้ ไปเอาเด็กมานั่งเข้าแถว แล้วบอกให้เจริญสติปัฏฐาน เด็กไม่รู้จักกิเลสเลย และก็ไม่ได้อยากละกิเลสด้วย แล้วเด็กจะเจริญสติปัฏฐานได้อย่างไร เมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่แล้วก็ยังไม่ได้หมดกิเลส ผู้ใหญ่ทุกคนก็มีกิเลส

คนละเยอะๆ ทั้งนั้น ลองถามผู้ใหญ่แต่ละคนว่าอยากหมดกิเลสไหม ส่วนใหญ่ก็บอกว่าไม่อยากหมดกิเลส แม้บางคนจะบอกว่าไม่อยากมีกิเลส แต่เมื่อเอ่ยคำว่า “กิเลส” นั้นรู้จักกิเลสจริงๆ หรือยัง โลภะเป็นกิเลส อยากมีโลภะไหม ไม่ชอบซื้อโลภะ แต่ว่าต้องการโลภะทุกขณะ นี่แสดงว่าไม่เข้าใจลักษณะโลภะซึ่งเป็นกิเลส อาหารอร่อยไหม เสื้อผ้าอารมณ์สวยไหม เพลงนี้เพราะไหม กลิ่นนั้นหอมไหม แก้อ้อย่างนี้อ่อนนุ่มดีไหม กระทบบัสน้ำมันแล้วสบายไหม นี่คือการไม่ชอบซื้อโลภะ แต่ทุกขณะจิตต้องการโลภะ การเจริญสติปัญญานี้เป็นการเจริญสติปัญญา ไม่ใช่การอยากทำสมาธิ

ถ. อัตตัตถัญญา คืออะไร

สุ. อัตตัตถัญญา คือ ความจำด้วยการยึดถือว่าเป็นตัวตน ความจริงไม่น่าสงสัยในอัตตัตถัญญาเลย เพราะทุกคนมีอัตตัตถัญญา เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล จึงดับความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้ แต่ก่อนที่จะสติจะเกิด และปัญญาศึกษาเข้าใจลักษณะของสภาพธรรม จนกระทั่งรู้ชัดประจักษ์แจ้งในสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตนได้นั้นก็ต้องมีอัตตัตถัญญา เมื่อสติไม่เกิดจึงไม่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารตามความเป็นจริง จึงเห็นผิดยึดถือสภาพธรรมที่ปรากฏรวมกันเป็นอัตตา คือเป็นตัวตนเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด เมื่อไม่รู้จักความจริงว่าเป็นสภาพธรรมขณะนี้ ก็มีอัตตัตถัญญา มีความทรงจำว่าเป็นเราที่เห็น และจำว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ต่างๆ

ปัญญาที่เกิดจากการฟังไม่สามารถประจักษ์แจ้งว่าสิ่งที่เคยเห็นเป็นคนเป็นสัตว์นั้น แท้จริงเป็นเพียงสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเท่านั้น ฉะนั้น การฟังพระธรรม การศึกษาพระธรรมต้อง

พิจารณาละเอียดจนกระทั่งเข้าใจคำที่แสดงลักษณะของสภาพธรรม เช่น คำว่า “**สิ่งที่ปรากฏทางตา**” นั้นเป็นคำที่ถูกต้องที่สุด เพราะแสดงว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งที่ปรากฏได้ทางตา สิ่งที่ปรากฏให้เห็นนั้น ไม่ว่าจะเป็นสีแดง สีเขียว สีฟ้า สีเหลือง สีขาว สีใส สีขุ่น ก็ต้องปรากฏเมื่อกระทบกับจักขุปสาท เมื่อเห็นแล้วไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงมีอัตตสัญญาว่าเป็นคน สัตว์ วัตถุต่างๆ ขณะที่สนใจในสีต่างๆ นั้นทำให้เกิดนึกเป็นรูปร่าง สันฐาน เกิดความทรงจำในรูปร่างสันฐาน จึงเห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ ซึ่งรูปร่างที่เห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ นั้นก็ต้องมีหลายสี เช่น สีดำ สีขาว สีเนื้อ สีแดง สีเหลือง เป็นต้น ถ้าไม่จำหมายสีต่างๆ เป็นรูปร่างสันฐาน ความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์ บุคคล วัตถุต่างๆ ก็มีไม่ได้

ฉะนั้น ขณะที่เห็นแล้วสนใจ เพลินในนิมิต คือ รูปร่าง สันฐานและอนุพยัญชนะ คือ ส่วนละเอียดของสิ่งที่ปรากฏ ให้ทราบว่ามันเพราะสีปรากฏ จึงทำให้เกิดนึกเป็นรูปร่าง สันฐานและส่วนละเอียดของสิ่งต่างๆ ขึ้น เมื่อใดที่สติเกิดระลึก รู้ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณา ก็จะเริ่มรู่ว่านิมิตและอนุพยัญชนะทั้งหลายซึ่งเป็นสีต่างๆ ก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น นี่คือปัญญาที่เริ่มเข้าถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เมื่อสติเกิดระลึก รู้เนื่องๆ บ่อยๆ ก็จะเข้าใจอรรถ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่ติดในนิมิตอนุพยัญชนะ (ด้วยการอบรมเจริญปัญญา รู้สภาพธรรมที่ปรากฏตามความจริง) และเริ่มละคลายอัตตสัญญาในสิ่งที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามขั้นของปัญญาที่เจริญขึ้น

ฉะนั้น จะต้องรู้ว่าไม่ว่าพระไตรปิฎกจะกล่าวถึงข้อความใด พญานาฬิกาก็เป็นเรื่องสภาพธรรมในชีวิตประจำวันจริงๆ ซึ่งสติจะต้องระลึกรู้และพิจารณาให้เข้าใจจนกว่าปัญญาจะรู้ชัด ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท

นี่เป็นเรื่องที่ทุกๆ ท่านจะค่อยๆ ฟังไป ศึกษาไป พิจารณาไปตามปกติในสภาพที่เป็นชีวิตจริงๆ เพราะยังไม่สามารถที่จะดับกิเลส โลภะ โทสะ โมหะ ฯลฯ ซึ่งหลายคนอยากจะดับให้หมดเสียเหลือเกิน แต่จะต้องรู้ว่ากิเลสจะดับได้ก็ต่อเมื่อโลกุตตรมัคคจิตเกิดขึ้นดับสักระยะหนึ่ง คือ การยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นพระอริยบุคคลขั้นพระโสดาบันก่อน แล้วปัญญาจึงจะเจริญขึ้นจนรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ ฉะนั้น จึงจะต้องอบรมเจริญปัญญา ไม่ใช่มุ่งหน้ารีบร้อนที่จะไปปฏิบัติเป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี โดยไม่เข้าใจเหตุปัจจัยว่า สติที่เป็นสัมมาสติซึ่งเป็นมัคค์มีองค์ ๘ นั้นจะเกิดได้ เมื่อศึกษาเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จริงๆ เสียก่อน แล้วสัมมาสติจึงจะเกิดระลึกรู้ได้ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาจนประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน

การเจริญสติปัฏฐานเป็นไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) อธิปัญญาสิกขา เพราะในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏนั้น เป็นศีลอย่างละเอียด คือ เป็นอธิศีลสิกขา เป็นการระลึกรู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป รู้ลักษณะของกุศลธรรมและอกุศลธรรมก่อนที่จะเกิดการกระทำใดๆ ทางกาย วาจา สติปัฏฐานเป็นอธิจิตตสิกขา เพราะเป็นความตั้งมั่นของ

เอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ) ในอารมณ์ที่ปรากฏซึ่งเกิดดับอย่างรวดเร็ว สติปัญฐานเป็นอธิปัญญาสิกขา เพราะเป็นปัญญาที่พิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ โดยละเอียดตามความเป็นจริง

- ถ. ผมขอภัยท่านผู้ฟังด้วยนะครับ ที่ท่านอาจารย์อธิบายหมดประโยชน์ไปเดี๋ยวนี้ะครับตรงกับตัวผมเป็นอย่างยิ่ง แล้วก็ตัวผมไม่เชื่อว่าไม่เข้าใจเท่าที่อาจารย์กล่าว ไม่เข้าใจมากกว่านั้นอีก เช่น สมมติว่าเราจะปฏิบัติเรื่องสติปัญฐานนี้ประเดี๋ยวกลายเป็นตัวเราไปใช้สติ สติก็มีหลายประตูลายทวาร สติเบื้องต้นนี้แหละครับ สำหรับตัวผมยังไม่ไปแค่นั้นเลยครับ เท่าที่สำรวจตัวเองเบื้องต้นนี้ครับ ยังไม่เข้านามรูปปริจเฉทญาณเลยสักที จะทำอย่างไรดีครับ
- สุ. เวลาที่จะทำวิปัสสนาครั้งใดก็ยุ่งยากครั้งนั้นทีเดียวนะ เพราะว่าจะทำ ทำได้ยังไงถ้ายังมีตัวตนที่จะทำอย่างนั้นอย่างนี้พอเริ่มจะทำก็แสดงว่ามีความต้องการที่จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางหนึ่งทางใดเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งความจริงแล้วลักษณะของสติปัญฐานเป็นสภาพธรรมที่ระลึกรู้ตรงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใด เช่น ทางตาในขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ สติปัญฐานก็จะรู้ได้ตามปกติที่ละเอียดที่ละน้อย และปัญญาก็จะเริ่มศึกษาพิจารณารู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่ละเอียดละน้อย
- ถ. ขณะที่กำลังเห็นจะเจริญสติปัญฐานอย่างไร

- ส. ขณะที่กำลังเห็นก็จะรู้เลยว่าสิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เพียงปรากฏทางตาเท่านั้น จะเห็นเป็นผม จะเห็นเป็นโตะ เป็นแก้ว เป็นเส้า เป็นศาลา เป็นอะไรก็ตาม ความจริงแล้วก็เป็นสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ไม่ปรากฏทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเลย เมื่ออบรมเจริญปัญญายังไม่ถึงขั้นนามรูปปริจเฉทญาณ ก็เป็นนามรูปปริจเฉทญาณไม่ได้
- ถ. กระผมขอเรียนว่า เมื่อได้รับหนังสือธรรมปฏิบัติในชีวิตประจำวัน แล้ว ผมอ่านไม่รู้จักจบครับ ๗-๘ จบหรือจะกว่า อยากจะปฏิบัติให้ได้ แต่มันเป็นตัวเราเสียทุกที ทางตาก็มองไม่เห็น ไม่ใช่สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม นึกๆ ไปมันก็แพร่สะพัดไปหมดครับ ไม่กระจายหรือไม่เป็นเฉพาะประตุ ไม่เข้านามรูปอย่างที่ว่านี้ ขอให้อธิบายอีกทีเถาะครับ
- ส. ขณะที่เห็นทางตา ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติขณะนั้นได้ไหม ข้อสำคัญประการแรกก็คือ จะต้องรู้ว่าการอบรมเจริญความรู้จนถึงความสมบูรณ์ของปัญญาที่เป็นนามรูปปริจเฉทญาณนั้น ต้องเริ่มจากสติระลึก ศึกษาลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใดตามปกติ ไม่ใช่โดยขั้นการฟัง และไม่ใช่พอเห็นก็เริ่มกระวนกระวาย กระสับกระส่าย นึกการจัดกระจายว่าสิ่งที่กำลังปรากฏเป็นรูปและสภาพที่กำลังเห็นเป็นนาม ขณะนั้นไม่ใช่การระลึกศึกษา ลักษณะที่เป็นนามธรรมและลักษณะที่เป็นรูปธรรม การที่สติปัญญาจะเกิดได้นั้นจะต้องเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างถูกต้องก่อนว่า นามธรรมที่กำลังเห็นนั้นเป็นสภาพรู้ไม่มีรูปร่าง ตัวตน ไม่ต้องเอาแขนขา มือ เท้า มาประกอบ

รวมกันเป็นท่าทางว่าเย็นแล้วเห็น นิ่งแล้วเห็น นอนแล้วเห็น สติ-
 ปัฏฐานระลึกรู้เฉพาะอาการที่กำลังเห็นจริง ๆ ว่าเป็นสภาพรู้ชนิด
 หนึ่ง ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น และขณะ
 ที่สติปัฏฐานเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตานั้น ก็
 พิจารณาศึกษาเข้าใจจนกว่าจะรู้ว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งไม่ใช่
 ตัวตน สัตว์ บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น

- ถ. เพื่อจะให้การปฏิบัติแน่วแน่ ไม่กระสับกระส่ายอย่างท่านอาจารย์
 ว่าจะครับ ถ้าเราจะใช้วิธีอานาปานสติปัฏฐานจะได้ไหม กาย
 เวทนา จิต ธรรม แต่เราใช้ควบกับอานาปานสติ กระผมก็เลยตั้งชื่อ
 พิเศษของกระผมว่า อานาปานสติปัฏฐาน การปฏิบัติเช่นนี้ครับ
- สุ โดยมากความต้องการผล จะทำให้หาวิธีผสม เพราะบางทีพอ
 ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็ลองใช้อย่างโน้นกับอย่างนี้รวมกัน เผื่อว่า
 จะมีสัมปัทธัญญะบริบูรณ์ขึ้นและสติจะได้ไม่หลงลืมและจดจ้องอยู่
 ที่หนึ่งที่ใดได้นาน แต่นี้เป็นลักษณะของความต้องการหรือเปล่า
 ท่านที่ต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ แต่ทาง
 ตาก็ระลึกไม่ได้ ระลึกไม่ถูก ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง
 ใจ ปกติธรรมดาก็ระลึกไม่ถูก เมื่อต้องการให้จิตจดจ่ออยู่ที่หนึ่งที่
 ใด ก็เลยพยายามผสมรวมกันหลายๆ ทาง ซึ่งก็เป็นเพราะความ
 ต้องการ จึงไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญา ผู้มีปกติเจริญสติปัฏฐาน
 นั้นอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละ แต่เมื่อยังไม่รู้ก็ไม่ละ การ
 พยายามจะทำให้จิตจดจ่อนั้นละความต้องการหรือเปล่า และ
 ก็ไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละด้วย อย่าบิดเบือนทำ

อย่างอื่นหรือผสมการปฏิบัติอื่นๆ เข้ามาอีก เพราะจะไม่ทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมขณะนี้ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ได้ยินเป็นปกติ คิดนึกเป็นสุขเป็นทุกข์ตามปกติ นั้น ล้วนเป็นธรรมทั้งหมด ตราบใดที่สติไม่เกิดขึ้นระลึกรู้ ก็ไม่ใช่เป็นการอบรมเจริญสติปัญญา เพราะถึงพยายามทำอย่างอื่นผสมวิธีต่างๆ มากสักเท่าไร ปัญญาก็ไม่ได้รับสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ฉะนั้น จะมีประโยชน์อะไรที่จะไปผสมวิธีต่างๆ ขึ้น ในเมื่อไม่ใช่ปัญญาที่ศึกษาพิจารณารู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมตามปกติทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

ขอทราบว่าจะขณะที่กำลังผสมวิธีปฏิบัติต่างๆ นั้นมี ประโยชน์อะไรบ้าง เกิดความรู้อะไรขึ้นบ้าง

- ถ. เท่าที่อาจารย์ถามผมว่าได้รับความรู้อะไรบ้างนะครับ ผมก็ได้ความรู้ทางไตรลักษณ์ เพราะว่าในหลักฐานของท่านอาจารย์พระธรรมกถึกมีตำราอานาปานสติ ๓ เล่ม ผมก็ไปอ่านจุดกาะที่ ๔ ท่านว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และอธิบาย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยตามที่ผมอ่าน ท่านชี้แจงว่า อานาปานสตินี้มี ๑๖ ข้อ แต่จุดกาะที่ ๔ นี่เป็นธัมมานุปัสสนาสติปัญญาเกี่ยวกับปัญญาโดยแท้ ไม่ได้เกี่ยวกับหายใจเข้าหายใจออกเท่าไร ที่นี้เราก็เอาอานาปานสติบังคับไว้ จะได้ไม่ไปแพร่เป็นอย่างอื่น ถ้านี้กอะไรๆ ไม่ออก คือ วิปัสสนาอย่างที่อาจารย์สอนนะครับ หายใจเข้าหายใจออกบังคับไว้ เป็นวงไว้ทีเดียว คิดอะไรไม่ออกก็หายใจเข้าหายใจออกเอาไว้ ถ้าเกิดมีปัญหาก็คิดไปอย่างนี้ ที่คิดนี้ผมก็ไม่ได้ไปคิดนอกอาจารย์นะครับ ก็อยากจะคิดว่าตาเห็นเป็นนาม ก็อยากจะคิดอย่างนั้น ไม่ใช่ตัวตนหรอกนะ ก็เห็น ก็ได้ยินนะ ไม่ใช่ตัวตน

นะ แต่ที่นี้เจ้าตัวตน เจ้าผม เจ้าเรา เจ้าคิดนี่มันมีเรื่อยละครับ นี่
ละครับมันหนักใจละครับ

ส. ผสมอย่างนั้นแล้วยังหนักใจ เพราะไม่ใช่ปัญญาที่พิจารณาศึกษา
ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ท่าน
บอกว่าประโยชน์ที่ท่านได้ คือ ความรู้ทางไตรลักษณ์ ถ้าไม่รู้สภาพ
นามธรรมและรูปธรรมแล้วจะรู้ไตรลักษณ์ของอะไร ก็เป็นเพียง
การรู้ไตรลักษณ์ตามหนังสือเท่านั้น การประจักษ์ไตรลักษณ์จริงๆ
นั้นต้องเป็นวิปัสสนาญาณ และวิปัสสนาญาณจะไม่รู้ลักษณะของ
นามธรรมและรูปธรรมไม่ได้เลย ฉะนั้น จะกล่าวว่า รู้ไตรลักษณ์
โดยไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมย่อมไม่ได้

ถ. ต่อไปนี้ก็อ้อนวอนเรียนตามอาจารย์ว่า การระลึกนะ ระลึกอย่างไร
ระลึกมาก ๆ หรือระลึกลittle ๆ หน่อย ๆ ผมว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่
ครับ เช่น สติ เรารู้ว่าเป็นการระลึก จะระลึกอย่างไร มีปัญหาแล้ว
ระลึกลittle หน่อย ระลึกให้ลึกซึ้ง ระลึกไปถึงว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
หรือนึกแต่อ่อนแต่แข็ง ผมเข้าใจครับที่อาจารย์สอน ฟังมา ๒-๓
ปีเข้าใจ แต่เวลาปฏิบัติ ปฏิบัติไม่ได้ รูป นาม อะไรคือ รูป นาม
ทั้งๆ ที่ผมไม่ได้เรียนพระไตรปิฎก ผมเข้าใจครับ ที่นี้ขณะที่ระลึก
ปัจจุบันที่ระลึก ปัจจุบันธรรม ขณะที่ระลึก ระลึกอย่างไรถึงจะ
มีเคล็ด เคล็ดในการระลึกนี้สำคัญครับ ระลึกต้น ระลึกลึก ระลึก
มาก ระลึกยาว ระลึกสั้น ระลึกผืนๆ เอาใจใส่ก็เป็นตัวตน เป็น
เรา เป็นเขาไป นี่นาม นึกแล้วนี่...

ส. ถ้าพยายามจะทำก็วุ่นจริงๆ เลย จะให้สติระลึกผืนหรือจะให้
ระลึกแรง จะให้มากหรือจะให้น้อย การอบรมเจริญความรู้คือ
ปัญญานั้น ไม่มีเคล็ดที่จะทำ แต่เริ่มด้วยฟังและศึกษาสิ่งที่

สติจะระลึก รู้จนเข้าใจยิ่งขึ้น พอที่จะเป็นปัจจัยให้สติเกิดระลึก รู้ตรงลักษณะของสภาพนามธรรมหรือรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริง เมื่อสภาพธรรมที่ปรากฏเป็นจริงอย่างไร ก็ระลึก รู้ตามความเป็นจริงอย่างนั้นเท่านั้น ไม่ต้องไปกดให้แรง ไม่ต้องไปผ่อนให้เบา ไม่ต้องไปทำให้ผิดหรืออะไรเลย เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็เป็นเรื่องตัวตน ไม่ใช่การพิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง สภาพธรรมตามความเป็นจริงเป็นจริงเป็นอย่างไร ผู้ไม่หลงลืมสติ คือ กำลังระลึก รู้สภาพธรรมนั้นตามปกติตามความเป็นจริงตรงลักษณะนั้น และเริ่มพิจารณา รู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมหรือรูปธรรมนั้น ๆ ที่ละเอียดละน้อย โดยไม่ใช่ให้สติจดจ้องให้ลึกลงไปอีก หรือว่าให้ผิดออกมาให้น้อย หรืออะไรอย่างนั้น เมื่อสติที่เกิดขึ้นนั้นดับไปแล้วก็อาจจะหลงลืมสติต่อไป หรือสติก็อาจจะระลึกที่อารมณ์อื่นต่อไปก็ได้ จึงจะเห็นความเป็นอนัตตาของสติปัญฐาน เมื่อรู้ว่าสภาพธรรมทั้งหลายและสติปัญฐานก็เป็นอนัตตา จึงจะไม่ยุ่ง มีฉะนั้นความรู้สึกว่าเป็นตัวตนก็ทำให้ยุ่งแน่ๆ เพราะแม้พอจะระลึกก็ไม่ทราบว่าจะระลึกแค่ไหนจึงจะถูก จะระลึกหนักหรือเบา จะแรงหรือจะผิด ซึ่งถ้าเป็นการระลึกศึกษาพิจารณาเข้าใจ ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏก็จะไม่ยุ่งเลย เพราะเมื่อเป็นปกติแล้วจะยุ่งได้อย่างไร เมื่อผิดปกติจึงจะยุ่ง

- ถ. สติปัญฐาน ผมก็ยังไม่ทราบว่าลักษณะที่แท้จริงเป็นอย่างไร คือ บางครั้งที่ผมฟังอาจารย์บรรยายแนวทางเจริญวิปัสสนา เวลาตั้งใจฟังอยู่ก็รู้เรื่องด้วย และมีสติรู้ว่าที่ฟังนั้นอาจารย์บรรยายอะไรก็รู้เรื่อง แต่ว่าไม่ได้พิจารณาให้เป็นรูปเป็นนามในขณะนี้ ไม่ทราบว่า จะเป็นสติปัญฐานหรือเปล่า

ส. ขณะที่ไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ก็มีความยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนอยู่เต็ม ซึ่งความเป็นตัวตนที่มีอยู่เต็มนี้จะละลายหมดไปได้ก็ด้วยสติ ที่ระลึกพิจารณาศึกษาเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏที่ละน้อย ความรู้ที่เกิดขึ้นที่ละน้อยนั้นละความไม่รู้นามธรรมและรูปธรรมไปที่ละน้อย จะละให้หมดสิ้นไปทันทีไม่ได้ เพราะเมื่อสติเกิดจะรู้ชัดทันทีไม่ได้ว่า สภาพธรรมที่ปรากฏนั้นเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ความรู้ที่เกิดขึ้นที่ละน้อยนั้นน้อยจนกระทั่งไม่รู้สัก เปรียบเหมือนการจับด้ามมีด ซึ่งด้ามมีดก็เริ่มสีกไปที่ละน้อยจริง ๆ เพราะเป็นจีรกาลภาวนา^๑ บางท่านก็ไม่พอใจที่สติและปัญญาเจริญขึ้นที่ละน้อย ๆ ซึ่งก็ไม่มีหนทางอื่น เพราะถ้าไม่พอใจและผสมวิธีอื่นก็จะทำให้ยุ่งยิ่งขึ้น

ถ. การปฏิบัติเป็นปกติกับการปฏิบัติที่ผิดปกติต่างกันอย่างไร

ส. ขณะนี้กำลังนั่งตามปกติ ระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง เช่น สภาพธรรมที่อ่อนหรือแข็งซึ่งปรากฏที่กายหรือสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา นั้นเป็นปกติ แต่ถ้าเข้าใจว่าเมื่อเจริญสติปัญญาจะต้องนั่งขัดสมาธิ จดจ้องตรงนั้นตรงนั้นนั้นไม่เป็นปกติ เพราะเป็นความต้องการที่จะเลือกรู้สภาพธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ข้ามการระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ เช่น สภาพธรรมที่กำลังเห็น สภาพธรรมที่กำลังได้ยิน สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ฯลฯ ที่กำลังปรากฏ แม้ความเข้าใจผิดเพียงนิดเดียว ก็เลสตัณหาก็กิปิดบังไม่ให้ปัญญาเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ ตามความเป็นจริงในขณะนั้น

๑. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาพุทธทศนิกาย จริยาปิฎก นิทานกถา

ผู้ที่จะอบรมเจริญสติปัฏฐานได้นั้น จะต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า ขณะที่หลงลืมสติกับขณะที่มีสตินั้นต่างกันอย่างไร ถ้าไม่รู้ก็เจริญสติปัฏฐานไม่ได้ เคยหลงลืมสติอย่างไร ก็ยังหลงลืมสติต่อไปอย่างนั้น หรือมีจะนั้นก็ต้องการเลือกจดจ้องอารมณ์ที่จะให้สมาธิเกิดขึ้น ซึ่งก็ไม่ใช่การเจริญสติปัฏฐานอยู่นั่นเอง ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า **ขณะที่หลงลืมสติ คือขณะที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติในชีวิตประจำวัน** นั่นเอง ไม่ระลึกรู้สภาพที่เห็น สภาพได้ยิน เป็นต้น ส่วนขณะที่มีสตินั้นเป็นขณะที่ระลึกได้ จึงพิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่บังคับเจาะจง อย่าเลือกจดจ้อง หรือต้องการอารมณ์นั้น อารมณ์นี้ เพราะถ้าเป็นโดยลักษณะนี้แล้วก็จะไม่ประจักษ์ว่าสติเป็นอนัตตา ฉะนั้น ขณะที่ไม่มีสติก็คือ ขณะที่ระลึกไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ เช่น ขณะที่กลืนปรากฏ ก็ระลึกรู้สภาพของกลืนที่ปรากฏทางจมูก พิจารณารู้ว่ากลืนเป็นเพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไป หรือระลึกรู้สภาพที่กำลังรู้กลืนขณะนั้นว่าเป็นเพียงสภาพรู้ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้น รู้กลืนแล้วก็หมดไป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นต้น

- ถ. ถ้าอย่างนั้นผู้เป็นพระโสดาบันบุคคล ก็ไม่รู้ว่าเป็นพ่อเป็นแม่ ณะติ

ส. ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลรู้ชัดว่า สภาพที่กำลังเห็นเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าสิ่งที่เห็นเป็นคน เป็นสัตว์ หรือเป็น สิ่งของ สภาพที่รู้อย่างนั้นก็เป็นามธรรมอีกชนิดหนึ่งเกิดขึ้น แล้วก็ดับไป มีใครบ้างที่เห็นแล้วไม่รู้ว่าจะเห็นอะไร ถ้าเช่นนั้นพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรู้จักท่านพระอานนท์ ท่านพระมหา โมคคัลลานะ ไม่ทรงรู้อะไรเลย และถ้าเป็นอย่างนั้นก็จะมีเพียง นามธรรมที่เห็นเท่านั้น ไม่มีนามธรรมอื่นที่รู้ว่าเห็นอะไร เป็นต้น แต่สภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นนอกจากนามธรรมที่เห็น แล้ว ก็ยังมีนามธรรมที่รู้ว่าเห็นอะไรด้วย

ถ. ฆราวาสที่อยากพ้นทุกข์ เพราะเห็นว่าทุกข์นี้ช่างมากมายและมี อยู่ตลอดเวลา เกิดแล้วและจะเกิดอีกด้วย ควรจะอย่างไร วิธี สั้นๆ ด้วย

ส. ที่ว่าทุกข์นี้ช่างมากมายนั้น ก็เพราะมีความเห็นผิด ยึดถือว่ ว่าเป็นตัวตน ถ้าไม่มีความเห็นผิดยึดถือว่เป็นตัวตนแล้ว ก็ จะละลายทุกข์ลงไปมากทีเดียว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความทุกข์ทั้งหลายจะละลายเบาบางลงได้เมื่อกิเลสดับไปตาม ลำดับ เมื่อกิเลสยังไม่ดับสิ้นไป การเกิดก็ย่อมยังมีประมาณ ับ ไม่ได้ トラบไต่ที่ยังเกิด トラบนั้นก็ยังมืทุกข์ พระโสดาบันบุคคล ดับกิเลสขั้นต้นได้แล้วจึงเกิดอย่างมากที่สุดอีกเจ็ดชาติเท่านั้น ข้อความในพระสูตร^๑ มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงชวนฝุ่นเล็กน้อย ไว้ที่ปลายพระนขา แล้วตรัสว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายเล็บนี้เปรียบ

๑ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อภิสมยวรรคที่ ๖ นขลิสาสสูตร ข้อ ๑๗/๔๗

ได้กับการเกิดอีกของพระโสดาบันบุคคล ซึ่งมีเพียงเจ็ดชาติ ส่วนมหาปฐพีนั้น เปรียบได้กับชาติที่จะต้องเกิดอีกของพวกปุถุชน เมื่อชาติคือการเกิดของปุถุชนมีมากเหลือประมาณเช่นนี้ ทุกข์ซึ่งเกิดเพราะชาติก็ต้องมากเหลือประมาณตามที่ถามทีเดียว

ถ. ทุกท่านที่นั่นอยู่ในที่นี้คงอยากจะทราบว่าจะเริ่มปฏิบัติวิปัสสนาเดี๋ยวนี้จะทำอย่างไร

ส. ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดนั้น สัมผัสกับปะ คือ วิตก เจตสิกก็ตริก คือ จรดในลักษณะของอารมณ์ที่กำลังปรากฏ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาลักษณะที่แท้จริงของสภาพธรรมที่ปรากฏที่ละเล็กที่ละน้อย จนกว่าความรู้จะเพิ่มขึ้น

ความรู้จะเกิดขึ้นและเจริญขึ้นได้จากการพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งปรากฏในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้น สภาพธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไปเร็วเหลือเกิน บางทีก็ยังไม่ทันจะพิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมนั้นเลย เช่น ขณะไต่ยีน สติเกิดระลึกรู้สภาพไต่ยีนนิดเดียวแต่ยังไม่ทันศึกษาพิจารณารู้ว่าเป็นสภาพรู้เสียง สภาพไต่ยีนก็หมดไปแล้ว แม้ว่าในตอนต้นปัญญาจะไม่เกิดขึ้นรู้ชัดในลักษณะของสภาพไต่ยีน ก็เป็นธรรมดาที่จะเป็นอย่างนั้น เพราะไม่มีใครสามารถยึดจับเสียงหรือนามธรรมที่ไต่ยีนเอามาทดลอง เอามาพิสูจน์พิจารณาได้ แต่ว่าสภาพไต่ยีนก็ต้องเกิดอีก ผู้อบรมเจริญสติและปัญญา จึงระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมที่ไต่ยีนในคราวต่อไปอีกได้

ขณะที่สติจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมหรือรูปธรรมที่กำลังปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง

ใจ ทางหนึ่งทางใดก็ได้ ที่ละลักษณะ และพิจารณาศึกษา รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ที่ละเล็กทีละน้อย จนกว่าปัญญาจะเพิ่มขึ้น รู้ชัดในลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม สามารถที่จะแยก รู้ลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมที่ได้ยินกับเสียง ฯลฯ ในที่สุดก็จะชินกับสภาพของนามธรรมและรูปธรรมมากขึ้น เมื่อชินแล้วความรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เพิ่มขึ้นอีก ไม่ว่าจะเป็นนามธรรมใดรูปธรรมใดจะเกิด ณ สถานที่ใด สติและปัญญาก็สามารถเกิดระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ในขณะนั้นได้ ตามปกติตามความเป็นจริง การเจริญสติปัฏฐานเป็นการเจริญสติปัญญา ความรู้ใดที่ได้อบรมให้เกิดขึ้นแล้ว ความรู้นั้นก็จะเพิ่มขึ้น และละคลายความไม่รู้ให้ลดน้อยลงไปด้วย

- ก. สมมติว่าไหว้พระสวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้ว คิดว่าจะนั่งกรรมฐาน จะโยนิโสมนสิการอย่างไรจึงจะไม่มีอภิขณาและโทมนัสในอารมณ
- ข. ที่จะเป็นโยนิโสมนสิการจริง ๆ นั้น ต้องเป็นสัมมาสติในการเจริญมัคค์มีองค์ ๘ ฉะนั้น จึงไม่ควรคิดว่าจะนั่งกรรมฐาน ที่คิดว่าจะนั่งกรรมฐานก็เพราะเห็นผิดว่ามีตัวตนที่สามารถจะให้สติเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา แต่สัมมาสตินั้นไม่ต้องคอยจนกระทั่งไหว้พระสวดมนต์แล้ว ใครไหว้พระ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม จึงยึดถือสภาพธรรมในขณะที่กำลังไหว้พระนั้นเป็นตัวตน คือเป็นเราไหว้พระ ในขณะสวดมนต์ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรมก็ยึดถือว่าเป็นเราสวดมนต์ สัมมาสติจะเกิดขึ้นระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดในขณะที่กำลังไหว้พระสวดมนต์ หรือในขณะอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดได้ทั้งนั้น

- ถ. อาตมาอยากจะถามเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน อาตมาได้อ่านพระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๒ ชั้นทวีภังค์ ในหมวดของรูป ๒๘ รูป มีรูปที่เห็นไม่ได้ กระบะไม่ได้ รูปละเอียด รูปไกล เป็นต้น
- สุ. รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป และมีเพียงรูปเดียวเท่านั้นที่เห็นได้ คือ รูปารมณ์ที่ปรากฏทางตาซึ่งเป็นรูปที่เห็นได้ (สนิทัสนรูป) และ กระบะได้ (สัปปฏิหารรูป) อีก ๑๑ รูป คือ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส ๑ โผฏฐัพพะ ๓ จักขุปสาทรูป ๑ โสตปสาทรูป ๑ ฆานปสาทรูป ๑ ชิวหาปสาทรูป ๑ กายปสาทรูป ๑ เป็นรูปที่กระบะได้แต่เห็นไม่ได้ รูป ๑๒ รูปที่กระบะได้นี้เป็นรูปหยาบ จึงเป็นรูปใกล้ต่อการพิจารณารู้ได้ ส่วนรูปอีก ๑๖ รูปที่เหลือนั้นเห็นไม่ได้ และกระบะไม่ได้ จึงเป็นรูปละเอียดและเป็นรูปไกลต่อการพิจารณารู้ได้

สภาพธรรมมีจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้นั้น ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐานสามารถพิสูจน์รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงได้ แต่ก็เห็นเรื่องละเอียดและลึกซึ้งมาก เช่น รูปารมณ์ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตานั่น เพียงได้ฟังเท่านั้นก็รู้สึกว่าจะเข้าใจได้ไม่ยาก แต่ไม่ใช่ความรู้ในขณะที่กำลังเห็น ถ้าบุคคลนั้นไม่ได้อบรมเจริญสติปัฏฐานจนปัญญาคมกล้า ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามความเป็นจริง เพราะขณะเห็นทางตานั่นมีรูปารมณ์แน่ๆ แต่ก็เห็นเป็นคน สัตว์ เป็นวัตถุต่างๆ จนกระทั่งเกิดความสงสัยว่ารูปารมณ์นั้นเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร

รูปารมณฺเฐนสภาพธรรมที่ปรากฏเมื่อลืมตาแล้วเห็น โดยที่ยังไม่ได้นึกถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย นั่นแหละเป็นลักษณะแท้ๆ ของรูปารมณฺเฐ ซึ่งปัญญาจะต้องเจริญจนเข้าใจจนชินว่ารูปารมณฺเฐ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุใดๆ ทั้งสิ้น ลักษณะที่แท้จริง ของรูปารมณฺเฐเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริงๆ ฉะนั้น เมื่อสติปัญญายังไม่เกิด ก็ยังไม่ระลึกรู้ศึกษาพิจารณา ลักษณะของรูปารมณฺเฐจริงๆ ว่าเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตา จึงละคลายการยึดถือสิ่งที่เคยเห็นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นวัตถุ ต่างๆ ไม่ได้เลย

ถ. ศึกษาหมายความว่าอย่างไร

สุ. ขณะที่สติเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่ง ที่ปรากฏ และพิจารณารู้ลักษณะสภาพธรรมนั้นๆ (ไม่ใช่คิดในใจ เป็นคำๆ) เพื่อประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสภาพรู้ และสภาพ ธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ นั่นแหละ คือการศึกษาลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน ของสภาพธรรมที่ปรากฏ

ถ. ลืมตายังเห็นอยู่ แต่ไม่ใส่ใจใช่ไหมครับ

สุ. ห้ามการเกิดดับสืบต่อของจิต ซึ่งเป็นไปตามปกติไม่ได้ แต่เมื่อ สติเกิดขึ้น สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่ง ที่กำลังปรากฏตามปกตินั่นเอง

ถ. ถ้าอย่างนั้นจุดมุ่งหมายในการเจริญสติปัญญานในชีวิตประจำวัน ส่วนมากเราทำกันเพื่อให้พ้นทุกข์ เมื่อมีปัญญาเกิดขึ้นแล้วจึง พ้นทุกข์

- ส. เรื่องพันทุกข์ยังเป็นเรื่องที่พันไม่ได้ง่ายๆ จนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้นเป็นขั้นๆ และละความไม่รู้ ความสงสัย ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก่อน ซึ่งผู้มีปกติเจริญสติ-ปัฏฐานรู้ว่าสติและปัญญาจะค่อยๆ อบรมเจริญขึ้นทีละเล็กทีละน้อย เพราะอวิชชาในวันหนึ่งๆ เกิดมากกว่ากุศล ทั้งในอดีตตอนนั้นตชาติ และในปัจจุบันชาติ
- ถ. แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือว่า เวลาที่มีอะไรมากระทบ เรามักขาดสติ
- ส. เป็นธรรมดา เมื่อสติยังไม่มีกำลังจะให้สติเกิดขึ้นที่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ไปไม่ได้
- ถ. จากการศึกษาในบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า ที่ท่านว่า อุปาทานก-
ขันธา ทุกขา คือ การเข้าไปยึดมั่นในขั้น ๕ เป็นทุกข์นี้เป็น
อย่างไร
- ส. เป็นทุกข์แน่ เมื่อไม่รู้สภาพความเป็นจริงของธรรมที่ปรากฏก็ย่อม
ยินดียินร้าย ในขณะที่ยินดียินร้ายก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง เพราะ
ขณะนั้นไม่สงบจากกิเลสเลย ตราบใดที่ปัญญายังไม่เกิดขึ้น ก็
ไม่รู้สภาพที่ต่างกันของกุศลจิตและอกุศลจิต ทุกคนชอบโลภะ ไม่
หมดความพอใจในโลภะจนกว่าปัญญาจะเห็นความต่างกันของ
ขณะที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีโลภะ กับขณะที่เป็นโลภะซึ่งสนุกรื่นเร
ปรารถนา พอใจ ติดข้อง เมื่อปัญญาไม่เกิดก็พอใจในกิเลส พอใจ
ในโลภะ ซึ่งไม่มีวันพอ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง
ลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยไม่รู้เลยว่าขณะนั้นเป็นทุกข์ เป็นโทษ
เป็นภัย การยึดถืออุปาทานขั้น ๕ จึงเป็นทุกข์
- ถ. ทีนี้ถ้าเราะวังตอนกระทบ เช่น ตากระทบรูป หูกระทบเสียง
ถ้าเรามีสติตอนนั้นก็จะไม่เป็นความพอใจหรือไม่พอใจ

- ส. ไม่มีใครระวังหรือบังคับให้สติเกิดขึ้นได้ เมื่อสติเกิดก็รู้ความต่างกันว่า ขณะที่สติเกิดต่างกับขณะที่สติไม่เกิด
- ถ. ขั้น ๕ ของปฏิกขนกีย่อมมีเช่นเดียวกับพระอรหันต์ แต่ขั้น ๕ ของปฏิกขนเต็มไปด้วยอุปาทานที่ทำให้เกิดทุกข์ ที่นี้ถ้าเราคอยระวังตอนกระทบ เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียงและมีสติอยู่ จะเป็นการเจริญสติที่ถูกต้องไหม
- ส. การเจริญสติที่ถูกต้อง คือ รู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา จึงรู้ว่า ขณะที่สติเกิด ขณะที่สติไม่เกิด แต่ถ้ามีตัวตนที่จะระวังก็ไม่ใช่อสติปัฏฐาน
- ถ. คำว่า “อนัตตา” นี้คล้ายเส้นผมบังภูเขา บางคนก็รู้ว่า “อนัตตา” แปลว่าอะไร หรือ “อัตตา” แปลว่าอะไร แต่ถามกันหลายๆ คน ก็อธิบายแตกต่างกันหมด โดยมากกล่าวว่าอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ทั้งๆ ที่ตัวตนก็ยังมื
- ส. อะไรเป็นตัวตน
- ถ. สมมุติว่า ตัวเราเป็นตัวตนอยู่ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามีแต่เพียงขั้น ๕ มาประชุมกัน
- ส. เมื่อเป็นขั้นก็ไม่ใช่ตัวตน แต่เมื่อไม่รู้ว่าเป็นขั้นก็เข้าใจว่าเป็นตัวตน
- ถ. ทั้งๆ ที่รู้อย่างนี้ เวลาเห็นทางตาก็มักรู้ว่าเป็นผู้เห็น
- ส. เพราะยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของขั้นว่า ขั้น คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างรวดเร็วจริงๆ จึงจำแนกเป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน เป็นภายใน เป็นภายนอก หยาบละเอียดย เลว ประณีต ไกล ใกล้ เมื่อประจักษ์ลักษณะของขั้น

จริง ๆ ก็รู้ว่าสภาพธรรมแต่ละลักษณะที่เกิดดับนั้นเป็นรูปขันธ์ หรือเป็นเวทนาขันธ์ หรือเป็นสัญญาขันธ์ หรือเป็นสังขารขันธ์ หรือเป็นวิญญาณขันธ์ นั่นเอง

- ถ. ขอให้อธิบายเรื่องอิริยาบถปิดบังทุกข์
- ส. ที่ว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์นั้น ต้องเข้าใจด้วยว่าหมายถึงทุกขลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เฉพาะทุกขเวทนา แม้ว่าขณะนี้จะนั่ง นอน ยืน เดิน โดยยังไม่เมื่อย อิริยาบถก็ปิดบังทุกขลักษณะ ซึ่งเป็นการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดรวมกันในอิริยาบถนั้นๆ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่รู้อิริยาบถหนึ่งแล้วเปลี่ยนเป็นอีกอิริยาบถหนึ่ง จึงกล่าวว่า อิริยาบถปิดบังทุกข์ และถ้าเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องกล่าวว่าการเปลี่ยนอิริยาบถปิดบังทุกข์ ซึ่งไม่ใช่รู้ว่าอิริยาบถนั่นเองปิดบังทุกข์ แต่ที่พระธรรมแสดงว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์นั้น ก็เพราะการเกิดรวมกันของนามรูปเป็นอิริยาบถต่างๆ จึงปิดบังไม่ให้รู้ทุกขลักษณะของแต่ละรูปแต่ละนามที่กำลังเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

บางท่านสารภาพว่าเพิ่งนั่งใหม่ๆ พอถูกถามว่าเป็นทุกข์ไหม ก็ตอบว่าไม่เป็น เมื่อไม่เป็นทุกข์แล้ว อิริยาบถจะบังทุกข์ได้อย่างไร เมื่อทุกข์ไม่มี จะกล่าวว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ไม่ได้ ต้องมีทุกข์อยู่จึงจะกล่าวได้ว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ ความจริงถึงแม้ว่าอิริยาบถใดไม่มีทุกขเวทนาเกิดขึ้น อิริยาบถนั้นก็ปิดบังทุกข์ไว้แล้ว เพราะไม่เห็นการเกิดดับของนามรูปในขณะนั้น เมื่อ

ไม่อบรมเจริญปัญญาให้รู้ลักษณะของนามและรูป ก็เข้าใจผิดว่า
รู้ทุกข์ ขณะที่พิจารณาก่อนเปลี่ยนอิริยาบถ แต่ว่ารู้ทุกข์อะไร
ในเมื่อยังไม่รู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของสภาพรู้ทางตา กับสิ่งที่
ปรากฏทางตา สภาพได้ยินกับเสียงที่ปรากฏทางหู สภาพรู้กลิ่น
กับกลิ่น สภาพรู้รสกับรส สภาพรู้ไผ่จืดจืดและไผ่จืดจืด สภาพ
คิดนึกสุขทุกข์ต่างๆ แม้แต่สภาพธรรมที่คิดจะเปลี่ยนอิริยาบถ
นั้น ก็ไม่รู้ว่ามีตัวตน เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วก็
ดับไป เมื่อไม่ระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามปกติ
ตามความเป็นจริง ปัญญาก็สมบูรณ์ขึ้นตามลำดับขั้นไม่ได้ จึงไม่
ประจักษ์ทุกข์อริยสัจจ์ เพราะปัญญายังไม่ประจักษ์ลักษณะของ
นามธรรม และรูปธรรม

- ถ. ขณะไหนที่มีสติก็มีแต่ทุกข์ที่ปรากฏ แต่ไม่ได้แยก รูปนามทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะการแยกนั้นแยก
กันมาเยอะเยอะแล้ว แต่แยกกันตามปริยัติ ดิฉันมีการศึกษาน้อย
เพียงแต่ปฏิบัตินิดๆ หน่อยๆ ที่สำนักปฏิบัติ เกิดความรู้มาอย่าง
นั้นก็เรียนให้ทราบ จะว่ารู้ตามอริยสัจจ์ หรือรู้ตามอะไรก็แล้วแต่
จะเข้าใจเถอะค่ะ แต่รู้อย่างนั้นจริง ๆ
- สุ. พอใจในความรู้อย่างนี้แล้วหรือยัง
- ถ. ยังอยู่ในระหว่างการศึกษา จะว่าพอใจก็ไม่ได้
- สุ. ที่กล่าวว่าไปสำนักปฏิบัติเพื่อความรู้ความเข้าใจในหนทางปฏิบัติ
แต่ถ้าไปแล้วไม่รู้ไม่เข้าใจสภาพธรรม การไปจะมีประโยชน์ไหม

- ถ. ก็มี ตามธรรมดาเราอยู่บ้านอกุศลเกิดมาก เมื่อเราไปสำนักปฏิบัติ ได้พบกัลยาณมิตรที่ดี พบสถานที่ที่สงบเงียบ กุศลจิตก็เกิดมาก อันนี้ดิฉันถือว่ามีประโยชน์
- ส. โสตาปัตตียังคะ องค์ธรรมของการบรรลุโสดาบันมี ๔ คือ คบ สัตบุรุษ ๑ ฟังธรรมจากท่าน ๑ พิจารณาธรรมที่ได้ฟังด้วยความ ถูกต้อง ๑ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ไม่เกี่ยวกับสถานที่ เลย ฉะนั้น ในเรื่องของสำนักปฏิบัตินั้นควรย้อนกลับไปพิจารณา สำนักของพระผู้มีพระภาค เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า สำนัก ปฏิบัติในสมัยนี้เหมือนกับสำนักของพระผู้มีพระภาคหรือไม่ สำนักของพระผู้มีพระภาคในอดีตกาลนั้น พระภิกษุทั้งหลาย บิณฑบาต สนทนาธรรม ทำกิจต่างๆ ตามพระวินัยบัญญัติ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญกุศลทั้งปวง แต่ผู้ที่ไปสู่สำนักปฏิบัติ ในสมัยนี้ปฏิบัติเช่นเดียวกับพุทธบริษัทในครั้งนั้นหรือเกิน กว่าหรือต่างกัน ถ้าเหตุคือการปฏิบัติต่างกัน ผลจะเหมือนกัน ไต๋ไหม อุบาสกและอุบาสิกาในครั้งพุทธกาล เช่น ท่านอนาถ- บิณฑิกเศรษฐี ท่านก็ไปพระเชตวันมหาวิหารที่ท่านได้สร้างไว้ แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่ได้เข้าใจผิดว่าจะต้องบรรลุมรรคผลเฉพาะ ในสถานที่เหล่านั้น เพราะท่านเหล่านั้นบรรลุมรรคผลนิพพาน ณ สถานที่ต่างๆ กันตามชีวิตประจำวันจริงๆ ของแต่ละท่าน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อรัญญวรรคที่ ๔ อรัญญก- สสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่ถืออยู่ ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ๕ จำพวกเป็นโณน คือ ภิกษุผู้ถืออยู่ ป่าเป็นวัตรเพราะโง่เขลา เพราะหลงมงาย ๑ มีปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ จึงถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะเป็นบ้าเพราะจิตฟุ้งซ่าน ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะรู้ว่า

เป็นวัตรอันพระพุทธรเจ้าและสาวกแห่งพระพุทธรเจ้าสรรเสริญ ๑
 ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาล้น
 ความสันโดษ ความขัดเกลาความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อ
 ปฏิบัติอันงามเช่นนี้ ๑

ข้อความต่อไปมีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕
 จำพวกนี้แล ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้
 มีความปรารถนาล้น ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด
 ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นผู้
 เลิศ ประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้
 ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากโค
 นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนย
 ข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส หัวเนยใสชาวโลกย่อมกล่าวว่าเป็น
 ยอดในจำพวกโครส ๕ เหล่า นั้นฉันใด บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็น
 วัตร ๕ จำพวกนี้ ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็น
 ผู้มีความปรารถนาล้น ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด
 ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นเลิศ
 ประเสริฐ เป็นประธานสูงสุดและดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่า
 เป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน

จบสูตรที่ ๑

ทำไมจึงมีภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะโง่เขลา เพราะ
 หลงงมงาย บางท่านคิดว่าอยู่ป่าแล้วก็จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ผู้
 ที่เข้าใจอย่างนั้นเป็นผู้อยู่ป่าเพราะโง่เขลาหรือเพราะงมงายหรือ

ไม่ ถ้าเข้าใจเหตุผลแล้วจะเห็นว่า ไม่มีชีวิตใดที่ประเสริฐยิ่งกว่า บรรพชิตผู้สละชีวิตฆราวาสไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่งไม่ใช่การไปสู่สำนักปฏิบัติเพียงชั่วคราวช่วยยามเพื่อต้องการบรรลุ มัคค์ผล เพราะคิดว่าการไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติซึ่งไม่ใช่ อธยาศัยจริง ๆ นั้นจะเป็นเหตุให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ซึ่งถ้าเป็นจริงเช่นนั้น คฤหัสถ์ไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติก็ควรแก่ การสรรเสริญยิ่งกว่า พระภิกษุในสำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่ง ท่านมีชีวิตตามปกติธรรมดาตามพระวินัยบัญญัติ คือ บิณฑบาต ฟังธรรม สนทนาธรรม และกระทำการกิจต่าง ๆ ของสงฆ์ด้วย

ถ. ที่ว่าไม่ใช่ธยาศัยนี้ก็เข้าใจ แต่ถ้าจะฝันธยาศัยไม่เป็นการสมควรหรือ

สุ. อันนี้ต้องพิจารณาเหตุผลให้ถูกต้อง มีพระภิกษุจำนวนมากทีเดียว ที่ไม่ได้อยู่ป่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงบังคับให้เจริญสติปัฏฐานใน ป่า หรือในหอง หรือในสถานที่ที่ไม่ให้ทำกิจอะไรเลย พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการอยู่ป่า ทรงสรรเสริญการไม่คลุกคลี ทรง สรรเสริญทุกอย่างที่ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ แต่มิได้ ทรงบังคับ มิได้ทรงวางกฎเกณฑ์ในการอบรมเจริญปัญญา เพราะ พระองค์ทรงรู้ธยาศัยของสัตว์โลก พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ พุทธบริษัทเข้าใจสภาพธรรมถูกต้อง เพื่อขัดเกลากิเลสที่มีอยู่ ตามปกติตามความเป็นจริง ด้วยการเจริญสติปัฏฐานตามเพศ ของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เมื่อสติระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะ ของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้นทีละเล็กทีละน้อยนั้น ก็จะ สังเกตได้ว่า ค่อย ๆ ละนิสัยเก่าที่เคยเพลินไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ไปทีละน้อย เป็นธยาศัยจริง ๆ ไม่ใช่ฮวบฮาบเป็นพัก ๆ ไม่ใช่อย่างที่ว่าบางท่านกล่าวว่าสถานที่

ปฏิบัตินั้นไม่ควรทาสีเพราะทำให้เกิดโลภะ แต่พอกลับบ้านก็ทาสีบ้าน ปลูกต้นไม้ ดอกไม้ ตามอรรถาัยแท้จริงที่สะสมมา

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมซึ่งเป็นสัจธรรม เป็นความจริง เพื่อให้เกิดความเห็นถูกในเหตุและผลของสภาพธรรมทั้งหลาย ทรงแสดงการอบรมเจริญปัญญาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน เพื่อละคลายอนุสัยกิเลสที่ประจำอยู่ในจิต ซึ่งเกิดดับสลับต่อกันมาในอดีตอนันตชาติจนถึงขณะนี้ อวิชชาความไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรม และความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้นเป็นอนุสัยกิเลส ไม่ว่าจะเห็นขณะใด ได้ยินขณะใด ลิ้มรส รู้ไผ่จู้พะพะ คิดนึก สุข ทุกข์ ขณะใด ก็ยึดถือว่าเป็นตัวตนทั้งสิ้น ฉะนั้น ทางเดียวที่จะละอนุสัยกิเลสได้ก็คือ เจริญสติพิจารณารู้ลักษณะของสิ่งที่กำลังปรากฏ และรู้ชัดขึ้นเป็นลำดับจนถึงวิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑ คือ นามรูปปริจเจทญาณ ซึ่งเป็นความสมบูรณ์ของปัญญาที่ประจักษ์แจ้งลักษณะต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏในขณะนั้น

การอบรมเจริญปัญญาไม่ใช่การพยายามสร้างทุกข์ให้เกิดขึ้นด้วยการนั่ง นอน ยืน เดินนานๆ เพื่อให้เกิดทุกขเวทนา แต่เป็นการระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามปกติตามความจริงซึ่งเกิดขึ้นแล้วตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม

๓. การเจริญสติปัฏฐานมี ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนา
นุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธรรมานุปัสสนา
สติปัฏฐาน สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ท่านอรรถกถาจารย์ อูปรมาเหมือน
ประตูเมืองทั้ง ๔ ถ้าใครเข้าประตูใดประตูหนึ่งไม่ว่าจะเป็นประตู

ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็เข้าไปจนถึงกลางเมืองได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ทุกวันนี้ก็มีอาจารย์หลายต่อหลายคนที่ว่า ไม่จำเป็นต้องเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ เอาแต่กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเพียงอย่างเดียวก็พอ เพราะอรรถกถาท่านแก้ไว้ว่าเข้าประตูใดประตูหนึ่งก็ถึงกลางใจเมืองเหมือนกัน กายานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้เจริญอย่างเดียวจะถึงพระนิพพานไหมครับ

ส. การเจริญปัญญาเป็นเรื่องละเอียดมาก ไม่ใช่ว่าผู้หนึ่งผู้ใดอ่านอรรถกถาแล้วปฏิบัติได้ ประตูดุอยู่ที่ไหน ถ้ายังไม่ทราบเลยว่าประตูดุอยู่ที่ไหนแล้วจะเข้าประตูไหน

ถ. ประตูก็คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นั่นเอง

ส. เมื่อประตู คือ กาย เวทนา จิต ธรรม แล้วรู้อะไรที่กาย ซึ่งจะต้องพิจารณาโดยละเอียดจริงๆ สภาพธรรมทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นขันธอายตนะ ธาตุ อริยสัจจ์ ก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะเป็นนามธรรม คือ สภาพรู้ ๑ และเป็นรูปธรรม คือ ไม่ใช่สภาพรู้ ๑ การเข้าใจเช่นนี้ไม่ใช่การประจักษ์แจ้งลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของนามธรรมและรูปธรรม ในขั้นการฟังนั้นไม่สงสัยเลยว่ารูปธรรมมีจริง รูปเกิดขึ้นปรากฏทางตาเป็นสีสันท่างๆ เสียงเป็นรูปที่ปรากฏทางหู กลิ่นเป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก รสเป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น เป็นต้น และนามธรรมก็มีจริงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่างๆ โดยขั้นการฟังนั้นเข้าใจได้ถูกต้อง แต่การที่ปัญญาจะรู้ลักษณะนามธรรมที่เป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้นั้น จะรู้ได้อย่างไรถ้าไม่ระลึก รู้ ฉะนั้น การเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานอย่างเดียวจะทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมได้หรือ

ผู้ที่อบรมเจริญปัญญา สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพรู้ในขณะที่กำลังเห็น พิจารณาศึกษารู้ว่าเป็นเพียงสภาพรู้อย่างหนึ่ง ขณะใดยินก็ระลึกได้พิจารณาเข้าใจลักษณะของนามธรรมที่ไดยิน เพื่อที่จะรู้จริง ๆ ว่าขณะนั้นเป็นสภาพรู้เสียง เมื่ออบรมเจริญสติศึกษา พิจารณาเข้าใจและรู้ลักษณะของนามธรรมทางตา ทางหู ฯลฯ บ่อย ๆ เหนือ ๆ ปัญญาก็จะรู้ได้ว่ายังมีนามธรรมอื่น ๆ อีกที่จะต้องระลึก รู้จนกว่าลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ หรือ อาการรู้ นั้นจะปรากฏจริง ๆ ให้ประจักษ์แจ้งว่าเป็นแต่เพียงธาตุรู้ อาการรู้ ซึ่งไม่ใช่ สัตว์ บุคคล ตัวตน

ถ้าผู้ใดจะระลึกเพียงลักษณะของนามธรรมที่ไดยิน แต่ไม่ระลึก รู้ลักษณะของนามธรรมที่กำลังเห็นเลย มีความตั้งใจ พากเพียรที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมที่ไดยินเสียงเท่านั้น จะเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นธาตุรู้จริง ๆ ในขณะที่เห็น ได้ไหม พิสูจน์ได้ด้วยตนเองว่าไม่เป็นเช่นนั้นเลย

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาโดยสติระลึกพิจารณา ศึกษาเข้าใจลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เพื่อที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งเป็นธาตุรู้จนหมดสงสัยจริง ๆ

เมื่อสติเกิดและปัญญาพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยทั่วแล้วก็ละคลายความสงสัยในลักษณะของนามธาตุ ซึ่งเป็นธาตุรู้ไปทีละเล็กทีละน้อย จนกว่าปัญญาความรู้ชัดลักษณะของสภาพธรรมจะเพิ่มขึ้น ๆ เป็นลำดับ แต่ถ้าผู้ใดต้องการรู้เพียงนามเดียวเท่านั้นก็แสดงว่ายังต้องมีความไม่รู้และความสงสัยในลักษณะของนามธรรมอื่น ๆ

ด้วยเหตุนี้ การที่จะขจัดความสงสัยความไม่รู้ในลักษณะของธาตุรู้นั้น จึงเป็นไปได้ที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมเดียว เพราะถ้ารู้เพียงนามธรรมเดียวเท่านั้นจริงๆ ก็แสดงว่าไม่รู้สภาพธรรมอื่นแน่ๆ

ถ. ขึ้นฟังเขาแล้วก็เข้าใจ เวลาปฏิบัติเขาก็ผ่านนามรูปปริจเฉทญาณ

สุ. ผ่านอย่างไร

ถ. อันนี้ไม่ใช่ตัวผม

สุ. เพราะฉะนั้นไม่ต้องตื่นเต้นกับการผ่านของคนอื่น จะต้องเป็นปัญญาของท่านเองที่พิจารณารู้ว่าปัญญาที่ได้อบรมเจริญขึ้นๆ จนเป็นปัจจัยให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นนั้นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติที่ละอย่างทางมโนทวาร ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่กำลังปรากฏ ไม่ใช่เพียงนามธรรมเดียวและรูปธรรมเดียวเท่านั้น

ถ. ผู้ปฏิบัติจนกระทั่งได้ถึงนิพพิทาญาณ การปฏิบัติของเขาก็คือ ดูรูปหนึ่ง รูปนอน รูปยืน รูปเดิน ผมยังสงสัยว่า รูปหนึ่ง รูปนอน รูปยืน รูปเดิน เขาไปดูกันยังไง ปฏิบัติกันอย่างไร จนบรรลุได้ถึงนิพพิทาญาณ

สุ. นามรูปปริจเฉทญาณเป็นอย่างไร เมื่อไม่รู้ก็จะถึงนิพพิทาญาณไม่ได้ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของรูปปรมัตถธรรมทีละลักษณะ ซึ่งปรากฏที่กาย คือ รูปเย็นบ้าง รูปร้อนบ้าง รูปอ่อนบ้าง รูปแข็งบ้าง รูปตึงบ้าง รูปไหวบ้าง ไม่ใช่ดูรูปเป็นท่าทางหนึ่ง นอน ยืน เดิน เมื่อสภาพเย็นปรากฏที่กายก็เป็นเพียงสภาพธรรมที่เย็น จึงไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตน

เมื่อไม่รู้ลักษณะของรูปธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารว่าเป็นเพียงรูปที่ปรากฏได้แต่ละทวารเท่านั้น ก็จะถึงนามรูปปริจเฉทญาณไม่ได้ เมื่อปัญญาไม่ถึงนามรูปปริจเฉทญาณก็จะถึงนิพพิทาญาณไม่ได้

- ถ. ในสัมปชัญญะบรรพ ท่านก็แสดงไว้ว่า เรายืนก็รู้ว่าเรายืน ขณะที่เดินก็รู้ว่าเราเดิน ขณะที่นั่งก็รู้ว่าเรานั่ง หรือคู้เข้าเหยียดออก ก็ให้รู้ลักษณะสัณฐานต่าง ๆ นี้ คำว่าเราเดินก็ให้รู้ว่าเราเดิน รู้ขณะที่เดินชื่อว่าปฏิบัติรูปเดินได้ไหมครับ
- ส. ถ้าไม่มีรูป จะมีเดินได้ไหม
- ถ. ไม่มีรูป ก็มีแต่อากาศ อากาศเดินไม่ได้ครับ
- ส. ขณะที่กำลังเดิน มีรูปแต่ละลักษณะปรากฏให้รู้ได้แต่ละทาง
- ถ. รูปเดินหรือเปล่าครับ
- ส. รูปที่ปรากฏไม่ว่าขณะนั่ง หรือนอน หรือยืน หรือเดินนั้น จะต้องปรากฏทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่เจาะจง โดยเป็นอนัตตา
- ถ. นี่เขาจงใจ เพราะในอรรถกถาท่านก็อุปมาไว้ว่า เข้าประตูใดประตูหนึ่ง ก็ถึงกลางเมืองเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เจริญเฉพาะกายา-นุปัสนาสติปัญฐานเท่านั้น ปัญฐานอื่นเขาไม่เอา
- ส. การอ่านอรรถกถาจะต้องเข้าใจด้วยว่า ปัญญาที่ละความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนได้จริง ๆ นั้นเป็นปัญญาที่รู้อะไร สภาพธรรมมี ๒ อย่าง คือ รูปธรรมและนามธรรม เมื่อไม่รู้แจ้งชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ก็ยังยึดถือทั้งนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน ข้อความที่ว่าในขณะที่เดินให้รู้ว่า

เราเดิน ตามความเป็นจริงนั้นไม่มีเรา มีแต่รูป ขณะที่สติปัฏฐานระลึกถึงลักษณะของรูปที่กาย ซึ่งปรากฏในขณะที่เดินก็เป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน แต่จะบังคับสติให้ระลึกถึงรูปซึ่งปรากฏที่กายอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ ย่อมแล้วแต่สติซึ่งเป็นอนัตตาจะเกิดขึ้น ระลึกถึงลักษณะของนามธรรมใดหรือรูปธรรมใดที่เกิดขึ้น ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ปัญญาที่ละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้นรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร จึงรู้แจ้งชัดได้ว่าไม่ใช่ตัวตนจริง ๆ

ในสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค สมุททวรรคที่ ๓ อุทายีสูตร (๓๐๐) มีข้อความว่า

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระอุทายีอยู่ ณ โขสิตารามใกล้พระนครโกสัมพี ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น ท่านพระอุทายีออกจากที่พักผ่อนแล้วเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ดูกร ท่านพระอานนท์ กายนี้พระผู้มีพระภาคตรัสบอกเปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่าง ๆ ว่าแม้เพราะเหตุนี้กายนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ฉันใด แม้วิญญูณนี้ ท่านอาจจะบอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้เห็นว่าแม้เพราะเหตุนี้ วิญญูณก็เป็นอนัตตา ฉันนั้นหรือ

เมื่อยังไม่รู้แจ้งชัดในสภาพธรรม ก็ยังไม่หมดความสงสัย เมื่อยังสงสัยอยู่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้อย่างไร จะเข้าประตูไหน เพราะประตูที่ว่านี้หมายถึง ขณะที่โลกุตตรจิตจะเกิดขึ้นรู้แจ้งนิพพาน ก่อนที่โลกุตตรจิตจะเกิดนั้น กามาวจรจิตต้องเกิดก่อน แล้วแต่ว่ากามาวจรจิตนั้นมีสติปัฏฐานใดใน ๔ สติปัฏ-

ฐาน เป็นอารมณ์ แต่ไม่ใช่ว่าไม่รู้แจ้งชัดลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วจะไปเข้าประตู คือ บรรลุอริยสัจธรรมประจักษ์ลักษณะของนิพพาน โดยนิพพานเป็นอารมณ์ได้ และกว่าจะเข้าใจได้ว่ากายนี้เป็นอนัตตา... แม้วิญญาณนี้ก็ เป็นอนัตตา ก็ต้องบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนี้ที่กำลัง เห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส กำลังคิดนึก เพราะยากที่จะเข้าถึงอรรถและประจักษ์แจ้ง ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นอนัตตาได้

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดูกร ท่านพระอุทายี กายนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่างๆ ว่า แม้เพราะเหตุนี้ กายนี้เป็นอนัตตาดังนี้ฉันใด แม้วิญญาณนี้ ผมอาจจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณนี้เป็นอนัตตา ฉันนั้น

ถ้าท่านพระอานนท์ไม่ได้เป็นพระโสดาบันบุคคล ไม่รู้แจ้ง สภาพธรรมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมโดยทั่วโดยตลอด จน ละความเห็นผิดที่ยึดถือนามธรรมและรูปธรรมเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ท่านพระอานนท์ก็คงจะกล่าวกับท่านพระอุทายีไม่ได้ว่า ผมอาจบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณนี้เป็นอนัตตา

ฉะนั้น บุคคลใดบรรลุธรรมใด ธรรมนั้นย่อมปรากฏ กับบุคคลนั้น เวลานี้สภาพธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว เมื่อบุคคลใดยังไม่บรรลุธรรมใด ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏกับบุคคล นั้น แม้จะบอกกันสักเท่าไรว่านามธรรมเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ ในขณะที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน แต่เมื่อบุคคลนั้นยังไม่บรรลุธรรมใด

ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏแก่บุคคลนั้น แต่เมื่อธรรมปรากฏกับบุคคลนั้นแล้ว บุคคลนั้นก็รู้แจ้งลักษณะที่แท้จริงของธรรมนั้น

ท่านพระอานันทที่ไม่มีความสงสัยในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเลย ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ถ้าคนสมัยนี้เข้าใจว่าจะรู้เพียงกายานุปัสสนาสติปัฏฐานอย่างเดียว หรือรู้เพียงนามเดียรรูปเดียวเท่านั้น จะชื่อว่า รู้ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรมได้ไหม เพราะถ้ารู้จริงแล้วทำไมทางตาไม่รู้ ในเมื่อทางตาเป็นนามธรรมเป็นธาตุรู้ที่กำลังเห็น ทำไมทางหูไม่รู้ ในเมื่อทางหูเป็นนามธรรมเป็นธาตุรู้ที่กำลังได้ยินเสียง ถ้ารู้ลักษณะของนามธรรมจริง ๆ ประจักษ์แจ้งในธาตุรู้ อากรู้แล้วทำไมไม่รู้ว่ในขณะที่คิดนี้ก็เป็นเพียงนามธรรมที่กำลังรู้เรื่อง รู้คำเท่านั้นเอง

การที่จะทดสอบปัญญาของท่านว่า **รู้จริง** หรือเปล่า คือ ว่าเป็นนามธรรมใด รูปธรรมใด ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อรู้จริงก็ต้องรู้ลักษณะของนามธรรมต่างกับรูปธรรมในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก จึงจะเป็นการรู้จริงในอรรถ และลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตา

ท่านพระอานันทก็กล่าวกับท่านพระอุทายีว่า “ดูกร ท่านพระอุทายี จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปหรือ”

อุทายี อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ

อานันท เหตุและปัจจัยที่จักขุวิญญาณอาศัย
เกิดขึ้นพึงดับไปหมดสิ้น หาส่วน

เหลือมิได้ จักขุวิญญาณจะปรากฏ
บ้างหรือหนอ

อุทายี ไม่ปรากฏเลย ท่านผู้มีอายุ

ในขณะที่ได้ยิน ไม่มีเห็น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของ
สภาพธรรมตามความเป็นจริง ในขณะที่คิดนึกเรื่องราวต่างๆ
ไม่มีเห็น ไม่มีได้ยิน เพราะขณะนั้นกำลังรู้เรื่อง สภาพรู้กำลัง
คิดเรื่องที่กำลังรู้อยู่ในขณะนั้น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของ
สภาพธรรมตามความเป็นจริง ท่านพระอานนท์จึงกล่าวกะท่าน
พระอุทายีว่า เมื่อจักขุวิญญาณ คือการเห็นเกิดขึ้นเพราะอาศัย
จักขุคือตา และสิ่งที่ปรากฏทางตา เมื่อจักขุและรูปซึ่งไม่เที่ยงดับ
ไปแล้ว การเห็นจะมีได้อย่างไร การเห็นก็ต้องดับไป

ในขณะที่ผู้ที่ประจักษ์ลักษณะของสภาพรู้ ธาตุรู้จริง ๆ เป็น
นามรูปปริจเจทญาณแล้ว กว่าจะอบรมเจริญปัญญาจนถึงนิพพิ-
ทาญาณได้ ปัญญาจะต้องเจริญขึ้นจนรู้ปัจจัยของสภาพธรรมที่
เกิดขึ้น บรรลุถึงปัจจัยปริคคหญาณแล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญ
ต่อไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่
สืบต่อกัน เป็นสัมมสนญาณแล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญต่อ
ไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดดับ แยกขาดกันของสภาพธรรม
แต่ละลักษณะเป็นอุทกยัพพญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญ
ขึ้นจนกว่าจะประจักษ์ความไม่เที่ยงของสภาพธรรมซึ่งดับไป ๆ
เป็นกัมมญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะประจักษ์
โทษภัยของการดับไปของสภาพธรรมเป็นภยญาณและอาที-
นวญาณ แล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะถึงนิพพิ-
ทาญาณ ปัญญาจะต้องรู้แจ้งชัดจริง ๆ โดยประจักษ์ลักษณะของ

สภาพธรรม ไม่ใช่ว่าไม่รู้ลักษณะของนามธรรมแล้วจะเข้าประตูนิพพาน โดยเพียงรู้ทำนอง ทำนอน ทำยืน ทำเดิน ซึ่งเป็นการจำรูปที่เกิดรวมกันเป็นสัณฐานอาการต่าง ๆ ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่เกิดขึ้นปรากฏทางทวารต่าง ๆ แล้วก็ดับไป ตามปกติตามความเป็นจริง

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า แม้โดยปริยายนี้แล จักขุวิญญูญาณนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญูญาณนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ข้อความซ้ำต่อไปตลอดไปถึง โสตวิญญูญาณ ฆานวิญญูญาณ ชิวหาวิญญูญาณ กายวิญญูญาณ และ มโนวิญญูญาณ โดยนัยเดียวกัน

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียดโดยตลอด ในเรื่องของวิญญูญาณทั้งหลายซึ่งเป็นนามธรรม ถ้าสามารถรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้โดยสติปัฏฐานเดียว พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมอื่นเพื่อประโยชน์อะไร ไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส การคิดนึก ความสุข ความทุกข์ ความจำ ฯลฯ เป็นอันมาก ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ให้ปัญญาพิจารณาศึกษา รู้ชัดจนดับความสงสัยและความเห็นผิดที่ยึดถือนามธรรมและรูปธรรมได้เป็นสมุจเฉท และที่กล่าวว่าสามารถรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้โดยไม่ต้องรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริงนั้น ก็แสดงความเคลือบแคลงสงสัยแล้วว่า จะรู้นามอื่นรูปอื่นไม่ได้ มิฉะนั้นก็จะไม่กล่าวว่า ให้รู้เพียงนามเดียวรูปเดียว

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “ดูกร ท่านพระอุททายี บุรุษต้องการแก่นไม้ เที้ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาขวานอันคม

เข้าสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุงรังในป่านั้น ฟังตัดที่โคนต้น แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ที่ไหนจะพบแก่นไม้ ฉันทใด ดูกร ท่านพระอุทายี ภิกษุจะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสายตนะ ๖ ไม่ได้ ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อเล็งเห็นอยู่อย่างนี้ก็ไม่ยึดถือสิ่งใดในโลก เมื่อไม่ยึดถือ ก็ไม่ตั้งนรณ เมื่อไม่ตั้งนรณก็ปรินิพพานโดยแน่แท้ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

ข้อความตอนท้ายที่ท่านพระอนนทกล่าวว่า “ดูกร ท่านพระอุทายี บุรุษต้องการแก่นไม้ เทียวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาขวานอันคมเข้าสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุงรังในป่านั้น” เมื่อเป็นต้นกล้วยก็ยังเป็นท่าทางเพราะรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน

“ฟังตัดที่โคนต้น แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก” คือต้องเพิกถอนสิ่งที่เคยยึดถือรวมกันประชุมกันเป็นวัตถุ เป็นตัวตน เป็นท่าทางออก “แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ไฉนจะพบแก่นได้” จึงจะละการยึดถือว่าเป็นต้นกล้วย เช่นเดียวกับโคทั้งตัว ถ้ายังไม่ลอกหนังออก ไม่ตัดชิ้นส่วนต่างๆ ออก ก็ยังคงเห็นเป็นโคนนอนอยู่ ตราบใดที่รูปทั้งหลายยังประชุมรวมกันอยู่ก็จำไว้เป็นท่าทาง เป็นอาการใดอาการหนึ่ง และยังคงเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นวัตถุ เป็นตัวตนบุคคลอยู่ ต่อเมื่อได้รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เมื่อนั้นจึงจะไม่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์เป็นบุคคล เหมือนการลอกกาบออกแม้กระพี้ที่ต้นกล้วยก็ไม่พบ ไฉนจะพบแก่นได้ ฉันทใด

“ดูกรท่านพระอุทายี ภิกษุจะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสายตนะ ๖ ไม่ได้” ในผัสสายตนะ ๖ ไม่ได้มี

ทำทางอะไรเลย ตาเป็นอายตนะหนึ่ง รูปายตนะเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏ ถ้าตราบไคที่ยังเห็นเป็นคนกำลังนั่ง ขณะนั้นจะกล่าวว่า ไม่ใช่ตัวตน ก็เป็นแต่เพียงความคิดนึกเอาเองว่าไม่ใช่ตัวตน แต่ไม่ประจักษ์ว่าที่ไม่ใช่ตัวตนจริงๆ นั้น ปัญญาจะต้องรู้ว่าขณะที่เห็นนั้นเห็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น หลังจากนั้นจึงตรึกหรือจำสัจฐานของสิ่งที่ปรากฏแล้วจึงรู้ว่าสิ่งที่ปรากฏเป็นอะไร แม้ขณะนั้นก็เป็นนามธรรมที่รู้ที่จำ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน ทางหูซึ่งได้ยินนั้นก็ไม่มี ความทรงจำเหลือค้างอยู่จากทางตาว่า กำลังเห็นคนนั่งคุยกัน หรือกำลังพูด เพราะขณะนั้นสติระลึกถึงลักษณะของสภาพที่ได้ยินซึ่งเป็นธาตุรู้เสียงเท่านั้น แล้วหลังจากนั้นจิตจึงคิดนึกคำหรือเรื่องตามเสียงต่ำเสียงสูงที่ได้ยิน ปัญญารู้ว่าขณะที่รู้คำนั้นก็เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่รู้คำ

เมื่อรู้สภาพธรรมทั้งหลายเป็นนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนจึงละคลายลงและความทรงจำที่ยึดถือรวบรวมกันเป็นทำทางจึงจะหมดไป แล้วจะเข้าใจธรรมดาที่ว่า “ความสงบในภายใน” เพราะจิตไม่ได้ออกไปยุ่งเกี่ยวภายนอกซึ่งเป็นตัวตน คนสัตว์เลย ไม่มีโลกเก่าซึ่งเป็นโลกภายนอกที่เต็มไปด้วยผู้คน วัตถุ สิ่งต่างๆ ที่เคยยึดถือว่าเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ สิ่งนั้นสิ่งนี้อย่างเที่ยงแท้ถาวร แต่สติเกิดขณะใด ปัญญารู้ชัดขณะนั้นจึงเป็นความสงบภายในเพราะไม่มีคน สัตว์ วัตถุใดๆ ที่ไม่สงบเพราะคนเยอะ มีเรื่องมาก ถ้าเป็นบุคคลที่เคยมีความสัมพันธ์หรือมีเรื่องราวที่เคยเกี่ยวข้องกัน พอเห็นนิดเดียวก็ต่อเป็นเรื่องยาว แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่เคยรู้จักเรื่องก็สั้น พอเห็นก็คิดนิดเดียวก็หมดแล้ว ไม่ได้ติดตามไปเป็นเรื่องราวต่างๆ

เมื่ออบรมเจริญปัญญาจริง ๆ ก็ให้เห็นพระคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียด ตั้งแต่ขั้นปาดิโมกข-สังวรศีล ความประพฤติกายและทางวาจาที่ควรแก่สมณะ คือ เพศบรรพชิตผู้สงบ แม้แต่การมองก็มองชั่วแอก เพื่อให้ระลึกอยู่เสมอว่าไม่ควรต่อเรื่องให้ยืดยาว เมื่อเห็นแล้วก็ไม่ควรคิดวิจิตรเป็นคนนั้นเป็นคนนี้เรื่องนั้น เรื่องนี้มากมาย เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าเป็นเพียง “เห็น” จะชั่วแอกหรือไม่ชั่วแอกก็ตาม เห็นแล้วก็จบ ขณะนั้นก็จะไม่ผูกพันเยื่อใยในนิมิต อนุพยัญชนะ เมื่อปัญญา رشدจริง ๆ ว่าที่เคยเห็นเป็นโลกภายนอกมีคนมากมายนั้น ก็เป็นเพราะคิด ถ้าไม่คิด เพียงเห็นแล้วก็หมด จะมีคนเยอะไหม แต่เพราะเคยคิดมานาน เพราะฉะนั้น ก็ยอมคิด แล้วแต่ว่าจะคิดอะไร แม้ว่าจะเห็นสิ่งเดียวกัน แต่ละคนคิดไม่เหมือนกันเลยตามเหตุตามปัจจัยที่ได้สะสมมา เช่น เห็นดอกไม้ท่านหนึ่งพอใจว่าสวย อีกท่านหนึ่งว่าไม่สวย ฉะนั้น สวยหรือไม่สวยจึงเป็นความคิดของแต่ละคน โลกที่แท้จริงจึงเป็นโลกของความคิดของแต่ละบุคคล เมื่อสติระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ ก็ารู้ชัดว่าขณะนั้นเป็นนามธรรมที่กำลังคิดเรื่องต่างๆ เท่านั้น ไม่ว่าจะคิดอะไรก็ตาม เมื่อรู้ลักษณะของนามธรรมที่คิดก็รู้ว่าเรื่องราวที่เป็นคน สัตว์ต่างๆ ไม่มีจริง ๆ ขณะที่ เป็นทุกข์กังวลใจก็รู้ว่าทุกข์ เพราะความคิด ขณะที่ เป็นสุขก็โดยนัยเดียวกันขณะที่ดูโทรทัศน์เรื่องที่ชอบใจก็เป็นสุข เพราะคิดตามภาพที่เห็น ฉะนั้น ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใดก็ตาม ก็อยู่ในโลกของความคิดนั้นนั่นเอง โลกแต่ละขณะจึงเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แล้วก็คิดนึกต่อทางใจเป็นเรื่องราวต่างๆ เท่านั้นเอง

- ถ. ที่อาจารย์กล่าวว่า ความสุข ความทุกข์ นี่เป็นเรื่องของความจิต
ตอนนี้ผมยังไม่ค่อยเข้าใจ เวลาที่มีความทุกข์ใครเขาจะอยากคิด
ทุกข์ ฉะนั้น ที่อาจารย์พูดว่า ความทุกข์เกิดจากความจิต คิดให้
เป็นทุกข์คิดยังไงครับ
- ส. ไม่ใช่คิดให้เป็นทุกข์ มีเหตุมีปัจจัยให้คิดแล้วเป็นทุกข์
- ถ. หมายความว่า มีปัจจัยเกิดขึ้น เช่น สมบัติพลัดพรากไป หรือว่า
แพงมั่วเสียไป กลับถึงบ้านก็คิดว่าเสียไปเท่านั้นเท่านี้ การแพง
มั่วเป็นปัจจัย
- ส. ถ้าไม่คิดเรื่องเสียมั่ว จะมีความทุกข์ไหม
- ถ. ไม่ทุกข์ครับ
- ส. เมื่อเห็น ได้ยิน แล้วคิด ปัญญาจะต้องรู้ว่า ขณะที่คิดนั้นก็เป็
นามธรรมที่คิดเรื่องต่างๆ แล้วก็ดับ ขณะที่คิดเรื่องมั่วไม่มีมั่ว
ในขณะนั้น มีความจำเรื่องมั่วที่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น ฉะนั้น
ทุกข์จึงเกิดเพราะคิดเรื่องที่ไม่พอใจ และสุขก็เกิดเพราะคิดเรื่อง
ที่พอใจ

ธรรมที่ได้ฟังทั้ง ๓ ปีฏก รวมทั้งอรรถกถาและฎีกา ก็เพื่อ
ให้ปัญญาเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ตามปกติ
ความเป็นจริง ไม่ว่าจะฟังมาก เรียนมาก สนทนาธรรมมาก
ตริกตรองธรรมมากสักเท่าไร ก็เพื่อเป็นสังขารขั้นต้นปรุงแต่งให้

สติเกิดระลึกศึกษาพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในขณะนี้ แม้ว่าจะได้ยินได้ฟังอย่างนี้ครั้งแล้วครั้งเล่าก็ต้องพิจารณาให้เข้าใจลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่กำลังปรากฏจริงๆ ซึ่งสติจะต้องระลึกรู้ มิฉะนั้นแล้วก็ไม่สมารถที่จะศึกษาพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาในแต่ละวันที่ผ่านมาไปๆ ซึ่งก็เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทุกขณะ ไม่มีอะไรเหลือเลย ลักษณะเดียว

ทุกคนรู้ว่าอดีตที่สนุกสนานหรือความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ดับหมดไปแล้ว คงเหลืออยู่แต่ปัจจุบันขณะนี้ขณะเดียว เพียงขณะเดียวจริงๆ ซึ่งจะต้องศึกษาให้เข้าใจลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล บางคนก็บอกว่าไม่ขอพบคนนั้นคนนี้อีกในชาติหน้า ซึ่งถ้าเป็นผู้ที่เข้าใจพระธรรมแล้วจะไม่คิดอย่างนี้เลย เพราะชาติหน้าจะไม่มีคนนั้นและจะไม่มีคนนี่ซึ่งกำลังเข้าใจว่าเป็นเราอีกในชาติหน้าด้วย ชาตินี้เท่านั้นที่ยังเป็นคนนี้หรือเป็นคนนั้นอยู่ เมื่อตายไปก็สิ้นสุดสภาพความเป็นบุคคลนี้และบุคคลนั้นในชาตินี้ โดยเด็ดขาด ชาติหน้าก็ต้องเป็นบุคคลอื่นจริงๆ ฉะนั้น ก็ไม่ต้องห่วงกังวลว่าจะต้องไปพบกับคนนั้นคนนี้อีก ซึ่งไม่มีทางจะเป็นไปได้เลยเพราะว่าความเป็นบุคคลนี้บุคคลนั้นจะไม่ติดตามไปถึงชาติหน้า

ถ้ายังมีความซุ่มเคืองใจหรือความไม่พอใจในบุคคลหนึ่งบุคคลใด ก็ขอให้เข้าใจว่าความจริงไม่มีบุคคลนั้นเลยมีแต่สภาพธรรมซึ่งเป็น จิต เจตสิก รูปที่เกิดขึ้นและดับไป ทุกชีวิตดำรงอยู่เพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้นเอง

การระลึกถึงความตายเนืองๆ บ่อยๆ ย่อมมีประโยชน์แก่การเจริญสติปัฏฐาน เมื่อระลึกได้ว่าอาจจะตายเย็นนี้หรือพรุ่งนี้ก็ได้ ก็จะเป็นปัจจัยเกื้อกูล ให้สติระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏ เพราะผู้ที่ยังไม่รู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้น เมื่อจุติแล้วก็ไม่แน่นอนว่าจะปฏิสนธิในสุคติภูมิหรือทุคติภูมิ จะมีโอกาสได้ฟังพระธรรมและเจริญสติปัฏฐานอีกหรือไม่

ความตายพรากทุกอย่างจากชาตินี้ไปหมดสิ้น ไม่มีอะไรเหลืออีกเลยแม้แต่ความทรงจำ เหมือนเมื่อเกิดมาชาตินี้ก็จำไม่ได้ว่าชาติก่อนเป็นใคร อยู่ที่ไหน ทำอะไร หมดความเป็นบุคคลในชาติก่อนโดยสิ้นเชิง ฉันทใด ชาตินี้ทั้งหมดไม่ว่าจะเคยทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรมาแล้ว เป็นบุคคลที่มีมานะในชาติตระกูล ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียงอะไรๆ ก็ตาม ก็จะต้องหมดสิ้น ไม่มีเยื่อใยหลงเหลือเกี่ยวข้องกับภพนี้ชาตินี้อีกเลย หมดความผูกพันยึดถือทุกขณะในชาตินี้ว่าเป็น “เรา” อีกต่อไป ฉันทัน

การประจักษ์แจ้งลักษณะที่แท้จริงของปรมัตถธรรมจะพรากจากการยึดถือสภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยว่าเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตน แม้แต่ความทรงจำที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปนั้น ก็เป็นแต่เพียงนามธรรมประเภทหนึ่งเท่านั้น สติที่ระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม จนปัญญาประจักษ์แจ้งสภาพธรรม จึงพรากจากความเป็นตัวตนเป็นบุคคลในชาตินี้ เมื่อประจักษ์ลักษณะที่เป็นขณิกมรรณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เพราะมรรณะ

หรือความตายนั้นมี ๓ ประเภทคือ^๑ ขณิกมรณะ สมมติมรณะ
สมุจเฉทมรณะ

ขณิกมรณะ	คือ การเกิดขึ้นและดับไปของ สังขารธรรมทั้งหลาย
สมมติมรณะ	คือ ความตายในภพหนึ่งชาติ หนึ่ง
สมุจเฉทมรณะ	คือ ปรีณิพพาน การตายของพระ อรหันต์ ซึ่งไม่มีการเกิดขึ้นอีก เลย

๑ สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาสัจจวิภังคนิเทศ นิตฺเตสฺสมรณะ ข้อ ๑๙๓

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์โดยย่อของมูลนิธิฯ คือ ศึกษา ปฏิบัติธรรม เผยแพร่พระธรรมตามแนวพระไตรปิฎก และจัดพิมพ์เอกสารประกอบการศึกษาพระไตรปิฎกเผยแพร่เป็นสาธารณกุศล

คณะกรรมการบริหาร

ประธานกรรมการ	นางสาว สุจินต์ บริหารวนเขตต์
รองประธานกรรมการ	นางสาว ดวงเดือน บารมีธรรม
กรรมการ	นาง สกวน สุจิตกุล
	พลเอก สพรัง กัลยาณมิตร
	นาวาอากาศตรี เกื้อกุล แสนทอง
	หม่อมบงกชปรียา ยุคล
	นาย จริญญา รักดีธนากุล
กรรมการและเหรัญญิก	นางสาว ประภัสสร เทตระกุล
กรรมการและเลขานุการ	พลตรี ดร.วีระ พลวัฒน์

สำนักงาน

๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙ • โทรสาร ๐๒ ๘๗๗ ๙๖๙๓

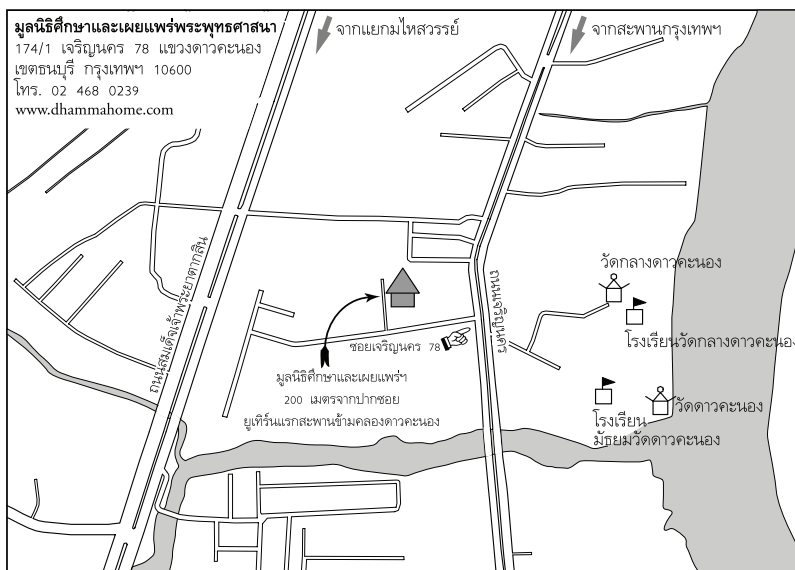
<http://www.dhammahome.com>

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ เพื่อเป็นธรรมบรรณาการในการกุศล หรือมีศรัทธาจะสมทบทุนมูลนิธิฯ โปรดติดต่อมูลนิธิฯ หรือกรรมการของมูลนิธิฯ

รายการ “บ้านธัมมะ” ทางสถานีโทรทัศน์
โดยมูลนิธิศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สถานี	เวลา	วัน
สทท. ๑๑	๐๔.๓๐ น.	พุธ
TNN 2	๐๗.๐๐ น.	เสาร์
TNN 2	๐๒.๐๐ น.	อาทิตย์
TNN 2	๑๖.๐๐ น.	พุธ
รัฐสภา ช่อง ๑๐, ๒๐	๐๘.๐๐ น.	อาทิตย์
Dr.TV ช่อง ๒๗๒	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙
เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammadhome.com

**รายการเผยแพร่พระธรรมทางสถานีวิทยุ
โดยมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา**

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน
กรุงเทพฯ ฯ	อสมท.	๑๔๙๕	๐๔.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๘๗.๕	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอ.เอ็ม.	๑๐๗๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๙๑	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
	พล.๑	๑๔๒๒	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
			๑๗.๐๐ น.	ทุกวัน
			๒๑.๐๐ น.	ทุกวัน
	คชค.	๕๗๖	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	ทอ.๐๑	๙๔๕	๑๘.๑๐ น.	ทุกวัน
	พล.ปตอ.	๕๙๔	๒๓.๓๐ น.	ทุกวัน
กาญจนบุรี	สวท.	๘๓๗	๒๒.๑๐ น.	ทุกวัน
	มก.	๑๑๐๗	๑๖.๐๐ น.	อาทิตย์
	โทรทัศน์ เอฟ.เอ็ม.	๙๕.๒๕	๑๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	พล.ร.๙	๑๕๓๙	๐๔.๐๐ น.	อาทิตย์
	มทป.๑๒	๘๕๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
ปราจีนบุรี	พล.ร.๒ เอฟ.เอ็ม.	๘๘.๒๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
	ค่ายธนะรัชต์ เอฟ.เอ็ม.	๙๖.๒๕	๑๓.๐๐ น.	ทุกวัน
ประจวบฯ	ทก.๓	๗๓๘	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
กำแพงเพชร	รต.	๑๑๕๒	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	มจร. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
ขอนแก่น	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๙๓	๒๒.๐๐ น.	ทุกวัน
	วปถ.๒	๗๓๘	๒๐.๓๐ น.	จ.-ส.
เชียงใหม่	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทอ.๐๑๕	๑๒๒๔	๑๘.๐๐ น.	ทุกวัน
เชียงราย	ทก.๓	๙๙๙	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทก.๓	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
นครสวรรค์	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
น่าน	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทก.๓	๑๑๑๖	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
พิษณุโลก	ทก.๓	๑๒๔๒	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	พล.ร. ๔	๑๓๗๗	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	ทก.๓	๕๘๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
แพร่	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๓.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
พะเยา	ทก.๓	๑๔๔๙	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
พิจิตร	ทก.๓	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
ภูเก็ต	๑ ปณ.เอฟ.เอ็ม.	๘๘	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
ลำปาง	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
ลำพูน	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
ชลบุรี	ส.ว.ย. วัดศรีมหาพรต (FM)	๑๐๒.๗๕	๐๙.๐๐ น.	ทุกวัน
ระยอง	พล.ม.๒รอ.	๗๗๑	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
สุราษฎร์ธานี	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๘๙.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
ปัตตานี	ทก.๔	๙๓๖	๑๐.๐๐ น.	ทุกวัน
นครศรีธรรมราช	ทก.๔	๖๘๔, ๑๐๔๔	๐๖.๐๕ น.	จ.-ส.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๒.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
สุโขทัย	ทก.๓	๘๒๘	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทก.๓	๑๒๘๗	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
อุดรดิตถ์	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.-ศ.
	ทอ.๐๘	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

กันยายน ๒๕๖๐

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammadhamma.com

